

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

78-
-79

21.ÉVF.

1989. MÁRC.-JÚNI.

1-2.

HUNG. KÖZL.	21. ÉVF.	1 - 2 (78-79.) SZ.	1-250	NOVI SAD - ÚJVIDÉK	1989. MÁRC-JÚN.
----------------	----------	-----------------------	-------	-----------------------	--------------------

HUNGARÓLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

21.ÉVF.

1989. MÁRC.–JÚNI.

1–2.

HUNG. KÖZL.	21. ÉVF.	1 2 (78-79.) SZ.	1 250	NOVI HAD CIVILIZÁK	1989. MÁRC. JÚN
----------------	----------	---------------------	-------	-----------------------	--------------------

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK/
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA/PAPERS
OF HUNGARIAN STUDIES/
HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete a Tartományi Tudományügyi
Önigazgatási Érdekközösség,
valamint a JSZSZK Köztársasági
és Tartományi Tudományügyi Önigazgatási
Érdekközösségek szövetségének támogatásával

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:
Danyi Magdolna, Jung Károly, Papp György,
Pató Imre, Utasi Csaba

E szám szerkesztési munkálatait Papp György végezte

ETO – besorolás:
Csáky S. Piroska

Felelős szerkesztő: Pató Imre
Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana),
Bori Imre (Újvidék), Lazar Čurčić (Újvidék),
Mirjana Fulanović-Šošić (Szarajevó),
Paszkal Gilevszki (Szkopje), Božidar Kovaček (Újvidék),
Ivan Meden (Zágráb), Pató Imre (Újvidék),
Szeli István (Újvidék), Ivanka Udovički (Belgrád)

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények,
21000 Novi Sad, Stevan Musić u. sz. n.
Megjelenik évente négyszer.
Készült az újvidéki ASOGRAF Nyomdában, 1989-ben

TARTALOM

I. Nyelv – stílus – szövegalkotás

Horváth Mátyás: Az frásbeli közlés fejlődése az általános iskolában	3
Molnár Csikós László: az összetett mondatok jelenlétének szükségessége a beszédtevékenységben	21
Láncz Irén: A naturalizmus nyelve	47
Burucki Edit: A magyarországi napilapok és a Magyar Szó külpolitikai híreinek összevetése	63

II. Dolgozatok a nyelvjáráskutatás köréből

Rajsló Ilona: A tiszai népi halnevek nyelvtörténeti bemutatása	89
Turi Márta: a konyha, a népi építkezés, sütés-főzés szókincse Kanizsán	129
Hajnal Jenő: Mondatszerkesztés a Jugoszláviai magyar népmesék I. című gyűjtemény néhány mesemondójánál	159

III. Összevető nyelvi vizsgálatok

Papp György: A proverbszövegek tipológiai és kontrasztív nyelvészeti vizsgálata	205
Pagi Ferenc: Magyarul tanuló szerbhorvát anyanyelvű hallgatók helyesírási hibáinak elemzése	225

SADRŽAJ

I JEZIK – STIL – KREIRANJE TEKSTA

Horváth Mátyás: Razvoj jezičkog izražavanja u osnovnoj školi	3
Molnár Csikós László: Potreba za složenim rečenicama u govornim aktivnostima	21
Láncz Irén: Jezik naturalizma	47
Burucki Edit: Spoljnopolitičke vesti a mađarskim novinama i u "Magyar Szó"-u	63

II RADOVI IZ OBLASTI DIALEKTOLOGIJE

Rajsló Ilona: Jezičkoistorijski prikaz narodnih imena riba u Tisi	89
Turi Márta: Leksika kuhinje, narodnog građevinarstva i kulinarstva u Kanjiži	129
Hajnal Jenő: Konstruisanje rečenica kod nekoliko pripovedača u zbirci Priče jugoslovenskih Mađara I	159

III KONTRASTIVNA JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Papp György: Kontrastivna i tipološka analiza mađarskih proverbija	205
Bagi Ferenc: Analiza pravopisnih grešaka studenata koji uče mađarski jezik, a čiji je maternji jezik srpskohrvatski	225

CONTENTS

I Language – style – text creation

Mátyás Horváth: The development of written conveyance at the elementary school	3
László Molnár Csikós. Necessity of the presence of compound sentences in oral communication	21
Irén Lánicz: The language of naturalism	47
Édít Burucki: Comparison of foreign news in Magyar Szó and dailies in Hungary	63

II Papers in dialectology

Ilona Rajzli: Vernacular fish names along the Tisza river in the view of language history	89
Márta Turi. Vocabulary of the kitchen, traditional meals, cooking and baking at Kanizsa	129
Jenő Hajnal. Sentence composition by story tellers of the first volume of Collected Hungarian Folk Tales in Yugoslavia	159

III Comparative studies

György Papp: Typological and contrastive studies of proverberbia	205
Ferenc Bagi: Analysis of spelling errors made by native Serbocroats learning Hungarian	225

INHALTSVERZEICHNIS

I Sprache – Stil – Textstruktur

Matyas Horvath: Die Entwicklung der Schreibfähigkeit in den Grundschulen	3
Laszlo Molnar Csikos: Die Nortwendigkeit der Verwendung zusammengesetzter Satze in den Sprechhandlungen	21
Iren Lancz: Die Sprache des Naturalismus	47
Edit Burucki: Kontrastierung der ausenpolitischen Nachrichten in ungarischen Tagesblattern und im Magyar Szo	63

II Baitrage zur dialektologischen Forschung

Ilona Rajsli: Sprachhistorische Darstellung der Fischbenennungen bei der Bevölkerung des Theisgebietes	89
Marta Turi: Wortschatz der Küche, des Volksbauwesens, des Kochens und Backens in Kanizsa	129
Jenö Hajnal: Satzbaustrukturen in der Sprache der jugoslawisch-ungarischen Volksmarchenerzahler – aus der I Volksmarchensammlung	159

III Kontrastive Untersuchungen

György Papp: Kontrastive linguistische und sprachtypologische Untersuchungen der Proverbia	205
Ferenc Bagi: Analyse der Rechtschreibfehler der ungarisch lernenden Studenten mit serbokroatischer Muttersprache	225

I.

NYELV – STÍLUS – SZÖVEGALKOTÁS

20

21

22

kell elérniük a tanulóknak a kézírás külalakját és időegységen belüli terjedelmét illetően.

Az 1964-ben jóváhagyott anyanyelvi kísérleti tanterv Jugoszláviában még határozatlanabb, pontatlanabb volt. Még több megválaszolatlan kérdést vetett föl. Ez a tanterv az írástanítással kapcsolatos tennivalókat is következőképpen jelölte meg:

”Írányok meghatározásával, arányok érzékeltetésével előkészítjük az írástanítást. Az írás előkészítése: körözések, ívelések, hurkolások, horogvonalak. A felsoroltak után kerül sor a betűlempárok vázolatására, írására. Az előkészítést követi a betűk megismerése. A betűk megismertetése során megtanítjuk a tanulókkal a rövid és hosszú magánhangzók jelölését. Használatukat szavak másolásával gyakoroltatjuk.”

A kiemelt tantervi feladat lényegében csak azt jelzi a tanítóknak, hogy a tanulókat meg kell tanítani a *kézírásra is*, ugyanakkor igen pontatlanul határozza meg a tennivalókat ezen a területen még az íráselőkészítés időszakában is. Az íráskészség megszilárdítása és fejlesztése pedig teljes bizonytalanságban hagyta a tanítókat. Sem az íráskép (külalak), sem az írástempó fejlődésének egyes szakaszait nem jelölte meg az alsó tagozat osztályainak viszonylatában.

Az általános és pontatlan tantervi irányelvek azt eredményezték, hogy minden tanító saját szakmai műveltsége alapján végezte a kézírásfejlesztést. Ez viszont egyenetlenségekhez, esetlegességekhez vezetett.

A jelenségre elsőként a körzeti pedagógiai-módszertani szakfelügyelőségek figyeltek föl. Feladatukból adódóan a gyakorlatban ellenőrizni kellett a tantervi célkitűzések megvalósítását, a tanulók ismereteinek, készségeinek fejlődését. Az anyanyelvi nevelés területén az alsó tagozatban állandó problémát jelentett a tanulók íráskészségének minősítése. A pontatlan, homályos tantervi célkitűzések nem tették lehetővé a tárgyilagos értékelést. Egyszerűen nem volt mihez viszonyítani egy-egy osztály íráskészségét. A kialakult helyzet magában hordozta a szubjektívizmus veszélyét az értékelésben, azaz a tanítók és tanulók munkájának elbírálása a szakfelügyelők pillanatnyi benyomásától függött. Ez lehetett pozitív vagy negatív előjelű, azaz igazságtalanul elmarasztalhattak vagy kiemelhettek tanulócsoportokat az íráskészség fejlettségének megítélésében.

A szabadkai Pedagógiai Intézetben a hetvenes évek elején Horváth Mátyás változtatni akart a helyzeten, biztosabb támpontokat szeretett volna kialakítani mind az íráskészség fejlesztésében, mind az eredmények megítélésében. Először a hazai majd a külföldi gyakorlat tanulmányozásához fogott, majd a szakirodalom tanulmányozására tért át. Tapasztalnia kellett, hogy a módszertani irodalom zömmel a kezdők írástanításával foglalkozik, illetve a továbbfejlesztésben az egységes íráskép kialakításával. Annál kevesebb tapasztalat vonatkozott az írástempó fejlesztésére, illetve a teljesítmények mérésére az egyes oktatási fokozatokon. Végül az angolszász szakirodalom juttatta Sturche amerikai pedagógus egyperces írásskálájának megis-

nyelvhez alkalmazott változatát a horvátországi általános iskolákban használták egy ideig.

Horváth Máttyás elkészítette a skála magyar változatát, és kísérleti jelleggel alkalmazni kezdte Szabadka általános iskoláinak alsó tagozatában. Az adatok elemzésekor azonban tapasztalnia kellett, hogy tanulók életkorának csökkenésével növekszik a fáradékonyság, és ez hatással van az írástempóra: a fáradtsággal fordított arányban csökkent az írástempó. Az egyperces skála viszont nem tette lehetővé, hogy ez a tényező mint valós tanítási elem kimutatható legyen az idősebb, 3–4. osztályos tanulóknál. Ezért a kutató olyan mutatók kidolgozásához fogott, amelyek lehetővé teszik a tantervi feladatok pontosítását, ugyanakkor a tanítók és a felügyelet részéről a tanulók teljesítményének tárgyilagos értékelését.

1973-ban 3.024 vajdasági magyar általános iskolai tanulóól másolási írásmintát vett. Azonos szöveget kellett a tanulóknak öt perc alatt lemásolniuk. A minta nagysága megközelítően a vajdasági populáció 10%-át tette ki, tehát szignifikáns adatokhoz jutott.

A szövegek feldolgozásakor a betűhelyek számát mutatta ki, tekintettel arra, hogy a magyar grafémák egy vagy többjegyűek. Évfolyamonként arra törekedett, hogy kimutassa a fáradékonyság növekedésével járó zavarokat is. Megállapítást nyert, hogy az öt percen belül az időegységek növekedésével az írás lendületessége, tempója fokozatosan csökkent, ugyanakkor növekedett a hibaszázalék. Tehát ha rendes iskolai tevékenységről, írásbeli munkáról van szó, amely rendszerint nem öt perces terjedelmű, a fáradékonysági tényező fokozottabb hatással mutatkozik.

A felmérés anyaga lehetővé tette, hogy az évfolyamátlagok alapján kialakuljon egy követelményrendszer az íráskészség fejlesztéséhez. Ennek mutatói betűhelyekben számolva az alsó tagozatra vonatkoztatva a következőképpen alakultak:

osztály:	1.	2.	3.	4.
betűhelyek száma:	70–80	135–145	195–205	260–270

A begyűjtött másolási szövegek alapján statisztikai módszerekkel az is kiszámítható volt, hogy egy magyar szó *átlagban 8 betűhelyet tartalmaz*. Így lehetővé vált, hogy a szavak számában is meghatározhassuk a szövegterjedelmet az egyes évfolyamok tanév végi követelményeként. A mutatók a következőképpen formálódtak:

osztály:	1.	2.	3.	4.
szavak száma:	8–10	16–18	24–25	32–33

Ezeknek a mutatóknak a közzététele a tanfőtség körében jelentős lépés volt több szempontból is. Elsősorban a pedagógusok számára jelentett fontos támpontot: minden tanító a tanítás folyamatában egyszerű mérés-technika alkalmazásával megvalósíthatta bármikor a visszacsatolást az egész osztállyal annak érdekében, hogy ellenőrizze saját maga munkájának

hatékonyágát. Akár havonta meggyőződhetett arról, milyen ütemben halad az íráskészség fejlődése, melyek a hiányosságok, kikkel kell külön foglalkoznia. Az utóbbi elem lehetővé tette, hogy a differenciált oktatást osztálykeretben (csoportmunka formájában) vagy pótórákon pontos követelményekhez és személyekhez szabja. Másrészt az írástempó ellenőrzésekor adatokat kapott az írás külalakjáról és minőségi elemeiről is, azaz egészen konkrét betűalakítási, betűkapcsolási vagy helyesírási lemaradások pótlását iktathatta be a tanító aktuális munkatervébe.

Azok a pedagógusok, akik magukévá tették és alkalmazni kezdték az új, konkrét követelményeket, sok esetben megközelítették a kézírás fejlesztésével kapcsolatban az optimális teljesítményeket. A határozott és pontos feladatokkal és a differenciált didaktikai eljárásokkal harmonizáltak egymással: a módszertani eljárások egyre jobban közeledtek az óhajtott egyéni oktatás elveihez.

A gyakorlati eredmények birtokában az 1975-ös iskolareform keretében először a jugoszláviai magyartanítás történetében a tantervi művelődési anyaggal kapcsolatban kidolgoztuk a tantervi követelményrendszert is. Ennek keretében helyet kapott minden általános iskolai osztály számára a kézírással kapcsolatos követelményrendszer is a fent ismertetett elvek és mutatók szellemében. Ezt jelentős lépésnek tekintjük, mert mind az egyéni értékelésnél, mind a tantervi célok és feladatok megvalósításának értékelésével megbízható támpontot képezett.

1985-ben újabb tantervi reformra került sor. Érthetetlen módon azonban az új alapokmányokból kimaradt a követelményrendszer. A cél- és feladatrendszer jellegénél fogva nem részletezhetette a kézírás fejlesztésével kapcsolatos tennivalókat. Erről csak a következőket tudhatjuk meg:

”tanulják meg gondolataikat szabatosan kifejezni szóban és írásban”;

”ápolja beszédkulturájukat és íráskészségüket”.

Az általános irányelvek mintegy feltételezik a kialakult íráskészséget az írásbeli kifejezőkészség fejlesztéséhez. Egy szóban sem térnek ki arra, hogy a fejlett kézírás *feltétele* a szövegalkotásnak.

De nézzük meg, mit mond a tantervhez csatolt módszertani utasítás!

”A betűtanítást olyan módszerrel kell végezni, amely biztosítja az írástanítás hatékonyságát, valamint azt, hogy a tanuló meg is értse a szavaknak a jelentését, amelyeket leír.”

Ismerjék meg a tanulók az írott kis- és nagybetűk szabályos vonalvezetését és helyes kapcsolását. A betűarányokat valamint a szóközöket, megtartva (?) tudjanak szavakat és rövid mondatokat helyesen leírni.”

A továbbiakban az utasítás javasolja a helyes írásszokások kialakítását valamint az írásgyakorlatokat.

Úgy hisszük, az új tanterv az iskolareform előtti időszak hibájába esett. Itt is lényegében a kezdő írástanításra szorítkozik, mintha az 1. osztály képes lenne egyszer s mindenkorra kialakítani a megbízhatóan fejlett, szabályos, az igényekhez igazodó tempójú kézírást. A további osztályokban természetesen veszi, hogy a tanuló már olyan alapkészség birtokában van, melynek segítségével képes az összefüggő szövegalkotásra, illetve a felső tagozaton a

szaktantárgyak részéről igényelt fokozott íráskövetelmények kielégítésére. És ekkor még nem beszéltünk a módszertani utasítás nyelvi pontatlanságáról és szakmai érthetetlenességéről!

A pedagógus pedig ismét kétségben maradt: nem szabályozták munkáját pontos utasítások, hogy egy-egy osztályban milyen szintet érjen el a tanulók kézfírásának fejlesztésében. Vagy a régi tanterv ismeretének birtokában továbbra is alkalmazzák az ott lefektetett normákat?

De vajon használható, eredményre vezető volt-e az az előző tanterv normarendszere? Erre csak úgy kaphatunk megnyugtató választ, ha megvizsgáljuk a tanulók teljesítményét. A kutatócsoport ezért az új tanterv bevezetése előtt vizsgálatot végzett a tanulók körében. Célunk az volt, hogy megtudjuk vajon a szervezett fogalmazástanítás megkezdésekor rendelkeznek-e a tanulók olyan íráskészséggel, amely birtokában eleget tehetnek az új elvárásoknak. Ezért 1985. június 14-én két iskola 3. osztályában vettünk írásmintát a tanulóktól. Begyűjtöttük a természet- és társadalomismereti valamint magyar iskolai dolgozatfüzetüket. A két forrás két különböző szempont céljait szolgálta: az iskolai dolgozatfüzetben szerettük volna vizsgálat alá venni a "hivatalos" írástevékenységgel kapcsolatos készségek fejlettségét, míg a természet- és társadalomismereti tantárgy keretében végzett írástevékenységnél inkább az ösztönös, pontosabban az írás társadalmi értékét szerettük volna tanulmányozni.

Az iskolákat szociális-gazdasági helyzetük szerint választottuk meg. Volt ugyanis egy előzetes hipotézisünk, mely szerint a fejlettebb szociális-gazdasági szubkultúra serkentő erővel hat a tanulók iskolai tanulmányaira. Ezért egy szabadkai belvárosi iskolát választottunk (Ivan Goran Kovačić A.I.) valamint a város vonzáskörébe tartozó falusi iskolát (a bácsszőlősi Petőfi Brigád A.I.). Az első esetben a szülők döntő többsége egyetemet vagy főiskolát végzett értelmiségi foglalkozású vagy vezető beosztású. A másik esetben fordított a helyzet: a tanulók szülei kevés kivétellel földművesek. A családi jövedelem tekintetében azonban fordított a helyzet. A falusi környezetben ebből a szempontból kedvezőbb volt, mert a szülők fejlett termelési kultúrájú, hentes, gyümölcstermelők, és ezzel arányos a jövedelmük is. Átlagjövedelmük általában többszöröse a városi családokénak. A falusi tanulók hátrányos helyzete tehát nem a családok anyagi körülményeiből adódik.

A szülők intenzív termelési leköötöttsége és a termények értékesítése idején elő a hátrányos helyzetet. Maga a termelés is sok emberi munkaerőt igényel a munkások körében. Másrészt az ártóbblet elérése érdekében a szülők, rendszerint az anya - az év jelentős hányadát az otthontól távol, a piacon töltik. Így a gyermekek ellátásában, felügyeletében hiányok mutatkoznak. Így negatív attitűddel állunk szemben, amely a gyermekek iskolai munkája iránti közönyben vagy annak nyílt lebecsülésében nyilvánul meg. Az idősebb tanulók viszonylatában pedig fizikai hátráltságukkal is számolnunk kell, azaz a tanulók bevonásával a termelőmunkába. A szülői attitűd meglétéről vagy hiányáról legjobban a természet- és társadalomismereti füzetben tanúskodnak.

A városi iskolában a természet- és társadalomismereti füzetben a tanítónak minden önálló írásbeli munkát minősített, értékelt. A tanulók köte-

lesek voltak ezt a szülőknek bemutatni és láttamoztatni. Ezt az eljárást igen fontos pedagógiai elemnek tekintjük. A szülő így állandóan nyomon követheti gyermeke tanulmányi előrehaladását. Alkalma van figyelmével, elismerésével, netán rosszzallásával vagy korholásával jobb munkára serkenteni őt. Éppen ez a ténykedés alakíthat ki pozitív attitűdöt a tanulóban az iskolai tevékenységek iránt. Tartós eljárásként kialakul a tanulóban a teljesítményorientált beállítódás. Társadalmi következményei messzemenőek: majdan munkájában is pontos, alapos és teljesítményorientált lesz.

Mindkét iskolában megvizsgáltuk a tanulók kézírását. Egy ismeretterjesztő szöveget (természet- és társadalomismereti tantárgy) kellett 5 percig másolnuk.

Az írástempó fejlettségére a következő adatokat nyertük:

Az iskola neve	Betűhelyek száma	Szavak száma
Petőfi Brigád	132	16,5
I. G. Kovačić	163	20,4

A tantervi követelményekhez viszonyítva a tanítási év utolsó hónapjában egyik iskola sem érte el a kívánt teljesítményt. Az első iskoláról megállapítható, hogy a írástempó csupán a 2. osztály év végi szintjét közelíti meg, a második iskola viszont megközelíti a 3. osztályos év végi követelményt.

Az osztályokon belüli megoszlás a következő:

az iskola neve	osztályteljesítmény	tanuló	%
Petőfi Brigád	2.	11	64 %
	3.	6	36 %
I. G. Kovačić	2.	7	31,8 %
	3.	13	59,1 %
	4.	2	9,1 %

Az egyes osztályok megoszlása az összteljesítményen belül reális. Az általában lemaradt íráskészségű osztályban a tanulók zöme a 2. osztályos szintet éri el, míg velük ellentétben a jobb tanulócsoporthoz ott találjuk az osztályszintet meghaladó gyorsabb kézírású tanulókat is.

A bácsszőlősi 3. osztály 19,02%-os lemaradása, lassúbb írástempója felvetheti azt a kérdést, hogy ez esetleg erényként jelentkezik a tetszetősebb, olvashatóbb, írásképben. Azaz a lassabban írók szebben, olvashatóbban írnak. Ám az elemzés ennek éppen az ellenkezőjét bizonyította! Már az írástanulás 3. évében a kedvezőtlen családi attitűd hatására egy torzuló, felületes egyéni írástípus kezd kialakulni, amelyen belül jól megfigyelhető számos betűelem sőt betű egybemosódása. Ebből arra következtetünk, hogy az ilyen és hasonló gyermekcsoportoknál jelentkezik a felső tagozaton az a kézírástípus, amit inkább egyéni kódoknak, mintsem egyezményes jelrendszernek kell tekintenünk.

A természet- és társadalomismeret keretében végzett írástevékenységre úgy tekintettünk, mint a jegyzetelés gyakorlásának egy fajtájára, amelyre egyre nagyobb szükség van a felső tagozatos szaktantárgyi oktatásban. Később a középiskolában, majd a munkahelyen vagy a közéletben a jegyzetelésnek egyre nagyobb jelentősége lesz. A fent észlelt hiányosságok tehát nem egy osztály, hanem egy-egy generáció íráskészségét határozzák meg.

Az írásképp mellett alkalmunk volt megismerkedni a tanulók helyesírásával is. A módszertani irodalom régóta fejtegeti, hogy a torz írással együtt jár a helyesírási hibák szaporodása is. Vizsgálatunk csak megerősítette ezt a tézist: a kézírás torzulásával együtt járt a helyesírási hibák számának szaporodása. Feltevésünk szerint itt felületességből eredő helyesírási hibákról van szó. Ahogy a negatív beállítódás nem sarkallja a tanulókat szövegeik olvasható formában való rögzítésére, úgy a helyesírást sem tekintik a szöveg minőségének. Szinte közönyösek a helyesírási szabályok betartása iránt.

Nincs szándékunkban kitérni a helyesírási hibák jellemzőire, ezért eltekintünk azok taglálásától. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egyébként egészséges regionális köznyelvi környezetben élő tanulók milyen közömbösek a helyesírási normák használata iránt.

A kutatás következő szakaszában megvizsgáltuk a tanulók iskolai dolgozatait. A tanterv a 3. osztályban két iskolai írásbeli dolgot írt elő. Mindkét osztályban a második dolgot június elején írták. Szerencsés véletlen folytán mindkét tanítónő azonos témáról, azonos címmel íratott a tanulókkal. Ez a tény kizárta azt az esetleges feltevést, hogy az eltérések a téma, a tárgykör különbözőségéből adódhatnak.

A dolgozatokat szövegteni szempontból közellítettük meg, a fogalmazástani követelményekkel összehangban. A két iskolai dolgozat anyagának egybevetésével a következő adatokat kaptuk:

az iskola neve	átlagos szószám	átlagos szerkesztettség	a mondat egységek tagoltsága
Petőfi Brigád	54,35	1,32	2,99
I. G. Kovačić	76,81	1,19	3,39

Megállapítható, hogy a 45 perces tanítási óra keretében (az előkészítési időt leszámítva) a fejlettebb kézírású osztály 29%-kal nagyobb terjedelmű szöveget volt képes megszerkeszteni. A nagyobb lexika ténye mögött azonban nem csupán a fejlettebb íráskészség ténye rejlik. Az bizonyos ugyan, hogy az említett készség mint eszköz funkcionál ahhoz, hogy a tanulók az emlékezetében élő tényeket rögzíthették. Nem szabad megelégednünk azonban a környezeti tényezőről sem. A városi tanulók a családi környezetben a pozitív attitűd kialakulása mellett fejlettebb szókinccsre és beszéd-készségre is szert tettek. A családi szubkultúra hatása azonban nem csupán a vizsgált populációra és csupán a beszéd-készség fejlettségére vagy annak

megnyilatkozásaikban a belső kötöttségek gátoltak. Az eddig elért eredmények mindenestre biztatóak. Hangoztatott elvek gyakorlati alkalmazása esetén találkozhatunk már a beszédhelyzethez alkalmazkodó, egyéni megfogalmazású tanulói szövegalkotással.

*

1987. május 6-án folytattuk kutatásunkat. A két jelzett iskola 8. osztályos tanulóitól kértük be iskolai dolgozataikat. A szövegek részletes elemzésével választ szeretttünk volna kapni arra a kérdésre, hogy ugyanazon feltételek között, azonos tantervi előírások és követelmények mellett milyen fejlettséget érnek el a tanulók a szóbeli kifejezőképességben.

A bácsszőlősi iskola 20, a szabadkai iskola 29 végzős tanulójának fogalmazási készségét vizsgáltuk meg. 1987. május 6-án mindkét iskola tanulói az ifjúsági staféta érkezéséről készítettek dolgozatot. A teljes populáció azonos feltételek között jutott a megfelelő élményanyaghoz: személyesen részt vettek az ünnepségen, minden tanuló azonos ismeretekhez jutott. A megszövegezéshez azonban az egyéni, szubjektív nyelvi műveltségre volt szükség, illetve érvényre jutott az érzelmi szubtilitás, ahogy az élményeket szöveggé alakították.

Az előzetes kutatások szerint az iskolaérett 6–7 éves gyermekek szókincese kb. 3.000 lexikai egységből áll.⁶ Ebben megegyeznek mind a hazai, mind a külföldi kutatók. Az iskolai oktatás és a társadalmi környezet hatására a nyolcéves iskoláztatás végére szókincsünk mintegy 8.000–10.000 lexikai egységre szaporodik föl. Nem találkoztunk olyan forrással, amely azt vizsgálta volna, hogy ebben mennyi szerepe van a szervezett oktatás révén kialakult szókincsnek, és mennyi az, amit a kamaszkorban az egyed a környezetétől sajátít el. Bizonyára nem elhanyagolható az a százalék, amely a szókincsgyarapításban ily módon alakul. Természetesen ez az arány sokkal jelentősebb lehet olyan szociális környezetben, amelyben a tanuló szinte önkénytelenül fokozhatja műveltségét, illetve ahol környezeti hatásra vagy ösztönösen megindult az érdeklődés differenciálódása, és tudatosan törekszik ismeretei gyarapítására.

Elfogadható tény azonban, hogy a szókincs az általános iskoláztatás végére a kezdő állapot háromszorosára növekszik. Vegyük szemügyre, hogy alakul ez a tanulók írásbeli szövegeiben!

az iskola neve	3. oszt.	8. oszt.
Petőfi Brigád	54,35	163,40
I. G. Kovačić	76,81	236,65

Durva összevetéssel is megállapítható, hogy mindkét iskola tanulói között az írásbeli fogalmazványok viszonylatában is a szókincs háromszoros növekedése következik be. Am ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy az eltérő szociális körülmények között élők lehetőségeiből, a más-más nevelésszociológiai aspektusból eredő különbségek megmaradtak, sőt jelentősen

felfokozódtak! Míg a 3. osztályban a két tanulócsoporthoz írott szövegeiben a szókinccs különbsége 29%-ot tett ki, a 8. osztályban már 31%-ra növekszik.

Amit a 3. osztályban a szókinccs alakulásával kapcsolatban véletlenül fedeztünk fel, ti. a nemek közötti különbséget, azt a 8. osztályos tanulóknál már tudatosan vizsgáltuk. A következő adatokat kaptuk:

az iskola neve		az átlagos szókinccs
Petőfi Brigád	X	163,40
	L	204,20
	F	122,60
I. G. Kovačić		236,65
	L	251,94
	F	216,84

Táblázatunkból kitűnik, hogy a falusi fiúk szókinccse 40, a városiaké viszont csak 14%-kal alacsonyabb az azonos korú és képzettségű lányokétól.

Láthatjuk, hogy a szókinccs fejlődésében továbbra is megmarad a nemek közötti különbség a lányok javára. A városi populáció esetében ez az irányzat azonban csökkenőben van.

Szóltunk arról, hogy a tanulók teljes szókinccsének fejlődését elősegíti társadalmi környezet is. Egy előzetes kutatásunkban⁷ adatokat kaptunk arról, hogy a fiúk irodalmi érdeklődése bizonyíthatóan már a 6. osztályban differenciálódik. A szépirodalom mellett jelentős számban jelentkeznek az ismeretterjesztő munkák mind a természettudományok, mind a társadalomtudományok területéről. Feltevésünk szerint ennek következtében megindul egy felzárkózási folyamat a szókinccs fejlődésében.

Ha azonban a családi és környezeti mikrokultúra ezt a természetes differenciálódási folyamatot az érdeklődés alakulásában nem táplálja vagy nem biztosítja hozzá a megfelelő anyagi háttérrel (családi vagy közkönyvtár), a tanuló nem élhet a lehetőségekkel, azaz nem elégítheti ki érdeklődését. Így a szókinccsben is elmarad a felzárkózás. Sőt belövetkezik a lemaradás a lányok természetes adottságaival szemben.

A konkrét környezet alapos ismeretében azt is le kell szögeznünk, hogy a felső tagozatos tanulók esetében a falusi környezet mindinkább minkaeerőt lát a gyermekekben. A korai munkavégzés pedig nem kedvez a szókinccs fejlődésének.

Elemi szövegtani szempontból is vizsgálat alá vettük a tanulók fogalmazványait. A két tanulócsoporthoz a következő mutatókat kaptuk:

az iskola neve	szerkesztettségi mutató	tagoltsági mutató
Petőfi Brigád	1,78	7,42
	(1,23 – 3,41)	(4,81 – 12,58)
I. G. Kovačić	1,80	7,59
	(1,31 – 2,52)	(5,75 – 9,92)

A szókincs fejlődésével ellentétben meglepően kiegyensúlyozott a szövegek szerkezete. Az összetett mondatok használatában és a mondatrészek számában elhanyagolható különbségek tapasztalhatók. Feltevésünk szerint a felső tagozatban a szaktanári vezetés az anyanyelvi nevelésben egységes elveket érvényesít a kifejezőképesség fejlesztésében. Ennek hatására az alsó tagozatban tapasztalt szakmai felfogásból eredő különbségek a szöveg szerkesztettségében eltűnnek.

Az alsó tagozatos nyomok azonban a szélső határok feltüntetésében felfedezhetők. Zárójelben feltüntettük a értékek alsó és felső határát. Ezekből kitűnt, hogy a városi populációnál az értékek az átlag köré tömörülnek, a falusi gyermekeknél nagy a szóródás. Szabatosabban: vannak tanulók, akik alig élnek az összetett mondatok használatával, ugyanakkor találkozhatunk olyanokkal is, akik az indázó többszörösen összetett mondatokkal fejezik ki élményeiket. A városi tanulók szabatosabban, kiegyensúlyozottabban formálják meg tudattartalmaikat.

Meglepő mindkét tanuló csoportnál az a jelenség, hogy a mondat egységek terjedelme jelentősen megnőtt. Ez a jelenség szoros összefüggésben van gondolkodásuk fejlettségével, ismereteikkel, tapasztalataikkal. Az írásban rögzített tudattartalmak a maguk bonyolultságában igyekeznek ábrázolni a valóságot. Hogy ezt milyen eszközökkel, mondatrészekkel érik el, arra a szókincs részletesebb vizsgálata adott választ.

Nem nagy mintáról lévén szó, megvizsgáltuk azt is, hogy a használt lexikai mennyiségben milyen arányban találhatók igék, főnevek és melléknevek. A kijelölt szófajok alapján a mondat egységben betöltött funkciókra is következtethetünk másrészt bizonyos stílárius jegyekre is. Az egyes szófajok mennyiségi mutatói alapján a szövegek minőségi jegyei is mérhetővé váltak. Így kiküszöbölhető volt a szubjektív megítélés a teljesítmények értékelésekor.

az iskola neve	igék	főnevek	melléknevek
Petőfi Brigád	21,00	53,10	13,45
	(12,85%)	(32,49%)	(8,23%)
	L 27,60	65,00	17,50
F 15,40	41,00	9,40	
I. G. Kovačić	29,55	85,24	27,79
	(12,48%)	(36,02%)	(11,74%)
	L 30,62	91,94	28,00
F 28,23	77,00	27,79	

Az egyes szófajok százalékarányos részvétele az alkalmazott szókincsben lehetővé teszi, hogy pontosabb képünk alakuljon ki a tanulók stílusáról. Az értékeléshez azonban szükségünk van az előzetes kutatások adataira. Sajnos, általános iskolai tanulók körében ilyen kutatást eddig nem végeztek a magyar nyelvterületen. A statisztikai módszert azonban alkalmazták az irodalmi stílus vizsgálatában, azért kénytelenek leszünk eredményeinket csek-

kel az adatokkal összevetni. Tisztában vagyunk azzal, hogy a tanulók fogalmazványainkkal nem szépirodalmi szövegeket hoztak létre, így az összevetés akadályokba ütközik. Óvatos becslésekhez azonban támpontot nyújt: tájékoztathat bennünket arról, hogy a vizsgált szófajok milyen stílushatást váltanak ki egy adott, átélt esemény leírásának megfogalmazásakor.

A hetvenes években Illyés Gyula és Tóth Árpád költeményeinek szókincsét vizsgálta meg,⁸ és azokban az általunk is vizsgált szófajok a következő arányban szerepeltek:

	igék	főnevek	melléknevek
Illyés Gyula	11%	32%	16%
Tóth Árpád	13	29	15

Ha az irodalmi példákhoz hasonlítjuk a tanulók igehasználatát, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez a generáció túljuthatott azon a szinten, amikor egy igei állítmány - egy mondat a nyelvi ideál. Értelmi fejlettségüket és a szövegszerkesztés természetét véve alapul megállapíthatjuk, hogy a populáció az átlagnál gyakrabban élt az igehasználattal. Így a szófaj nagyobb frekvenciájú használatával mozgalmasságot vittek stílusukba. Fokozták vele a cselekmény intenzitását. Dinamikussá vált a szövegük anélkül, hogy ez a szavak jelentésében is kifejeződne. Véleményünk nem túlzás, mert az adott téma bővelkedett cselekménymozzanatokban, amit csak a fokozott igehasználat tudott érzékeltetni. Ezt a nézetünket alátámasztja az is, hogy a fejletlenebb szókincsű tanulócsoportnál ugyanolyan arányban szerepel ez a szófaj, tehát nem véletlen egybeesésről van szó.

A névszók használata határozottá, pontossá teszi a stílust. Különösen a melléknevek használata visz különleges ízeket a valóság írásbeli ábrázolásába. Az irodalmi példákban sokkal jelentősebb százalékban szerepel ez a szófaj, mint tanulóink munkáiban. Ez természetes is, mert ott az egyéni élmény művészi megformálásával találkozunk. A tanulócsoportnál legfeljebb arról lehet szó, hogy megkísérelték a látottakat minél plasztikusabban ábrázolni, hogy valóság-hűsége törekedtek.

A két csoport közötti különbség előző ismereteink birtokában természetesnek tekinthető. A fejletlenebb szókincs következményeként a stílus is szikárabb. Ez a csoport a pontosságra törekedhetett, míg a városi iskola tanulói bizonyos tudatossággal színesebben, érzékletesebben akarták ábrázolni a látottakat, illetve részvételüket az eseményekben. Különösen a melléknevek használatának egybevetése utal erre a törekvésre.

Ha azonban a városi csoport melléknévhasználatát a tagoltsági mutatóval vetjük egybe, más következtetést is levonhatunk. Láttuk, hogy a tagoltsági mutatók szinte azonosak mindkét csoportnál. Ugyanakkor a városi tanulók jelentős százalékelterést mutatnak fel a névszók használatában. Ezeknek a szófajoknak a százalékaránya akkor mutat emelkedést, ha a szöveg hosszúra nyújtott, terjengős. Ilyen esetben számolhatunk mondat szinten a redundanciával.

Tudjuk a tanítási gyakorlatból, hogy egyes magyartanároknál az a stílus-
eszmény, ha a tanuló minél több jelzót használ. Ennek hatására következik
be stílusromantika, a jelzős szerkezetek öncélú halmozása. A vizsgált cso-
portot nem soroljuk ugyan ebbe a kategóriába, de az adatok tükrében
feltételezzük, hogy ismét a fogalmazástanítási iskola hatásával kell számol-
nunk. A nevelés azonban ebben az esetben még nem vezetett kóros kinő-
véshez, nem alakított ki a tanulóknál olyan szokásokat, amelyek csupán a
redundanciát növelik, és nem a szöveg pontosságát, szabatoságát vagy
egyéni zamatát.

A minta nagysága alapján mutatóinkat nem tekinthetjük szignifikán-
soknak. Ennek ellenére a kutatás olyan jelzésekhez jutott fogalmazási
készség fejlesztését illetően, amelyek alapján tartós értékű következtetéseket
vonhatunk le. Bebizonyosult, hogy:

- a fogalmazástanítást csak azzal az évfolyammal lehet megkezdeni,
amely már a tudattartalmak kifejezéséhez szilárd íráskészséggel rendelkezik;
- az anyanyelvi nevelés tanterveit vegyes összetételű, szakavatott mun-
kacsoportoknak kell elkészíteni (nyelvész, irodalomtörténész, pedagógus,
tantárgypedagógus, pszichológus);
- a tantervek művelődési anyaga és követelményrendszere legyen világ-
os és egyértelmű a pedagógusok számára;
- a továbbképzésben a tanítókat, tanárokat meg kell ismertetni a
lingvisztika (szövegtan, beszédfejlesztés) információelmélet és kommuni-
kációelmélet legújabb eredményeivel;
- a fogalmazástanításban egységes nézeteket kell kialakítani;
- a mikrokörnyezet fékező hatásával számolni kell, és a pótoktatás
lehetőségeit kihasználva tudatosan küzdjünk a hátrányos helyzetből eredő
hiányosságok megszüntetésén.

IRODALOM

- ¹ Kozma Tamás: A nevelésszociológia alapjai. Tankönyvkiadó, Bp., 1977.
- ² Horváth Mátyás: A tanulók szociális szerkezete és anyanyelvi előmenetelük. Üzenet, 1980/10.
- ³ Sugárné Kádár Júlia: Beszéd és kommunikáció az óvodás- és kisiskolás korban. Akadémiai
Kiadó, Bp., 1985.
- ⁴ G. Caluss-H. Hiebsch: Gyermekpszichológia. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.
- ⁵ B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Tankönyvkiadó, Bp.,
1981.
- ⁶ Büky Béla-Egyed András-Pléh Csaba: Nyelvi képesség, fogalmazás, megértés. Tankönyvkiadó,
Bp., 1984.
- ⁷ Horváth Mátyás: Irodalmi érdeklődés a 8. osztályban. Üzenet, 1980/6.
- ⁸ Zsilka Tibor: Stilisztika és statisztika. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974.

Rezime

Razvoj jezičkog izražavanja u osnovnoj školi

Tokom naših istraživanja ustanovljeno je da se evidentno može iskazati uska povezanost između stepena razvijenosti rukopisa učenika nižih razreda i stepena razvijene sposobnosti izražavanja u pismenim sastavima, kao i dužine i bogatstva vokabulara ovih sastava učenika trećeg razreda. Pismeni sastavi učenika iz sredina oskudnijih emotivnih potsticaja za 29 % su kraće dužine, a siromašnija je i raščlanjenost rečenica njihovih sastava. Zapaženo je da devojčice raspoložu znatno bogatijim fondom reči od svojih vršnjaka dečaka. Primena krutih diadaktičkih načela o načinu skroćenja pismenih sastava u nastavnoj praksi, – sprečava razvoj kreativnosti učenika.

Vršili smo istraživanja o dostignutom stepenu usvojenih znanja i sposobnosti u skroćenju pismenog sastava i na kraju nastavnog ciklusa, tj. u osmom razredu osmogodišnje škole, te na osnovu pokazatelja do kojih smo došli možemo zaključiti da se smanjuju razlike u sastavima učenika iz nepovoljnih socijalni sredina i ostalih, ali razlike ostaju evidentne u bogatstvu vokabulara između polova. U celini uzevši može se konstatovati da je nastava skroćenja pismenih sastava uspešna. Fond reči koje koriste u svojim pismenim sastavima učenici osmih razreda osnovaca Mađara iz Vojvodine je bogatiji od korištenog vokabulara njihovih vršnjaka iz Mađarske.

ABSTRACT

The development of written conveyance at the elementary school

The authors have established high correlation between the development of pupils' handwriting in the first four grades of elementary school and composition skills of thirdgraders. Furthermore, there is a tight connection between the social development of the environment and the length of composition as well as the pupils' vocabulary. Pupils living in a low stimulus environment produce 29 percent shorter compositions and their sentence layouts are simpler. It is observable that girls' vocabulary is much more developed than that of boys. inflexible methods of composition teaching hinder the unfolding of the pupils' creative abilities. We have examined the same aspects in the eighth grade, i.e. the end of the composition teaching cycle. According to our data, differences stemming from an unfavorable social situation diminish but do remain as well as the vocabulary differences between the sexes. Composition teaching is, however, overall efficient. Composition vocabulary of native Hungarian school children in Yugoslavia is richer in the eighth grade than that of the same age group in Hungary.

AZ ÖSSZETETT MONDATOK JELENLÉTÉNEK SZÜKSÉGESSÉGE A BESZÉDTEVÉKENYSÉGBEN

Molnár Csikós László

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. jan 20.

I. A beszéd közlés, a közlés tett

A nyelvtudományi vizsgálatokban mindig szem előtt kell tartani egy alapvetően fontos mozzanatot, nevezetesen azt, hogy a beszéd általában nem öncélú tevékenység, lényege a közlési szándék, a megértésre való törekvés: "A beszéd eredete lelkünk eseményében, célja és eredménye pedig a közlésben van. (...) A beszéd akkor kezdődik, mikor tudjuk, hogy meg fognak érteni, vagy épen akarjuk is, hogy megértsenek"¹. Ebben az értelemben célggő nehéz meghatározni, hogy voltaképpen mit is lehet beszédnek tekinteni, mely tevékenységek vonhatók a beszéd fogalma alá. Vajon csupán az artikulált beszédhangok sora számít igazán beszédnek? A köznapi kommunikációban a beszédhangokon kívül egyéb akusztikai elemeket is felhasználunk (elsősorban az ún. szupraszegmentális elemeket: hangsúly, hanglejtés, szünet, hangerő), valamint hasznosan alkalmazhatunk egyéb kiegészítő jelzéseket is (kézmozdulat, arcjáték, testhelyzet, stb.). Kalmár Elek szerint a közlés céljaira olyan tevékenységeket is felhasználhatunk, mint a sírás vagy a köhögés, úgynagy effélék is megjelenhetnek beszéd funkciójában: "... a még fejletlenebb sírást is beszédnek kell elismernünk, mihelyt közlő szándékkal történik. (...) Sokszor azért köhögünk, hogy társunkat valamire figyelmeztessük, vagy gúnyolódásunkat fejezzük ki. Az előbb mondottak után a köhögést is bátran beszédnek vehetjük."²

Noha csak alig néhány évtizede született meg a kibernetika kebelében az információelmélet, amely a kommunikációs folyamatot olyan csatornaként fogja fel, amelynek egyik végén a feladó kódolja az üzenetet, a másik végén pedig a címzett dekódolja, hírként veszi át, egyes nyelvészek már korábban felismerték a beszédtevékenységnek azt a jellegzetességét, hogy alakulásában

nemcsak a beszélőnek van nagy szerepe, hanem a közlést váró, a beszédbeli üzenetet jól-rosszul megértő hallgatónak is. "A beszéd (...) nemcsak egyszerűen kifejezése belső eseményeinknek – mondja Kalmár Elek –, hanem közlése is; innen van, hogy nemcsak a beszélő jön tekintetbe a beszédben, hanem a hallgató is."³ Nyilvánvaló tehát, hogy magából a közlés jellegéből adódik a beszélőtárs megítélnek szükségessége. Akkor van értelme valamilyen közlésnek, ha tudjuk, hogy hallgatóra talál, ha sikerül eljuttatnunk ahhoz vagy azokhoz, akik megértik, értékelik, készek arra, hogy felhasználják.

Ahhoz viszont, hogy megállapíthassuk, az a beszéd, amelyet alkalmazunk eléggé hatékony-e, zavartalan-e a megértése, el kell jutnunk a megfelelő nyelvi törvényszerűségek felismeréséig. Annak a nyelvnek, amelynek alapján beszédtevékenységet folytatunk, meghatározott rendszere van, de ez a rendszer nem olyan egzakt felépítésű, mint mondjuk egy kémiai vegyületé. A nyelvi relációk tulajdonságai "nem alkotnak teljesen szigorú spekulatív vagy empírikus rendszert, csak egy nyelvi norma, tendencia kifejezői"⁴. Természetesen az efféle rendszernek is vannak törvényszerűségei, csakhogy ezek viszonylag nehezen közelíthetők meg, a róla alkotott elméletünknek legfeljebb megközelítő értéke lehet. Ez azonban a látszat ellenére nem zárja ki azt, hogy a nyelvi törvények alapvetően objektívek legyenek: "A nyelv belső törvényszerűségei látszólagos szabálytalanságokon keresztül jutnak érvényre. A törvény ettől nem veszti el objektivitását, csak mélyebben kell keresnünk, mint az őt kifejező Elmélet"⁵.

A nyelvi törvényszerűségek felismeréséhez mindenképpen szükség van egy megközelítő formális elméletre. Nélküle ugyanis sohasem foghatjuk fel a nyelvi törvényeket: a formális elméletnek viszonyítási alapul kell szolgálnia ahhoz, hogy érzékelhessük és értékelhessük a nyelvhasználatban kifejezésre jutó eltéréseket. Az elméletnek minél világosabbnak, kidolgozottabbnak kell lennie, hogy minél többet mutasson meg a mélyebb törvényszerűségekből⁶. Ebben van a nyelvi modellálás értelme: "A formális elmélet (a nyelvi modell) igazi értékét az adja, hogy rajta keresztül világosabban felismerjük azokat a mélyebb törvényszerűségeket, amelyek sértetlenül megmaradnak akkor is, amikor a formális törvények nem teljesülnek"⁷.

Általánosan el van terjedve az a felfogás, hogy a nyelv ugyan rendszerszerű és szabálykövető, a nyelvhasználat viszont nem. Újabbán a beszéd kutatói cáfolni igyekeznek ezt a felfogást, amely "a rendszerszerű és szabálykövető nyelvhez képest a beszédet, a nyelv használatát véletlenszerűnek, rendszertelennek és egyéninek tartja", azt feltételezve, hogy "a nyelvhasználat sem esztleges: az egyes megnyilatkozásokat mint megnyilatkozásokat is jellegetes 'szövegalkotási' szabályokat követve illesztjük egymáshoz"⁸. A beszéd szabályszerűségei nemcsak a szövegszerkesztésben mutatkoznak meg, hanem a beszélőkhöz való igazodásban, a társadalmi viszonylatokba való beilleszkedésben is: "Számos olyan konstruktív szabály van (...), melyek a szöveg mondatokon (pontosabban megnyilatkozásokon) túli szerveződését irányítják, illetve számos (...) szabályszerűség kapcsolja össze a megnyilatkozások egymáshoz rendezését a beszélők szociális jellemzőivel, illetve a közöttük lévő szociális viszonyokkal"⁹.

A nyelvhasználatnak lélektani vonatkozásai is vannak. A beszédtevékenységet folytató ember pszichéje bizonyos szabályoknak, törvényszerűségeknek megfelelően vesz részt a közlés megformálásában, kialakításában. A beszéd komplex vizsgálatában a nyelvészet, a szociológia és a pszichológia módszereit egyaránt fel kell használni, hogy "a szövegproduktálás valóságos eseteit megfigyelve, illetve a szöveg közvetlen megértésének, értelmezésének finom elemzésével" lehetővé váljék bizonyos rejtett szabályrendszerek feltárása, modellálása¹⁰.

A nyelvről létrehozott formális modellek (vagy formális elméletek) mindig magukon viselik az elnagyoltságnak bizonyos jegyeit. Ezek "önmagukban lehetnek kerek egészek – mondja Srejder –, de csupán tükrözői az élő nyelv mélyebb, objektív törvényeinek. Ezek a modellek valamilyen nyelvi normát tükröznek, amelyet az élő nyelv bármikor megszeghet, ha az adott helyzetben valami lényegeset akar kifejezni"¹¹. Az élő nyelv nem ragaszkodik mereven a formális törvényekhez, a közlés szükségleteihez alkalmazkodik. Különbösen is "maga a nyelv nem lehet annyira bonyolult, hogy neheztse a megértést". Az élő nyelvben annak érdekében, hogy mélyebb törvényszerűségek kellőképpen kifejezésre juthassanak, akár a formális törvények megszegését is el szabad követni, a közlés folyamatának egyes mozzanatait egyébként sincsenek előre és pontosan rögzítve, tehát szabadon alakul¹².

Egyes formákat olykor megszokott szerepüktől és értéküktől eltérően használunk. Ez nemcsak a nyelvi törvények viszonylagosságáról tanúskodik, hanem arról is, hogy a közlésben a formák másodlagosak, a kifejezendő tartalom, a megnyilatkozás miatt fontos: "Minden nyelvben vannak (...) indirekt beszédaktusok: olyan esetek, ahol valamely formát konvencionalizálódott értékétől eltérően használunk. Éppen ezek az esetek mutatják meg legvilágosabban, hogy a szekvencialitás nem a formák (...), hanem a megnyilatkozásokkal végzett cselekvések között áll fenn, ..." ¹³. Ezzel eljutottunk ahhoz a felismeréshez, hogy a nyelvi megnyilatkozás is tett, a cselekvésnek egyik formája, lehetséges módozata. Erre alapoz az ún. beszédaktus-elmélet, amikor azt hirdeti, hogy "konkrét megnyilvánulásaiban a nyelvhasználat önmagában mindig valamilyen személyközi cselekvést jelent (...), beszélés közben ígérünk, felmentünk, elítélünk, kérdezőnk, felszólítunk, állítunk s így tovább..." ¹⁴

A nyelvhasználat jelenségeinek vizsgálatában érdemes alapoznunk a beszédaktus-elmélet megállapításaira, a beszédről való megfigyeléseink egészen más megvilágításba kerülnek, ha a társas cselekvés elméletébe szervesen beágyazva kezeljük őket. A beszédaktus-elmélet azt vallja, hogy minden megnyilatkozásnak valamilyen illokúciós (vagyis cselekvési) ereje van. Ebből következik, hogy "a szekvencialitás szabályszerűségeit nem is maguk a mondatok vagy megnyilatkozások, hanem az ezek kimondásával megvalósított cselekvések közötti elkötelezési illetve előfeltevési viszonyokban kell keresnünk"¹⁵.

A beszédaktus-elméletet nem érdeklik a nyelv grammatikai szerkezetei vagy jelentésbeli hagyományai, szokványai, azt próbálja meg leírni, ami

ténylegesen meghatározza a nyelvhasználatot, hogy szabályrendszerét felállíthassa. Viszonylag könnyen megközelíthetők az olyan beszédcselekmények, amelyeknek hagyományosan meghatározott a lefolyásuk, és a szóbeliség jellemző sajátosságuk: "... az emberi viselkedésben vannak olyan cselekedetek, amelyeket csakis szavak segítségével lehet elvégezni (pl. ígéretet tenni, megházasodni, elnevezni stb.). Ezek a szóbeli cselekvések a beszélők által elfogadott, konvencionális eljárás keretében zajlanak le: a megfelelő személyek a megfelelő feltételek között a megfelelő szavakat kimondják"¹⁶.

A beszédfolyamat zavartalansága számos tényezőtől függ. Közéjük tartozik az is, hogy a beszélőtársak milyen mértékben ismerik egymás szerepét, társadalmi helyzetét. Az ún. szerepelmélet az efféle mozzanatok jelentőségét domborítja ki: "A szerepelmélet az interakciók folyamatosságát, zavarmentes lefolyását azzal magyarázza, hogy feltételezi: az interakciók résztvevői a szociális tanulás (...) eredményeként kölcsönösen ismerik egymás szerepeit. Tudják, hogy egy helyzetben meghatározott pozíciókat elfoglalva saját maguknak mit kell tenniük és társuktól mit kell elvárniuk"¹⁷. A beszéd-cselekvés menetére hatással van az is, hogy a benne résztvevők viselkedése mennyire van összhangban társadalmi kategóriájukkal. Az etnometodológia társalgás-kutatói szerint "bizonyos viselkedések meghatározott kategóriákkal szabályszerűen összetartoznak, és az összetartozásnak erre az ismeretére a beszélő és a hallgató egyaránt támaszkodik"¹⁸.

A beszédaktusnak meghatározott ismeretkerete van, és ez egy általános ismeretkeretbe illeszkedik. Van Dijk részletesen leírja a társadalmi interakció kognitív sémáját, ebben az egyes beszédaktusok az eseménysor szegmентаiként jelentkeznek, a beszédaktus a maga kis mikrokeretével beilleszkedik az eseménysor makrokeretébe. Van Dijk szerint az egyes ismeretkeretek, így a beszédaktuséi is azoknak az általános ismereteknek a rendszerébe illeszkednek, amelyek fontosak az adott helyzetben¹⁹. Például a cipővásárlás esetében az ismeretkeret szerkezetébe tartozik a cipőüzlet vagy áruházi részleg (hely), az elárúsító, a vevő (szereplők), az árusítás, a vásárlás (a szereplők funkciói), a cipővásárlásra való igény, az elárúsítónak a cipőeladásban szerzett tapasztalatai, stb. Ehhez hozzájárulnak még bizonyos konvenciók: a cipőt fel lehet próbálni, a cipők nagyság szerint számozva vannak, a cipőipar külön férfi cipőket és külön női cipőket gyárt, a valódi bőrből készült cipő értékesebb, a cipő divatossága és kényelmessége nem mindig jár együtt, a nagyobb cipő nem szorít stb. A cipővásárlás lehet egy általános bevásárlás eseménysorának egy része, úgyhogy a mikrokerete is eszerint alakul, de önmaga is alkothat makrokeretet, például ha valaki sorra járja a cipőüzleteket, hogy megfelelő lábbelit találjon magának.

A keret-elmélet sajátos változata az ún. forgatókönyv-elmélet. Eszerint "a gyakran tapasztalt szituációkban (...) az epizódikus ismeretek forgatókönyvekbe rendeződnek". A forgatókönyvek nem egyebek, mint "szituációtípusokra jellemző akciósorok, amelyek tartalmazzák az akciók mögött meghúzódó szabványos kauzális láncolatot és mindazokat a szükséges feltételeket, amelyek egy akciót lehetővé tesznek"²⁰. A forgatókönyvben mindez az adatok, információk benne vannak, amelyek a beszédeseeményben

felhasználhatók, vagyis számításba jöhetnek: "A szereplőkkel, kellékekkel és akciókkal kapcsolatos (...) háttér-információkat a forgatókönyv alternatív tulajdonságsomagok listájaként tartalmazza. Ezek közül a tulajdonságok közül egyesek kötelező érvényűek, mások tág határok között mozoghatnak, megint mások teljesen tetszőlegesek"²¹. Ez a tetszetős elmélet számos beszédeseményre alkalmazható, kivéve az olyan váratlan helyzeteket, amelyekben hiányoznak a szükséges háttér-információk. Szépséghibája, hogy kimondatlanul ugyan de benne van, hogy a beszédesemények kimenetele általában megjósolható, ebből viszont az következne, hogy beszélgetéseink legtöbbször sablonos és unalmas.

A konvencionálizálódott írásbeli műfajok vagy beszéd típusok szerkezetével szembeállítva a spontán beszéd monológjai megszerkesztetlennek, esetlegesnek tűnnek. A szociolingvisztika tanúsága szerint ez nincs így. A spontán beszédnek is van meghatározott szerkezeti felépítése, ezt is jellemzik bizonyos kötöttségek. Labov és Welatzky kutatásaiban kiderült, hogy "minden szövegből kiemelhetők olyan mondatok, amelyek egymáshoz képest időileg rendezettek, áthelyezési lehetőségeik nem terjednek túl a második mondatéin. Az ilyen mondatok (...) adják meg a narratív szöveg alapszerkezetét..."²²

A beszéd kötöttsége (illetve spontaneitása) szempontjából fontosnak tekinthető az a mozzanat is, hogy a megnyilatkozás szekvencionálisan függő-e vagy pedig független. Lokális szerkezete szempontjából a dialógusban előfordulhatnak szekvenciálisan függő megnyilatkozások (kérdés, válasz) és szekvenciálisan függetlenek is (például állítás)²³. Sajátos kötöttséget jelent a több beszélős helyzetekben a beszédjog elosztásának a módja. E tekintetben a beszédesemények jellegzetes hierarchiát alkotnak. A beszédjog elosztása a legkötöttebb formájú ünnepi vagy formális alkalmakkor (diplomáciai fogadás, promóció stb.), olykor egy személy irányításához van kötve (gyűlés, iskolai osztály, vitaest stb.), a legkevésbé intézményesedett beszédhelyzetekben a beszélők szabadon váltakoznak, egymás szavába vághatnak stb. (pl. tizenévesek traccspartija az utcasarkon, szurkolók mérkőzés után, változó létszámú kocsmai társaság stb.)²⁴.

A kötetlenebb jellegű beszédhelyzetekben sajátos problémát jelent a beszédjog megőrzése. Ennek egyik formája a szünet kitöltése. A beszéd közben tartott szünetnek tudvalevően két típusa ismeretes. Az egyik a csendes (v. kitöltetlen), a másik pedig a hűmögős, nyögős (v. kitöltött). Maclay és Osgood megfigyelték, hogy a kétféle szünetnek eltérő az eloszlása: "A kitöltött szünetek gyakrabban jelennek meg nagyobb szerkezeti egységek határán. Ennek valószínű oka az, hogy ilyen határokon (...) más személyek átvehetnék a szót; a nyögéssel a beszélő azt érezteti, hogy nem érvényes a váltási határ, a szó még nála marad"²⁵. A szünet kitöltése a beszéd-folyamatbeli kompenzációk közé tartozik, mégpedig a kompenzációnak az a fajtája, amely nem kiesett nyelvi funkció pótlására szolgál (mint általában), hanem a beszélő intenciójának a következménye (aki eltekint az eredeti eszközök alkalmazásától)²⁶. A szünet kitöltésében eltérés figyelhető meg a nemek közt. Aljee és Cook szerint inkább a férfiak élnek a beszédjog

megőrzésének ezzel a módjával, a nők kevésbé hajlamosak a hümmögésre, a nyögésre, inkább töltelékszavakat és kifejezéseket használnak az említett cél érdekében²⁷.

A beszéd kötöttségének egyik megnyilvánulási formája a beszédben használt mondatok mélységének a korlátozott volta. Voltaképpen miben is mutatkozik meg egy mondat mélysége? Abban, hogy mennyire bonyolult a belső megszerkesztettsége, szintagmáiban mennyire jut kifejezésre a tagok elárendeltsége, balra ágazása. Matematikailag annak a rendezett fának a mélységéről van szó, amelyet egy mondat összetevőinek a halmaza az összetevőjének eleme és a következési relációval alkot. Arra a jelenségre, hogy "a nyelv valóban használatos mondatainak mélysége egy viszonylag alacsony korlát alatt marad" V. Yngve amerikai nyelvész figyelte fel, ő vezette be a mondatnak a mélységi jellemzőjét. Feltételezte, hogy azért korlátozott a mondatok mélysége, mert az emberi emlékezet is véges (ennek pedig fontos szerepe van a beszédképzés és a megértés folyamatában)²⁸.

Az összetevők fájának a mélységét Yngve 9-nek vette, vagyis szerinte a természetes nyelvek mondatai legfeljebb a kilencedik szintig mehetnek lefelé. Ez a kvantitatív hipotézis az indoeurópai nyelvekben valóban megállja a helyét, vannak azonban olyan nyelvek is, amelyekben nem igazolódik be. A finnugor és a török-tatár nyelvekben, a japánban stb. a jelzetről jóval bonyolultabb, nagyobb mélységű mondatok is vannak, ezekben nagyobb szerepük van a balra ágazó struktúráknak, mint az indoeurópai nyelvekben. Paradox módon ez a jelenség önmagában még nem jelenti azt is, hogy a mondat mélységének arányában a megértés is nehezebbé válik. A birtok előtt álló birtokos jelező vagy a melléknévi igeneves szerkezetek halmozódása és egymásba ágyazódása nem feltétlenül okoz megértésszerű zavart a szóban forgó nyelvekben²⁹.

Mi ennek a magyarázata? Varga Dénes szerint itt főleg arról van szó, hogy "a megértés nem feltétlenül mondatonként, hanem ennél kisebb egységekenként: szakaszonként történhet akkor is, ha e szakaszok egymáshoz való viszonya formálisan nincs teljesen tisztázva. Különösen a melléknévi igeneves szerkezetekre áll ez, amelyek viszonylag zárt, mondatszerű, önmagunkban is érthető egységeket alkotnak. Összetett melléknévi igeneves szerkezetekkel elvileg tetszőleges mélységű mondat konstruálható a magyarban, bár kétségtelen, hogy az általános magyar mondat mélysége nem haladja meg az Yngve-féle határt"³⁰.

Tárgyilagosan szemlélve Yngve megoldását hozzávetőlegesnek, megközelítőnek kell tekintenünk, hiszen nem vette figyelembe azt a körülményt, hogy a megértés dinamikus jellegű folyamat. Érdeméül tudható be viszont az, hogy "felvetette a mondatszerkezet bonyolultságának problémáját, ennek összefüggéseit a kommunikáció pszichikai tényezőivel és technikai eszközeivel"³¹.

Arra való tekintettel, hogy a mondat belső megszerkesztettsége bonyolultsága mégiscsak véges (attól függetlenül, hogy elfogadjuk-e Yngve arányszámát vagy nem), arra kell következtetnünk, hogy szükségszerű a mondat bizonyos részeinek adott esetben külön mondat (mellékmondat)

alakjában való kifejezése. Ezt a szükségszerűséget egyéb tényezők is igazolni látszanak (pl. bizonyos beszédhelyzetek kényszere). A következőkben az összetett mondatok használatának a szükségességét szeretnénk igazolni szövegnyelvészeti és mondattani szempontok figyelembe vételével.

II. Az aktuális nyelv

Mi lehet a beszéd formális megfelelője, mi az, amiben a nyelv életre kel, valóssá válik, aktualizálódik? A szöveggrammatika szerint ez nem egyéb, mint a szöveg: aktualizált nyelv, "a nyelv közvetlen valósága". A konkrétumként felfogott szöveg voltaképpen "a legtágabban értelmezett beszéd megfelelője" Pléh Csaba szerint³². Noha ezt a megállapítást nagy vonalakban el lehet fogadni, mégis egy kicsit fenntartással kell kezelnünk. Vajon a legtágabban értelmezett beszéd csakugyan magában foglal minden olyan megnyilvánulást, amely közlési szándékkal történik (például a sírást vagy a közhitést is, ahogyan Kalmár Elek mondja), vagy pedig marad a nyelviileg megformált, megszerkesztett elemek keretein belül (vagyis a mondatokén)? Aktualizált nyelv-e például a sírás?

Ha a nyelv megvalósulásának módjait vesszük alapul, akkor nem vehetünk figyelembe minden olyan megnyilvánulást, amely közlési szándékkal történik, mivel számos nyelven kívüli jelzésnek lehet és van is közlő funkciója (arcjáték, bélyeg-szimbolika, ruházati sajtáságok stb.). Célravezetőnek látszik a szöveget inkább a közlés megvalósulásának, formájának tekinteni, ha nem tartjuk elegendőnek azt a meghatározást, hogy a szöveg "több, mint mondatok pusztá összessége". Azt nyilván senki sem vitatja ma már, hogy a mondaton felül is van még egy nyelvi szint, a szövegé, amelyet éppúgy jellemez minőségbeli többlet, mint a fonémák szintjéhez viszonyítva a szavakét, és a szószinthez viszonyítva a mondatokét.

Bizonyos minőségi többlet már az egyes szinteken belül is mutatkozik. A mondatszinten például beigazolódtott, hogy a többszörösen összetett mondat nemcsak mennyiségileg tér el az összetettől, hanem minőségi szempontból is: "Aligha véletlen, hogy a nyelvtanok elkülönítik a többszörösen összetett mondatot az összetettől – mondja Békési Imre. Az a határ ugyanis, ami a kéttagúak (F-F) illetőleg a háromtagú hasonló tagmondat-összetételek között van (F-F-F) nem egyszerű mennyiségi: a mennyiséggel járó szerkezeti különbségek minőségileg különítik el egymástól a két szerkezetitípust"³³.

A többszörösen összetett mondat minőségi többlete egyrészt a beépülési lehetőségek gazdagabb voltában nyilvánul meg: "A tagok (és kapcsolások) mennyiségével adott permutációs különbség legfeltűnőbbben az alakulat beépülési (külső kapcsolódási) lehetőségeiben mutatkozik meg. Előzményébe és folytatásába a kéttagú alakulat (...) mindössze két sorrendi változattal épülhet be. (...) A háromtagú alakulat (...) elvileg hat sorrendi változattal épülhet be kúnyezetébe..."³⁴ A másik lehetőség a gazdagabb megformálás: "Az összetett és a többszörösen összetett mondat minőségi különbségét a permutációs különbség hozza magával. A három taggal járó gazdagabb

sorrendváltozat ugyanis nemcsak a beépülés lehetőségeit gazdagítja, hanem az alakulat belső megformálását is. (...) A háromtagú alakulattal kezdőd(het)ő tömbösödés olyan szerkezeti sajátosság, amely nem marad meg külső, tartalomtól független tulajdonságnak, hanem hatással van a tagok közti kapcsolások helyzetére – s ezen keresztül – szerepére is”³⁵.

A mondattömböknek szintén megvan a maguk minőségi többlete. Esetükben másféle kapcsolódási hierarchia érvényesül: ”A tömbön belüli kapcsolat (= alkapcsolás) – helyzetéből következően – kevésbé fontos, mint a tömbök közti kapcsolat (= főkapcsolás), s ez a helyzeti különbségből fakadó fontossági különbség hierarchiát sugall akkor is, ha saját tagolási szintjén mindkét kapcsolat egyébként mellérendelő. A fontossági különbség nem főlé/alárendeltség, nem is egész/részviszony; ez a különbség elsősorban a szerkezet egész szempontjából mutakozó nélkülözhetetlenségben vagy elhanyagolhatóságban jelenik meg”³⁶.

Békési Imre feltevése szerint ”az információ egész szerkezeti széttagolódása (a tömbösödés) csak másodsoron (történetileg, illetőleg az eszközhasználat következtében) függ a kapcsolások mellé- vagy alárendelő természetétől. A tömbösödést – ha nem halmozásról van szó – mindenekelőtt a tagok mennyisége indukálja; a háromtagúság az a minimális nagyságrend, amely a benne szereplő két kapcsolat egymás közti viszonyával bonyolult gondolatviszonyok létrejöttének kínál fel keretet. (...) az olyan nyelvi-nyelvhasználati alakulatot, amelyet két (legalább egyikük mellérendelő) kapcsolat hierarchikus egysége alkot, szövegkonstrukciónak nevezzük”³⁷.

Mínél több tagmondat szerepel a mondatban, minél hosszabb a szöveg, annál több mondaton belüli és mondatok közötti összetartozás alakul ki, a szerkezeti viszonyoknak egészen bonyolult rendszere jöhet ezáltal létre. A szöveg felépítésében részt vevő szerkezeti egységek kapcsolódásának alakulásától függ a szöveg szerkesztettsége: ”A szövegegységeknek szoros kapcsolatban kell állniuk egymással. A szöveg szerkesztettsége a grammatikai szabályok követésében, a szöveg értelmi tagolásában, a valóságban meglévő kapcsolatok nyelvi tükrözésében testesül meg”³⁸.

A mondatok szerveződésének lehetséges formáiként alakul ki a szöveg mikroszerkezete és makroszerkezete. A lokális szerveződés formái, vagyis a szöveg egymást követő vagy egymástól közel álló megnyilatkozásai között kialakuló viszonyok, kapcsolatok eredményezik, hozzák létre a mikroszerkezetet, a globális szerveződés, azaz a szöveg egészének jellegéből fakadó szerveződés viszont a makroszerkezetet adja. A mikroszerkezet létrehozásához szükség van arra, hogy oksági láncokat kreáljunk egy-egy vagy néhány megnyilatkozás között, illetve hogy betöltsük a megnyilatkozások közötti hézagokat³⁹. A szöveg mikroszerkezete a nyelvi mű kisebb egységeit foglalja magába (pl. bekezdés), makroszerkezete viszont a nagyobbakat: bevezetés, tárgyalás, befejezés.

A bekezdés vagy paragrafus áttekinthetővé teszi a nyelvi alkotást. Általában egységes a jelentése. A jelentés szerinti együvé tartozást az ún. tételmondat segíti elő, amely állhat a bekezdés elején, végén vagy mindkét pólusán. Ennek a jelentéstanilag igen fontos szövegrésznek globális kohé-

ziós ereje van, egybefogja a bekezdész alkotó mondatokat. A bekezdés arra is alkalmas, hogy tartalmi kitérést rögzítsen (vagy egy részében, vagy teljes egészében), továbbá a mondanivaló hangsúlyozásának a kifejezésére is szolgálhat⁴⁰.

A szöveg globális szerveződése nemcsak a bevezetés, tárgyalás és befejezés elkülönülésében nyilvánul meg (különben is egyes műveknek hiányos a szerkezete, csak bevezetésből és tárgyalásból vagy tárgyalásból és befejezésből állnak), hanem az eltérő elrendezés vagy minta alapján való leírásokban, a bevezetés és a tanulságlevonás, illetőleg a kezdés és a búcsúzás párhuzamaiban stb. Meglehetősen szoros kapcsolat figyelhető meg a nyelvi művek tartalmi kötöttsége és makroszerkezeti tagoltsága között, ugyanis könnyű makroszerkezeti részeire bontani a hagyományosan meghatározott témájú és tartalmú szövegeket. A határozat, önéletrajz, üzleti levél stb. formáját társadalmi előírások, szakmai elvárások határozzák meg⁴¹.

A szöveg mikro- és makroegységei közt szintaktikai és jelentéstani koherencia figyelhető meg. A formai és a tartalmi elemek összefüggései által jut kifejezésre a nyelvi mű kohéziója. A nyelvi mű egészére vagy nagyobb egységeire vonatkozik a globális kohézió. Egyik megjelenési formája a címke funkciójú globális kohézió (ennek a téma-cím felel meg), van továbbá reklám szerepű globális kohézió is (ennek viszont a kiemelő cím felel meg). A globális kohézióval szemben áll a lineáris kohézió, ez a kisebb szövegelemek belső összefüggésére vonatkozik. A szövegfolytonosságnak különféle eszközei lehetnek, ilyen például a kulcsszavak használata a szövegben, a felsorolás, a felosztás, az azonosság, pragmatikai jelentésű gondolatalakzatok használata stb. A lineáris kohézió eszközeit az antik retorika gondolatalakzatoknak nevezték⁴².

Gyakran használt eszköze a koherenciának a szóismétlés: És ez a fiatal tanító is, aki *itt* előttem, a színpadon mosolyogva, a zökkenőknél cinkos szemhunyorítással, vezényli a kis iskolások tamburazenekarát, érzem, ez is *itt* fog maradni élete végéig. (SP-2 : H, 27 : 823) – De megcsalja *mindig a nóta: mindig* a harmadik utcában csendül fel, távol ótőle, garázda, részleg legények hangja fuvarozza feléje *a nótát...* (H 15 : 196–7) – De lehet, hogy mindez érzéki csalódás csupán (...), és *csak itt* a Duna menti rétek csendjében – ahol még gólyafészek is akad a kéményen –, *csak itt* tűnik szembe ilyen élesen. (SP-2 : H, 27 : 824) – Egy kissé úgy tűnik, mintha a baranyai dombok levegője csapott *volna* át ide a nagy vízen, és a földbekapaszkodás csökönységét és nosztalgiját hozta *volna* magával (SP-2 : H, 27 : 822).

Olykor egész mondatot is megismételnek, elősegítve vele a szöveg lineáris koherenciáját: Nézem a dombok közül felszálló füstöt. *Valahol ég a tűz*. Szinte értelmetlen dolog számomra, hogy ezen a vidéken, ebben az őrsi "nincstelenségben" *valahol ég a tűz*, és pusztít, falja az anyagot (DF : H, 27 : 1225).

A szóismétléshez hasonló alakzatot eredményeznek a szinonimák, vagyis az egymást felváltva következő rokon értelmű szavak:

Mert *errefelé* mindent végigcsinálnak. Másutt is (...) – de *itt, ezekben* a Duna menti *falvakban* nagyon gyakran egy életre szól az áldozat. (SP-2 : H,

27 : 823) — Ősz öreg feje *minden vasárnap délután* megjelenik az ajtómban, és tudom, hogy *mindig* hájaskiflit hoz, csak ritkán mákoskalácsot. (HGy : H, 27 : 778) — Az asszony körülnéz, meglát bennünket/— Maguk voltak itt ugye, tavaly előadást tartani? Mikor jönnek megint *hozzánk*? *Nálunk* olyan ritkán akad efféle... (SP : H, 28 : 82) — Valamikor, a *tengerparton*, ciprusos temető láttán jutott eszembe, hogy *itt* talán nem is nehéz meghalni azzal a tudattal, hogy az ember örökké a *ciprusok és a kéklő meleg ég alatt* marad. (SP-2 : H, 27 : 822) — Az emberek *kint* ültek, vagy ácsorogtak a *házak előtt*, és nézték a fiatalokat, helybelieket és környékbelleket, tűzoltókat és népviseletbe öltözött táncosokat, amint a fáradhatatlanul csinnadrattázó fűvösök mögött a falu központja felé lépegettek (SP-2 : H, 27 : 823).

Néha költői képekből áll össze szinonimasor: A csöppnyi udvaron *egy villámló fehér folt* sétált le s föl. Könnybe lábadt szemem előtt olyanak tűnt, mint *valami elrabolt kis gleccser* vagy *önmagát tisztogató, raboskodó kis lavina* (DF : H, 27 : 1226).

Az azonosság kifejezésére stiláris szempontból nem mindig indokolt szóismétlést használni. A kérdéses szót helyettesíteni lehet megfelelő névmással, birtokos személyraggal stb., vagy pedig a további szövegrészben kifejtetlenül hagyni: Egy ember nyit az irodába: — Behoztam a *zászlókat* az emlékműről. Hova tegyem *őket*? — Hajtsa össze és adja ide — válaszol a hivatalnok —, berakjuk a szekrénybe (SP : H, 28 : 83) — Sokan megfogalmazták már *ezt a titkot*, korokon át változott a *neve* (a lényege nemigen), manapság "a falusi értelmiség *kérdésének*" hívják, de megfejteni addig még senkinek sem sikerült. (SP-2 : H, 27 : 823) — Mert a *helyi tűzoltótestület*, az más. *Arra* semmilyen anyagi áldozat nem sok, pénzzel munkával, fogattal *mögötte* áll az egész falu. (SP-2 : H, 27 : 824) — Meghozták a *szőlőt*. Nem akarnak venni (belőle)? — kérdezi a hivatal vezetője. — A legfinomabb hamburgi (szőlő). Maguknál 150 (a szőlőnek) kilója, itt megkaphatják hatvanért. (SP : H, 28 : 80) — Kultúrélet? — *Televíziókészülék*. Nekem is van (készülékem). Jó (a készülék), amíg jól működik — mondja a tanító —, de ha (a televíziókészüléket) javítani kell... Más lehetőség itt nincs (SP : H, 28 : 82).

A fogalmi felbontással biztosított lineáris kohézió általában egy mondat-egészen belül szokott előfordulni, da mondategészek között sem ritka: Tegnap volt a falu ünnepe, és most *mindenki* kókadt egy kicsit a mozgalmas nap után: *az irodavezető is és a tanító is*, akik itt ülnek velem együtt a hunyorgó lámpa alatt a kopott, százéves bútorzatú, kis szobában. (SP : H, 28 : 80) — Doroszló, Bács, Vajszka, Gombos és a többi kis falu ezen a vidéken mintha mindig *másképp* érzékelték volna az életet, valahogy *mélyebben, megállapodottabban, "tempósabban"*, mint a többi bácskai falu. (SP-2 : H, 27 : 822) — Még *valami* kellene — mondja az asszony, amikor a fizetéssel elkészült. — Tudja, az uramék osztozkodnak Vojlovicén, és kellene *egy írás*... (SP : H, 28 : 82) — Végeredményben *mindenki* jól jár: *a tanító is, a falu is*. Mert aki vállalja az ilyen iskolában való oktatást, az rendszerint nem fél a munkától. (SP : H, 28 : 81) — De talán ehhez, az ilyen mentalitáshoz hozzájárul *magá a táj is*. Mert most is, hogy az alkonyatban a kátyús úton

Doroszló felé döcögött velünk a kocsí (...), előtött bennünket a *Duna menti rétek, erdők és mocsarak* hűvös, nedves lehelete (SP-2 : H, 27 : 822).

A gondolati párhuzamoknak a szöveg lineáris koherenciájához való hozzájárulását figyelhetjük meg az alábbi példákban: Az ember *kimegy*, mi is *szedelőzködünk*. A tanító is *hazafelé tart*, meg *televíziót nézni*. Az irodafőnök *az ajtózáradon motoz*. (SP : H, 28 : 83) – Egy Duna menti kis faluban *jártam* nemrég, ünnepelni *mentünk*. (SP-2 : H, 27 : 822) – Sokszor azon *gondolkozom* – morfondíroz a tanító –, hogy az ilyen iskolákban, ahol a tanulók kilencven százaléka nem tanul tovább, nem kellene-e *más tautervet* készíteni? *Valami olyat*, ami mentes a sok felesleges tudnivalótól... (SP : H, 28 : 81)

Gyakran fogalmaknak vagy gondolatoknak a szembeállítására teszi koherensebbé a szöveget: Azt mondják, hogy *valamikor* ezen a vidéken a téli szél süvítésébe farkasüvöltés is keveredett. *Régen* volt. *Ma már* csupán a nagyon zord teleken téved errefelé egy-egy éhes orvas. (SP : H, 28 : 83) – ... de való igaz, hogy *ezekben* a falvakban a tűzoltóság sokkal inkább jelent közügyet és köztisztéletet a végső konzekvenciáig, mint *bárhon másutt*... (SP-2 : H, 27 : 824) – A községi költségvetésben – mondja a helyi iroda vezetője – *van egy munkahely* a bábasszony számára, illetve egy fizetés. Lakás is akadna. Csak épp olyan *bábaasszony nincs*, aki hajlandó lenne kijönni hozzánk... (SP : H, 28 : 82) – Nem mondom, *jó orvos*, megteszi, amit lehet, megvizsgálja az embereket, megvigasztalja őket, receptet is ír, *csak az a baj*, hogy *a patika tizenöt kilométernyire van innen*, a buckákon túl. (SP : H, 28 : 82)

A következő szövegrészben az első mondat ok–okozati viszonyban van az utána következőkkel: Jön a postás. Az irodafőnök zsákba rakja az aznapi leveleket, utalványokat, papirokat és a befizetésből összegyűlt pénzt, lelakoltja a zsákot és átadja az öregnek (SP : H, 28 : 83).

A lineáris koherencia – mint láttuk is – jelentéssíkokat indít el a szöveg belsejében. Az egyes jelentésrétegek metszik a bekezdéseket, a mondatárokat. Itt együtt kell vizsgálni a grammatikai és a jelentéstani koherenciát, mivel ezek egyidejűleg is hatnak. Azt a szót, amely a jelentéssík kezdetét jelíti, a szövegben átvezető szónak nevezi. A jelentéssíkok szerinti rétegződés alapján szinte láthatóvá válik az a sok szál, amellyel a szöveg minimális egységei, a szabad mondatok egymáshoz kapcsolódnak⁴³.

A szabad mondat a szövegszerkezet alapegysége. Ez önmagában is megjelenhet a közlésben. Vele szemben áll a csonkított mondat, amely abban különbözik a szabad mondattól, hogy nem fordulhat elő más mondat egység nélkül. Ilyen például a mellékmondat, a páros kötőszós mondatok, az utaló mondat stb. A szabad mondat gyakran azonos a mondat egységgel, de nem mindig (például a mellérendelt mondatok esetében). A szabad mondatnak az a privilégiuma is megvan, hogy más szabad mondatokkal együtt mondat-tömbbé egyesülhet. A tömbösödés lejátszódhat szövegmondaton (mondat egységen) belül vagy szövegmondatok (mondat egységek) között. A mondat-

tömbök tagjai tartalmilag összefüggnek, a közöttük levő viszony kötőszóval van vagy lehet megjelölve⁴⁴.

A szabad mondatok kapcsolódását a szövegtan konnexiónak (összekapcsolódás), a kötőelemeket pedig konnektoroknak nevezi. A szövegekben a logikai természetű mellérendelő kapcsolódás fordul elő a leggyakrabban, az alárendelés viszonylag ritkább. Ez utóbbi fajta kapcsolat mondategészek közt is létesülhet, szabad mondatok között azonban nincsen ilyen reláció. A szabad mondatok lineáris kapcsolódása és tömbösödése igen sokféle variációban juthat kifejezésre, nehéz tipizálni őket⁴⁵.

A mondategészek és a szabad mondatok logikai kapcsolatának a kifejezésében fontos szerepük van a kötőszavaknak, még azoknak is, amelyek nincsenek kifejezve, de odaérthetők. A kötőszók magasabb egységek (pl. mondattömbök) kialakításában is részt vesznek. A kötőszók és más konnektorok szintén biztosítják a szöveg lineáris folytonosságát, elsősorban az egymás mellett álló szövegmondatok összefűzésére szolgálnak⁴⁶.

A mondategészeket összekapcsoló kötőszók többnyire mellérendelők, különben is a mondategészek közötti alárendelés ritkább: A lerakott gabonának nem 12-ik részét, hanem a tizedik részét kapják az aratómunkások. A bérharc *tehát* meghozta az eredményt,... (UJ 177) – A világháború vitte el a koldusok pajtáját. *De* a szegénységet, az éhséget, a rongyosságot, a nélkülözést itthagyta a népnek... (UJ 160) – A közönséges őszi napsütés a világ, a táj fokozatos elszegényedését igyekezett ellensúlyozni valamennyire. *De* az őszt nem lehet megmászni. (DF : H, 27 : 1225) – Aztán dolgoztak is, ha kaptak valami munkát. Munkát *azonban* csak titokban vállaltak, nehogy a községi előljáróság megtudja,... (UJ 160).

Az alábbi szövegrészben az alárendelő kötőszó látszólag csupán a mondategészen belül funkcionál, voltaképpen azonban az előző mondategészre vonatkozik: A földmunkásmozgalomban történt titkárváltozás előidézhette, hogy Csuzdi Ferenc és az adai munkásmozgalom vezetői másként viszonyuljanak a szociáldemokrata párt által szervezett földmunkások országos szövetségéhez. Annál is inkább, *mert* a Szakszervezeti Tanács országos kongresszusán kimondták, hogy az ipari munkások szakszervezetének mintájára szervezkedjenek a földművesek is. (UJ 194–5). A *mert* kötőszóval bevezetett mondat az előző mondategészen levő *másként* utaló részre válaszol, kifejtve a cselekvés okát.

Az is megtörténhet, hogy bekezdéseket kifejtett kötőszó kapcsol össze: ... Egy kissé úgy tűnik, mintha a baranyai dombok levegője csapott volna át ide a nagy vízen, és a földbekapaszkodás csökönységét és nosztalgiaját hozta volna magával. / *De* talán ehhez az ilyen mentalitáshoz hozzájárul maga a táj is... (SP–2 : H, 27 : 822) – ... Az embernek az a gyanúja támad, hogy nem is nagyon fontos itt, hogy ki mit mond és hogyan mondja, csak beszéd legyen, ünnep legyen, hogy emlékezzenek rá. // *De* van a beszédeken, parádékon és táncműsorokon kívül még egy fontos kelléke az ünnepnek: a lacikonyhával egybekötött vendéglő, kitűnően megszervezett kiszolgálással. (SP–2 : H, 27 : 825) – ... de való igaz (...) hogy – ne mosolyogjon ezen senki – itt is van egy megfjejtetlen miért. // *Mert* emlékszem a bezdáni

áradásra, amikor egyanezekben a falvakban csak nagy nehezen lehetett megmagyarázni az embereknek, hogy el kell menni ásóval és lapáttal a bezdániaknak és a kolutiaknak segíteni. (SP-2 : H, 27 : 824)

Gyakran nincsen kifejtve a mondategészeket összekapcsoló kötőszó, azonban odaérthető, sőt néha szinte oda is kívánczik: A haza, a szabadság fogalma valami távoli, meghatározatlan dolognak tűnt, az öregebbeknél talán a háború félelmét vagy a katonaságnál idézte. (És) Ilyen tragikus üresnek érezhették a szeretet, a hűség, a jótétemény fogalmát is. (UJ 190) – A belügyminiszter a beérkezett jelentésekből megtudhatta, hogy a dolgozó nép igazságosabb földosztást követel. (És) Arról is tudomást szerezhetett, hogy a lakossággal közmunkákat végeztetnek... (UJ 165) – Magára kapja kabátját, eltűnik. Gyorsan kiöntöm a piszkos vizet a lavórból. A vödröt (pedig) az ágy mögé teszem. Már itt is van. (HGy : H, 27 : 780) – A kongresszus megtartására a főszolgabíró nem adta meg az engedélyt. (De) Mégis megtartották. (UJ 181) – Az évek folyamán a lap forradalmiságát csökkentette a számos anarchista jellegű írás. Ennek ellenére (azonban) az adai dolgozók közül ennek a lapnak volt a legtöbb tudósítója. (UJ 192) – Ez a nagygyűlés meghökkentette a nagygazdákat s a községi előjáróságot. (Tudniillik) Azt hitték, hogy a dolgozók nyugodtabb viselkedése az általuk szervezett gyűlések és cikkezések eredménye. (UJ 192)

Az elhagyott kötőszók közt elárendelő is akad, vagy magában vagy pedig mellérendelő kötőszó társaságában: Elolthatja a csillagot is. (Hogy) Ne fogyasszon egész éjjel. (SP : H, 28 : 83) – A tűzelő nem probléma. (Mert) Itt az erdő, annyi fát kaphatok, amennyit akarok, csak el kell menni érte. (SP : H, 28 : 81) – Csak az a baj, hogy az öregasszonyok végigülnek a rendezvényt, és zavarják a fiatalok szórakozását. Nem tudom, miféle szokás ez. (Hogy) Több az öregasszony a bálban, mint a fiatal... (SP : H, 28 : 82) – Nem nézhettem. Csak azt láttam, hogy haja nagy lobot vetett. (És hogy) A körülállók mind karjukkal fedték arcukat a szikráktól és a tűz heves csapkodásától. (Az is lehet, hogy ez utóbbit csupán tudta, de nem látta.) (DF : H, 27 : 1226) – Nehéz itt bármit csinálni. (Mert) Nincs pénz, nem tudjuk miből fizetni a vendégszereplést. (SP : H, 28 : 82)

A következő szövegrésznek az a sajátja, hogy az a mondat, amelynek elmaradt a kötőszava, inverz helyzetű: Santini! Igen. (Hogy) Ez a neve a lenti kis házikó tulajdonosának. (Az) Most jut eszembe. Santini gazda, a mediterráni csontos szőlősgazda. (DF : H, 27 : 1226)

Abból a jelenségből, hogy kifejezett kötőszók találhatóak mondategészek élén (illetve első mondatában), és hogy elhagyott kötőszókat lehet mondat-egészekbe helyettesíteni, azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a beszédben igen erős az összetett mondatok létrehozásának tendenciája. Hogy a mondatok közötti mellérendelés és alárendelés megmarad-e ugyanazon mondat-egészen belül, vagy pedig átlépi a mondategész határát (sőt olykor a bekezdés határát is), az többféle tényezőtől is függ (stilisztikai, szemantikai stb). A lényeg azonban marad: a beszédtevékenységben szinte elengedhetetlen az összetett mondatok jelenléte.

Tudjuk, hogy a kötőszó jelzi ugyan a mondatok közötti kapcsolatot, de nem határozza meg, hogy milyen legyen a viszony. Néha még az sem derül ki megbízható módon a kötőszóból, hogy mellérendelő vagy alárendelő-e a mondatok közötti viszony. Ezt az összetett mondatok vizsgálata során szerzett tapasztalatot szövegmondatok példáival is alátámaszthatjuk. A következő szövegekben rendre alárendelő kötőszót találunk, pedig ténylegesen mellérendelő kapcsolat van a mondatégszék között: Sose tudhatja az ember, mi újat hoz a holnap. *Mert* (= tudniillik) lehet, hogy rövidesen eljut ide a kövesút is, ahogy a villany is eljutott. (SP : H, 28 : 81) – A "faluházán", az irodában villanylámpa és. (...) // *Mert* (= pedig) tavaly, amikor erre jártam a dél-bánáti homokban, még petróleumlámpa pislogott esténként a községházán. (SP : H, 28 : 80). – ... ezért mindig nevezhet-nékem támad, valahányszor újszülöttről írok jelentést a községi anyakönyvi hivatalnak. *Mert kérem* (= ugyanis), azon az úrlapon millió kérdés szerepel: hol született a gyerek, klinikán, kórházban, szakorvosi segéllyel, bába-asszonyi asszisztenciával, meg mit tudom én, mivel segítették a világra. (SP : H, 28 : 82)

Az alábbi szövegrészben mellérendelő kötőszóra van ugyan szükség, de nem kapcsolatosra, hanem ellentétesre: A ravatal majd elrepül a sok illattól és színtől. Igen: épp a virágok teszik oly könnyeddé, fluiddá a tetemet. *És* a viaszsárga, hideg orrcimpák (pedig) mintha néha egy pillanatra kitágulnának. (DF : H, 27 : 1226)

Vannak olyan szövegek is, amelyekben sorozatosan hiányoznak a kötőszók. Behelyettesítésükkel megszerkesztettebbé válik a szöveg: – Maga nem tüzel? / – nem érdeme (tüzelni). (Hiszen) Úgyis keveset vagyok itthon. /Hallgatunk./Majd pedig/ Odamegyek a rádióhoz: (de) mindenütt közvetítés (van). (HGy H, 27 : 799) – Hatvanért? / – Igen. (Mivel) Nincs út. (Azért) Nem lehet a szőlőt kivinni. (És) A bort is nehéz. Ha bejön a télidő, még a hernyótalpas is alig vergődik át a homokon... (SP : H, 28 : 80)

Olykor a szöveg lineáris folytonossága érdekében nemcsak a kötőszót kell odaérteni, hanem azt a mondatot is, amelyre vonatkozik: A kályhához megyek. (És látom, hogy) A víz már elforrt a lábosban. Zenét keresek a rádióban.) HGy : H, 27 : 781) – A többit már nem mondja ki, de derős arcán látni, hogy elégedett anyagi körülményeivel. Különben (= ugyanis, ha nem lenne elégedett, akkor) bolond lenne itt savanyodni ebben a sivatagban. (SP : H, 28 : 81) – Hány óra? / – Háromnegyed hét. – (Ha háromnegyed hét van, akkor) Mennem kell. / – Maradj még. / Veszi kabátját. Odaugrok, segíték. (HGy : H, 27 : 781)

Az egymástól távolabb eső szövegegységek egybetartozását kifejező grammatikai elemek is fontos szerepet töltenek be a szöveg koherenciájának biztosításában. A nyelvi műben előforduló utalások segítik a hallgatót szöveg megértésében, ugyanis azonosítják a különböző szövegrészek, bekezdések, mondatok tárgyait és személyeit. Egyúttal pedig az író dolgát is megkönnyítik, lehetővé teszik számára, hogy teljes megszerkesztés nélkül, gazdaságosan alkossa mondatait, rögzítse mondanivalóját. Egymástól távolabb eső szövegegységek egybetartozása kifejezhető anaforikus, deiktikus és

kataforikus szövegggrammatikai elemekkel, attól függően, hogy milyen az utalás iránya. A hátrautalás anaforával történik, a jelenre való utalás deixissel, az előre való utalás pedig kataforával. Az utalás hatósugara különböző nagyságú lehet: mondategységek közötti, mondategészek közötti, nagyobb szövegegységre (mondattömb, bekezdés, fejezet stb) kiterjedő, valamint szövegrészek közötti⁴⁷.

A szövegtan megjelenésük természete szerint megkülönbözteti egymástól az egyirányú és a kölcsönös utalásokat. A kölcsönös utalás hátra és előreutalás is egyúttal. Eszköze lehet: utalószó és kötőszó, páros kötőszó, határozatlan névmás. A nyelvtani kifejezőeszközök közül felhasználhatók utaló szerepben: személyes névmás, mutató névmás, mutató névmási határozószó, kötőszó, határozatlan névmás, igei személyrag, birtokos személyjel, egyéb szavak⁴⁸.

Az utalások által jut kifejezésre az ún. szövegidő, amely nem azonos a nyelvtani idő fogalmával, és különbözik a szövegben kifejezett cselekmény időbeli lefolyásától is. A hátrautalás szövegidőbeli múltat jelez, az előreutalás jövőt, a deixis pedig jelent. A különböző műfajú és rendeltetésű alkotások különbözőképpen használják fel az utalásokat, nem mindegyik használja ki őket optimálisan. A mondatokon áthajló utalások alkalmazása főleg a világosabb fogalmazásmódú alkotásokat jellemzi, viszont kevesebb utalással is világos lehet a szöveg (pl. a gyermekirodalom alkotásai inkább szövisméltléssel élnek, kevésbé utalással). Az utalás elmaradása hiba forrásává is válhat (például az alany eltévesztése). Persze olykor éppen a kétértelműség a cél, különösen versekben és humoros írásokban van funkciója⁴⁹.

A mondategészek közötti utalásban főleg az anaforikus szerepű mutató névmásoknak van jelentőségük. Előfordulhatnak ragos és ragtalan formában is: – Ilyenkor meg szokták csókolni egymást. / – Azt el is lehet hagyni. / – De én nem akarom csak így. Legyünk következetesek. (HGy : H, 27 : 781)

Arról nevezetesen az adai munkások, hogy megvárják, amíg a megszorult gazdák nagyobb bért kínálnak nekik, és akkor mennek dolgozni. Tudja ezt már a fősolgabíró is, nemcsak a helyi hatóságok. (UJ 163) – Az eseményeket azonban már nem lehetett egy engedély megtagadásával feltartóztatni. Tudja ezt az alispán is. (UJ 175) – Aki csak teheti, így csinálja. És az teheti, aki még fiatal. Nincs ebben semmi rossz. (SP : H, 28 : 82) (A kongresszust) mégis megtartották. Ez abból is kitűnik, hogy az adai dolgozók a kongresszuson előterjesztésre került határozatokat népgyűlésen is akarták ismertetni. (UJ 181)

A hátra utaló névmás névmás gyakran valamely tartalmas szóval együtt funkcionál: Téli időben az éhező hajléktalan szegényemberek Gunarasban, a téglaégető melletti nagy pajtákban húzódtak meg. (...) Ez a pajta ma már nincs meg, eltűnt a város széléről. (UJ 159) – ... a másik, a Duna menti, akinek minden logika és korszerűség ellenére szívéhez nőtt az óvatos, megfontolt léptekkel haladó, sok mindent konzerváló – hogy az ünnep mértékével éljek – hatszáz éves csend. // Ez a csend a megmaradás, a tartósság érzését kelti az emberben. (SP–2 : H, 27 : 822) – Elmondta, hogy újabban az Alföldön különféle izgatások folytán szocialisztikus irányzatú

munkásmozgalom fejlődött ki. *Ez a mozgalom* a kormány figyelmét is magára vonta. (UJ 161) – Három titok fogott meg engem azon az estén a doroszlói kultúrotthon nyári színpada előtt. // Az első akkor, amikor az idős gyógyszerész (...) határtalan büszkeséggel és ugyanolyan határtalan szerénységgel, szinte szándékosan ügyetlenkedve, hogy kisebbitse magát (mert úgy tűnt, hogy elviselhetetlenül nagy volt neki ez az ünneplés és megtiszteltetés), elmondta nagy beszédét a doroszlói tűzoltóság történetéről (...) // *Ezt a titkot* tulajdonképpen már régen és sokan megfogalmazták. (SP–2 : H, 27 : 823)

Néha mutató határozószó tölt be efféle szerepet: – Van a falunkban egy szentkút (...), van egy kendergyárunk és a szövetkezet. Nagyjából ez az egész iparunk. // *Igy* mondta az innen elszármazott újságírókolléga, ... (SP–2 : H, 27 : 822)

Ebből és az előtte levő példák egy részéből is látszik, hogy a mondat-egészek közötti utalás esetenként a bekezdések határát is átlépi. Az egymástól távolabb eső szövegegységek közötti utalások tanulmányozása többek között azzal a tanulsággal is jár, hogy a közlésben felsorakoztatott mondatok korántsem olyan elszigeteltek, mint ahogyan a hagyományos szemléletű nyelvtankönyvekből tanulók gondolták. Az egyszerű mondat többnyire csak akkor látszik egyszerűnek, ha szövegkörnyezetéből kiragadva szemléljük, egyébként valamilyen módon kapcsolatban van más mondattal is. A folyamatos beszédben (még a látszólag tömondatosban is) a mondatok szükségszerűen egymás mellé vagy egymás alá rendelődnek (expliciten vagy impliciten, tömbösödve vagy párokban).

A szövegszerkezet potenciális jellegű dolog, nem a szükséges szerkezeti sajátosságokat foglalja rendszerbe, hanem csupán a lehetőségeket. A vele foglalkozó diszciplína, a szövegtan a szövegalkotásnak a formai (grammatikai) és értelmi (jelentéstani) lehetőségeit leltározza. Ezekből aztán a beszélő, az író, aki közlést szándékozik megfogalmazni és továbbítani az alkalomhoz illően választhat, a legjobb belátása szerint élhet a számára hozzáférhető és megfelelőnek tekintett kifejezőeszközökkel⁵⁰.

A szövegmondatok közt nyelvtani és jelentéstani szabályok felhasználásával alaki és jelentéstani egyeztetés valósul meg. Az alaki és a jelentésbeli egyeztetés a megértés folyamatát vezérli, a szövegmondatok közötti összetartozást segíti elő. A szavak, a szókapcsolatok összetartozásának a kifejezésében a mondatfonetikai eszközök is részt vesznek, a szövegmondaton belül is és a szövegmondatok között is. Fontos szerepe lehet a szórendnek is a szöveg létrejöttében, kialakításában. Nem mindegy ugyanis a közlés szempontjából, hogy bizonyos szavak és nyelvtani eszközök a nyelvi műnek melyik részén jelennek meg, és milyen sorrendben követik egymást. A szokásos jelző például ismételten megjelenik a főnévi alaptag mellett, a határozatlan névelős főnév viszont második előfordulásakor már határozott névelőt kap⁵¹.

A szövegek felépítésében az alárendelés és a mellérendelés két különböző jelentésállományként jelenik meg. Az alárendeltségi viszonyban levő elemek képviselik a hierarchikus állományt, az egymással mellérendeltségi

viszonyban levő kategóriák pedig a nem hierarchikus (szinttartó) állományt. Ezt a kétféle jelentésállomány szintaktikai és szemantikai szabályok alapján van összefűzve egymással⁵². A hierarchikus és nem hierarchikus állomány át meg átszövi egymást a szövegben, olykor egészen bonyolult rendszert hoznak létre a közlés szükségleteinek megfelelően.

A szövegtan szerint a mondat a nyelvészeti gondolkodás absztrakciója, a szöveg a legmagasabb nyelvi egység: "A szöveg a nyelvi egységek hierarchiájának a csúcsa. A mondat mint a valóságos nyelvhasználatból kiemelt jelkapcsolat a nyelvészeti gondolkodás absztrakciója, a szöveg viszont maga a nyelvi működés"⁵³. Pléh Csaba szerint is "a szigorúan vett nyelvi elemzésnek még az olyan egységei is, mint a mondat, tulajdonképpen absztrakciók a nyelv konkrét élethez képest..."⁵⁴ Ezek a megállapítások annyiban tekinthetők igaznak, hogy a mondat a valóságos nyelvhasználatban csakugyan módosulásokon esik át, mint ahogyan a beszéd folyamatba kerülve a fonéma sem marad meg eredeti alakjában, és ahogyan a szó sem szokta megtartani szótári alakját (néha még jelentését sem), amikor beépül a mondat szerkezetbe. Azzal viszont nem értünk egyet, hogy a szöveg a legmagasabb nyelvi egység, mivel a szöveg komplexebb dolog annál, hogy egyáltalán nyelvi egységnek lehessen tekinteni (inkább stilisztikai vagy kommunikációs). A közlés alapegysége a mondat, mégha szövegszerűen is szövegben kell kifejezésre jutnia.

A mondat funkcionálása több rajta kívül álló tényezőtől függ: "... egy-egy mondat, amikor a beszéd során ténylegesen elhangzik, megvalósul, számos, a nyelvi és nyelven kívüli tényezőktől függően eltérő értelmezést kaphat; emiatt, illetve ahhoz, hogy egyáltalán értelmezni tudjunk egy megnyilatkozást, nemcsak az a mögött álló mondatot kell megértenünk"⁵⁵.

A fenti idézet akár a fejezet tanulsága is lehet: a mondat a szövegben és a szöveggörnyezetben funkcionál, jelentése, gyakran pedig alakja is a beszédben elhangzó többi mondatról, a beszélők tulajdonságaitól, helyzetétől, az előzményektől stb. A mondatot nem lehet a kontextusból elszigetelten szemlélni. Ebből viszont az következik, hogy egy adott mondat valamilyen módon kapcsolatban van egy másik mondattal, ha nincs is látható jele összetartozásuknak. A szövegalkotásnak a lényegéből eredt az egyes mondatoknak egymástól való összefűzése, a beszéd folyamat szükségletei szerint való alakítása.

III. A mondatok bonyolultsága

A nyelv életének a tanulmányozása során felmerül annak a kérdése, hogy mi a nyelv rendszerének az alapegysége. A beszédhangok túlságosan önállóknak, hogy alapegységnek vegyük őket, a szavak önálló jelentésük folytán igényt tarthatnának erre a tisztre, de önmagukban viszont általában nem elegendők a közléshez, úgyhogy ők sem tekintjétek alapegységnek. Vajon a mondatok lennének a nyelv rendszerének alapegységei? Brassai Sámuel szerint igen, a mondatok a nyelv "egyénci". Az egyén nem egyéb, mint "egy

határozott alakú egész, mely maga nem szükségképi része semminek, de melynek részei rá nézve szükségképek és csak érte léteznek”⁵⁶. A természetrajznak azért van oly tökéletes rendszere ”mert igen határozott egyéneket tud megkülönböztetni, így az egyénekből lefelé elemzéssel, felfelé családositással a legarányosabb épülete emelkedik a tudományos tárgyalásnak”⁵⁷ – veszi át Brassai gondolatmenetét Kalmár Elek. Nyilván a beszédben nem lehet olyan egzakt módon osztályozni, mint a természettudományokban, de azért nagyon fontos, hogy a nyelvtudomány kialakítsa alapegységét. Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a nyelv ”egyéne” a mondat, megvan a nyelv rendszerének az alapegysége. A szavak a mondatért léteznek, benne funkcionálnak: ”A mondat részei a szók, de ezek a világon csak a beszédben fordulnak elő, tehát a mondat részei és érte léteznek. A szók, vagy akár szerves szócsoportok is, ha nincsenek mondat alakjában, csonka értelműek. Ha ilyeneket hallunk, hiányt érzünk, ellenben ha a szó már magában is mondat, semmi hiányt nem érzünk; a szócsoport is, ha egy mondat alakjában jelenik meg, már egésznek benyomását teszi, teljesen kielégít.”⁵⁸

Persze a mondatok is szerveződhetnek egymás közt, és a szavak is függetlenezhetnek a többtől, de ez még nem változtat azon, hogy a mondat a beszéd alapegysége: ”A mondatokból csoportosulhat egy felsőbb nemű egyén, mint a fákból erdő, juhokból nyáj, házakból helység, de ez a csoportosulás nem nélkülözhetetlen, azért a mondat ép úgy nem veszti el egyéniségét, mint nem a juh a nyájban stb. Megfordítva a szó pl. a szótáríró kezében nyerhet bizonyos factitius, csinált egyéniséget, de ez olyan, mint a hasábfá a fa raktárban, vagy a bárányczomb a mészárszékekben, a zár a vasas boltban. S valamint nem engedhetjük meg a boltosnak, hogy áruí egyéniségét az illető egésznek egyéniségénél előbbre valónak tartsa, ép úgy nem engedhetjük az etymologusnak, hogy a szót a mondatok rovására tegye egyéniségekké.”⁵⁹

Alapegységnek tekintve tehát a mondatot, ahhoz, hogy megértsük a nyelv rendszerének a működését, mindenképen vizsgálni kell a mondat általános tulajdonságait. Már a századfordulón megállapították, hogy ”... a nyelvtan több részében is, de különösen a mondattanban több ’flosulus’ van, amely a modern nyelvtudomány előtt nem állja meg a maga helyét; újabb, helyesebb megoldásra vár vagy teljesen elvetendő.”⁶⁰ A mondat általános sajátágaival a múlt században csupán Brassai foglalkozott (századunkban már többen: Klemm I. Antal, Károly Sándor stb.), pedig az efféle vizsgálatok rendkívül fontosak: ”... mindenekelőtt a mondatnak némely általános tulajdonságát kellene tisztába hozni, mely nemcsak a magyar mondat sajátága, hanem minden mondaté. Csakhogy az a baj, hogy efféle kérdések tisztázását mi rendszeren külföldi tudósokra bizzuk s csak a kész eredményt szeretjük átvenni.”⁶¹ Erdélyi Lajos megállapítása helyel-közzel még ma is érvényesnek bizonyul.

A mondatközpontúség lélektanilag is indokolt. Mindig összetett fogalmakat veszünk észre, ezeket bontjuk részeire, nem pedig külön fogalmakat egyesítünk. Ezt a wundti gondolatot tartja szem előtt Kalmár Elek is, amikor

kimondja, hogy minden mondat egészként jut kifejezésre, attól függetlenül, hogy mennyi része van: "Akárhány rész álljon is a mondatban, mindenik egyszerre tárul szemünk elé, valamint a természetrajzi egyed is egészében vesszük észre és csak részletesebb elemzéssel különböztetjük meg egyes tagjait és más tulajdonságait."⁶² Kalmár szerint "az élő látás alapján a mondat annyit tesz ki, amennyit szemünk tovább mozdítása, vagy a jelenet eltűnése nélkül egyszerre szemlélhetünk"; az összetett mondatok így a szemléletek többesei lesznek "midőn oly áttekintésünk van a jelenetek fölött, hogy ezeket egy nagyobb egységbe foglalhatjuk össze", a hiányos mondatok pedig a szemlélet törtéjei"⁶³.

Az ideális mondat az olyan mondat volna, amelynek hiánytalanul megvannak a részei, mivel azonban a gyakorlatban ez ritkán fordul elő, a legtöbb mondat hiányos: "De valamint fa nincsen úgy, hogy egyszerre minden alkatrésze, virága és gyümölcse megvolna, állatot nem látunk úgy, hogy külsejét s belsejét is szemlélhessük, úgy mondat sem lehet olyan, amelyben az események minden körülménye érdekelne bennünket. Tehát mondataink mindeig többé-kevésbé hiányosak. A kihagyott körülményeket vagy odaérthetjük s ekkor nyelvtanilag is hiányosnak hívjuk a mondatot, vagy annyira nem érdekelnek, hogy ki sem tudnók tenni a mondatban, ha valaki megkérdezne felőlük. E körülményeknek a hiányát a nyelvtan nem veszi figyelembe s ezek felől teljesnek, hiánytalanok lehet venni a mondatot."⁶⁴ Mondataink nyilván azért hiányosak tartalmi szempontból, mert a beszéd általában olyan helyzetben hangzik el, amelynek a jellemzői, körülményei többé-kevésbé ismertek, nincs hírértékük. A nyelvtanilag hiányos mondatok viszont a gazdasságosságra való törekvésnek köszönhetik létüket, szükségtelennek tartjuk azt, hogy a kevésbé informatív részeket kifejtsük.

A szövegterületről ismert az ún. üres mondat fogalma is. Üres mondatnak lehet tekinteni a ki nem mondott, le nem írt szerkezetet, amely grammatikailag is és jelentéstanilag is szerves része a közlésnek. Üres mondat például az ún. előfeltevés v. preszuppozíció. Az előfeltevés olyan előzetes feltételt tartalmaz, amelynek teljesülésétől válik értelmessé, logikussá a szövegmondat. Például annak a mondatnak, hogy Karcsi meggyógyult a Karcsi beteg volt mondat az előzménye, előfeltevése. Némelyik előfeltétel a szójelentésből adódik, több pedig a beszélők ismereteiből vagy magából a szövegből, tehát a kommunikáció folyamatában jelentkezik⁶⁵.

Az üres mondat gyakran valamely kifejtett mondat mellékmondata vagy főmondata: A lépcsőházban lépések zaja hallatszik – (Eszembe jut, hogy) elfelejtettem bezárni az ajtót, egy pillanatig tétovázok –, a léptek továbbhaladnak, azután valószínűleg ajtó nyílik és csukódik. (HGy : H, 27 : 781) – Iszunk teát? – (kérdézi, miközben) a cipőjéhez lehajolva alulról néz fel rám. – (Nem, mert) Elfőtt a víz. De felteszek, ha akarod. (HGy : H, 27 : 781) – Az ágyon ül, öltözik. Felhúzza cipőjét, lesimítja szoknyáját. (Míután felöltözött) Felgyújtom a villanyt. (HGy : H, 27 : 781) – Aki egyszer ide jön, de különösen aki itt teremteni, alkotni kezd, az itt is marad, – és úgy látszik, nem bánja meg, (hogy itt maradt). (SP-2 : H, 27 : 823) – Az arcát nyújtja (hogy megcsókoljam), de átölelem és szájoncsókolom. Védekezik, de

nem túl erélyesen. Mikor elengedem, furcsán csillog a szeme. (HGy : H, 27 : 781) – Ösztöndíjas? / – Igen. / – És ki tud jönni? / – (Úgy, hogy) Kapok még otthonról is valamit. És maga? / – Én csak félig. Dolgozom. / – Az jó, (hogy dolgozik). Én is szeretnék (dolgozni). / – Majd dolgozik, ha befejezi. (HGy : H, 27 : 780)

Az alábbi szövegrészben különálló mondat maradt el: – Kár, hogy nincs valami italom. Meg kellene kínálni. (Megkínálom hájaskiflivel.) – Szereti a hájaskiflit? Tessék, (vegyen belőle). Sajnos, nincs kistányérom. / – Köszönöm, de.../ – Csak tessék. A háziasszonyom sütötte. Jól süt. (HGy : H, 27 : 779)

Említettük, hogy a mondatot egészében fogjuk fel, nem pedig részleteiben. Voltaképpen az összetett mondat is egységes képet ad: "A hány mondatot összeteszünk, az mind egyszerre tűnt szemünkbe. (...) úgy látszik, a főmondatok állítmányai közül is egyet a többiek alapján kell tekintenünk s ez adja meg a mondatsorozatnak az egységét. Ha a többi előre van bocsátva, már azalatt is tudjuk, hogy az illető dolog be fog következni, míg a többi mondatok folynak (...). Ha az illető állítmányhoz kitesszük a kötőszót, a vonzás is világos lenne, még ha szavainkat félbe is szakítanók"⁶⁶.

A mellérendelt összetett mondatok egységét vagy az időbeli egymásután, vagy a térbeli összefüggés biztosítja: "Az ilyen (...) mondatokat úgy foghatjuk föl, hogy a szemünk nyugodtan egy helyre néz és a jelenetek időben egymás után fűződnek, az összekötést az emlékezetünk végzi s addig tart a mondatok összefüggése, míg ezt érezni tudjuk, bizonyos idő múlva szemhéjunkkal pillantani kell, ezután új mondatsor következik. Vagy pedig olyanok a mellérendelt mondatok, hogy szemünkkel inkább a térben fogjuk föl egyszerre az eseményeket, összefüggésüket látjuk és értjük."⁶⁷

Az alárendelt mondatok esetében az összefüggés általában szerkezeti, a mellékmondatnak az a szerepe, hogy a főmondatnak valamely részét fejtsse ki bővebben. Ennek többféle oka lehet, pl. igen zsúfolt a főmondat, a szóban forgó körülményt csak nagyon nehézkesen lehet mondatrész alakjában kifejezni, csak a körülírás a megfelelő stb. Mindezek a mozzanatok az összetett mondatok használatának a beszédtevékenységben való szükségességét mutatják, egyúttal pedig azt is, hogy ez a szükségesség nem kizárólagos, hanem bizonyos feltételekhez van kötve. Elképzelhető tehát olyan beszédmű is, amelyből teljességgel hiányoznak az összetett mondatok.

Bizonyos fokig mellőzhetővé teszik az alárendelt összetett mondatok használatát az igeneves szerkezetek. Kalmár Elek későbbi fejleménynek tartja azt, "mikor az egyik alárendelt mondat állítmányát képző segítségével még jobban alárendelik az igének s igeneves szerkezetté változtatják". Valószínűnek tartja, hogy "a kezdetleges ember előbb minden tárgyra külön szegezte rá a szemét, s csak azután volt képes több-több tényezőjét egy jelenetnek egységesen áttekinteni"⁶⁸.

A beszédben elhangzó mondatok természetéhez tartozik, hogy összetevőikre bonthatók, mint ahogy az egységes képnek is kiemelhetők a részletei: "... a szövegek összetevőkre tagolhatósága nem a generatív modellek mesterségesen kiagyalt sajátága, hanem elsősorban nyelvi tény, melyet a

konkrét nyelvi megfigyelésekből tettünk. A generatív modellek megszületése következménye volt annak a felismerésnek, hogy a szövegek természetes módon széttagolódnak összetevőkre, s hogy ez a tagolódás a fa rendezés sajátosságait mutatja. E tény formális interpretálása révén jöttek létre a különböző generatív modellek (Chomsky modelljein kívül említésre méltó Irina Bellert relációs grammatikája, Ábrahám Samu mátrix-grammatikája, V. B. Borscsov és J. A. Srejder diszpozíciós, valamint E. D. Sztockij függőségi grammatikája).⁶⁹

Kiderült, hogy a nem generatív jellegű grammatikában is megvan az összetevőknek a struktúrája. A formális grammatikák közül ilyen például V. B. Borscsovnak a környezet grammatikája. Ebből is látszik, hogy az összetevőkre való tagolhatóság természetes sajátosság. Éppen ezért alkalmasak a természetes nyelvek leírására a generatív modellek. Az emberi nyelvek szerkezete eleve olyan, hogy összetevőkből épül fel, és több tulajdonságukban hasonlítanak a matematikai struktúrákhoz.⁷⁰

Fontos szerepet töltenek be a mondatok szerkezeti felépítésének a tanulmányozásában az együttesen jelentkező relációk. Ilyen például az ún. projektivitási feltétel, amely a következési és a közvetlen függőségi reláció figyelembevételével alakul ki. Eszerint vannak projektív és nem projektív mondatok. "Egy mondat akkor projektív, ha gráfjában a csúcsok akadálytalanul levetíthetők a szavak sorrendjét kifejező vízszintes egyenesre anélkül, hogy a vetítés közben a szakaszok metszenék egymást."⁷¹ Mondataink általában projektívak, habár számos lehetőség kínálkozik nem projektív struktúrák létrehozására is. Főleg a költők élnek nagy előszeretettel nem projektív szerkezetű mondatokkal, de a mindennapi beszédben is megváltozhat a mondat szokásos struktúrája, ha például a beszélő valamelyik szónak különleges nyomatékot akar adni, vagy ha szándékosan kihagy valamit. A nem projektív mondat szerkezet arra is alkalmas, hogy csökkentjük vele a mondatnak egyébként túlságosan nagy mélységét.⁷²

A mondat szerkezet összetevőinek folytonossága alapvető fontosságú a helyettesítési grammatikában. Az hogy egy összetevő folytonos, azt jelenti, hogy a mondatnak valamely szakasza összefüggő. A különböző összetevőkre tartozó elemek nem lehetnek egymással közvetlen függőségi viszonyban, csupán az összetevők tövein keresztül függhetnek egymástól. A nyelvekben vannak nem folytonos összetevők is. Az efféle esetek rendszerint közönséges mondatokból vezethetők le. Például az összetett igeidős formák megbontják az összetevő folytonosságát.⁷³

Az a jelenség, hogy a projektív struktúrák mellett előfordulnak nem projektív struktúrák is, és hogy a folytonos összetevőkön kívül nem folytonosakra is akad példa a nyelvhasználatban, arra mutat, hogy a beszéd-folyamatban nem mindig érvényesülnek a formális törvények, az élő nyelvet a közlés szükségletei alakítják. Ez nincs ellentétben azzal az elvvel, hogy a nyelvhasználat is szabálykövető, tudniillik nem csupán a nyelvi szabályokra van tekintettel, hanem a társadalmiakra és a lélektaniakra is, azt a szempontot érvényesítve a másikkal szemben, amely a közlés érdekében a leginkább megfelel. Szabályszerűség tehát van, de kellő rugalmasság is.

A beszéd-től való függőség olykor nem csupán tartalmi vonatkozásban jut kifejezésre, hanem formában is. Vannak például olyan mellékmondatok, amelyek nem a főmondat-tól függenek, hanem a beszéd-től: "A mellékmondatok nem különböznek olyan élesen a főmondat-tól, mint általában hisszük, s a hol meglehetősen nagy is köztük a különbség, mint pl. a latinban és a németben, ott sem terjed ki az eltérés minden mellékmondatra, hanem számos mellékmondat több tekintetben nem a főmondat-tól, hanem egyenest a beszéd-től függ, így pl. az olyan jelzői (relatív) latin mellékmondat, melyben a *consecutio temporum laza*."⁷⁴ Ez is egyfajta szabálytalanság, egyúttal pedig annak a jele, hogy még az olyan "definiált" nyelvtani kategória is, mint a mellékmondat, mennyire esetlegessé válhat, amikor a gyakorlatban való alkalmazására kerül sor.

A mellékmondat azonosítására szokás használni azt a módszert, hogy a főmondatba behelyettesítik a megfelelő utaló részt (mutató névmást, elvont főnevet stb.). Olykor az élő nyelvhasználat ellenére kell végrehajtani ezt a műveletet, még olyan esetekben is, amelyekben aránylag hönnyű az elvont főnévvel való kiegészítés. Például erőltetettnek hangzik a Kiderült, hogy elutazott kifejtettebb változata (Kiderült az a tény, hogy elutazott.). Nehézséget okoz a főmondat kiegészítése abból a célból, hogy jelző mondatot kapjunk, az elvont mondat-típusok esetében, "amelyeknek szerkezete távol esik a kívánt jelzői mondatformáktól. Ezeket a mellékmondat főnévi jellege kimutatására jelentősen át kell alakítanunk, akár úgy is, hogy a szokásos kifejezőmóddhoz képest mesterkélten mondatokat alkotunk."⁷⁵ Sőt, Molnár Ilona szerint "...a jelzői mondat megalkotása nem jelzői mondatból nem is mindig lehetséges, annak ellenére, hogy az adott mondat a könnyen kiegészíthető szerkezet-típusba tartozik."⁷⁶ A nehézkesen kiegészíthető, valamint a ki nem egészíthető főmondatú mellékmondatok esete is azt igazolja, hogy a nyelvi rendszer szabályai nem mindig alkalmazhatók a maguk teljességében a beszédre, néha engedményeket kell tenni a nyelvhasználat javára.

Végezetül ejtsünk néhány szót az egyszerű és az összetett mondat határkérdéseiről! Elsősorban az ún. összevont mondat problémáját kell tisztázni, azt, hogy meddig egyszerű egy mondat, és mettől kezdve tekinthető összetettnek. Az összevont mondatok elmélete az ókori Görögországban született meg, bizonyos alakzatok példáiként az ékesszólás mesterei, a rétorok foglalkoztak velük. A XIX. századi Németországban igen elterjedt volt az összevont mondat régi elmélete, innen került a magyarokhoz.⁷⁷ Brassai szerint ezt a helytelen régi tant "újabb nyelv-tanaink írói nem restellték (...) mint valami nagy bölcseséget átkölcsonózni".⁷⁸

A klasszikus összekötő alakzatokat (ilyen például a zeugma) az jellemzi, hogy csak egyszer mondjuk ki azt a részt, amely mindegyik taghoz odatar-tozik. A zeugmában egy mondat-rész (rendszerint az állítmány) több mondat-részre vonatkozik, de tartalmilag nem illik mindegyikhez. A németek inkább az összevonást emelik ki, azt, hogy két vagy több mondatot egyé váltóztattunk.⁷⁹ Erdélyi Lajos szerint "...az összevont mondat a 'közös rész' tekintetében tágabb körű, mint ama figurák. Mindkettőnek alapja azonban ugyanaz: a logikai szempont, a mely ama rétorok philozophus elődeitől föl

egészen a legújabb nyelvészeti irányig, a psych. momentumot hangsúlyozó újgrammatikus iskoláig uralkodott...”⁸⁰

JEGYZETEK

- ¹ Kalmár Elek: Állítmány és alany, *Nyelvtudományi Közlemények* 28.: 130.
² Kalmár: i. m., *NyK* 28.: 131.
³ Kalmár: i. m., *NyK* 28.: 132.
⁴ Ju. A. Szejder: Egyenlőség, hasonlóság, rendezés (Bevezetés a modern matematika alkalmazásába), Bp., 1975., Gondolat, 313.
⁵ Szejder: i. m. uott.
⁶ vö. Szejder: i. m., 313.
⁷ Szejder: i. m., 313.
⁸ Pléh Csaba: A szöveg mint aktualizált nyelv, in: *Dialógus és interakció*, szerk. Radics Katalin és László János, 135.
⁹ Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 135.
¹⁰ vö. Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 136.
¹¹ Szejder: i. m., 312.
¹² vö. Szejder: i. m., 312–3.
¹³ Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 152.
¹⁴ Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 151.
¹⁵ Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, uott.
¹⁶ László János: A személyre utaló kontextuális információ, *Dialógus és interakció*, 209.
¹⁷ László János: i. m., *Dialógus és interakció*, 203.
¹⁸ László János: i. m., *Dialógus és interakció*, 207.
¹⁹ vö. László János: i. m., *Dialógus és interakció*, 214–5.
²⁰ László János: i. m., *Dialógus és interakció*, 215.
²¹ László János: i. m., *Dialógus és interakció*, 215.
²² Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 138.
²³ vö. Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 142–3.
²⁴ vö. Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 139.
²⁵ Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 141.
²⁶ vö. Szende Tamás: *A beszéd folyamat alaptényezői*, Bp., 1976., Akadémiai Kiadó, 140.
²⁷ vö. Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 141.
²⁸ vö. Szejder: i. m., 323–4.
²⁹ vö. Szejder: i. m., 324. (lábjegyzet)
³⁰ vö. Szejder: i. m., 324–5. (lábjegyzet)
³¹ Szejder: i. m., 325. (lábjegyzet)
³² vö. Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 135.
³³ Békési Imre: A "teljesképzet" és a szövegkonstrukció, *Néprajz és Nyelvtudomány* XXVII. (1983.), 39.
³⁴ Békési Imre: i. m., *Néprajz és Nyelvtudomány* XXVII., 39.
³⁵ Békési Imre: i. m., *Néprajz és Nyelvtudomány* XXVII., 40.
³⁶ Békési Imre: i. m., *Néprajz és Nyelvtudomány* XXVII., uott.
³⁷ Békési Imre: i. m., *Néprajz és Nyelvtudomány* XXVII., uott.
³⁸ Nagy Ferenc: *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*, Bp., 1983., Tankönyvkiadó, 17.
³⁹ vö. Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 136–7.
⁴⁰ vö. Nagy Ferenc: i. m., 24–26.
⁴¹ vö. Pléh Csaba: i. m., *Dialógus és interakció*, 137., valamint Nagy Ferenc: i. m., 28.
⁴² vö. Nagy Ferenc: i. m., 45–50.
⁴³ vö. Nagy Ferenc: i. m., 52–54.
⁴⁴ vö. Nagy Ferenc: i. m., 36–37. és 24.
⁴⁵ vö. Nagy Ferenc: i. m., 38–39.

- ⁴⁶vö. Nagy Ferenc: i. m., 39.
⁴⁷vö. Nagy Ferenc: i. m., 39–40.
⁴⁸vö. Nagy Ferenc: i. m., 41–42.
⁴⁹vö. Nagy Ferenc: i. m., 42.
⁵⁰vö. Nagy Ferenc: i. m., 24.
⁵¹vö. Nagy Ferenc: i. m., 33–34.
⁵²vö. Nagy Ferenc: i. m., 50–51.
⁵³vö. Nagy Ferenc: i. m., 15–16.
⁵⁴Pléh Csaba: i. m., Dialógus és interakció, 135.
⁵⁵Pléh Csaba: i. m., Dialógus és interakció, 135.
⁵⁶Brassai Sámuel: A magyar mondat, Bp., 1860., M. Akad. Ért., 299.
⁵⁷Kalmár Elek: Allítmány és alany, Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., 134.
⁵⁸Kalmár Elek: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., uott.
⁵⁹Kalmár Elek: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., uott.
⁶⁰Erdélyi Lajos: Az összevont mondat modern szempontból, Nyelvtudományi Közlemények XXVI. (1896), 231–2.
⁶¹Erdélyi Lajos: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVI., 282.
⁶²Kalmár Elek: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., 135.
⁶³vö. Kalmár Elek: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., 135–6.
⁶⁴Kalmár Elek: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., 136.
⁶⁵vö. Nagy Ferenc: i. m. 42–43., 54.
⁶⁶Kalmár Elek: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., 196.
⁶⁷Kalmár Elek: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., 295.
⁶⁸Kalmár Elek: i. m., Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., 298.
⁶⁹Srejder: i. m. 317.
⁷⁰vö. Srejder: i. m. 317–8.
⁷¹Srejder: i. m. 320.
⁷²vö. Srejder: i. m. 330–1., 321.
⁷³vö. Srejder: i. m. 322., 330.
⁷⁴Kalmár Elek: i. m. Nyelvtudományi Közlemények XXVIII., 296.
⁷⁵H. Molnár Ilona: A tartalmatlan hogy költészets mondatok típusai szemantikai szempontból, Bp., 1977., Akadémiai Kiadó, 11.
⁷⁶H. Molnár Ilona: i. m. 13.
⁷⁷vö. Nyelvtudományi Közlemények XXVI., 288–301.
⁷⁸Nyelvtudományi Közlemények XXVI., 301.
⁷⁹vö. Nyelvtudományi Közlemények XXVI., 289–90.
⁸⁰Nyelvtudományi Közlemények XXVI., 290–1.
- PÉLDAFORRÁSOK**
DF: Deák Ferenc: Utazás a negyedik dimenzióba, Híd XXVII., 1225 – 1229.
HGy: Hornyik György: Vasárnap délután, Híd XXVII., 778 – 782.
SP: Saffer Pál: Este a homokon, Híd XXVIII., 80 – 83.
SP-2: Saffer Pál: Falusi ünnep, Híd XXVII. 822 –826.
UJ: Urbán János: Tűsziget I., Újvidék, 1967., Forum

REZIME

Potreba za složenim rečenicama u govornim aktivnostima

Autor u ovoj studiji razlaže da se u našem govoru složene rečenice javljaju nužno, jer ih iziskuju potrebe iskaza. Složenost i dubina rečenice imaju svoje granice. On se bavi dalje i neposrednom stvarnošću jezika, tekstom. Ukazuje na kvalitativni višak višestruke složene rečenice i na gramatičke i semantičke mogućnosti u stvaranju teksta. Govoreći o komplikovanosti rečenica, on konstatuje da svaka rečenica dolazi do izražaja kao celina, nezavisno od toga, koliko ima delova, odnosno da sporedna rečenica ne zavisi uvek od glavne rečenice, nego od govora. Pored toga on se bavi vezanošću govora, sintaksičkom i semantičkom koherencijom jedinica teksta, kongruencijom između tekst-rečenica, gramatičkom i sadržajnom nepotpunošću, kontinuiranim i nekontinuiranim delovima rečenice, sažimanim rečenicama, formama za povezivanje itd.

ABSTRACT

Necessity of the presence of compound sentences in oral communication

In this paper the author argues that compound sentences necessarily appear in our speech because communicative needs require them. However, there are limits to sentence complexity and depth. Furthermore, the author discusses text as the direct reality of language. He points out the additional qualities of the multiple complex sentence and the grammatical and semantical possibilities of text generation. On sentence complexity he establishes the emergence of every sentence as of a whole regardless of the number of parts it contains, and that subordinate clauses do not always depend on the main clause but also on speech context. The author also deals with spontaneity and restrictions of speech, syntactical and semantical coherence of text units, agreement of sentences within a text, grammatical and substantial insufficiency, continuous and discontinuous sentence components, contracted sentence, connecting formations etc.

A NATURALIZMUS NYELVE (A nyelvi eszközök szerepe Bródy Sándor novelláiban)

Láncz Irén

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. jan. 20.

”A magyar naturalizmus Bródy Sándorral és Kóbor Tamással deklarálta magát az 1880-as évek derekán, holott nemcsak hívei sorakoztak fel akkor, hanem csatasorba álltak ellenfelei is ennek a francia újdonságnak, ami megintcsak azt bizonyítja, hogy a naturalizmus a levegőben volt, írók és irodalompolitikusok számot vetettek a naturalista ideológiával, és állást foglaltak abban a kérdésben, hogy kell-e magyar irodalomnak a naturalizmus, vagy pedig nem kell. A szépfírói gyakorlat mindenesetre azt bizonyította, hogy szükség van a naturalizmusra. Nyilvánvalóan nem azért, mert a franciák észjárását és ízlését akkoriban Zola befolyásolta, hanem azért, mert a kapitalizmus olyan jelenségeket produkált, amelyekről leghatásosabban naturalisták módjára lehetett beszélni, s mi több, amelyeket a naturalista felfogás és világszemlélet segített meglátni” – írja Bori Imre A naturalizmus dicsérete című írásában. (7 Nap, 1987. okt. 30.)

A naturalista ábrázolás olyan törekvés, mely a mindennapi élet jelenségeinek aprólékosan részletező ábrázolásával él. A naturalista író szépítés nélkül mutatja meg a polgári társadalom romlottságát, a szépirodalmi alkotásokban ”a gazdasági, a társadalmi nyomor képei jelentek meg, hogy kövesse őket az erkölcsi nyomor nem is egy fajta látványa”. (Bori, uo.) Az életnek nem a szép oldalát, hanem a csúnyát jeleníti meg az író, tragikus sorsok elevenednek meg, melyekért a társadalom felelős. A környezet hatását mutatja meg a naturalista író, ennek érdekében részletező leírásokkal él, ”részletező pepecselés”-sel, ahogy Szerb Antal írja.

Bródy Sándort Bori Imre említett írásában az első számú magyar naturalistának nevezi, Bródy ugyanis a magyar naturalizmus legjelesebb képviselője. Bródy ”igazi naturalistaként látni és figyelni hívja olvasóit abba az életbe, amely éppen akkoriban született, s foganta a kapitalizmus, amely előbb fogadta el a lélek sáncait, mint a gazdasági életét, előbb és könnyeb-

ben tört be a hálósobákba, mint az ipari műhelyekbe, hogy azok gyárákká alakuljon át. A naturalizmus a varázsvessző az író kezében, s a bátorítás ígéje is, hogy ne ijedjen meg, amikor szembetalálja magát a valóság nem várt formáival, s ne lepődjék meg a legszokatlanabb jelenségektől sem, hanem bátran figyelje meg és írja le őket. Figyelje meg például a kispolgár zsidólányt, aki művésznő akar lenni, és ideálja a színházi primadonna, akihez nemcsak külsőben szeretne hasonlítani, hanem erkölcsében is, következőképpen tizenhét éves korában már "elméleti kokott", "fiatal méregfa", csak éppen nem hozott még gyümölcsöt. Forduljon a rab parasztkatonára felé, aki szabadulása idején hal meg; az együgyű tanítóval ismerkedjék; hajoljon a szeretet ösvényei felé, amelyek egy család nőtagjait nyelik el, kiket az egyetlen férfi, a mihaszna, dologtalan fiatalember lök oda, akin ő kímélő értékpapírokkal adja férjhez a lányát, mert már halálán van s a törvény szigorát rá nem lehet alkalmazni. A női lélek titkáiból is megmutat eseteket Bródy Sándor." (Bori Imre: Százéves novelláskönyv, 7 Nap, 1988. márc. 25.) És sorolhatnánk még tovább az eseteket, melyek Bródy Sándor novelláinak témájaként szolgálnak, s melyek újak számíthatnak a magyar irodalomban. Annyira újak, hogy a Nyomor c. novelláskötet megjelenése után Gyulai Pál rádöbben, hogy egyáltalán nem ismeri azt az életet, amelyről a novellák szólnak. A Nyomor volt Bródy első novelláskötete. A kritikák dicsérték, ugyanakkor volt, aki el is ítélte "sötét világnézetét", amely - egy kritikus szerint - nem méltó az irodalomhoz. Olyan témákról írt ugyanis Bródy, olyan embereket, szenvedélyeket, szenvedéseket ábrázol együttérzéssel, amelyek sértik az elégedett, hivatalos közszellemet és társadalmat, amely nem akarja ismerni a betegséget, nem akar szembenézni önmagával, és a költő igazságát az illúziókkal azonosítja, írja Juhász Ferencné. (Bródy Sándor, Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. 20. old.) Bródy hősei a társadalom elesettjei, elnyomottjai, akik a szegénység miatt szenvednek, ez okozza halálukat, emiatt szenvednek, adják el magukat.

Az új témavilág sajátos kifejezései eszközöket kíván. Ha kimutatjuk, milyen nyelvi eszközöket használ Bródy Sándor novelláiban, a naturalizmus nyelvét ismerjük meg.

Szerb Antal a naturalizmusról írva megjegyzi, hogy ez a stílus szürke és hétköznapi, a nyelv ridegen egyszerű és tárgyilagos.

Akik eddig Bródyról írtak, nyelvének jellemzőiről is említést tettek.

Hatvány Lajost idézzük: az "új stíluskreáló eredetiség Bródy Sándornak a legmaradandóbb írói jellemvonása. Benne és általa zúzódtak szét a t á b l a b í r ó i k i f e j z é s m ó d nehézkes csökevényei, - benne és általa forrottak össze a vidék és nagyváros nyelve folyékony és hajlékony, a mai ember minden érzésáryalatát és idegrezzenését követő irodalmi nyelvvé". (eredeti kiemelés)

A magyar irodalom történetében arról olvashatunk, hogy Bródy új mondanivalója szétverte a magyar széppróza konvencionális formáit, új szavakat merít a nagyvárosi életből, a szalonok és kocsmák argóját merészen elegyítve használja. Bródy mondatszerkezetét a tanulmány szerzője szokat-

lannak minősíti, s ezzel összefüggésben állapítja meg, hogy Bródy a zsurnalisztika stílusát irodalmi értékűvé avatja. Az Erzséber dajka c. novelláról írja, hogy ez már a letisztult naturalizmus. A naturalisztikus leíráshoz, az argó szókinchéhez "már akkor izgató, különö módon társult a nyelvi romantikának vibráló, zenei, a stílust és kompozíciót egyaránt fellazító hangvétele".

Juhász Ferencné többek között azt is megfigyelte, hogy Bródy felhasználta a beszélt nyelv fordulatait, de az irodalmi nyelv formáit is, képeket, hasonlatokat, hangulati elemeket, hogy a tárgyilagos leírások gyakran egyszerű bővített mondatok, a feszülő párbeszédék sokszor pár szavas mondatok, melyeket áttör a jelzők vagy igék gazdasága, vagy a mondat végi körmondat.

Czine Mihály a Húsevők előszavában először a Nyomor novelláiról ír, s véleménye szerint "a téma már új, a látás is részben, a nyelv, a forma azonban régi". Bródy mondatfűzését, jelzőit, képeit Jókaiéhoz hasonlítja, de hozzáteszi azt is, hogy "az új látás és tartalom azonban - a dolog természeté szerint - egyre inkább új nyelven és kifejezési formában jelentkezik..." (Húsevők, Magvető Könyvkiadó, Bp. 1960. 12. old.) A kilencvenes években írt novellák újdonsága "a szinte mértékbe, versbe kívánckozó nyelv", mert az író nyelvét "a leplezetlenül feltörő szubjektivitás ritka fényű szavakkal gazdagította". Erdélyi színekkel fűszerezett hevesi köznyelv színezi a hagyományos irodalmi nyelvet.

Czine Mihály gondolatmenetét Laczkó András tovább folytatja, s megjegyzi, hogy Bródy felbontotta a hagyományos szórendet, a nyugalmasabb tempót felgyorsította, feszesebbre fogta. "Előadásmódja sokszor sietősen pongyola, de mindig láttatóan kifejező és friss, eleven. Falusi novelláiban nem erőltetett népnyelvet beszélnek a szereplők, hanem a tájra jellemző módon (legtöbbször hevesiesen). Ezzel együtt erőteljesen szólaltatta meg Budapest nagyvárosi nyelvét. Így vitathatatlan szerepe volt az új - naturalista elemekkel átszőtt - magyar elbeszélő stílus kialakításában." (Vonások Bródy Sándor arcképéhez, Új Auróra Füzetek, Békéscsaba, 1987. 8. old.) Laczkó megjegyzi azt is, hogy Bródy stílusában az is fontos, hogy a mondatban miként vannak elosztva a szavak. "Milyen váratlan, új, meglepő kapcsolatok tud leírni, milyen a helyzeti energiája azoknak a jelzőknek, melyek súllyal bírnak vagy könnybé teszik a mondanivalót." (uo. 46. old.)

Bródy nyelvének vizsgálati irányát tkp. meghatározták a fentebb említett szerzők azzal, hogy a stílus legjellemzőbb vonásait felrajzolták.

Vizsgálatunk anyagát a Húsevők c. kétkötetes novellagyűjtemény képezi. Az 1882. és 1926. között keletkezett novellákból Bródy András készített válogatást.

Bár a szépirodalmi alkotásokban a tematikai szint a fontosabb, nem mindegy, hogy milyen elemekkel valósítják meg a témát. A szöveg esztétikai velejáráját a nyelvi elemek is kifejezik, sőt azok erősítik fel. Ezért akár egy stílusirányzat, akár egy író nyelvét vizsgáljuk, számba kell vennünk minden nyelvi szintet, a hangzást, a szófajokat, a mondatokat egyaránt. Két dolgot nem veszíthetünk szem elől. Az egyik az, hogy a kifejezőeszközöket nem

lehet megfelelően minősíteni, ha mellőzzük a tematikai szintet, a másik pedig, hogy a szöveg vizsgálatakor nem elég csak a nyelvi tények megállapítása, a nyelvi elemek funkcióját is figyelembe kell venni.

A nyelvi elemek a szövegben együttesen hatnak, ezért az egyes nyelvi szinteket szinte nem is választhatjuk el egymástól. Mivel feladatunk a naturalizmus nyelvének legfontosabb sajátosságainak felvázolása, nem törekedtünk szétválasztani egymástól az egyébként is összetartozó, együtt élő és funkcionáló elemeket.

Az elemzés során a szavak szintjéből indulunk ki, s a szófajokból bontjuk ki mindazt, amit a szövegrészek rejtenek - figyelembe véve a tartalmi szintet, valamint a nagyobb egységekbe való szerveződést.

A naturalista író, így Bródy is, mindent megfigyel, s mindent részletesen leír, a természetet, a szereplőt körülvevő tárgyi világot, s természetesen magát a szereplőt is, külső és belső tulajdonságait, cselekedeteit, azt, hogy mi történik velük, hogy alakul sorsuk. Bródy a megfigyelésben hideg és tárgyilagos, az ábrázolásban azonban nem. Olykor egy-egy hangulatot, mozzanatot ír le, néha csak vázol, a novella gyakran nyitott marad, a megoldások számtalan lehetőségét rejti, írja Juhász Ferencné. A leírások tárgyából adódóan hol a névszókhoz, hol az igékhez lesz nagyobb szerepük.

Bródy novelláiban vannak olyan részek, melyekben a névszók dominálnak. A stílus nominális jellege a múlt század végén jelentkező impresszionizmusra jellemző. A nomen, vagyis a főnév és melléknév kap olykor központi helyet. Hiányoznak a kapcsolóelemek. A szöveg egyes részeiben az igék mintegy feleslegessé válnak. A mondat az előző mondat alanyához vagy valamelyik más főnévhez kapcsolódik. Az ige nélküli mondatok a megelőző alany tulajdonságainak részletes felsorolására szolgálnak, az író a lényegeset, a legszembeütőbbet ragadja meg.

Az előzőtt királyné hősét Bródy így jellemzi:

"Karcú, szikár, emelt fejű, de fölöttéb nőies. Semmi kacérság rajta, s tiszta homlokából kifésült haja görög kontyban, a szemei hosszú pillái miatt ötökké szemérmesek és álmatagok, a hosszú kezei gyüretlenek. Méltóságteljes nyugalom az arcán, egész alakján, a hisztériának semmi jele rajta, hangjának édes szomorúsága pedig direkt olyan őszinte volt, hogy egy pillanatra se kellett hinni, hogy ez az asszony nem is asszony többé." (II/162. old.)

Az öreg író házassága c. novella női szereplőjét így festi:

"A leány fekete volt, barna arcú és fehér kézcsuklójú, tehát fehér testű. A foga erős és sűrű, a hangja nem szoprán (...) A fekete hajában egy-egy vörös tincs, a szemei diszformisak, az egyikben egy külön fekete pont. Halványkék árnyék a nagy, nedves száj fölött." (II/345. old.)

Vagy: "A gyári munka által elkínzott, befüstölt és kiszáritott paraszt arc, színehagyott barna haj és bajusz." (Két munkás, II/369. old.)

Akár egyetlen nominális szerkezet alkalmas a szereplő megjelenítésére. A tulajdonságok - az ilyen szerkesztéssel - elválnak hordozóiktól, a személy szerepe megszűnik, s tulajdonságaik emelkednek ki jobban. Ezeken lesz a hangsúly.

A környezet leírásakor a nominális stílus a tömörséget biztosítja, látatására ad lehetőséget:

"A fehérre meszelt kis templom apró ablakai tölgyággal, friss levelekkel betömökdvé. A falak félhomályban, valami résen bemászott egy-egy intenzív, tüzes napcsík, s futkározott a templomban: tüzes gyík, égő szalmaszál." (A szerelemről, I/225. old.)

"A fehér falon polcok, telve, roskadva könyvek terhétől. Egy fenyőfaasztalon Darwin rút majomarca és Schopenhauer eszményi, hatalmas alakjának fotográfiája. Az asztal mellett félig kész gyermekjátékok." (Mefisztó barátom, I/39. old.)

"Köd. Alig tudok valamit kivenni az udvaron. Szürke egyhangúság, hangtalan homály." (Taragovics Tógyerek, I/103. old.)

A főnevek önállóan is állhatnak, s olykor egy szó, egy tény többet mondhat, mint a hagyományos, teljes mondat. A főnevek mintegy lebegnek a mondatban, írja Herceg Gyula. (Nyr. 80. évf. 1. sz.) Az igék helyett főnevek állnak a következő részben: "Erre: reggeli még az ágyban, elsőbben négy nyers tojás (...) Majd fürdő, egy félórai görög nyelvlecke, később egyórai öltözés a két cseléd segédelmével, az úr jelenlétében, aki ezalatt elmondta az újdonságokat." (Az automobil, II/103. old.)

Főleg az elvont főnevek (az -ás, -és képzővel létrejöttek) fejezik ki az általános érvényességet a következő idézetekben: "Vicceldések, veszeke-dése, délutáni lázak, nagy szenzációk, gyerekes csínyek és valóságos hazafias cselekedetek közepette, a szidott és szeretett műhelyben felöltözve haldokolt és szemlátomást ment össze, mint a susinka, ama ráncos, szárított gyümölcs." (Költők éjszakája, II/357. old.) "Pisztoly durranása, halálhörgés, rimánkodás, szitok; átok, kín, sírás, kéjes és boldogtalan sóhajtások fognak itt felhangzani a levegőben, melyet most csak tücsök ciripelése, alvók szuszogása, álmatlan ebek csaholása zavar meg." (A dicsőség felé, I/262. old.) "Önvád, fájdalom, kétségbeesés, düh, elkeseredés, gyávaság fogta el egyben. Aztán izonyatos főfájás." (I/259. old.) Sajátos hangulatot árasztanak a halmozott szavak. Az egy kategóriába tartozásukat nemcsak jelentéstartalmuk biztosítja, hanem egyben ebből adódóan hangulatuk is. Kellemetlen, rossz hangulatúak, erős hangulati értékük negatív előjelű.

Bródy gyakran él a szóhalmozás erejével. A halmozás stilisztikai értéke abban van, hogy több oldalról, részleteiben mutatja be az embert és környezetét.

A jelzős szerkezetek halmozása s szereplő részletes leírására szolgál: "A magas homlok sűrű redőzete, a mély és sötét szemgödör felett összeráncolt, sűrű szemöld: a kínról, s a megkékült, lehajolt ajak: a kín öntudatáról beszél." (Mefisztó barátom, I/49. old.)

Az elvont főnevek - cselekvésnevek, tulajdonságnevek és állapotokat kifejező nevek - funkciója és stilisztikai értéke abból ered, hogy a cselekvés fogalmát, a tulajdonságot, állapotot a személytől elvonatkoztatva, általánosítva, a lényegyet kiemelve fejezik ki. Önmagukban is nyomatékosítanak, ez a szerepük a halmozással csak fokozódik.

Főnevek és mellékevek felsorolása figyelhető meg a következő idézetben is: "Bistey ciklust alkotott e nőkről, kezdetben finom epedéssel, gyengéd és kedves érzéssel telít, lázadó, búcsúztatót és szenvedélyeset, amikor a leány férjhez ment, és féktelen, vad, házasságtörő szenvedéllyel telít, amikor Fanni kezének csuklóját egyszer, a kapu alatt búcsúvzán tőle, megsókolta (...) és akkor a beteg gyönyörűen udvarolt neki, kesernyés, száraz hangja olvadt, izzott, szárnyalt... (...) Az asszony szíve szorongott, amikor eseti időben be kellett menni a pincehelyiségbe, de a lépcső elegáns, fával kárpítozott, száraz, beton, cement, gránit, fa és vas mindenütt. Mintha valami idegen nagy ország költője lett volna Bistey, és mintha egész életének a megcáfolása lenne ez a komoly, egzakt, civilizált, csaknem jómódú helyiség." (Költők éjszakája, II/358–59. old.) A részletek és árnyalatok pontos leírásának példája ez.

Az elvont főnevekhez hasonlóan a főnévi igenevek is elvonatkoztatnak, de feszültséget is teremtenek, és hangsúlyosabbá teszik a mondanivalót; hatásukat csak növeli halmozásuk:

A dicsőség felé c. novellában a szereplő belső vívódásának egy részlete: "karomba ölelni, enyémnek vallani, érte küzdeni, izzadni. Meghalni mindezekért, összevetve - egyedül magáért." (I/252. old.) És egy részlet A bölény c. novellából: "Milyen gyönyörű hallgatni is ezt az ezüst éjszakát, hát még belemérülni testestül-lelkestül, nekiindulni a fehér végtelenségnek, a puha hullámokon, fekete vadakat úzva. Menni, csak menni, loholni előre, sziklán le, kis hegyi lóval szügyig merülni a havas szakadékba... Nem aludni, nem enni, csak be, be a rengetegbe (...)

Megborzongott, a hó befúj az ablakon. Meghalni, nem. Tehetetlenül feküdni, nem parancsolni önmagával, túrni, amint vele, fölötte csinálják a hókuszpókuszt. Meghalni, elesni, olyan tehetetlenül, mint egy vén ló, aki telelte magát friss lucernával." (I/463–64. old.)

A felsorolás mellett a halmozás másik típusa, az ismétlés sem ritka Bródy novelláiban. Főleg a szerkezetek ismétlését figyelhetjük meg. A párhuzamos mondatszerkesztés a szövegeknek ritmust, lüktetést ad, ugyanakkor erősíti a szavak erejét is, a többször megismételt szavak ily módon válnak hangsúlyossá.

A Szenvedőkből idézzük az ismétlődő szerkezeteket:

" – Gyűlölöm az államot – (...)

– Gyűlölöm a tulajdont, gyűlölöm a nyomort, gyűlölöm az életet és a halált egyben...

(...)

– Gyűlölöm ezt az urat is, (...)" (I/140 old.)

A Mefusztó barátom c. novellában a *mese* szó ismétlődik:

" – Mese, mese, kedves barátom, ez az egész élet; (...) Mese, és semmi más az is, hogy pusztulok itt, e korhadt ágyon; (...) Mese, bolondos mese - semmi más! ..." (I/50. old.)

A Taragovics Tógyerek c. novellából való a következő részlet: "Félek e homálytól, mely sereg számára tartalmazza fojtó gondolatokat! Félek e csendtől, mely csodaszörnyé táplálja a sötét gilisztanépet: félek magamtól

(...) Félék a hideg, fagyos ágytól, melynek párnáitól fut az álom..." (I/104 old.)

A párhuzamos szerkesztés a mondatok kapcsolódása szempontjából (is) hatásos stilisztikai eszköz. Mivel a párhuzamos gondolatokat tartalmazó mondatok a mondatok elején megismétlődnek, az ilyen szerkesztés a tartalom nyomósítását szolgálja.

A cselekvések, történések környezetének, a természetnek leírása sajátos szint ad a novelláknak. A természet is él, színeinek gazdasága, a hanghatások is megragadják az író, illetve a novellák szereplőit. A nyelvi eszközök közül fontos szerep jut a mellékneveknek, a színneveknek is meg az igéknek is. A következő idézetek azt bizonyítják, hogy a naturalista alkotásban sem minden szürke, nem mindig a sötét, komor színek uralkodnak.

"Aztán mindketten elcsendesülnek. Kékesszürke színeivel közeledett a hajnal." (A dicsőség felé, I/258. old.)

"Május volt, buján nőtt minden a patakparti kertben. Frissen sarjadt lombok zúgtak, most született s újra kelt bogárnép zsongott: lépteim neszét elnyelték. S a kifüvezett úton mint a selyembársonyon jártam volna." (Egy férj története, I/304. old.)

"És találkoztam mégis! – Természetesen jó sokára. Akkor, amikor újra elárasztotta a várost a sárga virág. A kövek, az aszfalt körül duzzadtak ki mohó, sárga fejei. Frissek és vidámak május lanyha esőjétől, mely napszállta óta egyre permetezett, és estét csinált az alkonyatból." (Leányfej, I/315. old.)

"Kora őszt volt, és szikrázó napporban ragyogott és füstölgött az egész, egy teljes óráig, míg igazán reggel nem lett." (Vásár, II/227. old.)

"Naplemente volt, kései tavaszon, az író élvezte, amint a nap bearanyozza, és egyben mindjárt jó, egészséges árnyékát fölveti a fehér falra." (Az öreg író házassága, II/344. old.)

Persze a természet sem mindig ilyen vidám, kellemes hangulatot árasztó. Szinte minden szó szerkezet a pusztulás érzését árasztja A két kislány és a hat malac c. novellában:

"Voltaképpen egy félbenmaradt park volt ez, amelybe az uraság beleunt, látván, hogy az alföld nem kedveli az ilyen tréfaságokat, csecsebecsét, díszcserjét, nemes gyümölcsfát. A fekete föld komor, nagy ereje csúfságot is tett a növényeken. Mindent rendkívül meghízalt, a fák megrepedeztek, a mézga futott belőlük; a főzelékneműek úgy megnöttek, hogy szinte szertepuffantak. Mint egy buksi paraszt feje, olyan lett egy-egy karalábé, sőt, a virágok is elvesztették eredeti gyöngéd karakterüket. A vadbúza, repce beleakaszkodott mindenbe, verekedett a helyért a fűvel-fával, a gyümölcs megférgesedett, az utakat roppant tökfekék állották el." (II/62. old.)

Ami szép a természetben, azt az ember másként is átélheti, s ilyenkor visszajára fordul minden. Például akkor, ha vágyai, bármilyenek legyenek is, nem teljesülnek. Íme egy részlet A dicsőség felé c. novellából: "És a nénivel megindult gyalog a kisváros felé. Gyönyörű gyümölcsösök között mentek előre. A megáldott ágak, a szagos körték, az augusztusi virágok illata,

minden-minden halottságú volt neki. Meghalt, rothadt, megsemmisült minden.

Halott: a tündérséges színpad: halott a dicsőség a gazdagság, a fény, a kéj... Dög minden s mindenütt..." (I/260. old.)

Kellemes hangulatot biztosítanak azonban a szavak - jelentésükből és hangalakjukból adódóan - a következő novellarészletben: "A partok figyelme, a hegyek tekintete, az ég vöröslő azúrja mind a folyamba nézett, mind csak érte volt. Ilyenkor tavasszal, napnyugtakor, az élettől duzzadó, kacér és rejtelmes Dunába szerelmes az egész tájék, (...) körülöttem frissen ragyog föl a tájék. Haragos zöld a mező, a fák teteje vörös aranyból való, a közepe kék, az alja már feketélik." (A kőtörő, II/381. old.)

Impresszionista nyelvi remeklésnek nevezi az utolsó vadászat leírását Juhász Ferencné A bölény c. novellában. A színek, a hangok ragadják magával az olvasót, az, ahogy a szereplő átéli a környezetet, s magát a történést. Azt a részt idézzük, melyben a hanghatások dominálnak:

"A rengeteg megmozdult, a halotti korus fölött diadalmaskodott az élet. Mindenfelé megmozdultak a vadak, ordások jönnek csapatostul, medve topog magányosan, maga alá tördelve a túlevelű cserjéket... Még olyan vadak is, melyek nem tanyázhatnak itt, most ide tévedének. A makkosból erre bukjal a rőt vad, és éles röffenesének karéneke hangzik... Rüggyent a szarvas-üdő... Fölötte fajdkakas szól, császármadár hullatja fölülről a havat...

És most mind e zaj egyszerre elül. Hatalmas bőgés remegteti meg a végtelen, a visszhangos kriptát." (I/468. old.)

Az író a szereplők leírásakor is megragadják a színek.

"Mellette egy karcsú, magas leány ül, mint egy polgári ruhába öltözött nemtő, szinte stílustalan, nagy a haja, élő fekete, és a szeme optizáló kék, mert az arca, alakja mintha tisztára márványból volna kifaragva." (Hun Angela, II/405. old.)

"Nem tett semmit, csak szép volt, a száraz, de friss arca kissé meghajlott aranybarna hajának súlya alatt. Az arca olajbarna színű volt, e szín éppen a nyakánál meggondolta a dolgot, és olyan fehér lett, mint a tejsűrűből való hab." (Az automobil, II/104. old.)

"A legszebb színben, az aranybarnában úszott az egész, kissé erőteljes, de mégis keskeny alak. A nyaka, és a keze villant ki az egészből. A szemöldöke, a szája és a foga is kirikított, mintha ezek nem organikus, hanem festett színek lettek volna." (A fotografus, II/196. old.)

Rubin szobóról ezt írja: "Csak a hegyes állán nőtt valami, a feketénél feketébb növény, amely őt magát is - valahányszor a tükörbe nézett - meglepte, sőt megijesztette. Arca, bár a vad tűző Alföld napos községében élt, fehér, mint ama halak színe, melyek a mély folyamok mélyén élnek. A szeme sötét volt, és égett, mint a temetések szurokfáklyája." (II/241. old.)

A fehér és fekete játékát figyelhetjük meg a Mese a fehér hajú Domszliánieről című novellában is. A novella úgy kezdődik, mint a mese: "Egyszer volt, hol nem volt egy részeg fuvaros, és annak két rossz lova, a Sára meg a Táltos." De a mese nem a fuvarosról szól, s nem is a lovakról. A

cím jelzi a mese hősét. "... én meg néztem a Domoszlainé úrasszony tüneményesen szép fehér haját, mely tiszta ősz volt, mint egy nyolcvanéves matrónáé és arcát, mely barna és piros, üde és sima, mintha csak új menyecske lenne. Fekete és vastag szemöldei alatt árnyékban voltak a szemei egy darabig, míglen fölvetette." (I/363. old.) S a táj is fehér volt: "Igaz, hogy este volt, a szakadatlan hófúvástól fehér, de annál rémségesebb éjszaka." (I/362. old.) Domoszlainé házába érkeznek a vendégek, akik nem tudnak tovább menni a hófúvásban. Az asszony haja is valamikor fekete volt, akkor még, amikor nem volt hú az urához. S fekete reggelén indulnak tovább a vendégek. "Mindent belepett, mindent elfödött a végtelen, fehér hó." Ezzel a mondattal zárul a novella. A valóság tényét ábrázolja ugyan, de ezen túl is mutat. A kapcsolatot az olvasónak kell rekonstruálnia.

Az ellentét sok helyen szerephez jut a novellákban, s nemcsak a szavak szintjén. Több novella ellentétre épül. Az ellentétes értelmű szavak szimmetrikusan szembeállnak egymással. Stílushatásuk abból ered, hogy felismerjük közöttük a hasonlóságot, főként azonban a különbségnek vagyunk tudatában, annak felfedezése, előtérbe kerülése válik fontossá, mert a mondanivaló nyomatékos kifejezését szolgálja, úgy, hogy az egészet ragadja meg - a két szembeállított pólus segítségével.

A hideg és a meleg szembeállítása azért lesz még hatásosabb, mert a meleg elvont főnévre vonatkozik: "Nem tudom felfedni tanításainak beteltét e sötét, hideg szobában s nem érzem annak a szeretetnek jótékony melegét, melyet a keresztfán kiszenvedett parancsolta vala..." (Taragovics Tógyerek, I/103 old.) A szerencsétlen és boldog szembeállítása is meglepi az olvasót: "Akkoriban voltam a legszegényebb és - úgy éreztem a legszerencsétlenebb. Ma már tudom, sose voltam boldogabb." (A modell, I/420. old.) De ellentétbe állítja Bródy a gyönyörűséget a szomorúsággal, a sírást a nevetéssel, a kellemest a kellemetlennel is.

A Boldog emberek c. novella (is) ellentétre épül, s ez a szavak szintjén is kimutatható. A Fiala család a látszat ellenére boldogtalan, mert szegények, s hogy a lányt férjhez adhassák, a fiú pénzt lop főnökétől. "Mégis van boldogság a világon" – így kezdődik a novella, de minden visszajára fordul: "És nincs igazuk azoknak, akik mind csak arról írnak történeteket, hogy ez az élet csupa nyomor és küszködés, szerencsétlenség, kínlódás, rettenetes állapot s mégis - semmi." De a folytatás: "És vannak esetek, amikor a poéta megrémül, és csakugyan hazudni kezd - boldog emberekről." Tehát a nyomor és küszködés mind igaz. Az író azonban vibrál az ellentétek között, mert a következő mondat: "De az én történetem boldog emberekről - nem hazugság." (I/394. old.) A történetből azonban - ha kimondatlanul is - a boldogtalanság cseng ki.

A modell c. novella az erkölcs-erkölcstelenség kérdését veti fel, s itt is visszajára fordulnak a dolgok. A "bácsi" az erkölcsöt hirdeti, a végén kiderül, hogy ő a gazember. Az író itt is sejtet, mert a lényeg kimondatlanul marad, a kiegészítés az olvasóra vár, a miéltre nyíltan nem tér ki az író. A lány ugyanis azt mondja a férfinak: "Ne szeressen többé engem." S csak egy jelzés: aztán aktokat is festettek róla.

A hajnal színei ellentétben állnak az érzéssel A Rubin lányok című novellában. A szerelem szenvedés, a lánynak nincs kedve élni, s testvérét is magával viszi a halálba. Juhász Ferencné a következőket írja a novelláról: "A novella rendkívül érzékletes, pontos újjáteremtése egy életérzésnek, amelyet a századvég betegségének is nevezhetünk, és ezen túl a szerelem miatt érzett szenvedés reális megfogalmazása is. A szerelem árapályával szemben minden kor embere éppoly védtelen, mint a halállal szemben, ez az állandó mozzanata a novellának, a szenvedéshez való viszonyt jellegzetesen századvéginek teremtette meg. A változó és örök mozzanatok szép aránya teszi ezt a novellát maradandóvá." (I.m. 86. old.)

A színek tobzódását is megfigyelhetjük a részletben:

"Az éj színei lassanként mind elváltak a hajnaltól. Amikor kiértek a folyamhoz: a kék reggel lassanként melegedni kezdett. Ezüst- és arany-szalagok futották át a tájat, ezüst, arany és piros pillangók - a hullámok játéka - röpködtek, keringöztek a folyam színén. A házak mindkét parton lila meg arany színben úsztak. Csak a partok, a hajók, a hidak és a messziről ide látszó szigetek egy része szunnyadt még színes árnyék alatt." (I/392. old.)

Az *élet* és *halál* Bródy kulcsszavaivá válnak azáltal, hogy ismétlésükkel hosszan és gyakran időz náluk. Az élet és a halál kérdései állandóan foglalkoztatják a szereplőket. Példaként megemlíthetjük a Mefisztó barátom c. novellát. Hőse egy anarchista, "hipermaterialista" földrajztanár, aki lázad a társadalmi rend ellen, a korabeli vulgáris materializmus és a pesszimista filozófia ellen, szegénységben él, vágyai kilátástalanok, elrontott életének maga vet véget. Az *élet* és a fogalomkörébe tartozó szavak negyvenháromszor, a *halál* és a vele kapcsolatos szavak harmincnégyszer fordulnak elő különböző szerkezetekben.

A két fogalmat több helyen össze is kapcsolja az író. Az öreg író "szép halott volt így élve" (II/342. old.), vagy egy másik példa: "Nekem most halottra váltak az élők és felébrednek a holtak. A föld felfordult a lábam alatt, akik voltak, azok kerültek fölül. Úgy éreztem, mintha a halálban élnék, és az életet álmodnám." (Emlékbeszéd egy újságárus fölött, II/59. old.)

A látszólagos képtelenségnek erős stílushatása van. Bródy nem egyszer olyan szavakat kapcsol össze, melyek látszólag kizárják egymást. Például a szereplőt egy kissé zavarta a szép szegénység tiszta harmóniája (Ádám Anna), vagy bánatos boldogságról beszél; Erzsébet dajka a gyerek mulattatására énekelt egy szomorú nótát stb.

A novellák hőseinek élete elviselhetetlen, mert a nyomor uralkodik felettük. S ha az élet nem nyújt szépet, vagy kevés szépet várhatnak tőle, marad az álomvilág, melyben megtalálják a boldogságot. Az *álom* és az *élet* ellentéte sokszor felbukkan. A *Szenvedők* c. novella két részletét idézzük:

"Milyen szépen mondta, hogy: szép álmokat, s neki csakugyan milyen szép álmai voltak egy idő óta.

Boldogságról való álmodozások: édesebbek magánál annál a bizonyos boldogságnál: vették körül minduntalan (...)

Ó. Istenem, mégiscsak nagy boldogság ez az élet! Csakhogy mikor boldogságát érezzük: olyan, mintha csak álmodnók, de ha nyomorát, fájdalmát, kínjait, ó, akkor nagyon is ébren vagyunk.

A legfiatalabb kisasszony egyre álmodott.” (I/131. old.)

Mennyire jellemző ez a pár mondat a novellákra! Élet, álom, boldogság, s másik póluson az élet, ébrenlét, nyomor, fájdalom, kín. Az élet csak akkor szép, ha álmodjuk, ha ébren vagyunk, az élet más oldalát mutatja. Ezek az ellentétpárok szinte végighúzódnak a Húsevők novelláin.

De folytassuk a megkezdett idézetet: ”Rövidesen az arca is olyan lett, mint az alvajáróé, a tekintete mindig merev, vékony, hosszú, színtelen ajka félig mindig nyitva... (...)

Nem evett, nem aludt, nem álmodott többé.” (I/131, 133. o.)

A kellemetlen hangulatú (és a szövegkörnyezetben ilyené váló) szavak hatását csak fokozza a tagadószerű szerkezetek többszöri előfordulása. A szereplő jellemzése és helyzetének leírása tovább folytatódik, de szemléletként ennyi is elegendő. Néhány mondatból is kitérünk a tudatos szerkesztés, a különböző nyelvi elemek együttes hatása.

Már idéztünk olyan részeket, melyekben a rosszat jelentő és kellemetlen hangok kombinációjából alakult szavak domináltak. Ezek erős hangulati hatást keltenek, s olykor az egész szöveg hangulatát meghatározzák. Legtöbbször a jelentéstartalom hatására lesz ”negatív töltésű” a szó, pl. halál, nyomor, bűn, kín, enyészet tragikuma, zsarnok bűnös, kazán dübörgött, zakatolt, siketítő zaj, elfojtott hang, utálat hangja, fojtó csend, roncsolt idegein végigfut a csattanás stb.

Bródy kiválóan tudja fokozni a hangulatot, különböző eszközökkel élve. A Szenvedők című novellából már többször idéztünk. A hős terrorizál négy asszonyt, akik róla gondoskodnak, és akik odaadásuk, szeretetük áldozatai lesznek, a semmitemő férfi szidja az államot és veszekszik. A negyedik részben dühöngésének fokozatait láthatjuk. Csak a jellemző kifejezéseket soroljuk fel: heves jelenetek, veszekedés, hirtelen kitör, ordítva felelt, fenyegetőzött, annál jobban megvadult, csapkodta a székeket, széthányta az ágyat, dühe egyre növekedett, egészen a tombolásig.

A szereplőkkel mindig valami történik, vagy valamit tesznek, ennél fogva az igék is jelentős szerepet kapnak.

”Muzslai Eszter várt. Pál nem jött. Estig várt. Pál késett.” (Egy férj története, I/301. old.) ”Aztán jöttek érte: Egy néni. Elutaztak. Nem tudta, hová (...) Kiszállnak.” (A dicsőség felé, I/260. old.) ”A beteg egyedül van a szobában. Esteledik. A nyitott ajtón keresztül látja a szobában ülő vendégsereget.” (Az alkusz, I/230. old.)

”Az asszony jókodik körülte, s ő a fal felé fordult. Mindig van egy-két gyerek a paplana alatt, kit hevesen ölel magához.

Alig-alig szól egy szót, sóhajt elfojtva, összeszorított ajakkal némán fekszik. (...)

Megjelenik a szóke igazgató úr is betegágyánál. Lehunyva szemeit, alakoskodik, mintha aludna.

Az összeszáradt szemhéjak alatt két nagyon is éber szem ég, éget.

Az asszony halványan ül egy széken, s int a vendégnek, hogy távozzék.

A beteg felveti szemeit a szép asszonyra, s nézi, hosszan nézi.” (Mefisztó barátom, I/51 – 52. old.)

Az idézett példákban a mondatok fajtáit és jellemzőit is megfigyelhetjük. Bródy általában nem ír hosszú mondatokat, mondatai nem tartalmaznak sok szót. Ha összetett a mondat, három tagmondatnál nemigen kapcsol össze több tagmondatot. (A kapcsolásokra még visszatérünk.) Az idézett szövegek mondatai egyszerű ténymegállapítások. Ezek a közömbös beszédmodorban kifejtett mondatok azonban egy egész tragédiát tárhatnak föl. A közömbös közlések is hatásosak, mert a tartalom az, ami nem közömbös, vagyis annak nem közömbös, akiben asszociációkat vált ki, írja egy helyütt Zolnai Béla.

A jelen idővel Bródy élénkíti az elbeszélést, közelebb hozza a helyzetet is, a szereplőket is. A múlt időből jelen időbe való áttérésének is ez a funkciója, s az egyes szám első személyben elmondott történeteknek szintén.

Az igealakokat az elbeszélő múlt változatosabbá teszi. Az elbeszélő múlt már a 19. század elején is funkció nélküli volt, s főleg esztétikai célból használták. A múlt század második felében a mondá, látá féle alakok egyre ritkábbak. Bárcz Géza írja A magyar nyelv életrajzában: "Az 1900-as századforduló táján még itt-ott előfordul ezeknek a formáknak a használata, de csakhamar teljesen eltűnik az irodalmi prózából, és csak mint archaizmus juthat szóhoz." (372. old.) Bródy azonban gyakran él az elbeszélő múlttal. Feltételezhetjük, hogy azért kedvelte, ami miatt a század eleji írók is, mert rövidebb és alakjai változatosabbak, s nem ismétlődik, nem kattog a t, tt bennünk. Ezek az igealakok eltávolítják a novellák nyelvét a mindennapi élet nyelvhasználatától, ám mint archaizmusok, sajátos szint kölcsönöznek nekik. Természetesen nem vonul végig a novellákon ez az igealak, a t-s formákkal keveredve azonban változatosságot biztosít. Az események elmondásánál volt használatos, amikor még volt funkciója, s Bródynál is ilyenkor fordul elő. Formai archaizmus ez, de nem letűnt idők hangulatát idézi velük az író.

Bródy nem is egy helyen olyan tárgyilagos, hogy az az érzésünk, mintha nem is novellát olvasnánk. Ezekben a részekben az elbeszélő reagál a társadalmi visszáságokra, elmélkedik, töpreng, publicista módjára; a kis boltok további sorsa érdeklí: "Mekkora galádság az, hogy a publikum ahhoz van szokva, hogy ruhaneműt csak a körutakon vásároljon, és nem méltányolja az újítót, akinél, egy olcsóbb bérrendszer és szerényebb elvek mellett, olcsóbb és jobb árut kaphat. (...) Így éltek! De miből éltek? Bámulatra méltó, hogy ha nincs, milyen kevésből is meg lehet élni ezen a legdrágább Budapesten. Egy család teljes hónapig megél abból, amit egy nyomorral foglalkozó színűíró huszonnégy óra alatt elkölt valamelyik Bristolban." (Gyászdal a boltokról, II/419, 421. old.) A fehér egerekben idős asszonyokról ír, akik azzal keresik kenyerüket, hogy fehér egereik szerencselevelet és lutriszámokat húznak azoknak, akik így keresik szerencséjüket. "... mi lesz a dolgozni nem tudó, vagyontalan, támasz nélkül álló, bizonyára kellemetlen külsejű, de mégiscsak élő, előregedett fővárosi családokból?"

Mielőtt meghalának. Mert hisz fehér egér mégse jut mindegyikre, és valamiből mégiscsak élni kell odáig." (I/118 – 19. old.)

Vannak persze Bródynak olyan novellái is, melyekben több a mozgalmasság, elevenség. Mozgalmasságot keltenek például a hangutánzó szavak, melyek esetében a szó akusztikai részéhez is, értelméhez is több asszociáció tapad, mint egyéb szavak esetében. Bródy, ha hangutánzókkal él, gyakran halmozza őket, ilyen módon még elevenebbé teszi a leírást, az olvasó szinte hallja a környezet zajait: "A konyhából betódul a meleg gőz szobámba, alig bírok benne lélegezni, látni is alig. Aztán meg az az örökös zümmögés, a fővő ruha örökös mozgása, az asszonyok suttogása, mely alig-alig szűnik meg egy pillanatra... Ezt a folytonos, lassú neszelést kellett hallgatnom estétől reggelig." (Szenvedők, I/120. old.) Vagy: "A föld azonban nyugodt volt, csak az egyik ablak zörgött, zakatolt, vijjogott, reszketett." "De ugyancsak zsongott, zengett, sikoltott, és a gondolatok hevességétől szinte felforrt a szoba levegője." (A faun halála, II/211. old.)

Ugyancsak elevenséget, ritmust adnak a novellának, s feszültséget teremtenek a párbeszédnek. A párbeszéd mondatai sokszor rövidek, hiányosak, nem egyszer egyszerűek. Például:

" – Mi a baja az anyádnak?

– Gyufát itt.

– Milyent?

– Amilyent szoktak.

– Mennyiért?

– Egy krajcárért.

– Miért nem ivott egy hatosért?

– Nem volt neki hatosa. Nekem van!"

" – Nem tettem semmit.

– Miért akartál gyufát inni?

– Csak.

– Még most is akarsz?

– Nem, letettem, látja.

– Elgyőssz-e hozzám, szeretsz-e?

– E'megyek. Nem tudom. Majd fogom." (Erzsébet boldog lesz, I/606. és 608. old.)

Vannak azonban olyan részek is novellákban, melyekben nehézkesek a mondatok, szóknokiasan hangzanak, bonyolultabb szerkesztésűek, mint a fentiek, és felsorolások, egymást kiegészítő, egymás alá rendelt szókapcsolatok duzzasztják. Ezekről nem mondható el, hogy a beszélt nyelv sajátosságainak felhasználásával épülnek fel. A párbeszédekben, a monológyszerű részekben egyaránt megfigyelhetők a túldíszített, mesterkéltnek ható mondatok; igaz, nem minden esetben a mondatok bonyolult összekapcsolódásából adódik az erőltettség, hanem a beszélt nyelvtől eltérő szóhasználatból. A következő idézet egy párbeszéd része: "És azok ama igazi felhők, melyekből a legádázabb vihar fog megszületni... Ott fenn a hegyek ormán, lankák láthatárán, üres méltósággal gomolygó égi fellegek, ártatlan párák csak, s legfeljebb a föld nedvét, a folyót s tavakat lopták meg színes

cafrangjaikért; de eme sárgás füstfellegek: a vergődő munkásnép elpárolgó életerejéből alakultanak! ...” (Mefisztó barátom, 1/28. old.) A dicsőség felé című novellából való a következő monológ-rész: ”Ha elvenném, ha eljönne hozzám, megcsalna. Ha én csalnám egy kissé betegeimet, hogy aranyszóttos párnán vessem meg az ágyat: jóízút feküdne gazdag ágyon, s utálna engem csalásomért. Minden, mi rossz, minden mi csúnya, ami bűnnek csírája, vétek, méreg asszonyban: ott van ébren vagy álomban - magában: nekem van bátorságom megküzdeni azzal, ami éber, felköltetni azt, ami álom, karomba ölelni, enyémnek vallani, érte küzdeni, izzadni. Meghalni mindezekért, összevetve - egyedül magáért.” (1/252. old.) Itt már a szerkesztés is, a szórend is hozzájárul ahhoz, hogy a szöveg eltávolodjon a beszéd sajátosságaitól. Bár ebben az esetben az író sajátos funkciót szán e résznek, mert a későbbiekben ez áll: ”Mintha leckét mondana fel. Mintha betanulta volna, amit mond.”

Néhány megjegyzés erejéig térjünk vissza még egyszer a szavak szintjéhez. A novellák egy részének sajátos szint adnak a neologizmusok. A megváltozott társadalmi viszonyok magukkal hozták az új fogalmakat, az új tartalom kifejezésére pedig új szavakra volt szükség. Ezek fogalmi neologizmusok. Mivel Bródy a kapitalizálódott országban élő emberek sorsát festi meg, a fogalmi neologizmusok használata szükségszerű volt. (Többben utaltak már rá - erről már volt szó az előbbiekben -, hogy e szavakat Bródy hozta be az irodalmi nyelvbe.) Sajátos hangulatot teremt velük, korfestésre használja fel, szakszavakról van szó, melyek a mai olvasó számára is a kapitalizmust jelentik. Szó van például a novellákban merkantil főrendekről, pénzmagról, bérrendszerről, tőkepénzességről, börze-tippről stb. Divatos szó lehetett a lelki analízis, neuraszténia, továbbá a zsurnalisztika, korrektorság, vagy az életmóddal kapcsolatos szavak: a tenispálya, rakett, selyemharisnya, bérház, házmester stb. Neologizmusoknak számítottak a nyelvújítás korában keletkezett szavak is, Bródy olyanokat is használ, melyek nem honosodtak meg: díjnok, javítnok, ébrényi, légszesz, szemöld stb.

A neologizmusok mellett Bródy novelláiban nyelvjárási elemeket is találunk. A nyelvjárás néhány sajátosságának felhasználásával meghatározott környezetbe helyezi a történetet, jelzi, hogy a nyelvjárásias beszéd hozzátartozik a beszélőhöz, vagy éppen az első személyű elbeszélőhöz tartozik. A nyelvjárás elemek sohasem szövik át az egész szöveget, csak jelzésként vannak jelen. Bródy nem esett abba a hiába, hogy utánozza a nyelvjárást, nem viszi túlzásba a nyelvjárás elemek használatát, nem halmozza őket, s mivel általánosan ismert (vagy felismerhető) alakokkal él, megértésük nem jelent gondot az olvasónak. Főleg alaktani sajátosságokat figyelhetünk meg, pl. rítt, lón, itt (ívott), ett (evett), de hangtani is akad néhány: izentette, elgyössz-e, nálok, mért stb.

Bródy nyelvében az írásjelek is funkciót kapnak: a gondolatjel és a három pont. A gondolatjel általában azt jelzi, hogy az összetett mondat tagmondatába beékelődik egy másik tagmondat. A novellákban ennél többről is szó van. A gondolatjel kiemel, de nemcsak tagmondatokat, hanem szerkezeteket is, sőt szavakat is. A kiemelt részeknek így hatásuk lesz,

czekre leszünk kénytelenek odafigyelni, főleg akkor, ha a kiemelés a szórend módosulásával jár. Íme egy példa: "A magyarázat az intézettulajdonos meg-megszorongatta a puha, fehér kezét, s percekig - látszólag öntudatlanul - babrált, játszott vele." (I/44. old.) "Hátranéztem a beszélőre, ki Buda egy avult építményéhez támaszkodva, mélán tekintett le - a vén feleség ifjú férjére - a balparti fővárosra." (I/27. old.) "Négy orosz mén - egyformás deres - állott a csapszék előtt." (II/306. old.) "Rája költötték jövedelmüket, mert ezt természetesnek találták, és mert - titkon magukban - azt hitték, hogy kamattal adja majd egykor vissza." (I/125. old.) "ezenfelül meg sok jó - a világon a legjobb - dolgokat; ami fő dolog, sok, sok - zsír..." (I/76. old.) "Csakugyan egy éles kés - fényesre fenne - már ott világított a lócán (...)" (I/78. old.) "Bizonyos voltam benne, eldönti a - május." (I/139. old.)

A három pont a gondolat befejezetlenségének a jele. Következnie kellene még valaminek, ami az előzményből adódik. A három ponttal a kimondatlannak lesz szerepe, a le nem írt folytatásnak. A folytatást az olvasónak kell hozzátennie, képzeletére van bízva nem is ritkán, hogy az előzmények ismeretében tovább fűzze a gondolatokat. Például: "Azután felszedelőzködött, fuvarost fogadott, és elment a rettentő sárba, a fekete éjszakába..." (I/351. old.) "Oly ritkák a hercegnők, és nincsen olyan polgári férfiú, aki ne vágnék találkozni eggyel. Álmodunk róluk, valameddig, míg nem öszül - a bajszunk..." (I/361. old.) "Két meleg, szomjú nézésű szempár egymásnak világított..." (II/403. old.)

A gondolatvilág alakulását mutatják, s emellett a kiemelés és a tömörítést is szolgálják a novellákban a hiányos mondatok. A különböző mondatrészek, a tárgy, a határozó, az értelmező, kiszakítva az előző mondatból, önálló mondatként szerepel, s ezekkel kapcsolatban is elmondható ugyanaz, mint a gondolatjellel elválasztott szerkezetekről, hogy ezekre kénytelenek vagyunk külön odafigyelni. Ha ugyanis annak a mondatnak részeiként állnának, amelyhez valójában tartoznak, nem kapnának akkora hangsúlyt, nyomatékot, mint így, önálló mondatként: "Önvád, fájdalom, kétségbeesés, düh, elkeseredés, gyávaság fogta el egyben. Aztán iszonyatos főfájás." (I/259. old.) "Megmagyarázhatatlan gyengeség és végtelen erő futott át rajtam. A részvét, a szerelem." (I/301. old.) "Farkas Pál azonban az ablak felé menekült. A hazug, a csábító, a kéjenc." (I/305. old.) "Neje, valóban a húsát ette. A szívét és a máját." (II/70. old.) "A jövőről beszélt. Üzleti terveiről." (I/237. old.) (A férfiak) "mit fognak majd reszketni tekintetének hatása alatt... Kéjesen, félsen, kínosan, boldogan..." (I/262. old.)

REZIME

Jezik naturalizma

Naturalizam donosi nove boje, do sada nepoznate teme u književnosti. Nova, svojevrsna tematika zahteva posebne forme izražavanja. U radu autor prikazuje jezičke karakteristike naturalizma na osnovu analize novela Brodi Šandora najistaknutijeg predstavnika ovog stila u mađarskoj književnosti. Prikazan je na koji način, sa kojim sredstvima se koristio u oblikovanju umetničkog sveta. Za posmatranje je uzeta sva širina jezičkih realizacija, to jest rad sadrži proučavanje upotrebu jezičkih sredstava (reči, izraza, rečeničnih konstrukcija) i određene su njihove sposobnosti prenošenja informacije i njihove umetničke, stilske vrednosti. Prilikom analize uzete su u obzir pojedine vrste reči. Pošto je za detaljističke opise karakterističan nominalni stil, posebna pažnja je posvećena imenicama. Rad sadrži i upotrebu i ulogu glagola i prideva. Analizirajući leksički nivo sem značenja reči naglašena je i atmosfera pojedinih reči, naročito onih ključnih, koje su takoder određene, kao i pojedine stilske figure. U analizi sintaksičkih konstrukcija, kriteriji su bili vrsta, složenost i dužina rečenica.

ABSTRACT

The language of naturalism

Naturalism introduces new colors and new topics in literature. The new, peculiar subjects require peculiar ways of expression. In this paper the author demonstrates the language of naturalism on the short stories of Sándor Bródy, most eminent representative of Hungarian naturalism. The starting point of the analysis is that the aesthetic attachments of a text are expressed and even amplified by the elements of language as well. Thus, in the analysis of Bródy's language the author examines all levels of language: words, the sounding of the words, form classes and sentences. The author uses form classes to unfold the hidden meanings of the text. She also deals with the nominal character of style, the role of abstract nouns, adjectives — peculiarly the richness of colors and the overwhelming of certain adjectives —, the key words of short stories and figures of style. In sentence analysis, basic viewpoints are sentence types, complexness and length.

A MAGYARORSZÁGI NAPILAPOK ÉS A *MAGYAR SZÓ* KÜLPOLITIKAI HÍREINEK ÖSSZEVETÉSE

Burucki Edit

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. jan. 20.

A tömegkommunikáció funkciója az információtovábbítás, a széles közönség tájékoztatása. "Valamiféle olyan közlés, mint amilyen a hivatalos ember és az átlagpolgár között zajlik..." (Buda Béla: A tömegtájékoztatás nyelvének néhány kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátossága). A tömegtájékoztatási eszközök az újság, a rádió és a tévé, a társadalomban hatalmon levő osztály céljait és érdekeit hordozza, azokét, amelyek a tömegkommunikáció eszközeinek birtokosai. A keleti, szocialista országokban, a központi irányítású társadalomban, az államapparátus céljai és érdekei az uralkodók, míg a nyugati, többpárt-rendszerű országokban az egymással versenyző érdek-, illetve erőcsoport ellenőrzi a tömegkommunikációt. Mondhatjuk azonban, hogy itt is döntő hatása van az államapparátusnak. Attól függően, hogy ki alakítja meg, kinek a birtokában van a tömegtájékoztatási eszköz, annak céljait szolgálja.

A társadalom és ezek az eszközök, már mint a sajtó, a rádió és a tévé, állandó kölcsönhatásban vannak egymással. Az újságokban megjelent, a rádió és a tévéadó által sugározott hírek és műsorok hatnak valamiféleképpen az emberek viselkedésére, nyelvhasználatukra, ízlésükre (egyfajta szabályozó funkciót tölt be), de eleget kell hogy tegyenek az elvárásoknak is ami velük szemben kialakult. Ez az élet minden területén értehető, mind a mindennapi szabadidőtöltésben, mind a komoly, politikai műsorok sugározásában.

Én ezúttal a sajtóval fogok foglalkozni. Mégpedig, dolgozatom témája a magyarországi és a jugoszláv magyar nyelvű napilapok összevetése, pontosabban a külpolitikai oldalak megfigyelése. Azért választottam éppen a külpolitikát, mert azt gondoltam, hogy esetleg ez ad a legnagyobb lehetőséget az összehasonlításra, mivel, mielőtt a munkához kezdtem volna, azon a véleményen voltam, hogy függetlenül melyik országról van szó,

külpolitikai hírei megegyeznek (itt most arra gondoltam, hogy ugyanarról az eseményről tájékoztatnak, nem pedig arra, hogy ugyanúgy közlik a hírt). Csakhamar beláttam, hogy tévedtem. Mert vannak olyan hírek, amelyek minden újságban jelen vannak, de olyan is előfordul, hogy egyáltalán nem találhatók meg, vagy mondjuk nem ugyanazon a napon értesít bennünket róla minden lap. Arról ne is beszéljünk, hogy melyik újságban hol jelenik meg a hír, milyen szöveggörnyezetben.

Öt újságot figyeltem meg, az egyetlen jugoszláv magyar nyelvű országos napilapot a Magyar Szó-t, amely a Vajdasági Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének lapja (ami a magyarországi Hazafias Népfrontnak felel meg), és négy magyarországi napilapot, és pedig:

A Magyar Nemzetet - a Hazafias Népfront lapja,

A Népszavát - a Magyar Szakszervezetek központi lapja,

A Népszabadságot - a MSZMP központi lapja és a

A Magyar Hírlapot - politikai napilap.

Kezdjük azzal, hogy a sajtóban a külpolitikai hírek hol találhatóak meg. Mind az öt vizsgált lapban az első három oldalon vannak. Az első oldalon található az úgynevezett szenzációs híreket, vagyis a legfontosabb eseményeket. Nemcsak a külpolitikáikat, hanem a belpolitikai, sport-, időjárás- stb. híreket is. Tehát mondhatnám, hogy az újságok első oldalán többek között a legjelentősebb politikai hírek foglalnak helyet (természetesen, ha van ilyen és ha a többi, fontosabb, belpolitikai hírek a külpolitikát nem szorítják háttérbe).

Megtörténik sokszor, hogy olykor sok szenzációs hír van, és nem kerülhetnek mind az első oldalra, a szerkesztő ilyenkor ahhoz az eljáráshoz fordul, hogy a cikk elejét (néhány bekezdést) az első oldalra teszi és megjelöli, hogy melyik oldalon folytatódik a hír közlése. Ez felkelti az olvasó figyelmét és egyben hozzásegíti ahhoz, hogy minél előbb megtalálja az általa érdekesnek minősített közlést és minél gyorsabban informálódjon. De: nem minden lapszerkesztő ugyanazokat a híreket tartja szenzációsnak. (Ere példa az amerikai fregatt elleni támadás.)

A második oldal a vizsgált lapokban a külpolitikai oldal. Olykor az események sűrűsége miatt a harmadik oldalt is betöltik ezek a hírek.

Én, hogy az újságcikkek sokaságában könnyebben el tudjak igazodni, és legalább némi következtetéseket tudjak levonni, csak a hírszerző irodák jelenségeinek híreit vettem szemügyre. Tehát, ezúttal figyelmen kívül hagytam a kommentárokat, hírmagyarázatokat, sőt a szerkesztő hírösszefoglalóit is, nem vizsgáltam a külföldi lapokból átvett cikkeket sem.

Magyarországon a külpolitikai hírek azonos forrásból kerülnek a lapokba, az MTI szolgáltatja őket, rendszerint külföldi sajtóirodák anyaga és hazai jelentések alapján. Ugyanez a helyzet Jugoszláviában is. Itt a Tanjug látja el a lapokat híryanaggal. A Magyar Szó külpolitikai hírei is a Tanjug magyar nyelvű fordításai, ezért mondhatjuk, hogy a szóban forgó híreknek a nyelvén és stílusán gyakran érezhető a szerbhorvát nyelv hatása, hogy csak néhányat említsünk: az idegen szavak használatának gyakorisága, az úgynevezett jugoszlavizmusok használata, a személytelen mondatstruktúrák stb.

A hírügynökségek által kiadott sajtóközleményektől egyik napilap sem tér el, legfeljebb kiegészíti azzal, hogy a hírt értelmezi vagy kommentálja, esetleg a redundáns elemeket kihagyja. Erre nagyon jó példa a magyar napilapok egy meghatározott hírre vonatkozó cikkeinek összevetése.

Magyar Hírlap:

Szovjet-vietnámi csúcstalálkozó

(MTI) A kambodzsai kérdést a kambodzsai nép érdekében és a térségben kialakult politikai reagálások figyelembevételével, a nemzeti megbékélés alapján meg lehet és meg kell oldani - hangsúlyozta hétfői moszkvai megbeszélésén Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh.

A Vietnámi KP KB főtítkára tegnap délelőtt érkezett a szovjet fővárosba. Az SZKP KB főtítkárával véleményt cseréltek a kétoldalú kapcsolatokról, a két szocialista országban folyó építőmunkáról, valamint nemzetközi kérdésekről. A megbeszélésen részt vett Nyikolaj Rizskov miniszterelnök, Jegor Ligacsov, az SZKP KB titkára, Eduard Severdnadze külügyminiszter, a politikai bizottság tagja, és más vezető személyiségek is. Gorbacsov tájékoztatta vendégét az országban megkezdett és mind átfogóbbá váló átalakítási folyamatról. Nguyen Van Linh elmondta: pártja szintén a megújítást, az átalakítást tűzte ki célul, mégpedig az ország helyzetének valós felmérése alapján. Mindketten elégedetten állapították meg, hogy a két párt és a két ország kapcsolatai lendületesen fejlődnek. Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Lihn részletesen foglalkozott az ázsiai és csendes-óceáni térséggel. A tárgyalásokon külön hangsúlyozták Kambodzsa, Laosz, Vietnam szövetsége megszilárdításának fontosságát, amely az egyik tényezője forradalmi vívmányaik megvédésének. A két párt főtítkára megerősítette: országaik következetesen folytatják a Kínai Népköztársasággal való viszonyuk normalizálására és javítására irányuló politikájukat.

Magyar Nemzet:

Mihail Gorbacsov megbeszélései a vietnámi KP főtítkárával

Moszkvából jelenti a MTI: *Az SZKP KB meghívására hivatalos baráti látogatásra hétfőn Moszkvába érkezett Nguyen Van Linh, a Vietnámi Kommunista Párt KB főtítkára. A vietnámi politikus úton a szovjet fővárosba vasárnap megállt Taskentben.*

A moszkvai Kremlben hétfőn megkezdődik a hivatalos tárgyalások Mihail Gorbacsov, az SZKP KB főtítkára és Nguyen Van Linh között.

A kambodzsai kérdést a kambodzsai nép érdekében és a térségben kialakult politikai realitások figyelembe vételével, a nemzeti megbékélés alapján meg lehet és meg is kell oldani - hangsúlyozta hétfői moszkvai megbeszélésén Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh.

Mihail Gorbacsov tájékoztatta vendégét az országban megkezdett és mind átfogóbbá váló átalakítási folyamatról. Nguyen Van Linh elmondta, hogy pártja szintén a megújulást, az átalakítást tűzte ki célul, mégpedig az ország helyzetének valós felmérése alapján.

Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh részletesen foglalkozott az ázsiai és csendes-óceáni térség helyzetével. A tárgyalásokon külön hangsúlyozták a három indokínai szocialista ország - Kambodzsa, Laosz, Vietnám - szövetsége megszilárdításának fontosságát, amely az egyik legfőbb tényezője forradalmi vívmányaik megvédésének. Szovjet részről támogatták ezen országon külpolitikai törekvéseit, az ASEAN tagországokkal folytatott építőszellemű párbeszéd élénkítésére, az egészséges politikai légkör kialakítására irányuló erőfeszítéseiket.

Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh megerősítették, hogy országaik következetesen folytatják a Kínai Népköztársasággal való viszonyuk normalizálására és javítására irányuló politikájukat.

Népszava:

Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh tárgyalásai Moszkvában

Az ázsiai és csendes-óceáni helyzet

A moszkvai Kremlben hétfőn megkezdődtek a hivatalos tárgyalások Mihail Gorbacsov, az SZKP KB főtitkára és Nguyen Van Linh, a Vietnámi KP KB főtitkára között.

Nguyen Van Linh a nap folyamán érkezett hivatalos, baráti látogatásra Moszkvába az SZKP KB meghívására.

A kambodzsai kérdést a kambodzsai nép érdekében és a térségben kialakult politikai realitások figyelembevételével, a nemzeti megbékélés alapján meg lehet és meg is kell oldani - hangsúlyozta a hétfői megbeszélésen Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh. Az eszmecserén részt vett Nyikolaj Rizskov miniszterelnök, Jegor Ligacsov, az SZKP KB titkára, Eduard Severdnadze külügyminiszter a Politikai Bizottság tagjai, és más vezető személyiségek is.

Mihail Gorbacsov tájékoztatta vendégét az országban megkezdett és mind átfogóbbá váló átalakítási folyamatról. Nguyen Van Linh elmondta, hogy pártja szintén a megújítást, az átalakítást tűzte ki célul, mégpedig az ország helyzetének valós felmérése alapján. Mindketten elégedetten állapították meg, hogy a két párt és a két ország kapcsolatai lendületesen fejlődnek.

Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh részletesen foglalkozott az ázsiai és csendes-óceáni térség helyzetével. Az SZKP KB főtitkára emlékeztetett a vlagyivosztoki javaslatra, amely az új filozófiai-politikai gondolkodás alapján, a realitások számbavételével átfogó programot adott ki a térség békéjének és biztonságának megerősítéséhez, a jószomszédi kapcsolatok és az együttműködés fejlesztéséhez. A vietnámi politikus kifejtette, hogy országa

a jövőben is szorosan együtt kíván működni a Szovjetunióval a nemzetközi életben.

A tárgyalásokon külön hangsúlyozták a három indokínai szocialista ország - Kambodzs, Laosz, Vietnám - szövetsége megszilárdításának fontosságát, amely az egyik legfőbb tényezője forradalmi vívmányaik megvédésének. Szovjet részről támogatták ezen országok külpolitikai törekvéseit, az ASEAN-tagországokkal folytatott építő szellemű párbeszéd élénkítésére az egészséges politikai légkör kialakítására irányuló erőfeszítéseiket.

Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh megerősítették, hogy országaik következetesen folytatják a Kínai Népköztársasággal való viszonyuk normalizálására és javítására irányuló politikájukat.

Népszabadság:

Szovjet-vietnámi csúcstalálkozó Moszkvában

A kambodzsai kérdést a kambodzsai nép érdekében és a térségben kialakult politikai realitások figyelembevételével, a nemzeti megbékélés alapján meg lehet és meg is kell oldani - hangsúlyozta hétfői moszkvai megbeszélésén Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh.

A vietnámi KP KB főtitkára hétfő délelőtt érkezett a szovjet fővárosba. Mihail Gorbacsovval, a SZKP KB főtitkárával véleményt cseréltek a kétoldalú kapcsolatokról, a két szocialista országban folyó építőmunkáról, valamint nemzetközi kérdésekről, mindenekelőtt az ázsiai helyzetről. A megbeszélésen részt vett Nyikolaj Rizskov miniszterelnök, Jegor Ligacsov, az SZKP KB titkára, Eduard Severdnadze külügyminiszter, a politikai bizottság tagjai, és más vezető személyiségek is.

Mihail Gorbacsov tájékoztatta vendégét, az országban megkezdett és mind átfogóbbá váló átalakítási folyamatról. Nguyen Van Linh elmondta, hogy pártja szintén a megújítást, az átalakítást tűzte ki célul, mégpedig az ország helyzetének valós felmérése alapján. Mindketten elégedetten állapították meg, hogy a két párt és a két ország kapcsolatai lendületesen fejlődnek.

Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh részletesen foglalkozott az ázsiai és csendes-óceáni térség helyzetével. Az SZKP KB főtitkára emlékeztetett a vlagyivosztoki javaslatra, amely az új filozófiai-politikai gondolkodás alapján, a realitások számbavételével átfogó programot adott a térség békéjének és biztonságának megerősítéséhez, a jószomszédi kapcsolatok és az együttműködés fejlesztéséhez. A vietnámi politikus kifejtette, hogy országa a jövőben is szorosan együtt kíván működni a Szovjetunióval a nemzetközi életben.

A tárgyalásokon külön hangsúlyozták a három indokínai ország - Kambodzsa, Laosz, Vietnám - szövetsége megszilárdításának fontosságát, ami az egyik legfőbb tényezője forradalmi vívmányaik megvédésének, Szovjet részről támogatták azon országok külpolitikai törekvéseit, az ASEAN-

tagországokkal folytatott építő szellemű párbeszéd élénkítésére, az egészséges politikai légkör kialakítására irányuló erőfeszítéseket.

Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh megerősítette, hogy országa következetesen folytatja a Kínai Népköztársasággal való viszony normalizálására és javítására irányuló politikát.

A tárgyalások eredményeiről közös közleményt hoznak nyilvánosságra.

A hírt szegmentumokra bontottam és megszámoztam őket. A következőképpen felel meg az egyes híreknek:

I. 1 + 2 + 3 + 4 + 6 + 7 + 8

II. X + 11 + 1 + 4 + 6 + 7 + 9 + 8

III. 11 + X + 1 + 3 + 4 + 5 + 6 + 10 + 7 + 9 + 8

IV. 1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 + 10 + 7 + 9 + 8 + X

Az, ami nincs meg vagy másképpen található meg a különböző újságokban, aláhúztam a szövegben. X-szel jelöltem ezeket a részeket a képletben.

Láthatjuk, hogy a közlemény szinte szóról szóra megegyezik, csak a bekezdések felcserélése jöhet számításba.

Érdekességként idézem, hogy ugyanakkor a Magyar Szó hogyan közli a hírt:

Vietnámi pártvezető Moszkvában

Eleget téve az SZKP KB meghívásának, tegnap hivatalos és baráti látogatásra Moszkvába érkezett Nguyen Van Linh, a vietnámi KP KB főtitkára.

A vietnámi pártvezetőt a Kremlben tegnap fogadta Mihail Gorbacsov, az SZKP KB főtitkára. (TASZSZ)

Itt azonban nem beszélhetünk információelhallgatásról vagy -ferdítésről, esetleg az itteni olvasónak kevésbé fontos ez a hír, hiszen Jugoszlávia nem tartozik a Varsói Szövetség tagállamai közé.

Mondhatjuk, hogy a négy magyarországi lap hírósszetétele többé kevésbé ugyanaz, nem úgy a Magyar Szó-é, ez a már említett hírügyvédségek különbözősége miatt van. Megegyezik ugyanis, hogy a Reuter, France presse, vagy a TASZSZ híreit közlik. Érdekes például megjegyezni, hogy a magyar lapokban az el nem kötelezettek üléséről a TASZSZ adott le hírt és nem az MTI, és hogy ez a hír szóról szóra megegyezik minden magyarországi lapban - csak a cím különbözik. A Magyar Hírlap a közlemény egy mondatát idézi, a Népszabadság pedig csak értesít az el nem kötelezettek felhívásáról. Ez alkalmas mechanizmusnak bizonyult a kommunikátor bizonytalansága kifejezésének, a sajtó nem kommentálja, nem egészíti ki, még inverziót sem használ. De mondhatjuk azt is, hogy a politikai közlemény nyelvi sztereotipizáltságában nehéz elkülöníteni a lap és a központi hírszolgáltatás részességét.

Dolgozatomhoz úgy fogtam, hogy mind az öt lapból kijegyeztem a külpolitikai hírek címét, amit itt közlök is, majd egy táblázatban foglaltam őket, méghozzá úgy, hogy csoportosítottam a bizonyos eseményekhez, országokhoz kapcsolódó híreket (így alakult ki a számokkal jelölt (51) eseménysor), utána pedig kijelöltem, hogy melyik újságban melyik napon

közöltek róla bármilyen hírt. Ez a táblázat kimutatja, hogy melyek a "legnépszerűbb" és a "legfontosabb" hírek. Az mindjárt szembetűnik, hogy első helyen áll a Fidzsi-szigeteken történt puccs eseménye a Perzsa-öbölben végrehajtott amerikai fregatt elleni támadás, valamint Vranitzkynek Washingtoni látogatása. Ezeket mind az öt újság minden nap kísérté, gyakran az első oldalon. Az első oldalon szereplő hírek a Magyar Szóban leginkább a Perzsa-öböl és a Fidzsi-szigetek eseményei. A magyarországi lapok a szovjet-vietnámi csúcstalálkozót hirdetik leggyakrabban az első oldalon. Itt azt is meg kell jegyezni, hogy a magyarországi napilapok között is óriási a különbség. Míg például a Magyar Nemzet meg sem említi a Perzsa-öbölben történt támadást, a Népszava a harmadik oldalon, a Magyar Hírlap a második oldalon közöl egy kis hírt, a Népszabadság pedig az első oldalon nagybetűkkel hívja fel rá a figyelmet: Találat ért egy amerikai hadihajót.

Érdekes a hírek megjelenési idejének megfigyelése is. A brit választásokról, Vranitzky washingtoni utazásáról, az NSZK-ban történő választásokról, például előbb informálnak a magyarországi napilapok. Ezzel szemben a semlegesek és az el nem kötelezettek találkozájáról, amint várható is volt, előbb a Magyar Szó tudósít, azzal, hogy 18-ika és 23-ika között csak egy hír van erről a jugoszláv lapban, míg a magyarországi napilapokban többször előfordul (ez nem jelenti azt, hogy az előző héten, míg a tanácskozás folyt, az arány nem lehetett fordított), tekintettel arra, hogy Jugoszlávia el nem kötelezett ország, és részt vett a találkozáson.

Érdekes megfigyelni, hogy melyek azok a hírek, amelyek a Magyar Szóban egyáltalán nem szerepelnek. Már említettük a szovjet-vietnámi csúcstalálkozót: a magyarországi napilapok közül kedden, szerdán és pénteken mindegyik közöl cikket a tanácskozásról, a Magyar Szó csak néhány szóban tudósít róla. Chirak moszkvai látogatásáról, arról, hogy a Perzsa-öbölben aknára futott egy szovjet hajó, nem olvashatunk semmit a jugoszláv lapban, ugyanakkor a magyarországi sajtóban egy szó sem esik az afganisztáni helyzetről, a nacionalizmusról Kirgiziában, a válságról Albániában, a brazil kölcsönlefizetéséről. Ezt mind a tömbhöz való tartozás, általában az érdeklődési kör határozza meg.

Figyeljük meg most a címeket! A tömegkommunikáció fontos nyelvi eleme a cím. A cím feladata a közlemény tartalmáról való tájékoztatás, de ugyanakkor fontos feladatot tölt be az olvasó érdeklődésének felkeltésében, a kapcsolatteremtés fő eleme a cikk és az olvasóközönség között. A cím a tömegtájékoztatási eszközökben mindig több mint amennyit a tartalmi tájékoztatás megkívánna. Minél rövidebb, annál frappánsabb, nagyobb hatása van. Ismereteinktől függően különböző asszociációkat kelt bennünk a közleménnyel kapcsolatban.

A híreknél más a helyzet, ritkán kapnak allegorikus vagy szimbolikus címeket (Ez elképzelhető a kommentárnál - a Magyar Szóban megjelent kitűnő kommentár: Egy pardon és 37 halott a Perzsa-öböl támadásáról-, hírmagyarázatnál, a szerkesztőségi hírosszefoglalónál stb). Elsődleges feladata tehát abban van, hogy informálja és rávegye az olvasót, hogy olvassa el a hírt.

A politikai rovatban egyszavas cím nem ajánlatos, mert képzettartalma a politikai asszociációk területére visz bennünket. Különben is az ilyenek felett elsiklana az olvasó figyelme, mert nem tudja miről van szó, ideje pedig nincs arra, hogy minden cikket elolvasson. A címeknek egyszerűeknek, meghatározóaknak kell lenniük, mentesnek minden meglepésvető elemtől. A vizsgált cikkek címei komolyak, tartalmilag kifejezőek. A mindennapi olvasó már a címből pontosan értesül a tartalomról, akár el sem kell olvasnia az egész közleményt, ha tájékozott a világpolitikában.

A magyarországi napilapokban a külpolitikai cikkek hírei nagyon hasonlóak, a hasonlóság még a címtípusok mennyiségi megoszlásában is megmutatkozik. Többnyire hosszúak, az egész cikk tartalmát egy mondatba foglalva emelik címmé. Meg van bennük, hogy mi, hol történt, olykor az is, hogy mikor. Felcím és alcím ritkán fordul elő, ha mégis kiteszik, az esemény helyét és idejét hangsúlyozza.

Ettől eltér a Magyar Szó írásainak címe. Rendszerint alcímet és felcímet is tartalmaz, csak elvétve fordul elő rövid híreknél, hogy csak főcím szerepel (és ez rendjén is van így, máskülönben a cím hosszabbra sikerülne mint maga a hír). A főcím rövid, kettő, három, esetleg négy szavas. A főcímet határozza meg közelebből a felcím, mely a pregnáns, rövid főcím megértési zavarait hivatott csökkenteni, kifejti, hogy miről szól a cikk.

Ezt legjobban úgy tudjuk megfigyelni, ha egy meghatározott eseményre vonatkozó hírek címeit vesszük szemügyre és hasonlítjuk össze mind az öt újságban.

Kedd, 1987. május 19.

Magyar Szó:

Fidzsi a puccs után

Robbanás a repülőtérenél

A CIA igen aktív volt az államcsíny előtt - Ausztrália és Új Zéland nem ismerik el az új katonai rezsimet

Magyar Nemzet:

A puccsot követően

a lázadók vezére átadta a hatalmat a Fidzsi-szigetek főkormányzójának

Népszava:

Meghiúsult a Fidzsi puccs?

Népszabadság:

Fidzsi-szigetek

Hatályon kívül a puccs?

Magyar Hírlap:

Megegyezés Fidzsin?

S ha már épp ezt a példát hoztam fel, azonnal el kell mondanom, hogy a központosítás nagyon ritkán fordul elő a címekben. Az összesen megvizsgált anyag közül csak ennél a példánál és még egy esetben fordult elő a kérdőjel alkalmazása. Érdekes az is, hogy az említett három kérdőjeles mondat, amit fent említettünk egy hír közvetítése, egy napon jelent meg a három újságban, tehát az MTI azonos jelentéséről van szó. A lapok semmit sem változtattak a híren, csak a címet módosították, a mondatfajta, a forma azonban ugyanaz maradt.

Megfigyeltem, hogy a Magyar Nemzet mégis valamivel eltér a többi magyarországi napilaptól, ami a címadást illeti - ötletesebben fogalmazza meg őket. A hat nap folyamán ötször fordul elő, hogy a rövid felcím folytatásaként kisbetűvel következik a főcím. A felcím kivétel nélkül mindig alá van húzva és a sor elején kezdődik:

A hét végén

két alkalommal találkozott Shultz és Peresz

A puccsot követően

a lázadók vezére átadta a hatalmat a Fidzsi-szigetek főkormányzójának

A Fülöp-szigeteki választások után

a moro kisebbség totális háborút hirdetett

Az újabb bejrúti robbanások nyomán

felerősödtek a szír-drúz nézeteltérések

Egy elgurult labda miatt

a hindu-muzulmán összecsapások átterjedtek az indiai fővárosra

A Magyar Hírlap külpolitikai oldalán keretbe foglalva van egy hírblokk, amelynek címe: Világhíradó. Ezen belül helyezkednek el a közcímeik által bevezetett 1 – 2 mondatos rövidhírek.

Figyeljük meg, hogy egy-egy lap mit emel ki a cikkek címébe, mit tart legfontosabb figyelemfelkeltő elemnek!

Magyar Szó:

Találat ért egy amerikai hadihajót

Ez egyszerű ténymegállapítás, nem közli azt sem, hogy hol történt a támadás és azt sem, hogy ki a támadó. De, következik az alcím: Iraki harci gépek lőttek ki rá két rakétát a Perzsa-öbölben - Tévedett a pilóta?

Ez már tartalmazza:

- ki lőtt rá?
- mit lőtt rá?
- hány rakétát?
- hol?
- értékelést, hozzáállást.

Magyar Nemzet: kedden nem közöl róla hírt.

Népszava:

Rakétatámadás egy amerikai fregatt ellen a Perzsa-öbölben.

Itt arról értesülünk, hogy:

- milyen támadásról van szó?
- ki ellen történt a támadás?
- hol?

Azt azonban nem tudjuk, hogy ki volt a támadó.

Népszabadság:

Találat ért egy amerikai hadihajót a Perzsa-öbölben.

Ez a cím nagyon hasonló az előbbihez, azzal, hogy itt azt sem tudjuk, hogy milyen támadásról van szó.

Magyar Hírlap:

Incidens az öbölben: tragikus véletlen?

Iraki rakétatámadás amerikai fregatt ellen. 38 halálos áldozat 20 sebesült
Ez a cím áll legközelebb a Magyar Szóban olvasott címhez.

Tartalmazza:

- hol (bár nem mondja ki pontosan hogy melyik öbölről van szó) történt az incidens?
- ki a támadó?
- ki a károsult fél?
- mivel támadtak?
- értékelést.

Sőt, egy plusz információt is tartalmaz az áldozatok számával kapcsolatban. Az utóbbi címben minden megvan, egy komplett információról van szó, ezeket a tételeket dolgozza ki részletesen a közlemény.

A sajtóközlemények tipográfiája is nagyon fontos. A vastagabb, szembe-tűnőbb szedés egyben minősíti a címet. Bizonyos közlemények fontosságát tehát a szedéssel is hangsúlyozni lehet. A főcímekeket rendszerint nagy, vastag betűkkel írják ki, de az említett nagybetűk között is van különbség, ezenkívül megeseik, hogy a főcím nagy dőlt betűkkel van szedve, vagy pedig mint már említettem, a Magyar Nemzet esetében, a felcím okvetlenül egyforma nagyságú betűkkel szerepel, de alá van húzva.

A Magyar Szóban előfordul, hogy a felcím vastagabban, de kisebb betűkkel, a főcím pedig nagyobb, vékony betűvel szerepel. Népszerű az a szólás, hogy "a szedésnek láthatatlannak kell lennie", ez azt jelenti, hogy az olvasónak nem a szedésre, hanem a tartalomra kell felfigyelni.

A tömegkommunikáció kodifikál egy uralkodó nyelvhasználatot és ezt a társadalom mind szélesebb körére terjeszti ki. Ez egy hivatalos "kanonizált" értelmiségi dominációjú köznyelv. Ettől csak akkor tér el, ha a cikk sajátos tartalmú csoportnak szól, amelynek van nyelvi szubkultúrája és éppen erre akarja felhívni az újságíró a figyelmet. Mivel ez a nyelv a mindennapi élet minden terére kiterjed, hatással van a nyelvhasználatra. Egyfajta uniformizáló szerepet tölt be. A társadalom, az államberendezés, államaparátus és a nyelv közötti kölcsönhatás lebonyolításának eszköze a tömegkommunikáció. Nem kell messze mennünk, hogy ezt bizonyítékkal támasszuk alá, itt vannak az öngazgatási szocialista berendezéssel kapcsolatos terminusok Jugoszláviában, amit Magyarországon jugoszlávizmusoknak kereszteltek. A sajátos társadalmi rendszer megkövetelte ezeknek a szavaknak a kialakítását és a tömegtájékoztatási eszközök azok, amelyek terjesztik őket a nagyközönség körében.

A külpolitikai hírek közlésében is kialakultak megkövült sztereotíp nyelvi fordulatok, ismétlődő szókapcsolatok. Tehát a külpolitikai tartalmú és célú közlemények nyelve is "ritualizálódik". Bizonyos szavak szókapcsolatok, nyelvi fordulatok külön mögöttes tartalmakat foglalnak magukba és ez nagyon fontossá válik a kommunikációs folyamatban, sajátos meta-kommunikatív tartalom alakul ki, ami nem mindig tudatos, de a tömegkommunikáció részvevői jól eligazodnak benne, mert ismerik az intertextust. Ilyenek a protokollhírek, kötelező formái és járulékos elemei:

- meghívásra hivatalos baráti látogatásra érkezett,
- a két fél megvitatta a két ország közös érdekű kérdéseit és a világhelyzetet,
- átfogó megbeszélést folytattak a kölcsönös megértés, tisztelet és együttműködés légkörében,
- eszmecserét folytattak,
- a látogatás pozitív értékelése mellett rámutattak a problémákra,
- a megbeszélésen véleményt cseréltek a világpolitika és a világgazdaság időszerű kérdéseiről,

– mindkét részről hangsúlyozták, hogy a két ország folyamatos magas-szintű párbeszéde, az állandóan bővülő gazdasági és kulturális kapcsolatok jelentős mértékben erősítik a bizalmat, hozzájárulnak napjaink bonyolult kérdéseinek megoldásához,

– a két ország politikájának összehangolásáról és együttműködésük bővítéséről tárgyaltak,

– véleményt cseréltek a kétoldali kapcsolatokról, a két országban folyó építőmunkálatokról, valamint nemzetközi kérdésekről,

– közös álláspontra helyezkedtek az európai biztonsági és leszerelési folyamattal kapcsolatban,

– álláspontjukat közös közlemény formájában hozták nyilvánosságra stb.

Ezeket a példákat a vizsgált lapokból merítettem, és bizony ha nem nézzük meg, nehezen tudnánk megállapítani, hogy melyikből valók. Ezeket a fordulatokat egyaránt használja a magyarországi és a jugoszláv magyar napilap. Ha megfigyeljük, ezeket mind álhírként könyvelhetjük el. Mert, hogy pontosan miről van szó, a cikk írója nem informál bennünket.

A Magyar Szóban gyakrabban előfordulnak a szerb nyelv hatására az idegen szavak, mint például: a plenáris konferencia, bilaterális kérdések, demonstráció, krízis, konstatálták, rezsim, stb.

A hírek nyelve rideg, csupasz a közlemény legtárgyilagosabb formája, a hírben az "ó" dominál, objektív, tényszerű. Lepereg róla az, ami a sablonba nem illik bele, többnyire tömondatokból és egyszerű mondatokból álló közleményről van szó.

A hírek olyannak kell lennie, hogy eleget tegyen tájékozottsági törekvéseinek, felelevenítse ismereteinket, tevékenységre készítet bennünket, segít, hogy megismerjünk bizonyos kérdéseket és személyeket, valamint hogy jobban megértsük a világot, amelyben élünk.

A hírek időszerűnek kell lennie. Az említett cikkek majdnem mindegyikének első mondatában megtalálhatjuk az időhatározót: ma, tegnap, a múlt héten stb. Mondhatjuk tehát, hogy időszerűek, habár a megfigyelt lapoknál időeltolódást is észleltem, amiről már volt szó. Éppen az időszerűségre való törekvés miatt a hírek manapság sokkal rövidebbek, csak a lényeges mozzanatokot tartalmazzák és áttekinthetők. Ez mind annak következménye, hogy mind több van belőlük és be kell illeszkedniük a számukra kijelölt terjedelemre.

Valamikor a híreket időrendben közölték, ma azonban fontosságuk szerint foglalnak helyet az újságban. Tehát, nagy jelentőségű a cikkeknek a lapon belül elfoglalt helye is. Ez a szerkesztés szempontjából való fontosság nyomtatékosítása. A legfontosabb hírek az oldal bal felső sarkába kerülnek, mert az a legszembetűnőbb hely. A kutatások szerint olvasáskor a szem a felső bal saroktól az alsó jobb sarok felé halad, keresztbe. Ezért a kevésbé fontos hírek az oldal bal alsó részére kerülnek.

Egykor a híreket úgy szerkesztették meg, hogy olvasás közben alakuljon ki a lényeg, tehát a végén volt a csattanó, ma azonban már a hír kezdetén

világos, hogy miről van szó. Több ok is kiváltotta ezt a változást: az élet dinamikusabbá, változatosabbá vált, az embereknek az ismeretek utáni vágya mindinkább növekedett és végül a hírek sokasága miatt mind kevesebb lett a hely az újságokban. A híreket le kellett rövidíteni, ütemesebbekké váltak, tömörekké. Így alakult ki idővel a rikkancs típusú hír, amely az első mondatokban tartalmazza a fontos elemeket, az ezeket követő bekezdésekben pedig a kevésbé fontos tények kerülnek elő. Ezt a formát követi a magyarországi és a jugoszláv újságírás is. Az elejére kell kitenni az öt fő kérdésre (mégpedig a ki, mit, mikor, hol, hogyan vagy miért) válaszoló mondatot, amely a hírt kiegészíti. Az olvasó esetleg még több kérdést is fel tudna tenni a közleménnyel kapcsolatban, de a legfontosabbakra megadtuk a választ. A többi kérdés megválaszolása nem kötelező. Ha sor kerül rá, akkor csak a későbbi bekezdésekben fordul elő; a sorrend attól függ, hogy milyen jelentőségű a hír és milyen terjedelmet enged meg a lap.

A rikkancs típusú híreknek több előnye van:

- ha a legfontosabb adatok kerülnek a hír elejére, az olvasó éppen azt a tényt veszi tudomásul, azt az effektust váltja ki a közlemény, amit a hír írója el akar érni,
- az első bekezdés utal arra, hogy mi a legjelentősebb a hírben, felkelti az olvasó érdeklődését,
- kevesebb szóval több információt lehet közölni, ezzel nemcsak az újságíró energiáját és idejét takarítjuk meg, hanem a helyet is a lapban,
- az elfoglalt olvasót a legfontosabb eseményekről informálja, úgy, hogy nem szükséges elolvasnia az egész hírt, hogy megtalálja, mi a legjelentősebb és legérdekesebb benne.

Tehát, a hír megírásakor legfontosabb jól kezdeni a cikket, egy rövid, de ugyanakkor tömör, mindent magába foglaló mondattal.

Ilyen szempontból szeretném még végül összehasonlítani a Magyar Szóban és a magyarországi lapokban megjelent híreket. Csak egy példát emelek ki, de ilyen szempontból azok a cikkek amelyekkel a vizsgált lapokban találkozunk, mind hasonló felépítésűek, a következtetés tehát, a többi hírre is érvényes.

Magyar Szó:

Faji zavargások a Fidzsi-szigeteken

A melanéz őslakosok megtámadták az indiai származásúakat - Rabuka első nyilvános szereplése

Tegnap rövid ideig tartó, de úgy tűnik, heves zavargások voltak Suvában, a Fidzsi-szigetek fővárosában. Az ausztrál rádió és televízió tudósítónak hírei szerint mintegy 50 ember súlyosan megsebesült. Rabuka alezredes, a nemrégén végrehajtott katonai államcsíny vezetője a zavargások után türelemre és az erőszakos cselekedetek mellőzésére szólította fel a lakosságot.

A zavargások részvevőinek számáról igen eltérő adatok érkeztek. Több ezer embert emlegetnek, de csak annyi bizonyos, hogy az őslakos melanézok rátámadtak az indiai származásúak egyik összejövételének részvevőire.

Rabuka első ízben fordult a nyilvánossághoz azután, hogy kedden Sir Penaia Ganilau főkormányzó közleményt adott ki a hatalom ideiglenes átvételéről. Ganilau bejelentette, hogy hamarosan feloszlítja a parlamentet és újabb választásokat ír ki.

A múlt csütörtökön végrehajtott államcsíny során megbuktatták Bavadra kormányfő kormányát, amelynek az április elején megtartott általános választásokon győzelmet aratott koalíciójában az indiai származású politikusoké a vezető szerep. A koalíció győzelme véget vetett a melanéz politikai pártok 17 évig tartó uralmának.

A melanéz származású Rabuka felszólította a lakosságot, hogy várják meg a törzsfők nagytanácsának döntését. Ezt a tanácsot még 1874-ben alakították meg, Viktoria brit királynő uralkodása idejében, s óriási befolyása van az őslakosokra.

Az indiai közösség tagjai, az egykori ültetvényeken dolgozó bérmunkások leszármazottai a 714.000 főnyi lakosság 51 százalékát teszik ki, egyes vagyoni jogi kérdések tekintetében nem egyenrangúak az őslakosokkal.

Bavadra kijelentette, hajlandó együttműködni a főkormányzó külön tanácsával, s bejelentette megbuktatott kabinetje tagjainak összejövételét.

Eközben Canberrában közölték, hogy Ausztrália és Új-Zéland éberrel figyeli a Fidzsi-szigeteki eseményeket. Bob Hawke ausztrál és David Lange új-zélandi kormányfő támogatja az új választások elgondolását, de csak a megbukkantott kormányfő beleegyezésével.

Azt is közölték, hogy két ausztrál fregatt és két őrnaszád, továbbá két új-zélandi hajó tegnap kihajózott a Fidzsi-szigetek irányába arra az eshetőségre, ha - ahogy közölték - el kell szállítani a két ország állampolgárait.

Hawke kormányfő tegnap figyelmeztette az ausztrálokat, hogy ne utazzanak a Fidzsi-szigetekre, ha csak nem okvetlenül szükséges, mert ott még mindig zűrzavaros a helyzet, s nem világos, hogy ki van uralmon. (Tanjug)

A hír minden magyarországi lapban azonos szövegezésben jelent meg:

Összecsapások a Fidzsi-szigeteken

A főkormányzó vette át a hatalmat

Heves összecsapások voltak szerdán Suvában, a Fidzsi-szigetek fővárosában melanéz őslakosok és indiaiak között. Az egyórás incidensnek a katonaság közbelépése vetett véget. Mintegy 50 személy megsebesült.

Sir Penaia Ganilau főkormányzó szerdán találkozott a fidzsi törzsfőnökök nagy tanácsával és támogatást kért olyan tanácsadó testület felállításához, amely ügyvivő kormányként működne és javaslatot dolgoz-

na ki az alkotmány módosítására. A törzsfőnökök tanácsának, amelyet még 1874-ben a brit gyarmatosítók hoztak létre, a mai napig nagy befolyása van a melanéz őslakosságra.

A brit nemzetközösséghez tartozó szigetországban a brit koronát képviselő főkormányzó előzőleg bejelentette: a kormányfő tisztjét betöltetlennek tekinti és kezébe vette a végrehajtó hatalmat.

Mintegy kétezer indiai gyűlt össze Suva központi parkjában, hogy az előző nap este szabadon bocsátott Timoci Bavadrát, a múlt hét csütörtökön katonai puccsal megdöntött és egész kormányával együtt házi őrizetben tartott miniszterelnököt ünnepeljék. A tömeget melanéz nacionalisták támadták meg. A főváros más pontjain is bántalmazták az indiaiakat, és feldúlták üzleteiket.

Timoci Bavadra szerdán találkozott a főkormányzóval, aki együttműködését kérte, a "megbékélés és megértés szellemében".

A katonai puccsot irányító Stiveni Rabuka alezredes kedden alávetette magát a főkormányzónak, aki következetesen megtagadta az elismerést a katonai kormánytól. A főkormányzó ugyanakkor amnesztiát és alkotmánymódosítást ígért a lázadóknak, akik a melanézok politikai túlsúlyának törvénybe foglalását követelték.

A Magyar Szóban a hír a faji zavargásokat helyezte előtérbe, ezt emelte ki a címben is. Az első bekezdésbe van tömörítve a lényeg (néhány mondatban elmondja mikor, mi, hol történt, az áldozatok számáról és Rabuka alezredes felszólításáról informál bennünket). Ebben a bekezdésben tehát benne van mindkét alcím kibővítése. A következő bekezdés az első alcímet fejti ki részletesebben. A harmadik bekezdés pedig a második alcím taglalása és egyben közli a főkormányzó kijelentését. Ezek után a hír írója áttér az előzmények magyarázatára és a hírrel közvetlenül kapcsolatban levő történelmi múlt ismertetésére. Ezek után a kormányfő álláspontját tudatja velünk, végül három bekezdésen keresztül a külföldi reagálásokról szól.

A magyarországi lapokban a fő hangsúly, amint a címből is kítűnik, azon van, hogy a főkormányzó vette át a hatalmat. A cikk szintén a zavargásokról szóló rövid bemutatással kezdődik. A következő bekezdés a főkormányzónak a törzsfőnökkel való tanácskozásáról szól. A cikk nagyobb teret szentel Ganilau főkormányzó álláspontjainak, mint a Magyar Szó. A negyedik bekezdés tulajdonképpen az első folytatása, újra a zavargásokra tér át és magyarázza a körülményeket. Az ötödik bekezdés a kormányfő nézeteivel foglalkozik. Az utolsó részben a főkormányzónak a puccs elkövetőihez való viszonyulását tárja fel.

Mi az, ami közös mindkét szövegben? Mind a két hír informál bennünket a zavargásokról, magyarázza a törzsfőnökök intézményét, a főkormányzó lépéseiről informál bennünket, ismerteti Bavadra készségét az együttműködésre.

Mi az, amiben eltér a két cikk? A magyarországi lapok közlik, hogy miről tárgyalt a főkormányzó a törzsfőnökök tanácsával, miért gyűlt össze a kétezer indiai Suva központjában, a zavargások előtt. A Magyar Szó

nagyobb hangsúlyt fektet a történelmi múlt és a politikai előzmények kifejtésére és közli a szomszédos országok reagálását a Fidzsi-szigeteken történt eseményekkel kapcsolatban.

Leszögezhetjük, hogy a Magyar Szó és a magyarországi napilapok híreinek felépítése eltér. A lényegyet mindegyik tartalmazza, de ezen kívül mindegyik más plusz információt is közöl.

Attól függően, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak az eseménynek, terjedelmük változó.

A vizsgált lapok közleményei többnyire szukcesszív felépítésűek. A mondatok is szukcesszíven kapcsolódnak egymáshoz. A hírek könnyen követhetők, mert többnyire mellérendelő vagy pedig alanyi, illetve értelmező alárendelő mellékmondatok alkotják az összetett mondatokat. Megállapíthatjuk, hogy a cikkek megnyilatkozási láncá szemantikailag összefügg, koherens. A bekezdések jól vannak megszerkesztve.

A megfigyelt külpolitikai hírek nem tartalmaznak semilyen hozzáállást, értékelést, ez a kommentár, a hírmagyarázat jellemzője. Nincs rejtett utalás. Még a két tömb képviselőinek találkozásáról szóló hír közlése alkalmával nyújtott lehetőségekkel sem él, a szembenálló felek ábrázolásakor. Ez esetleg csak abban jut kifejezésre, hogy nem közli a kompromittáló, kényes híreket, ami talán kedvezőtlen reagálást, gondolatsort váltana ki az olvasóközönségnél, és ami persze nem felel meg a saját vagy a tömbbe tartozó többi országok államaparátusának.

Eredeti elképzelésem, amikor dolgozatomban megírásához kezdtem az volt, hogy megállapítsam és bebizonyítsam, melyik magyarországi laphoz áll a legközelebb az egyetlen jugoszláv magyar nyelvű napilap, a Magyar Szó. Feltételeztem, hogy ez a Magyar Nemzet lesz, mert megközelítőleg ugyanolyan szervnek a lapja mind a kettő. Mondhatom azonban, hogy a Magyar Szó mind a négy vizsgált magyarországi laptól eltér, már ami a külpolitikai híreket illeti. A különbségek a hírösszetétel szempontjából a különböző hírügynökségek által szolgáltatott különböző híryanag, a tömbhöz való tartozás, illetve az el nem kötelezettség, valamint a lakosság érdeklődésében jelentkező különbségek határozzák meg.

Érdekes lenne azonban ilyen szempontból megvizsgálni a kommentárokat, hírmagyarázatokat, esetleg a belpolitikai híreket, sőt még a hirdetések is.

HÉTFŐ

1987. május 18.

Magyar Szó

1. oldal: *Igen fontos szerep* – Európai semlegesek és el nem kötelezettek (a ciprusi Limassolban véget ért a miniszteri értekezletük)
2. oldal: *Mind zavarosabb a helyzet* – a Fidzsi-szigetek a puccs után (Tömegettüntetés a miniállam fővárosában)
Peres Washingtonban tárgyal – a közel-kelet hírei (Izrael kérése Amerikához)

*A hordozórakéták új nemzedéke – mérföldkő az űrkutatásban (A szovjet tudomány és technika nagy sikere)
Metángáz-robbanás Ukrajnában*

Magyar Nemzet

1. oldal: *két alkalommal találkozott Shultz és Peresz – A hét végén*
2. oldal: *Belső viták Tel Avivban a békekonferencia terve körül – Lemon-
dott a távközlési miniszter*
*Tüntetések a Fidzsi-szigeteken az új kormányzattal szemben (A BVT
a chilei és a grenedai puccshoz hasonlítja a hatalomátvételt)*
Bécsben kudarcnak minősítik az amerikai küldöttség útját –
Waldheim ügy (Vranitzky nem mondja le washingtoni látogatását)
CDU-kudarc az NSZK két tartományában
Pokolgépés robbanások Madridban

Népszava

1. oldal: *Új szovjet hordozórakéta*
Kormányválság robbant ki Izraelban
2. oldal: *A tartományi választások előzetes eredményei – Hamburg, Rajna-
Pfalz*
Reagan felmentést adott magának – Irán-kontra botrány
Bányaszerencsétlenség a Donyec medencében
*Befejeződött a Nyugat-berlini Szocialista Egységpárt VIII.
kongresszusa*
Peresz Washingtonban tárgyal
Aknára futott egy szovjet tartályhajó a Perzsa-öbölben
A NATO ragaszkodik a "rugalmas válaszadás" stratégiájához
(Véget ért a norvégiai tanácskozás)
*Választások kiírását ígéri a katonai kormányzat vezetője – Fidzsi-
szigetek*
*Chirak befejezte moszkvai tárgyalását (A francia és a szovjet fél
sajtótájékoztatója)*

Népszabadság

1. oldal: *Fennmaradtak a nézeteltérések a szovjet-francia álláspontokban*
– Jacques Chirac moszkvai látogatása után)
*Leszerelési kérdések az NSZK-beli tartományi választások
homlokterében*
2. oldal: *Befejeződött a Nyugat-berlini Szocialista Egységpárt VIII.
kongresszusa*
*Aknára futott egy szovjet hajó a Perzsa-öbölben (Iráni
vadászbombázók támadása Irak ellen)*
A NATO nem akar lemondani katonai doktrínájáról
Továbbra is nyugtalanság uralkodik a Fidzsi-szigeteken
Az ETA újabb merényletei Madridban

Magyar Hírlap

1. oldal: *Két választás az NSZK-ban* — Hamburg szociáldemokrata marad (Rajna-Pfalz: a CDU elvesztette abszolút többségét)
Tüntetések a Fidzsi-szigeteken
Chirak moszkvai sajtóértekezlete (Leszerelési kérdésekben nincs előrelépés)
2. oldal: *Ausztria tiltakozó jegyzéket küld Washingtonba*
Reagan szerint a tiltás rá nem vonatkozik — Kontraügy
Peresz Washington támogatását kéri
Túlfűtött nyitány — brit választási előkészületek
Változatlan az USA genfi javaslata
Zavargások Nyugat-Berlinben
Biztosított az egyházak szabad tevékenysége Csehszlovákiában

KEDD

1987. május 19.

Magyar Szó

1. oldal: *Találat ért egy amerikai hadihajót* — A tankerháború legveszélyesebb szakasza (Iraki harci gépek lőttek ki rá két rakétát a Perzsa-öbölben — Tévedett a pilóta?)
2. oldal: *Katonák a rendőrök ellen* — A perui kormány ultimátuma a sztrájkolókhöz (Vérontástól tartanak — A fegyveres erők intézkednek a rend helyreállításáról)
Vietnámi pártvezető Moszkvában
Az izraeli kormány rasszista döntése (Tiltakoznak az arab egyetemisták)
3. oldal: *Feloszlatták a parlamentet* — London
Robbanás a repülőtérenél — Fidzsi a puccs után (A CIA igen aktív volt az államcsíny előtt — Ausztrália és Új-Zéland nem ismeri el az új katonai rezsimet)
Meggyilkolták a Libanoni KP tisztségviselőjét
Vranitzky: Nem könnyörögni megyek

Magyar Nemzet

2. oldal: *Peresz már a nyáron választásokat szeretne* — Mélyül az izraeli válság
a lázadók vezére átadta a hatalmat a Fidzsi-szigetek főkormányzójának — A puccsot követően
a moro kisebbség totális háborút hirdetett — A Fülöp-szigeteki választások után

Népszava

1. oldal: *A Namíbia-tanács rendkívüli ülése*
Összecsapások a Fülöp-szigeteken

2. oldal: *Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh tárgyalásai Moszkvában*
 (Az ázsiai és csendes-óceáni térség helyzete)
Megkezdődött a választási kampány – Feloszlatták a brit parlamentet (Szociáldemokrata-liberális kiáltvány)
Semlegesek és el nem kötelezettek tanácskozása – Ciprus
Amerikai-portugál csúcs
Hatályon kívül a puccs? – Fidzsi-szigetek
Szabadon bocsátják Pandzsábban a letartóztatott szikheket
Tüntetések Dél-Koreában
Ítélet gyilkos náci orvosok bűnperében – Frankfurt
3. oldal: *A VSZ-hez, illetve a NATO-hoz tartozó országok képviselőinek újabb tanácskozása*
Rakétatámadás egy amerikai fregatt ellen a Perzsa-öbölben
Jelképes sztrájk Olaszországban

Népszabadság

1. oldal: *Találat ért egy amerikai hadihajót a Perzsa-(Arab-) öbölben*
El nem kötelezettek és semlegesek felhívása
Szovjet-vietnami csúcstalálkozó Moszkvában
2. oldal: *Megkezdődött a brit választási kampány*
Libanoni kommunista vezetőt gyilkoltak meg Bejrútban
Pandzsáb: szikhek szabadon bocsátása
A huszonhármak újabb bécsi találkozója
Az osztrák kancellár a Waldheim-ügyről
3. oldal: *Tüntetések Dél-Koreában a kormányellenes felkelés évfordulóján*
Fülöp-szigetek: Kiszélesedésben a gerillaháború
Meghiúsult a Fidzsi puccs?

Magyar Hírlap

1. oldal: *Szovjet-vietnami csúcstalálkozó*
Jó alap van a bécsi utótalálkozó sikeres befejezésére – Cipruson tanácskoztak az N-N országok képviselői
2. oldal: *Vranitzky ma Washingtonba utazik (Az osztrák kancellár a Waldheim-ügy háttéréről)*
Bécsben ismét tanácskoztak a 23-ak (A szocialista képviselők a munka gyorsítását sürgetik)
Chirak véleménye moszkvai tárgyalásáról
Megegyezés Fidzsin?
Összcapások, titkos találkozó – Fülöp-szigetek
Incidens az öbölben: tragikus véletlen? (Iraki rakétatámadás amerikai fregatt ellen, Huszonnyolc halálos áldozat, húsz sebesült)
A királynő feloszlatta a brit parlamentet – Megkezdődött a június 11-i választás korteshadjárata

VILÁGHÍRADÓ: Kambodzsai állásfoglalás
 A PFSZ-nek helye van a közel-keleti békekonferencián
 Az ENSZ Namíbia-tanácsának ülése
 Stockholm: sokoldalú tanácskozás a leszerelésről
 Újabb politikai gyilkosság Libanonban

SZERDA

1987. május 20.

Magyar Szó

1. oldal: *Rendbontó rendőrök* – Folytatódik a perui sztrájk (A gerillák beférkőztek a rendbontó erők soraiba – A katonák még nem támadnak)
2. oldal: *A főkormányzó átvette a hatalmat* (Véget vetettek a puccsnak a Fidzsi-szigeteken)
Vitás atomkísérletek – Genf: új menet kezdődött (Az amerikai delegáció bízik a sikerben)
A diplomatákat kiutasították (Ausztrália megszakította diplomáciai kapcsolatait Líbiával)
3. oldal: *Nacionalizmus Kirgíziában* (Számos visszaélés, elvszerűtlenség történt ebben a szovjet köztársaságban, írja a Pravda)
Vranitzky az USA-ba utazott (A tárgyalásokon nem kerülhetik meg a Waldheim-ügyet)

Magyar Nemzet

1. oldal: *Az SZKP és a Vietnámi KP főtűkárának megbeszélése*
2. oldal: *Vranitzky osztrák kancellár az Egyesült Államokba utazott* – A Waldheim-ügy árnyékában

Népszava

1. oldal: *Mihail Gorbacsov megbeszélése Nguyen Van Linh-hel*
2. oldal: *Semlegesek és el nem kötelezettek a bécsi utótálálkozóóról*
3. oldal: *Vranitzky az Egyesült Államokban*
A dél-afrikai elnök parlamenti beszéde

Népszabadság

1. oldal: *Feszült helyzet a Perzsa- (Arab-) öbölben* (Az amerikai hadihajók tűzparancsot kaptak – 37 halott a Starkon)
Vranitzky Washingtonban tárgyal
A tömbökön kívüliek álláspontja az európai leszerelésről
2. oldal: *Tovább mélyült a muzulmán erők ellentéte Libanonban*
Fennmaradtak a nézeteltérések Washington és Tel-Aviv között

3. oldal: *A Szovjetunió az Ázsiában telepített nukleáris eszközök felszámolásán fáradozik (Mihail Gorbacsov és Nguyen Van Linh pohárköszöntője a diszvacsorán)*
Új választások lesznek a Fidzsi-szigeteken

Magyar Hírlap

1. oldal: *Tory és munkáspárti választási kiáltvány*
Gorbacsov megbeszélése a vietnami pártvezetővel – Napirenden a gazdasági együttműködés fejlesztése
Fokozott amerikai készültség a Perzsa-öböl térségében
Nemzedékének kötelezettsége van – Waldheim beszéde
2. oldal: *A Fidzsi-szigeteken megbukott a puccs*
Vihart kevert javaslatok – Olasz választási kampány

CSÜTÖRTÖK

1987. május 21.

Magyar Szó

1. oldal: *Védekezési parancs a hadihajóknak (Az amerikai fregatt kapitánya tudta, hogy a gépet támadási szándékkal közelednek)*
2. oldal: *Faji zavargások a Fidzsi-szigeteken – A katonai hatalomátvétel után (A melanéz óslakosok megtámadták az indiai származásúakat – Rabuka első nyilvános szereplése)*
Gorbacsov: Ázsiában is leszereljük rakétáinkat (A feltétel: az USA vonja ki hasonló fegyvereit Kelet-Ázsiából)
William Webster a CIA új elnöke
Megszilárdult a védelem – Afrikai frontországok (Mugabe sajtókonferenciája)
3. oldal: *A képviselő nem lehet kettős állampolgár – Izraeli belpolitikai helyzet (A kormány hivatalban marad)*
Zahir Shah visszatér? – Afganisztáni helyzet (Najibullah szerint, ha a nép akarja, a királyt megválaszthatja a forradalmi tanács elnökévé)
Lebukás a parkban (Kémeket vettek őrizetbe Japánban – Állítólag a Szovjetunió számára dolgoztak)
Csak akkor fizet, ha újabb kölcsönöket kap – Brazília

Magyar Nemzet

1. oldal: *felerősödtek a szír-drúz nézeteltérések – Az újabb bejrúti robbanások nyomán*
A szovjet leszerelési javaslatokról tárgyalt Kohl és Fanfani – Kormánynyilatkozat június 4-én
a hindu -muzulmán összecsapások átterjedtek az indiai fővárosra – Egy elgurult labda miatt

Népszava

1. oldal: *Véres zavargások Indiában*
Irak hajlandó a kártalanításra az áldozatokért
Általános sztrájk Peruban
2. oldal: *Vranitzky Washingtonban*
Az amerikai a SALT-1 szűkebb értelmezése mellett
3. oldal: *Heves összecsapások a Fidzsi-fővárosában*

Népszabadság

1. oldal: *Irak kész kártérítést fizetni a Stark elleni támadás következményeiért*
A washingtoni szenátus külügyi bizottsága a SALT-1 "szűkebb" értelmezése mellett döntött
2. oldal: *Andreotti az eurorakétákról szóló egyezmény megkötését szorgalmazta*
Jóváhagyták William Webster kinevezését a CIA élére
Memorandum az osztrák EGK-csatlakozásról
Pokolgépes merényletek Johannesburgban
Hindu-muzulmán összecsapások Indiában
3. oldal: *Taktikát változtattak a republikánusok az iráni-kontra botrányban*
Újabb incidensek a Fidzsi-szigeteken

Magyar Hírlap

1. oldal: *Kohl-Fanfani találkozó*
2. oldal: *Franz Vranitzky Washingtonban*
Irak kész kártérítést fizetni – Mivel lőtték a Starkot?
A főkormányzó vette át a hatalmat
Világhíradó: Csao Ce-jang júniusban kelet-európai körutat tesz
Zavargások Delhiben
Jóváhagyták Webstert
Bejrút: merényletsorozat

P É N T E K

1987. május 22.

Magyar Szó

2. oldal: *Az egyet nem értés áldozatai – Afganisztáni helyzet (Felkelők és menekültek összevesztek azon, hogy haza kell-e hívni a királyt)*
Pravda: Nincsenek újabb határincidensek
Kenya lezárta határát Uganda felé
Mégiscsak két rakéta (A Stark fregatton megtaláltak egy fel nem robbant Exocet-t)

A törzsfőnökök döntésén múlik (A Fidzsi-szigeteket kizárhatják a Commonwealth-ből – Három melanéziai ország figyelmezteti Ausztráliát és Új-Zélandot)

Mitterand és Kohl a leszerelésről – Francia-nyugatnémet csúcs Francia kísérleti atomrobbantás Mururoán

Takarékosság az ENSZ-ben (A világszervezet azért került válságba, mert az USA csökkentette hozzájárulását – Az intézkedések máris eredményt hoztak)

Befejezte munkáját a KGST állandó bizottsága

3. oldal: *Se nem oszt, se nem szoroz (Japán állásfoglalása Gorbacsov ázsiai rakétaleszerelési javaslatával kapcsolatban)*

Az amerikai álláspont szilárd – Waldheim-ügy (Vranitzky tárgyalta Shultzcal)

Aquino: A választások szabályosak voltak

A kontravezér tanúvallomása (Az amerikai kongresszusban folytatódnak a meghallgatások a botrány ügyében)

Magyar Nemzet

1. oldal: *Reagan elnök fogadta Franz Vranitzkyt*

Weinberger sürgeti az iraki pilóta kihallgatását – Washington Kohl Fanfanit váltotta Párizsban

2. oldal: *Felzárkózóban a brit Munkáspárt a választási kampányban – Pánik a tőzsdén*

A vietnámi pártfőtitkár elutazott Moszkvából

Népszava

1. oldal: *Megszüntették a PFSZ libanoni jelentésének jogi alapját – A bejrúti parlament döntése*

Reagan és Vranitzky megbeszélése

Maradnak az amerikai hadihajók – Perzsa-öböl

Washington elutasította a Szovjetunió ázsiai nullajavaslatát

Chirak-Kohl konzultáció

Szovjet-vietnámi közös közlemény

Népszabadság

1. oldal: *Reagan fogadta Vranitzkyt*

Washington elutasította Gorbacsov legújabb indítványát

Kohl Párizsban

A bejrúti parlament PFSZ-ellenes döntése

2. oldal: *A washingtoni képviselőház megnyírta a Pentagon költségvetési tervét Kártérítési megbeszélések kezdődnek Irak és az Egyesült Államok között – A Stark fregatt elleni támadás nyomában*

Titkos amerikai tervek az ellenforradalmi szervezetek támogatására

Afrikai államok tanácskozása

Elutazott Moszkvából Nguyen Van Linh

3. oldal: *Kijárási tilalom több városban*
Súlyos harcok Srí Lanka északi részén
Az államcsíny vezetője lett a Fidzsi-szigetek ideiglenes kormányfője

Magyar Hírlap

1. oldal: *Francia-NSZK csúcs Párizsban*
A szovjet-vietnámi közös közlemény
3. oldal: *Irak kártérítést vállal*
Fanfani hazautazott párizsi megbeszéléséről
A libanoni parlament PFSZ-ellenes határozatai
Világhíradó: Vranitzky kancellárt fogadta Reagan elnök
 Gorbacsov üzenete Gandinak
 Nakaszone fogadta a mongol külügyminisztert
 Fidzsi törzsfőnökök tanácskozása
 Voroncov átvette a Hatok nyilatkozatát
 Megnyirbálták Reagan elnök katonai költségvetését
A brit munkáspárt a toryk sarkában

S Z O M B A T

1987. május 23.

Magyar Szó

2. oldal: *Libanon elnöke Amerika közbelépését kéri* – Nagyszabású agressziótól tartanak (A diplomáciai akció oka az izraeli csapatösszevonás az úgynevezett biztonsági zónában)
Megkezdődött a választási kampány Spanyolországban
3. oldal: *A tűz a határon* (A szovjet erdőtűz Kínánál tombol)
Nem távoznak az amerikai hadihajók – Perzsa-öböl (Reagan az elesett tengerészek temetésén)
Egyöntetűen a zérómegoldás mellett – Francia-nyugatnémet csúcs
A dél-koreai ellenzék bojkottálja a választásokat
 Képhír a Fidzsi-szigetekről
Súlyos közellátási gondok – Gazdasági válság Albániában (Kemény bírálatok fentről – A pártvezetőség elégedetlen)

Magyar Nemzet

1. oldal: *A semlegesek és el nem kötelezettek a bécsi utótalálkozó sikeres zárásáért* – Közvetítő szerep
Véget ért a francia-nyugatnémet csúcsértekezlet – Változatlan nézetkülönbségek
2. oldal: *Franz Vranitzky washingtoni nyilatkozata*
A libanoni parlament felmondta az egyezményt a palesztin jelenlétről

Népszava

1. oldal: *Riadókészültség Dél-Libanonban*
 2. oldal: *Vranitzky sajtókonferenciája Washingtonban*
Fennmaradtak a nézetkülönbségek – Francia-NSZK csúcs
Washington vállalja a kuvaiti tartályhajók védelmét – Perzsa-öböl
Szovjet-amerikai konzultációk kezdődnek "semleges területen" – Közel-keleti békeértekezlet
 3. oldal: *A Hatok újabb békefelhívást intéztek Gorbacsovhoz és Reaganhez*
A semleges és el nem kötelezett államok közvetítenek a szöveg-szerkesztésben – Bécsi utótálcázó

Népszabadság

1. oldal: *Hétfőtől felgyorsul a dokumentumok szerkesztése a bécsi utótálcázón*
Vranitzky sajtóértekezlete
 2. oldal: *Mitterand és Kohl találkozója nem hozott megegyezést a leszerelési kérdésekben*
Az egyesült Államok légi fedezetet biztosít a Perzsa- (Arab-) öbölben levő hajóinak
További tényekre kerül fény az iráni-kontra ügy kongresszusi vizsgálátán
Többször használható üreszközöket szállít majd az új szovjet hordozórakéta
 3. oldal: *Nicaragua jó tárgyalási alapnak tartja Costa Rica közép-amerikai rendezési tervét*
Ideiglenes koalíciós kormány alakult a Fidzsi-szigeteken
Izrael támadásra készül Dél-Libanon ellen

Magyar Hírlap

1. oldal: *Az N+N-országok segítik a záródokumentum szerkesztését*
Csapatkivonás Mongóliából
 2. oldal: *Hindu- muzulmán összecsapások Indiában*
Kelet-nyugat üregyütműködés
Izraeli csapaterősítések Dél-Libanonban
A hatok újabb felhívása a nagyhatalmakhoz
Világhíradó:

Genfi leszerelési tárgyalások
 Ideiglenes kormány a Fidzsi-szigeteken
 Harcok Srí Lankán

REZIME

Spoljnopolitičke vesti u Mađarskim novinama i u "Magyar Szó"-u

U ovom tekstu se bavim jednim od sredstava masovne komunikacije, sa štampom. Upoređivala sam spoljno političke vesti četiri dnevna lista iz Mađarske sa dnevnim listom "Magyar Szó", jedinim koji se izdaje u Jugoslaviji.

Ustanovila sam sličnosti i razlike počev od toga na kome se mestu te vesti nalaze u listu, vreme kada se pojedine vesti objavljuju, pa sve do unutrašnje konstrukcije članaka.

Da bi upoređivanje bilo uspešnije i pokazalo konkretne rezultate, usredsredila sam se samo na vesti koje su objavljene posredstvom novinskih agencija, ne uzimajući u obzir komentare i ostale natpise u vezi sa spoljnom politikom.

Ukazala sam na to koliku ulogu igraju naslovi, šta ti naslovi sadrže, šta sve ističe tipografija i kakva je uloga konstrukcije i mesta naslova. Bavim se i jezikom kojim su članci pisani kao i segmentiranjem natpisa.

Ustanovila sam po čemu se spoljno političke vesti razlikuju i u čemu su slični u pomenutim dnevnim listovima.

II.
DOLGOZATOK
A NYELVJÁRÁSKUTATÁS
KÖRÉBŐL

A TISZAI NÉPI HALNEVEK NYELVTÖRTÉNETI BEMUTATÁSA

Rajslí Ilona

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. jan. 20.

I. BEVEZETÉS

1.1. A kutatás szükségszerűsége

Napjainkban mindinkább szükség mutatkozik a kihalófélben levő foglalkozási ágak szakszókincsének összegyűjtésére és ezáltal megőrzésére. A legújabb felmérések szerint individuális halászatról ma már alig lehet beszélni; tehát a halászat is egy a letűnőben levő foglalkozási ágak közül.

Vizeink napról napra szennyezettebbek, az ezzel arányosan fogyó hivatásos halászok számával pedig eltűnnek a népi halászat elnevezései is. Herman Ottó már a századforduló előtt figyelmeztet: "... a magyar halászat hanyatlófélben van, a rétségek eltűnedeznek, a szabályozott folyók elvesztik ősi természetüket; mindezzel megcsökkennek a halászat régi módjai; az ősi szerszámok s ezekkel örökre elvész egy egész szókincs; tehát meg kell menteni azt, ami még megvan."¹

1.2. A nyelvi valóságháttér tényezői

1.2.1. A kutatási terület körülhatárolása. A tiszai népi halnevek gyűjtésekor a Kanizsa–Becse-reláción végeztem gyűjtést, amihez természetesen járult még - összehasonlító anyagként - a szegedi néprajzi anyag elismert kutatók gyűjtéséből. Ezt az összevetést lehetővé tette a Szeged-Becse Tiszaszakaszi természetföldrajzi, halászati-gazdasági arculatának hasonlósága is.

A Tisza Magyarország területét átszelve, Szegedtől 6 km-re délre kezd meg 167 km-es útját hazánkban. A közelmúltig igen jelentős halászte-

¹ Herman Ottó: A magyar halászat könyve, I. k. 4.1.

rületnek számított. A tiszai halászat már az Árpád-korban virágzott; messze földön híres volt halgazdagságáról. Egyes útleírásokban (Galeotti, Braun) - bizonyára túlozva - kétharmadrész vizet és egyharmadrész halat emlegetnek a Tiszával kapcsolatban. Ehhez a halgazdagsághoz hozzájárultak a múltban az igen gyakori áradások is.

A korai írott történelmi anyag már megemlíti a Szeged környéki halászatot; halastavak, halásszervezetek (vejszék, cégék) és halászóhelyek (tanyák) nevei bukkannak fel, pl. a TA.: Tycha.

Szeged meghatározó szerepe érezhető már a XI. századtól. A Tihanyi Apátság Birtokösszeírásában említés történik Szeged városáról (Segeusd) és a hozzá tartozó halastóról (Segusdton), vm. a Tisza egy holt ágáról (Mortua), amelyet "Zeuleus"-nek (Szőlős) neveztek.

A XIII. századtól különösen megnő a halászat szerepe ezen a vidéken. De az időnkénti nehézségek is egyformán érintik a Tisza-mellék halászságát, pl. a Zsigmond király idejében bevezetett szigorú adóztatás. A török hódoltság idejéből rengeteg adat van a különféle típusú haladóról, s a jelentősebb helységek lakosságának sanyargatása miatt csökken a halászat szerepe. A török idők elmúltával ismét feléled a vízi élet.

A gyakori áradások miatt a XIX. és a XX. században 112 kisebb-nagyobb átvágással szabályozzák a Tisza medrét. Az 1429 km helyett ezután csak 463 km-es lett a folyása. Az árvízterületekkel arányosan tűnik el a Tisza halgazdasága is. Egy szegedi királyi közjegyző adataiból (1864) tudjuk, hogy a város környékén ekkor nyolcadára csappant a kifogott halmennyiség, s ehhez hozzátesz egy megjegyzést, miszerint azelőtt "Ezerek éltek a halászatból, és pedig jobban, mint most a kiszáritott téreken gyakorolt szántóvetéséből."²

Ezzel együtt letűnőben a halászat megkülönböztetett, előkelő helye is. A halászatereket bérbe adják, ahol nem fordítanak gondot a haltenyésztésre, a minél nagyobb zsákmány csak a cél, nem számolva a következményekkel. Az utóbbi időben annyira lecsökkent a halak száma, hogy 1974-től a Tisza csak a sporthorgászok számára elérhető.

Ma kb. 30 fajta hal él a Tiszában. A nagyobb halgazdaságok gondoskodnak a halállomány élmezéséről, figyelik mozgásukat, életüket; laboratóriumi vizsgálattal ellenőrzik a víz összetételét.

2. A téma érdekessége

Ennek a vidéknek szerves egységét, vm. Szeged központi helyzetét bizonyítják azok a XVII. századi martonosi (és tápéi) levelek is, melyek a tisztartóshoz, illetve a pozsonyi kamarához érkeztek. "Mind e levelek egytől-egyig megbecsülhetetlen adalékul szolgának arra a korra, midőn Magyarország déli részein Szeged volt a magyarságnak végső expositurája."³

² Bálint Sándor: A szögedi nemzet, 1974/75 – 2, 419.1.

³ Borovszky Samu: Századok, 1900. 637.1.

A hallal való adózás igen jellegzetes vonása e vidéknek. Hosszú múltra tekint vissza ez az adózási forma, még a középkorra. Zsigmond király már 1397-ben megköveteli a folyóban fogott halak 1/3-át, a mocsarakban fogottakénak a felét. Ezenkívül a szegedi hal, kivált a XVII. században - erről kamarai nyugták tanúskodnak - királyi újévi ajándékként is szerepelt.

Még a hódoltság idejében is - amikor egyébként minden területen megbénult az élet - felküldik a Szeged környékiek régi szokás szerint a pozsonyi kamarának esztendei hal-ajándékukat. Ezzel a szimbolikus haladóval ismerték el a magyar király fennhatóságát. A levelek összegyűjtött és feldolgozott lexikai anyaga megvilágíthatja az akkori nyelvhasználatot. Az így kapott képet össze kell vetni a martonosiak mai szókészletével, nyelvállapotával; s mivel a szegedi vonzás és a halászat évszázados változatlansága következtében az a lexikai állomány máig összevethető vonásokat mutat a Tisza mentén: a szinkron nyelvjárási anyag összegyűjtése, térbeli viszonyítása eredménnyel járhat.

A kamarára felküldendő hal-adomány mellett léteztek még egyéb kötelezettségek is: *halheted* - vagy minden kifogott hetedik hal, vagy minden hetedik évben az egész halfogás a füldesúr; *tál szerinti adózás* - 70 bokor (halászszervezet-egység) 60 tál halat szolgáltatott; *bőjti napokra kiszabott hal-adomány* — ekkor a hal nagysága is meg volt határozva, pl. IV. Béla király 1238-ban kelt levele szerint a környékbeli halászok kötelesek voltak a dömösi monostornak hetenként (szerdán, pénteken és szombaton), nagybőjtnben pedig minden nap 30-30 db. 4 araszos halat beszolgáltatni.

Létezett osztozkodás a község és az uraság között is: a község a kifogott hálnak a háromnegyed, a füldesúr pedig az egynegyed részét kapta.

3.1. A téma megközelítésének nyelvi, nyelvészeti szempontjai

Mindenekelőtt érdemes megfigyelni a nem nyelvész Herman Ottó megjegyzését: "A magyar halászati irodalmat, az igazit, a népnelv alkalmazása - tehát föl kutatása - nélkül megkezdeni nem lehet."⁴

Mint ahogyan maga a magyar nyelvtörténet is a XVI. századig nyelvjáráások szövevénye - egységes, áthidaló nyelvváltozat nélkül -, a halászati terminológia is csupán népi elnevezésekből áll évszázadokon keresztül, hiszen itt az élet századokkal megelőzte a tudományos leírást; hatalmas nyelvi anyag fejlődött ki, még mielőtt az első magyar hivatalos nomenklatúra megjelent volna. Ez fokozottan érvényes a halnevek rendszerére, melyek megalkotása a "legélőbb" népi használatban teremtődött. Éppen ezért ezt szem előtt tartva, a népies halászat alapos ismeretében történt a halászati terminológia feltérképezése már Herman Ottónál. Ő némileg támaszkodhatott elődeire is (Heckel Jakab, Petényi Salamon), a XIX. század végén még erősen érezhető a Bugát-féle szélsőséges neológus hatás is. Bugáték félretéve a megfelelő népi kifejezést, idegenszerű alkotásaikkal tátongó úrt

⁴ Herman: A magyar halászat könyve, I. k. 8.1.

teremtettek tudomány és élet között. Egy tipikus Bugát-féle melléfogást képvisel az az eset, amikor az egyik legismertebb halfajnak, a gardának (*Pelecus cultratus*) - melynek neve a nép nyelvében kb. 20 változatban él - a "szobbar" nevet adják.

Herman ezeket a "csinált" halneveket és az "ún. műszavakat" mellőzi, azzal indokolva döntését, hogy ezek a nyelv szellemébe ütköznek; a magyar halász mesternyelve elég gazdag ahhoz, hogy fölőlegessé váljanak az ilyen alkotások. Módszere: az összegyűjtött kb. 450 népi halnévből alkotta meg a névrendszert. A népi elnevezések anyagából azoknak a fajoknak is megfelelő nevet adott, amelyeknek addig csak tudományos (latin) nevük volt. Az elmúlt száz év alatt a tudományos rendszerezés elvégezte a szükséges változtatásokat, a halnevek helyenként természetszerűleg változtak, korszerűsödtek, a rendszer lényegében mégis Herman Ottóé maradt.

A jelen dolgozat nem halásztörténettel, nem is néprajzzal foglalkozik, még kevésbé biológiai jellegű - ilyen szempontok tehát nem is kérhetők számon tőle -, de mindezekre támaszkodnia kell a névállomány rendszerezésekor, leírásakor.

3.2. A népi halnevekről általában

A népi megnevezés, nyelvhasználat tényeire figyelve azt is vizsgálni kell, hogy *mikor, milyen eredetű* megnevezések tűnnek fel a használatban, vm. azt, *hogyan* keletkeznek a népi halnevek. A népi tudatban a legkorábbi időktől él spontánul az az elv, amit Linné így fogalmaz meg: "a tárgyaknak elnevezése valamely tulajdonságra alapítandó.."

Éppen ezért külön kell foglalkozni a *megnevezés módjával*, hiszen a megnevezés jelentéstani modelljei és összefüggései a legizgalmasabbak.

A népi halnevek között nagyobb számban a motivált megnevezések vannak; így közvetlenül motivált: búcó, compó; szerkezeti-szemantikai motíváltág van jelen a cigánypotyka, csíkkal, halélés neveknel.

"A morfológiailag motivált szavak idővel motivátlanná válhatnak, ha elhomályosodik képzésmódjuk..."⁵ - így pl. a *keszeg* g-je denominális névszóképző, funkciójának elhalványulásával motíváltága is eltűnt. A motivált terminusoknál az összetételek és a szerkezetek vannak többségben, a képzett szavak száma kevés (pl. fogas, babuska, v. amely egyben szerkezet is: gombos orrú).

Tautologikus modellek a korábbi korokban nagyobb számban keletkeztek és voltak használatban, mint ma. Így pl. a menyhal előtagja szláv manj már eleve 'menyhal' jelentésű. A kihangsúlyozás, nyomatékosítás kedvéért az adatközlők is használtak *csukahal*, *vizahal* formákat.

Az a kérdés, hogy milyen fogalmi elemek, jegyek kerülnek be a megnevezésekbe a halnevek kialakulása során, foglalkoztatja már Hermant is: megtalálni azt a népi logikán alapuló indítékot, amely megfelelő kapcsolatot

⁵ Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan, 349.1.

teremt a jel és a jel tárgya között. A *bagolykeszeg* összetétel tagjainak összefüggését azzal lehet magyarázni, hogy ennek a keszegfajtának a többinél nagyobb méretű szeme a bagolyhoz hasonlítható. A *kardkeszeg* görbe, kardpengeszerű alakjáról kapta nevét.

Néha azonban bonyolultabb a megnevezés módjának a felderítése. Herman Ottó figyelmeztet: "... a népies elnevezésekkel rendkívül óvatosan kell bánnunk, mert azok nemcsak táj szerint különbözök, hanem ugyanazon a tájon évszak szerint is, pld. Tamáskeszeg, mely Tamás napja -, pünkösdi keszeg, mely pünkösdi napja -, nagypénteki keszeg, mely nagypéntek napja táján kerül a hálóba; vagy fahegykeszeg, mely rügyfakadaskor jár bőven stb."⁶

A legérdekesebb annak vizsgálata, milyen a detonáció és konotáció aránya a megnevezéseknél. Esetenként a faj, a származás jegyei jelentkeznek, pl. vizatok, kecs egetok; a hasonlóság is szerepet játszik, főleg a keszegféléknél óriási névgazdagságot, de ugyanakkor keveredést is eredményez. Néha az elkészítés módja kapcsolja össze a különböző halfajtákat pl. *mondúros hal* (sózott hal belestől megsütve, főleg a cingli), *aszalt hal* v. *asszú hal* (napon szárított apró hal).

A méret és a halászati mód különösen sok megnevezést teremtett (pl. darabos hal, öreg hal, zsákoshal, csöbörhal, vödörshal - nádashal, számhal v. horoghal). A szállítás módja szerinti kifejezések pl. köteleshal (a bárka után kötött nagy hal, főleg viza), gúzshal (hurokkal kikötött nagy hal). A nép a halnak értéke szerint is adott nevet: jóhal, nemhal, paraszthal (közönséges, bőséges hal). Egész szinonimasor alakult ki romlandó volta miatt is: állott hal, elévült hal, fáradt hal, stb., de a vele kereskedők elnevezései is változatosak: haláros, halaskofa, halkufár, fisér, ficsér (a martonosi halász így mondta).

Különbféle metaforikus és metonimikus megnevezési módokat lehet találni: baráthal, búzaszemű keszeg, illetve barahal. A földrajzi szempontok mellett a gazdasági és művelődési érintkezések eredményeként nagyszámú a szerbhorvát-magyar átfedések száma is. Ezenkívül érezhető még a német nyelvi hatás is pl. a cingli, persling népi neveknél.

4. Forrásokról - adatközlőkről

4.1. Érdekes módon vált egyidőben forrássá és szakirodalommá a Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Innen merítettem a halnevek megjelenési formáit, vm. a példamondatok is hasznosnak minősültek. A Régi Magyar Glosszárium anyaga a halnevek korai alakváltozatainak helyesírásai és hangtörténeti képét egészíti ki.

4.2. Különleges helyet foglalnak el a forrásanyagban a szakácskönyvek is. Herman könyvében (A magyar konyha és a tudomány c. fejezetben) elegendő betekintést nyerhetünk a fontosabb korai kéziratos szakácskönyvek anyá-

⁶ Herman: i. m. 32.1.

gába. Herman Ottó ötletesen ki is bővíti a címet: "A magyar hal a magyar konyhán s mind a kettő a tudományhoz való viszonyában." Érdekes néhány kérdés feltevése is: "Milyen halat ismert a régi magyar konyha? Milyen néven szólította? Vajjon a régi halnevek találnak-e (azonosak-e) azokkal, amelyek a halásznépség ajkán ma élnek?"⁷

Itt lehetne talán azon is elgondolkodni, mikor és miért vesztette el a halból készült étel 'hús' értelmét. Mert föltételezhetjük, hogy a primitív emberi tudat nem tesz ilyen különbséget a kétféle étel között.

Az egyik körülmény a honfoglalás utáni új hivatalos államvallás követelményrendszere, mely az esztendő nagyszámú böjti napjának ételvé tette a halat. A másik körülmény talán a táj vízi életének gazdagságában keresendő, hiszen a halászat volt az a megélhetési forma, amely elérhető volt a legszegényebb rétegnek is - a böjti napok ui. mindenkire egyformán érvényesek voltak.

Vajon halászhatott-e mindenki? Adatok beszélnek arról, évszázadokon át céhes kötöttségek nélkül halászhatott a nép a Tiszán, és nemcsak főfoglalkozásként, hanem polgárjogon is. "... a halásztársadalom ... végig elhárította magától a céhes kötöttségeket. Ebben nyilván találkozott a város (Szeged) magisztrátusának csöndes támogatásával is, amely így próbált a szegény lakosain segíteni."⁸ A halászatról, mint a népelemezés egyik fontos forrásáról tanúskodnak a fennmaradt defterek is - így föltételezhetjük, hogy kisebb halfogó eszközzel mindenki halászhatott.

A halételek fontosságának növekedését figyelemmel lehet kísérni az egyház előírásainak, a különféle szertartásoknak, a böjtöknek a bevezetésével párhuzamosan - ezek a jelenségek a halban való adózásra is kihatottak, de legrégebb ismert, kézzel írott szakácskönyveinkben is fontos helyet foglalnak el. Galgóczi István "Szakacsi tudoman" c. kéziratos könyve az első 1622-ből. Ő 30 fajta hal elkészítésének 189 féle változatát ajánlja. A tiszai népi halnevek közül soknak megtalálható benne egy korábbi alakváltozata (pl. dörgécse, poszár, kophal). A Fay-féle kézirat (XVII. sz.) hoz újdonságokat és alakváltozatokat is (pl. posar, czompo, dörgets). A mainzi választófejedelem főszakácsának könyvét fordította le 1680-ban Keszei János Bornemisza Anna fejedelemasszony számára. Keszei János rákényszerült, hogy a német halneveket azonosítsa és magyar nevet adjon nekik; ez azonban nem mindig sikerült neki.

A XVII. század utolsó évtizedében megindult a nyomtatott szakácskönyvek sora, az első a kolozsvári Tótfalusy Miklós nyomdájából (1698). A XVIII. századból is maradtak fenn: ilyen a Csereyné-féle szakácskönyv, vm. a *Calendarium aeconomicum perpetuum* 1721-ből. Radvánszky szakácskönyvének adataihoz a Magyar Nyelvtörténeti Szótárban jutottam hozzá.

4.3. Az eddig felsorolt forrásokból (amihez hozzá kell még számítani a tájszótárakat, oklevélszótárakat, etimológiai szótárakat) feltérképezhetővé

⁷ Herman: i. m. 118.1.

⁸ Bálint Sándor: A szögedi nemzet 1974/75-2 418.1.

váltak a korai, kb. a XIX. századig fellelhető halnevek. Ezeknek összességére azért volt szükség, hogy a későbbi nyelvtörténeti vizsgálódások, s a rendszertani azonosítás során leszűkíthető legyen a tiszai halnevek népi elnevezéseinek rendszere

4.4. Ezután került sor a terepi gyűjtésre. Az említett területen kutatópontokat próbáltam meghatározni, arányosan elosztva a távolságot. Így létt Kanizsa, Martonos, Zenta, Ada, Péterréve és Becse egy-egy gyűjtőpont. Adát és Zentát kivéve mindenütt sikerült hivatásos halászt felkeresni. A halneveket leginkább a téma szélesebb kontextusában sikerült összegyűjteni, az adatközlők szívesen beszéltek a halászati módokról is, a halászeszközökről, de sokszor sajtán életükről is.

Kanizsa – Mészáros Sándor halász 50 éves

Martonos – Antóczi István halász 88 éves

Zenta – Katona Pál gyűjtése

Ada – Szakács Oszkár sporthorgász 50 éves

Péterréve – Szabó Sándor halász 76 éves

Becse – Szabó János sporthorgász 73 éves

Becse – Horváth Imre sporthorgász 53 éves

Becse – Szakács Pál halász 65 éves

II. A HALNEVEK KIALAKULÁSA, FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZADIG

A halászat ősfoglalkozásnak számít. A kutatók körében voltak ugyan viták e fogalkozási ág elsődleges, megkülönböztetett funkciója körül – Herman Ottó, Munkácsi Bernát, majd László Gyula is megerősítik ezt, míg Jankó János az összehasonlító néprajzra támaszkodva csak a többi foglalkozás *mellé* helyezi. Egy dologban mégis megegyeznek a vélemények: a halásznyelv egyes elemei az uráli korig visszakövetkeztethetők.

Maga a *hal* szó is ősi örökség az uráli korból (vog. kol, cser. kol, finn kala, szam. xalle stb. kivétel nélkül 'hal' értelemmel). Az uráli alapalak a *kala lehetett.

Munkácsi szerint még 18 halfaj neve is ugor eredetű. Ezeknek a neveknek az összehasonlító nyelvészeti vizsgálatát elvégezni nagyon nehéz, mert a jelentésváltozások következtében a "rokon, vagy egymásra ható nyelvekben ilyenféle szók hangtanilag teljesen egyező alakban található; de a jelentés tekintetében nem tüntetnek fel egyazon fajra (species) szorítókozó egyezést, hanem egyazon természetrajzi osztály vagy csoport (genus) keretében egymástól eltérnek".⁹

A jelentésváltozás magyarázható az egyes halfajok nagyfokú hasonlóságával is, vm. a vándorló életmód folyton újuló halismeretével. Az új halfajok elnevezések természetsszerűleg ruházták át a már ismert fajták neveit, esetleg megtoldották valamilyen jelzővel. Munkácsi szerint így

⁹ Munkácsitól idézi Jankó János: A magyar halászat c. II. 612.1.

megtörténhetett, hogy valamely előbb ismert hal eltűnt a vizekből, neve azonban átszállt egy új fajra: "úgy hogy ma a közösen fönmaradt alakilag egyező nevekben alig is várhatjuk el többé a jelentésbeli szoros azonosságot" – írja Munkácsi.

Jankó János szerint ez az elmélet nem vonatkoztatható minden halfajra; főleg a nagyméretűekre nem, melyek alakilag jól megkülönböztethetők. Ha ide soroljuk a pontyot, harcsát és a csukát, arra a megállapításra jutunk, hogy ezeknek nevei sem bizonyíthatóan ősi elemei nyelvünknek; kettő ismeretlen (ponty, harcsa) és egy szláv (csuka) eredetű nevünk.

Jelenségvizsgálat szempontjából ez utóbbi a legérdekesebb; miért kapott szláv nevet ez a halunk? Bizonyíthatóan él az ugor őshaza és a vándorlás érintett területének minden folyójában, tehát ismerniük kellett az ősmagyaroknak is. Magyarázható-e ez valamiféle totemizmushoz fűződő tabuténnyel? Totemállat voltát nehéz elképzelni, még ha tudjuk is, hogy alapvető táplálkozási forrást képviselt. Egyes kutatók a Lepenski vir-en felfedezett hal alakú szobrokon tabura emlékeztető jegyeket vélnek felfedezni, vm. Györfly György címertani tanulmányából tudjuk, hogy a honfoglalás kori magyar nemzetségek közül az Ákos-nemzetségnek két hal, a Barsa-nemzetségnek egy hal volt a címerében. A *medve, kígyó, farkas, szarvas* szavak analógiájára elképzelhető a tabu közrejátszása. Ha föltételezzük, hogy a csuka "szent hal" volt, megnevezésére valamely határozatlan jelzői kifejezés létezett, mint pl. a fogas (= fogassüllő) szónál, vagy maga az általános szó: hal. Így például a voguloknál a medve 'állat' értelmű. Az ilyen általános megnevezést egy alkalmasabb, egy differenciált jelentésű szó könnyen kiszoríthatta.

A halnevek felbukkanásának kronológiai rendjét nehéz lenne rekonstruálni. Ebben segít a korai jövevényszavak rétegének a vizsgálata; a nyelvemlékes kor kezdetétől pedig a növekvő számú nyelvemlékekből tárható fel egy relatív adekvát kép halneveinek felbukkanásáról.

Györfly István a magyar halászat ugor korról való folytonosságát a tárgyiak mellett nyelvi adatokkal is bizonyítottnak látja. A vándorlás korának török jövevényszavai három új hal nevét őrizték meg: a tok, a sőreg és a süllő nevét.

A különböző céllal készült oklevelek (birtokösszeírások, adománylevelek, határleírások stb.) anyagában már személynevek, helynevek formájában rábukkanunk halnévre (Garda, Karasztow, Seureg hn.; Karda, Siguer, Sileu, Caraz szn.). A latin szövegek szórványai között található olyanok is, amelyek a földesúri vagy kolostori halastó halait sorolják fel.

A Régi Magyar Glosszárium és a Szamota-Zolnai Magyar Oklevélszótárból kapunk első átfogó képet a legkorábbi időszak, a kb. 1600-ig terjedő időszak tiszai halneveiről. A Glosszárium címszói között van: angolna, balin, compó, csík, csuka, gergécse, galóca, garda, gobhal, harcsa, kárász, keszeg (fehér keszeg, széles lapos keszeg, vörösszárnyú keszeg, jászkeszeg), kövihal, menyhal, orsó farkú hal, pozsár, sőreg, sügér, süllő, tok, viza. A helyesírási alakváltozatok sokfélesége mellett érdemes figyelni ezeknél a korai halneveknél a latin formák sokaságára, pl. az *angolna* név 1600-ig

kizárólag latinos *anguilla*, *angvila*, illetve *engilla* alakban található; a *poszár* (ponty) szónak több latinostított formája is van: *pasardus*, *posardus*, *parandus*. Valószínűleg azoknál a halaknál találunk latin névalakot, amelyeknek nem létezett magyar népi elnevezése, vagy a szerző nem ismerte illetve nem akarta így nevezni. Érdekes csoportot alkotnak itt azok a kéttagú halnevek, amelyeknek első tagja latin szó, illetve a latin eltorzult alakja; *Salmo* hal (1164) a *pisztráng* helyett - a *pisztráng* ui. csak 1200-as forrásokban jelenik meg; 1177: *Perca* hal, a *süger* ui. nem sokkal később, 1199-es forrásban jelenik meg először; 1142: *Barbosza* hal a *márna* helyett a latin *Barbus*ból; egy 1160-i forrás a vizát *murena* hal-ként jelöli (szb.-hr. *moruna* < *murena*). Megfigyelhető a magyarosításra való törekvés is: *Strumulus* — *Strumulín* hal; *Sprinchus* — *Pirinch* hal stb.

Galgóczi István "Szakacsi tudoman"-ja mintegy összefoglalja az akkor létező és használt halneveket. Az itt található 30 faj közül a lazacot, lepényhalat, ingolát és talán a galócsát (amelyet ma dunai galóca néven a Dunából ismerünk) kivéve összeáll a XVII. századi Tisza halrajza: *angolna*, *balin*, *compó*, *csík*, *csuka*, *dévérkeszeg*, *dörgécse*, *harcsa*, *konchal*, *kophal*, *menyhal*, *héjas kövihal* (kövi csík), *héjatlan kövihal* (réti csík), *kárász*, *kecsege*, *ökle*, *ónkeszeg*, *orsófark*, *pisztráng*, *ponty*=*poszár*, *semling*, *süllő*, *süger*, *tok*, *viza*, *búció*. Néhány név jelenik itt meg: *dévér*, *paduc*, *búció*; a helyesírási tarkaság jó példa: *Söllő leuel ha Söllöd nincs. — Swllott io feozni Soban. — Sullo hidegge.*

A nemrég felfedezett XVII. századi martonosi levelek — melyeket Borovszky Samu alapos Reizner-recenziójában sem említ — a szegediek és a tápéiak mellett érdekes adatokat szolgáltatnak a Tisza szegedi ill. alsó szakaszi névanyagához, így a halnevek területén is.

A martonosiak 1626. aug. 12-én évi haladójukat küldik, "Ugi mjnt 65, Fogas nadas halat, 20 űiuolt halatt, 50 keczigett, 2 Tokot".

1641. máj. 3-án a martonosi bírák és polgárok évi hal-ajándékukról számolnak be: "küdünk Nagytokk 20 űiuolt po/art, 2 söreghet, Ismegh 120 nada/ halat. Annak fellette 30 ketsiget, igaz eöttuen uonna..."

1641. máj. 13-án kelt panaszlevelükben sérelmeiken kívül az elküldött haladóról is szólnak: "szam berint a hal, ugimint a Nadas hal 120. az mellic között, 25 ollý uagio, kiket Nagtok posar Bamba el uegie es ugi teszi megh a 120 Nadadas¹⁰ hal Bamat (...) Az Nadas halo liuül a Derekas posar 20. A kechige 50. Ismeth ket seöregh."

Az időjárásra és a vizekre hivatkozva kérik a kamarát: a 25 nagyobb nádashalat - ami egyébként kisebb értékű hal - fogadja el *poszár*-számban, így teszi ki az 50 nádashalat.

Borovszky Samu adatai között találunk még *harcsa*, *harcsafi*, *öreg-hal*, *kösz-hal*, *hasított hal*, *derék hal*, *számos hal* elnevezést is. Értékes halmak a *poszár*, *tok*, *kecsege*, *sőreg* és a *harcsa* számított, ezek voltak a *számos* halak, amelyeknek pontos számát kellett adóba adni; ezek közül is az *öreg*, ill.

¹⁰ szótagismétlés (nadas helyett)

derék, derekas 'nagy' jelzővel ellátott. Erre mutat rá egy 1657-i levélrészlet (Reizner könyvéből): "Az ötven öreg pozsár helyett negyvenöt harcsafiát, az négy derék öreg hal helyett négy harcsát praesentáltak..."

A *nádashal* és az *apró fogás hal* a silányabb halfajtákhoz tartozott, gyakran nem is szám, hanem fogás szerint tartják számon. Az ún. *kösz-halat* is fogás szerint említik, ami arra enged következtetni, hogy ezen is valamely kevésbé értékelt halfajtát kell értenünk - esetleg a nádas (barai) hallal szemben bizonyos folyami halfajt. Reizner János a *kösz-hal* kifejezést a közönséges jelzővel oldja fel¹¹, ezt Borovszky "hibás olvasás"-nak minősíti és a *küsz* (*Alburnus alburnus*) tartja helyesnek. Mindenesetre megfontolandó mindkét megoldás; egyrészt azért, mert a kevésbé értékes halfajták közül egyet sem találunk a levelekben, a TESz is csak 1800-ból veszi első adatát a *küsz* nevű halhoz, említve a név kései felbukkanását és szűk nyelvjárási elterjedtségét, vm. fontos érv lehet az is, hogy Herman is köz-csukának nevezi a közönséges csukát -, másrészt pedig nem elképzelhetetlen Borovszky megoldásának helyessége sem, hiszen ahogyan Herman Ottó egy érdekes adattal megvilágítja a *szélhajtó küsz* fontosságát: gyöngyesszenciát készítenek pikkelyeikből, s egy fél kg ilyen kivonathoz kb. húsz-ezer hal kell.

Az adóba küldött halat frissen, szárítottnak (száraz hal) és sózva (sós hal) szállítják. A *száraz hal* főleg a viza és a tok volt, a sóshal sózott és levegőn szárított hal volt. Sok adatunk van a *szívolt, szivatolt hal* (főleg pozsár) küldéséről. Herman itt még a *szíjalt* jelzöt is említi. Bálint Sándor Szegedi Szótárában ezt olvashatjuk; *szívolt*: felhasít, szíjakra vág (halat), hogy száradása gyorsabb legyen. Másképpen szivatol." Herman Ottó Mesterszótárában "a szívólás - a szárított halszék pöröllyel való megtörése, hogy hamarabb megfőjön; de a só által való megszívás értelmében is."

Egy, a kamarának írt 1635-i szegedi levelében egymás mellett olvasható a két adat, miszerint a haladóba elküldtek: 50 szívolt pozsárt, ismét 50 fogás hasított halat; a szívólás tehát nem lehet azonos a hasítással.

A korai halnevek közül néhány sokat változik a XIX. századig. Némelyeknél csak kisebb hangalaki változás történik (kecsige-kecsége; csuk-csík), némelyek viszont eltűnnek, pl. a dörgécse-dergécse, a pozsár. Ez utóbbit ma már egy idős halász sem ismeri, de a Pozsár családnév e halszék továbbélését jelenti. A Tisza-vidéken kizárólag pozsár nevet használnak évszázadokig; erről a tápéi, szegedi és martonosi levelek is tanúskodnak, de a Nyelvtörténeti Szótár is sok adatot említ az 1138-tól 1720-ig terjedő időszakból.

A kronológiai sorrendben következő Fay-féle kézirat haljegyzékén "használható, kitűnően magyaros hangzású halnevek"¹² vannak, újdonsága az angolnára értett *kilencszemű hal* név, mert a halásznép a kopoltyúnyílásokat és az orrot is szemnek véve így nevezte el.

¹¹ Reizner: Szeged története IV. k. 194.1.

¹² Herman: i. m. I. k. 126.1.

Keszei János németből való fordításában a halnevek sora 16-ra csökken, igen sok német név kerül be, mert "Tartozván pediglen a jelesnél jelesebb komedenciák hosszú sorozatába egy tisztességes zsinór nyers és aszú halból készült étel is, János uramnak mód nélkül meggyült a baja a halak nevével, mint a melyek Marcus főszakács ópusában természetesen német mivoltukban ékeskedtek vala."¹³ – kommentálja Herman Ottó.

A XVII. század utolsó évtizedéből származó nyomtatott szakácskönyv már csak 8 halfajt nevez meg (csík, csuka, harcsa, kövihal, menyhal, pisztráng, pozsár, viza), ami nem a halfajok csökkenését jelenti, hanem az igényes megkülönböztetés hiányát.

III. A TISZAI NÉPI HALNEVEK A XIX. ÉS A XX. SZÁZADBAN

A XVIII. század közepétől éled fel a természet kutatása iránti érdeklődés. A tudós latin nyelvből való elszakadás a nemzeti terminológia megteremtésével kezdődött, ezt a köznyelvi előzmények birtokában meg lehetett alkotni; a latin nomenklatúra teljes magyarosítása azonban nagy nehézségeket jelentett. Szükség mutatkozott az elavult, régi és a népi kifejezések alkalmazására is. Ezt a tudománytörténeti és nyelvészeti szempontból is nagyfontosságú munkát Herman Ottó végezte el. A népi halnevek sokaságából gondos válogatással megalkotta azt a halnévrendszert, amely lényegében máig érvényes. Munkácsi Bernát, aki a "népies halászat" műnyelvével is foglalkozott, átvette Herman rendszerét.

A tiszai halászat igazi virágkorát a XIX. században élte. Bitó János halászmester, - aki gyermekkorától ezt a munkát végezte - így ír visszaemlékezéseiben: "... a Tisza partján mindenütt halhasító meg szárító tanyákat állítottak fel, hogy a rettenetes sok hal kárba ne vesszen. Szededtől Csongrádig, jól emlékszem ma is, 37 ilyen tanya volt. Egy-egy ilyen tanyán átlag feldolgoztak 5000 mázsa halat, amiből 2000 mázsa szárított hal lett, amihez megint 1000 mázsa só kellett."¹⁴

De nemcsak a halászmester ír ennek a tájnak a jellegzetes foglalkozásáról, az egyre szaporodó történeti, néprajzi, művekben is megtaláljuk. A Bács-Bodrogh Vármegye Egyetemes Monográfiája második kötetében Bács-Bodrogh megye állatvilága cím alatt össze van foglalva a vidék vizeinek halállománya - a kor állattani ismereteinek a szintjén. A szerző, Uhlmann Miklós mellőzi a népi elnevezések feltüntetését, amit pedig Herman olyan-nyira fontosnak tart.

A néprajzi és irodalmi művek - Kálmány Lajos, Tömörkény István, Gulácsy Irén művei pl. - megőrzik a népi kifejezéseket; szerzőik ragaszkodtak a nép számára is ismert elnevezésekhez, ezzel azután nemegyszer tévesen használt név hagyományozódott egy-egy halfajtára.

¹³ Herman: i. m. I. k. 131.1.

¹⁴ Bálint Sándor: i. m. 441.1.

Közben alapjaiban változik meg a tiszai halászat. A foglalkozásszerű halászat hanyatlásával fordított arányban növekszik a horgászsport híveinek a száma. A használati utasítás célját betöltő sporthorgászati kézikönyvek a biológiai, ichtiológiai szempontok érvényesítése mellett ritkán térnek ki a népi elnevezésekre.

A terepi gyűjtés azonban azt mutatja, hogy a sporthorgászok nyelvhasználatában is továbbélnek - ha nem is akkora számban - a népi halnevek. Adán, Kanizsán és Becsén sikerült sporthorgásztól is begyűjtenem adatokat.

A halász-adatközlők a Tisza és a hozzá tartozó erek, barák vizében átlag 40 féle halat különböztetnek meg - így besorolják még a beállt körülmények miatt már nem fogható fajokat is, vm. ez a szám nem öleli fel az alfajokat, amelyek igencsak megnövelnék a végeredményt.

Gyűjtéskor észrevehető egy bizonyos spontán értékelő sorrend, mely szerint felsorolják a halakat. A nemesebb, illetve nagyobb méretű halak állnak legelől: a kanizsai halász - nagyharcsa, potyka, kecsge, tok... sorrendben kezdte; a péterrévei halászmester pedig kihangsúlyozta; "legnemesebbek = harcsa, kecsge, süllő". Antóczi István is a "darabos halakkal" kezdte a felsorolást, tehát a nagyokkal: harcsa, tok, sóreg stb.

Ezeket tehát automatikusan mondták, míg az egyes népesebb családoknál (pl. a keszegfélék) már rá kellett kérdezni, mert gyakran föltételezhető volt, hogy az idős embereknek egyszerűen nem jut eszükbe a név. Közben, öszrevétlenül, a ritkán hallott vagy kérdéses halnevek ellenőrzését is el kellett végezni, mindegyiket lehetőleg a maga családjánál; ezt a munkát nem lehetett a végére hagyni, vagy ezeket a neveket egyszerre kikérdezni, mert az idősebb halászmester önérzetét sértette volna a tájékozatlanságnak még a gyanúja is. A halász foglalkozásúak gyakran fűztek magyarázatot kérdés nélkül is a halnevekhez - itt főként egyéni elképzelésről, a józan logika természetéről van szó; egy-egy nép etimológiai alak egyéni továbbszinezéséről.

A sporthorgászok nyelvhasználatában valamivel kevesebb halnév él, érdeklődésük nemigen terjed a manapság fogható halfajtákon kívülre, ezeknek népi elnevezéseit azonban átveszik halászoktól, az újabb, nemesített halfajták neveit pedig sokkal jobban ismerik (pl. babuska, babuna, tolsztobik stb.).

Ami mindkét adatközlő típusra egyaránt érvényes: ingadozások tapasztalhatók a megnevezésben és a megkülönböztetésben is - a hasonló kinézésű halfajok összekapcsolják, másutt viszont fölöslegesen differenciálnak, a meglevő népi elnevezéshez megfelelő alfajt feltételeznek, pl. a *sóreg* és a *csillagostok* Antóczi szerint két különböző hal (*Acipenser stellatus*). Egyöntetűséget a népi elnevezéseknél nem is kell keresni, hiszen még a jelenleg érvényes, hivatalos rendszerezések összehasonlítása is tarka képet mutat.

A legnagyobb ingadozás, - de egyben színgazdagság - a keszegfajták népi neveinél érezhető. A magyar szabvány hét keszegfajt különböztet meg; ez a szám a martonosi halásznál nyolcra emelkedett (érdekes volt kijelentése: "keszegből van 8"), a péterrévei halászmester pedig 10 félért sorol fel: gallakeszeg, suszterkeszeg, protvis, bagókeszeg, szápa keszeg, dévér, karika-keszeg, búzakeszeg, lüki keszeg, piroskeszeg).

Több esetben észlelhető a halfajok, illetve a halnevek differenciációjának a halványulása a használatban; így pl. kevesen különböztetik meg a csík vagy a süllő alfajait.

IV. A BEMUTATÁS RENDSZERÉNEK KIALAKÍTÁSA

1. Bizonyos gyakorlati (pl. a könnyebb áttekinthetőség) és nyelvészeti (pl. összehasonlíthatóság, alakváltozatok kérdése) szempontok figyelembe vételével indokoltnak látszott a halnevekről nyert szinkron és diakron kép egymáshoz viszonyított elhelyezése. A halnevek rendszerének fejlődését sem lehet elszigetelt rendszertörténetnek felfogni; felvázolásához koronként érvényes, szélesebb kontextusú szinkronkép szükséges.

Az egyes szócikkeknek tehát tartalmazniuk kell a névalak változásainak fontosabb fokozatait - minél nagyobb példaanyagon keresztül - a mai nyelvhasználatban való helyéig; másik fontos része a szócikkeknek a névalak elterjedtségének, hatósugarának feltérképezése az adott kutatási területen.

2. A névanyag feldolgozásánál többféle rendszerzési elv volt jelen egy időben. A halászember a halak származásának és rokonságának kérdését egészen másféle kritériumok szerint oldja meg, mint az ichtiológusok. A méret, a szín, a bőr minősége, a hasznosság, vagy esetleg a feldolgozás azonos módja összekapcsolhat a nép tudatában különböző fajokat is, pl. a balatoni öreg halászok elképzelésében "a fogas a süllő fia", tehát két különböző faj.

3. A származási rendszerzés menetét az érvényben levő magyar szabvány irányítja. A nagybetű jelzi a rendet, a kisbetű a családot, az arab szám a fajt, a római szám pedig az alfajt. A dolgozatban csak azok a családok és fajok vannak kidolgozva, amelyek a Tisza vízhálózatában jelen voltak, illetve vannak.

4. A hivatalos nevek rendszere

A. Rend: Csontoshalak

a. tokfélék

1. viza	4. sóregtok
2. szintok	5. vágótok
3. kecsege	

b. pontyfélék

1. ponty	7. kárász
2. compó	8. ezüstkárász
3. márna	9. paduc
4. fenékjáró küllő	10. fehér amúr
5. pettyes széleshomlokúhal	11. fejes domolykó
6. fehér széleshomlokúhal	12. leányhal

13. szélhajtó küsz	19. lapos keszeg
14. szivárványos ökle	20. jász-keszeg
15. bodorka	21. bagolykeszeg
16. balin	22. dévérkeszeg
17. kele	23. szilvaorrú keszeg
18. garda	24. karikakeszeg

c. csíkfélék

1. réti csík
2. vágó csík

d. sügérfélék

1. sügér	5. selymes durbincs
2. fogassüllő	6. magyar búcó
3. kőszüllő	7. német búcó
4. durbincs	

e. harcsafélék

1. harcsa
2. törpeharcsa

f. menyfélék

1. menyhal

g. angolnafélék

1. angolna

h. csukafélék

1. csuka

5. A rendszer egy-egy fő eleméhez (címszóhoz) felveendő információk: hivatalos magyar alak (már a rendszerből), latin alak, szerbhorvát alak, német megfelelő. Ha a népi-halászati alak a hivatalosnál jobban tagol, ezt jelölni kell.

6. A források és az adatközlők rövidítéseinek bevezetése. Az általánosan ismert rövidítésüket nem említjük itt.

Források:

Régi Magyar Glosszárium	RMGI.
Erdélyi Magyar Szótártörténeti Tár	EMSzT.
Bél Mátyás: Tractatus	BÉIM.
Holly Iván: Keszeghorgászat...	Holly
Bács-Bodrogh Vármegye E. M.	BBV.
Halak - Búvár zsebkönyvek	BZs.
Galóczi szakácskönyve	Galg.
Fáy-féle szakácskönyv	Fáy
Vigh József: A horgászat kézikönyve	Vigh
Comenius	Com.
Munkácsi Bernát	Munk.
Bornemisza Péter	Born.
Bálint Sándor	BS.
Herman Ottó: A magyar halászat könyve	Herm.

Adatközlők (a helységnév szerint):

Martonos	M
Kanizsa	K
Zenta	Z
Ada	A
Péterréve	P
Becse (Szabó)	BL
Becse (Horváth)	BII.

V. A NÉVRENDSZER NYELVI FELDOLGOZÁSA

A. a. 1. viza (Huso huso; moruna; Hausen)

wizahal: OklSz. TESz.

výza: RMGl.

wijza: RMGl.

wyza: NySz. Kyltem ke. egy berbencze wyzat, tyzen harom zywort halat (RMNy. II. 140)

viza: NySz. Ťtuen igen nagy vizákat küldénc a czaszárnac aiándokba (Heltai: Krón.)

uiza: Galg. Uiza koczionnia

Vándorszó, etimológiája még nem tisztázott, de összefügghet a latin huso 'viza', a német Hausen 'viza' szavakkal. Az orosz, bolgár és szerb kivételével megtalálható a többi szláv nyelvben.

Az adatközlők egy része nem is említi (K, P, A), vagy említi, de kihalt fajtának tartja (BL). Egyedül a martonosi öreg halász emlékszik, hogy a Tisza alsó folyásán fogtak néhányat, hozzáteszi: "lent (a Dunán) többet fogtak".

Bélm.: "Ezeknek a halaknak a nagyságáról fogalmat alkothatunk magunknak abból is, hogy Herodotos a cetekhez, Strabo a delfinekhez, Aelianus a tonhalakhoz hasonlítja őket".¹⁵

1732-ből értesülünk egy 970 kg-os viza-zsákmányról.

Szeged környékén *köteleshalnak* is nevezték, mert a nagy termetű halat nem lehetett bárkában szállítani - összezúzta volna a kisebb halakat -, ezért kötéllel kikötötték (kopoltyúján keresztül) a partra vert karóhoz.

A Duna szabályozása és a korszerű al-dunai halászat következtében a "magyarság örhalának" tiszai megjelenése ma már szenzációnak számít.

A. a. 2. 5. tok (Acipenser sturio; sim; Stör)

Tocu: TESz. (1138/1329) személynév

thuc: TESz.

¹⁵ Bélm. Mátyás: Tractatus 37.1.

¹⁶ Herman: l. m. II. k. 53.1.

Took: RMGI. TESz. OklSz.

thok hal: RMGI.

toc: RMGI.

tok: Az 1626-i martonosi levélből tudjuk, hogy küldenek a kamarára 2 tokot is.

NySz.: Kyltem ke. tyzen három zywolt halat, egy zywolt tokot RMNy. II. 140.

Bizonytalan eredetű, a magyarba került ótörök alak *toqu vagy *tuqu lehetett, ahonnan a szóvégi sorvadó magánhangzó lekopott.

A szómező a hivatalos elnevezés-rendszerben a következőképpen oszlik fel:

tokfélék

viza színtok kecsege sőregtok vágótok

A népi-halászati szókincs másként tagolja ugyanezt a szómezőt: M: "A kecségének 3 rokona van: a sőreg, a csillagostok és a símatok. A viza már nem rokona. Tokot 40 kilóst is fogtunk, annak az a különbsége, hogy tompább az óra, a csillagonak is, csak a pikkelye csillogós, a tuskéje."

K: "A tok abban különbözik a kecségétől, hogy valamivel zömökebb, szürkésebb színű, a tuskéi élésebben kiállnak és az óra tompán és rövidebben végződik."

A K, BI., BII., P-i adatközlő nem különböztet meg különböző tokfajokat.

P: "A tokhal kecsgefajta, már kihalt".

K: "Az újbecsei gát óta nincs."

A szaknyelvben három -tok utótagú halnév van: színtok, sőregtok, vágótok. Ezzel megegyezik Bálint Sándor felsorolása is. Hermannál minden tokféle -tok utótagot illetve szerkezeti tagot kap: színtok, kecsége-tok, gmelin-tok, sőreg-tok, fajtok, viza tok.

Bél Mátyás nagyság, alak, bőrminőség alapján többféle tokot emleget, ezeket azonban lehetetlen azonosítani.

K: "Tokot a Tiszán kb. 1910-ben fogtak 25 kilóst. Nékem olyan személy mesélte, aki részt vett a tok Szegedre való szállításán, még meg is sebézte a lábát az élős páncélos hal a farkával. Még az 1970-es években is fogtunk kisebb tokokat egytől három kilóig."

Tömörkény a vágótokot *szűkhalnak* nevezi; Hermannál pedig ezt találjuk: "A vágótok a régibb írók "tetemes és tetelmes" tokja, a halásznépnek gonosz jele, az ún. "halszűke" vagy "szűkhal", "vészhál". A halínséget főleg a tokfajta apraja jelentette."

'Vágótok' értelemben *tuk* alakban átkerült a szerbhorvát népi nyelvbe.

A. a. 4. *sőreg* (*Acipenser stellatus*; *pastruga*; Stör)

Seureg: TESz. (VárReg) helynév

Sewreegh: OklSz. RMG1. TESz.

seregh, sűregh: RMG1.

/eureg, /ereg, Sőrég, Söröge, sörege, Sőreg, Söröge... TESz.

sőregh: 1641-i martonosi levélben "... 2 sőreghet"

seőregh: 1640-i "Ismeth ket seőregh..."

csillagos viza: BÉIM.

sőregtok: Herm.

csillagostok: M

Csuvasos ótörök jövevényszó; ezekben a nyelvekben 'hegyes' illetve 'kecsege' jelentéssel is találkozni lehet. Ennek alapja a hal alaki tulajdonsága: jellegzetesen hegyes feje. A szórványosan előforduló szóvégi -e kicsinyítő képző.

Nem minden gyűjtőponton ismerik. P: ismeri, de hozzáteszi: kihalt már.

K: "A sőreg a kecsegehöz hasonlít, de a fején a hosszú ór helyett kacsacsőrre hasonlító lapos képződmény van."

M: a sőreget és a csillagostokot különböző halfajnak tartja "Legritkábban sőreghalat fogtam, itt (a Tiszán) 12 kilónál nem fogtam nagyobbat."

A név személynév használatára (Sőregi) sok példa van Becse környékén.

A. a. 3. *kecsege* (*Acipenser ruthenus*; kečiga; Sterlet)

kechege: RMG1. TESz.

kechige: RMG1. TESz. 1640-i martonosi lev.: "A kechige 50..."

kecségé: Galg. Kecségé eles leuel melegen.

keczege: RMG1.

kecsige: NySz. BS.

kötsöge: TESz.

kecsöge: BS. TESz.

keczige: 1626. aug. 12-i martonosi lev.: "... keczigett 2"

kécsög: ÚMTSz.

köcsög: MTSz.

kecsege-tok: Herm. Vigh.

kecsuga: K

Vándorszó, etimológiájának és terjedési útjának tisztázatlansága miatt a magyar *kecsege* közvetlen átadója nem határozható meg. A *köcsög* az azonos hangzású edénynévnek a népetimológiás hatását tükrözheti. A különböző magánhangzós variánsok (*kecsige*, *kecsuga*) megléte a szomszédos nyelvekben élő hasonló név hatásával magyarázható.

Bél Mátyás szerint csőrszerű szájának hosszúsága miatt -, ami egyébként is fő megkülönböztető jele - kapta a "rostratus" azaz "csőrös" jelzőt.

A halászati terminológiában ennek a halfajnak a halászatában használt hálót is *kecsege*-nek nevezik, mely a kecsegeháló összetétel alapján keletkezett tapadással.

A. b. 1. *ponty* (Cyprinus carpic; šaran; Karpfen)

A *ponty* korábbi, illetve nyelvjárási neveként a *poszár* szóval találkozunk.

Pazari: TESz. (1138/1329) személynév

Posar, Posaar: TESz.

pasardus, posardus stb.: TESz.

poszár: NySz.

pa/ar: TESz.

po/ar: 1641-i martonosi lev.: "Küdünk Nagytokk 20 űiuolt po/art."

posár: NySz. Az alosa tsak igen paraszt hal, nem sokat különbööz mi posárinktól.

1640-i martonosi lev.: "a Derekas posár 20."

A *poszár* nyelvjárási változat kb. az 1820-as évekig volt használatban. Főleg a XVII. századi iratokban találjuk meg. Ismeretlen eredetű szó. A középkori forrásokban a magyar *poszár* latinositott alakjai találhatók pl. *pasardus*. A *ponty* szóval való közös származtatása téves.

A martonosi, tápéi és szegedi levelek azt bizonyítják, hogy a Tisza vidéken gyakori volt, és kizárólag ezt használták a *ponty* helyett.

Herman erdélyi nevet lát benne, bár hozzáteszi: a Balaton vidékén is hallható. Nézetének bizonyítására említ egy XVII. századi kéziratos szakácskönyvet, mely "a Királyhágón innenről való" - s következetesen *ponty* alak van benne.

Ma már egyetlen adatközlő sem ismeri ezt a halnevet. A Pozsár vezetéknev - Becsén igen gyakori - őrzi ezt a halnevet.

Gyakori a forrásokban a *szívolt poszár* szerkezet. A *szívolt*, *szívato*, *szíjal* szó is halászati mesterszó: a nagyobb halakat fölhasították, hogy hamarabb kiszáradjanak - ezek voltak a *tanyák*. Herman kitágítja a szó jelentését; szerinte még ide tartozik a szárított hálnak pörölllyel való megtörése is. Nyilvánvalóan a hangzásra építi azt a nézetét, hogy a szívólás a só által való megszívás értelmét is hordozza.

A *szívolt* szó értelme legközelebb talán a *szíjal* 'szeletekre hasít - aufscheiden' értelméhez áll, nem elképzelhetetlen, hogy ennek egy időközben kihalt változata lenne, hiszen a *szíj* fn. j-je is másodlagos, amit korábbi állapotban egy másik hiátustöltő (β/v) előzött meg.

A *ponty* hálnév a Cyprinus carpio köznyelvi, illetve szaknyelvi megnevezése. Első adat rá 1403-ból való.

Ponthyos: TESz. személynév

ponthy: OklSz.

Ponttyo: TESz.

Poty: TESz.

A *ponty* ismeretlen eredetű. A *potyka* gyakori előfordulása alapján arra lehet következtetni, hogy a *n* későbbi betoldása eredménye.

A *potyka* név ismert az egész gyűjtőterületen; ehhez a formához helyenként a hivatalost is hozzáteszik.

BS.: "A ponty szót népünk ismeri, de nem használja." (SzegSz. pottyka: TESz. 1549)

potykasz: Calepinus szótárában

potyka: NySz.: Bőit-e az, midőn chukát, potykat, tokot rátua, sőtue torkig esznec (Telegdi Miklós, 1580)

potyer, potyeresz: K

A *potyka* a ponty halnév *n* nélküli változatának kicsinyítő -ka képzővel alkotott származéka.

A *ponty* halnév jelentéstagolásának és alfajokra való vonatkoztatásának felvázolása óriási változatosságot mutat a népi nyelvhasználatban, a szaknyelvvél szinte lehetetlen azonosítani. Ezért itt megelégszünk a források, gyűjtőpontok ide vonatkozó adatainak a felsorolásával.

Herm.: tő ponty, király v. tükrös ponty, csupaszponty; keverékfajok: potykakárász, kárászponty

Bélm.: nemes ponty, és a színe szerint fekete, sötétbarna

BS.: tükrőponty, potyemkárász-potyem, pasztárponty

BBV.: királyponty, tükrös ponty, csupasz ponty

M: tükrőponty, bőrponty

K: nyurgaponty, nemesponty, csehpony, bőrponty, tőponty, tükrőponty, vadponty

Z: tükrőponty, bőrponty

BI.: csehpony, vadponty

Érdekes adattal szolgál a péterrévei halász, amikor *összvérpotyká*-nak nevezte a ponty és más halfaj hibridjét, pontosabban a *potyka* és a *babuska* keverékét. Az utóbbi már maga is keverékfaj.

A. b. 2. *compó* (Tinca tinca; linjak; Schleie)

Chumpo: OklSz. TESz.

Czompo: RMG1.

chompo: RMG1. TESz.

tzompo: EMSzT. NySz.: A tsuka az ő sebeit a tzompo-hoz vakarodasa által meg gyógyítja (Apáczai Cs. J.)

varga hal: Com. Bélm. BS.

nyálkás compó: Z, Herm.

cigányhal: Z, M. Vigh

cigánypotyka: K

linyák: P, BI., BII., A

Bizonytalan eredetű, talán a comb 'vastag húsdarab' *comp* változata +ó kicsinyítőképző. E halfajta ui. rövid, vaskos törzsű. Analóg eljárást látunk a bucó/búció 'pu-fók, tömzsi' előtaggal rendelkező *bucókeszeg*-nél is.

Bélm.: "Kicsi és sikamlós pikkelyek borítják: ezért aztán nyálkás compónak, azaz Schlei-nek hívják... A csukák nem bántják, sőt ha sérült hasukat a compóhoz érintik, azok a nyálkájukkal meggyógyítják őket."

Herm.: a halászok ezért "haldoktor"-nak nevezik

A szerbhorvát *linjak* igen nagy területen ismeretes, Becse környékén csak ezen a néven ismerik ezt a halat.

Herman a *cigányhal* elnevezést értelmezve megállapítja, hogy nem a szín sötétségéről, hanem onnan kapta a nevét, hogy húsa nem túlságosan jó, a nép szerint: "cigánynak való; töri magát utána".

A. b. 3. *márna* (*Barbus barbus*; *mrena*; *Barbe*)

Maarna: TESz. EMGI.

málna: TESz.

márna: BI., BII.

zsidóhal: Bs. K. BI.

marci: BS. K

mártonka, nagymarci: BS.

Szláv eredetű; a szláv *mrena* 'márna' átvétele, amelynek etimológiája még nincs tisztázva.

A márna színváltoztató, "mimikri" tulajdonságának megfelelően többféle színezetű, innen azután a *rózsás márna* név, mert a halnak rózsaszínű az úszója, vagy az egészen sárgás színű *arany márna*.

Egyedül Tömörkénynél található a *rózsamárna* név.

A *zsidóhal* nevet azért kapta, mert az orthodox zsidók leginkább ezt a fajtát vásárolták.

Herm.: "... orra túrásra alkalmas, innen a sertéssel való összehasonlítás"

K: "A nagymárna 3 kilón fölülű - ezt hívjuk még marcinak is. Nálunk [a Tiszán] fogtak már 9 kilós példányt is."

A. b. 4. *fenékjáró kailló* (*Gobio gobio*; *govedarka*; *Gründling*)

kop hal: OklSz. Vöttem öklet cikot retkeet kop halat (1544)

gobhal ~ gobbhal: Bélm.

göb-hal: TESz. Brehm.

nemhal: BS. (Szeged környékén, mert értéktelennek tartják)

kophal: Galg. Fáy Born.

vajhal: K

haleleség: BI. (mert a ragadozó halak zsákmánya)

Összetett szó. Előtagja (*gob* ~ *kop*) német eredetű, *Koppe* 'botos kölönte' halfajta. A *gobhal* kifejezés ezért tauto-

logikus kifejezés. A magyar nyelvjárásokban található különböző alakok különböző forrásból kerültek át.

A gobhal egyes nyelvjárásokban 'botos különté'-t jelent, így Galgóczi is ezt a halfajt jelöli a *kophal* névvel. BÉLM. a gobhal elnevezést mindkét Gobio-fajtára érti. Herm. is megjegyzi, hogy német átvétel.

K: "a vajhal nem nyól nagyobbra tíz centinél. Könnyű összetéveszteni a kismárnával, csak ennek a farka nem narancssárga."

Az adatközlők hivatalos nevén nem ismerik.

A hivatalosan elfogadott nevét életmódjáról kapta: a vízfenéken található küllőcsapat tagjai fejüket egymás felé fordítva a kerékküllőre emlékeztetnek.

Érdemes megemlíteni a székelyek "sármászó szaka" elnevezését erre a halra.

A. b. 5. *pettyes széleshomlokúhal* (*Hypophthalmichthys nobilis*; tolstolobik; Marmorkarpen)

A használatban a *busa* elnevezést találtam. Ez nyelvjárási szó, J. 'nagy fejű, erős homlokú'.

A kétfajta busát kevesen különböztetik meg.

A. b. 6. *fehér széleshomlokúhal* (*Hypophthalmichthys molitrix*; tolstolobik; Silber-Karpen)

busa: BI., P, Z, K, M

tolsztolobik: BII.

tolsztolovik: Becsén a v-s alak is járja

K: "Különös viselkedése ennek a halnak az, hogy menekülés közben kiugrik a vízből, sokunknak a csónakjába már ugrott bē ilyen hal, nekem is egy 3 kilós. De hallottam 15 kilós hal bēugrását is a csónakba. Ilyen esetben már veszélyes is lehet a vízen járó embernek, mert pl. gyors járatú motor-csónakba ugorva az embert kiüti a csónakból."

A. b. 7. *kárász* (*Carassius carassius*; karaš; Karausche)

Caraz: OIKSz. személynév

Karaztow: OKISz. helynév

karaš: TESz.

caraz: RMGI.

charas: NySz.

alakváltozatai még: Káraš, karics, Karáz... TESz.

széles kárász: Brehm Herm.: "lapos, tenyérszerűen széles hal"

Szláv eredetű, <karaš N. karas. A közvetlen átadó valószínűleg a szlovák nyelv. A német Karausche is szláv jövevényszó.

Herman: "a régi konyhában szerhal volt."

A *szerhal* pedig az a hal, amellyel "szerjálás" szerint - vagyis fölvaltva, ki mikor került sorra -, adóztak.

A kárások fajta szerinti tagolása a népi nyelvhasználatban igen sokféle, és eltér a hivatalos szabványtól.

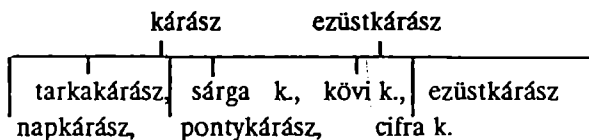
H I V A T A L O S

tagolás

N É P I

tagolás

(halászati)

A. b. 8. *ezüstkárász* (*Carasius auratus gibelio*; srebrni karaš; Giebel)

Külön fajtának számít, de a halások nemigen különböztetik meg, legfeljebb szín szerint.

Népi neve a *kárászpotyka*: BS. K

babuska: általánosan ismert

babuna: BI., BII., P, A

tikhó: BI.

K: "Ez a fajta hal kb. 1954 óta van a vizeinkben, Bulgáriából; úgy tudjuk, hogy a ponttyal van keveréve a kárász."

A *babuska* szláv nyelvi átvétel; *babuška*, *babuša* < **babušbka*.

A *babuna* alakváltozatot a szerbhorvát terminológiában sem, de a népi nyelvben sem találtam; kérdéses - vajon a *babuša* magyar fejleménye lehet-e?

A. b. 9. *paduc* (*Chonrostoma nasus*; podust; Nase)

paducz: TESz. Galg. NySz.: Ballyn, paducz sütüe (Radv.: Szak.)

patusz, patisz: BS.

feketebélű, glíder, tintalopó: BS. Holly

patócs: A

paduc: BI., K

vésettajkú paduc: Holly Herm. Z

gombosorrú: K

suszterkeszeg: P

paduszk: Vigh

tintahasú: Vigh

Szláv eredetű, < **pod-ustb*. Ott is rengeteg alakváltozatban él, a szerbhorvát *patuc(a)* a magyarból került át: "to je po našem podust, a po njihovom (u Apatinu)

patuc¹⁷. Nyelvi kölcsönhatás eredménye a *suszerkeszeg* is: "Zove se pismo podust. To je šuster"¹⁸. A különösen sok változat nyilvánvalóan különböző szláv forrással magyarázható.

Herm.: a nép gyakran összetéveszti az évakeszeggel

BÉLM.: "A 'nasmus' az orráról kapta a nevét, mivel fajtájában egyedül neki van ilyen horgas és hatalmas orra."

A *feketebélű*, *tintahasú* stb. elnevezések azért keletkeztek, mert testüregének belső fala fekete, és gyomornedve is fekete színű.

A. b. 10. *fehér amúr* (Ctenopharyngodon idella; beli amur; Graskarpfen)

Amúr néven általánosan ismert (BI., BII., K, A, P), újabb halaink közé tartozik.

K.: "1970 óta van a Tiszában, azelőtt sohasé vót ére mifelénk. Oroszországból telepítették bē. A környékben 1970-ben nagy árvíz vót, és így halastavakat elöntötte, így került a Tiszába."

A hallal együtt itt tehát a név is átkerült.

A. b. 11. *fejés domolykó* (Leuciscus cephalus; klen; Döbel)

Halászaink nem ismerik a *domolykó* nevet. A csabak, doktorka népi nevek nem használatosak ezen a területen.

Feltételezhetjük, hogy elenyésző példány jut a Tiszába, mivel inkább pataki hal.

Brehm: nagyfejű hal, fejeshal

A. b. 12. *leányhal* (Leuciscus virgo; ? ?)

boldogasszony-hal: NySz. "Lehet azonos a Leuciscus virgo fajjal, melynek magyar népies nevei közt van a leányhal, szűzhal, szűzleányhal."

leánykoncér: Herm. BBV.

Tömörkény is említi.

Összetévesztik a pirosszemű kelével.

A. b. 13. *szélhajtó kűsz* (Alburnus alburnus; uklija; Ukelei)

Kűsz: TESz. (1800)

kisz: Herm.

szélhajtó kűsz: BBV.

ruszli: K, M, Z, BII.

ruszlihal: BI.

17 Srpskohrvatska Leksika Ribarstva 279. l.

18

A *kűsz* bizonytalan eredetű szó. Talán ősi örökség a finnugor korból.

BS.: "nevét (szélhajtó) onnan kapta, hogy rajokban jár szélvédett helyekre."
Herm.: "röpülő rovarokat fog és felborzolja a vizet."

Nevezik "sneci"-nek, "snajder"-nek is, de vidékünkön ezek a nevek nem ismeretesek.

BÉLM.: "Az 'alburnus' egy apró, ezüstös színű halacska, németül 'Weißfisch', 'Schneiderfisch' magyarul 'fejérhal'".

A. b. 14. *szivárványos ökle* (*Rhodeus sericeus amarus*; gavčica; Bitterling)

ökle: TESz. (1530) OklSz.: öklje pisces due

NySz.: Vöttem öklet, retkeet kop halat

persling: K

keserű hal: Brehm.

Az *ökle* valószínűleg német eredetű: <*ikle, *ükle, irodalmi német Uckelei 'szélhajtó kűsz'. A németbe pedig a szlávokból került (vö. uklija).

Herm.: "kis, keserű halacska"

A. b. 15. (*bodorka*) = *veresszárnyú koncér* (*Rutilus rutilus*;
bodorka; Plötze

Koncz hal: TESz. NySz.

konczhal: Galg. (a kelére érti) Fay NySz.

konczár: Herm.

koncér: BI.

A *konchal* összetett szó; magyarázható összetétel. Előtagja német jövevényszó <kunz, kunze 'fiatal lazac'. További vizsgálatot kíván a *konchal* előtagjának és a szintén pontyféle jelölő *koncér*, *koncár* szavak viszonya.

bodorka: M, K

búzaszemű keszeg: K, M

M.: "a búzaszemű keszeg olyan hosszas, mint a búcó, olyan szép, gyönyörű szeme van, mint a búzaszém. Sárga szeme van, csillogós. A bodorka ... az más..."

buzakeszeg: BI., P: "ikrás, a nép nagyon szereti"

bodorkeszeg: M

veresszárnyú keszeg: Herm. Z

vörösszárnyú keszeg-piroszárnyú keszeg: BI., BII., K

piroskeszeg: P

tamáskeszeg: M

A. b. 16. (*ragadozó ón*) = *balin* (*Aspius aspius*; bucov; Rapfen)

A szaknyelvben ez a kettőség fennáll.

ÓN:

Heunes: TESz. (1138/1329) személynév

ónhal: TESz.

óny: MTSz.

búció: BI. K

balin: BI. K

ragadozó ón: K Herm.

Az *ón* szavunk finnugor örökség <*sǎβnǎ. A magyar szó szókezdő ó-je a szóbeliseji fgr. *β vokalizálódása, vm. a megelőző magánhangzóval alkotott eü kettőshangzó monoftongizálódásával jött létre.

Herman szerint ez a hal megérdemli nevét, valóságos veszedelem, rohanáskor barázdát hasít a vízen. Ezért nevezik a halászok *vezérhal*-nak, *nyíl*-illetve *fenekeszeg*nek.

BALIN:

balyn hal: TESz. RMGI.

balen: RMGI. TESz.

ballyn: NySz.

bálinthal: BS.

bolén, bolyin, balink...: MTSz.

ballin: SzegSz.

Szláv eredetű, ott különféle halfajtát jelent; a szláv név etimológiája nincs tisztázva. A sokféle magyar alakváltozat különböző forrásból keletkezhetett. A legrégebb magyar változathoz (*balin*) a szlovák, ill. a horvát áll legközelebb.

A *bálint*-nál népetimológias módosulást találunk.

A. b. 17. *kele* (*Scarinius erxtrophthalmus*; crvenperka; Rotfeder)

A *pirosszemű kele* is egyenrangú hivatalos neve.

vörös szárnyú keszeg: RMGI.

vörösszárnyú keszeg: K, M, BI., BII.

pirosszárnyú keszeg: K, M, BI., BII.

piroskeszeg: P

pirosszemű kele: Z, Herm. Münk.

tamáskeszeg: Brehm

vörösszárnyú koncér: BS.

piroska: BS. Herm.

Herman Ottó 24 magyar népies nevét gyűjtötte össze, "a némettség is 15-ön szólítgatja".

A keszegekről általában

A népi elnevezések sokasága, színgazdaságára, de egyben szinte átláthatatlan átszövődése jellemző erre a nemre. Az egyes fajok és alfajok nagyfokú alaki hasonlóságával magyarázható a keszegnevek keveredése.

A keszegeket szokás *fehérhal* gyűjtőnévvel is nevezni. Bálint Sándor egy kihalt összefoglaló nevet is említ: *peszmege*.

Kezeg: OklSz. (1304) személynév

kezeg: RMGI.

feier keszeg: RMGI.

Akarmi keszeg: RMGI.

keszege: MTSz.

keczeg: NySz.

keszszeg: NySz.

keszég: SzegSz. M K

keszeg: Z A P BI. BII.

Származékszó, a *kesze-* alapszó ősi örökség a finnugor korból <*kečā. A magyar szó g-je denominális névszóképző. A *keszege* alakváltozat vagy a *kecsege* analógiájára jött létre, vagy kicsinyítőképzős változat, mint pl. a sórege. A szerbhorvát *kesega* magyar átvétel.

A. b. 18. *garda* (Pelecus cultratus; sabljarka; Sichling)

Garda: TESz. helynév

Karda: TESz. személynév

Gorda, Karda: NySz.

sugár kardos: Brehm, Herm. Munk.

balatoni hering: Brehm Herm.

kardkeszég: M, K, BS., Z

kardos: Herm. Brehm, SzegSz: "Következik a kardos, a menyhal, a sügér, a búció, amelyet ugyan kócnak is neveznek."

kardakeszég: BS

gallakeszég: M, K, Z

galla: K

gallakeszeg: P

kardhal: K

kardkeszeg: BI., BII., A

Ismeretlen eredetű, összefüggése a *kard* főnévvel még nincs bizonyítva. E hal neve számos nyelvben 'szablya, kés, borotva, sarló; vágóeszköz' jelentésű. Pl. lat. Pelecus cultratus - 'kés formájú bárd'; a ném. Sichling - Sichel - 'sarló'.

M: "... gallakeszég, aminek olyan a hasa, mint egy kard, kardkeszégnek is mondják".

Herm.: "szabó-nak is hívják, mert felette vékony, kevés húsu nagy szemű - ez az igazi magyar halászhumor" - jegyezte meg a szerző.

BéM.: "a garda, melyet a németek 'Sichling'-nek, azaz 'sarlós' halnak neveznek, bizonyára a sarló után, melyre az orra hasonlít."

A Duna menti halászok szerint háromféle húsa van, rák-, csibe- és halhúsa.

Egy néprajzi érdekesség is fűződik a gardához: Herman Ottó a Látott hal c. írásában beszámol a tihanyiak egészen sajtóságos Márton-napi (novemberi) halászatáról.

A. b. 19. *lapos keszeg* (Abramis ballerus; kesega; Zope)

laposkeszeg: Z, M, K

cápageszeg: K

Herm.: "a test silány, lapos, széles; szeme nagyocska".

Hozzá (és a dévérkeszeghez) fűződik az a babona, hogy ha nagyon nyálkás, akkor áradás lesz.

Kérdéses, vajon ezt a keszegfajt nevezi-e a nép még *silánykeszegnek*?

A. b. 20. *jász-keszeg* (Leuciscus idus; jez; Aland)

jaz kezeg: OklSz. (1549)

laz kezeg: RMGl.

laškéžeg: TESz.

fehér keszeg: NySz. RMGl.: feier keszeg

jác: MTSz

jász-keszeg: K, Z, M, BS.

ónos jász: Holly, Brehm, Herm. Vigh (ez a név a szakirodalomban is elterjedt)

ónkeszeg: Brehm, Vigh

jaszkó, jackó: MTSz.

Narancssárga színváltozata az *arányos jász*. Bél Mátyás is megkülönböztet bőrük alapján fehér, ill. sárga színezetű jász-keszeget.

K: "az utóbbi időben több és több van a Tiszában"

kenyérkeszeg: Bl.

kenyérhal: Bl.

protfis: Bl.

protvis: P

Ez utóbbi alakváltozatokat csak Becse és Péterréve környékén hallottam; ezek létre jöhettek egyrészt német hatásra. Brotfisch vagy Bratfisch fordításként - a protfis/protvis alakok pedig közvetlenül a szeréhorvátból kerül-

hettek a magyarba; az ott található változatok: protviš, protfiš, brotviš. A szerbhorvát nyelv a német Bratfisch alakot vette át.

A. b. 21. *bagolykeszeg* (Abramis sapa; crnooka deverika; Zobel)

bagókeszeg: BI., BII., P, A

bagolykeszeg: M, K, BS.

szápakeszeg: P, SzegSz

száp: BS.

szápkeszég: BS.

M: "valami irtózatossá nagy szeműek vannak a fejében, mint a bagolynak, mert a bagoly is elformálódik a többi szárnyasállattal; ennek a fél feje szem..."

Herm. szerint is a szeme nagy - bagolyszem

P: "ez a legdrágább hal"

Péterrévén hallottam egyedül a *szápakeszeg* nevet erre a halfajra, amit Herman Szeged környékére említ. Változata a *szápkészeg*. Ezek a formák a latin név (Abramis sapa) magyarosított változatai.

Érdemes megemlíteni, hogy erre a halfajra a szerbhorvátban használatos a *buzo-kesega*, a *žitna kesega* vm. a *karika kesega* népi elnevezés egyaránt.

A. B. 22. *dévérkeszeg* (Abramis brama; deverika; Brachsen)

dever: OklSz.

Divéres: TESz. helynév

dévér keszeg: NySz.: Az öreg tsukákat, tóbéli potykákat és dévér keszegeket efféle féreg nem állja. (Miskolczi G.)

dévér: rövidebb változatában is ismerik és használják minden gyűjtőponton

közönséges keszeg: BI.

A *dévér* ismeretlen eredetű szó. Mivel leggyakrabban összetételben, előtagként jelentkezett, jelentéstapadással önállósult. Eredetileg feltételezhetően nem halfajta neve volt, hanem tulajdonságot kifejező szó. A szerbhorvátba a magyarból került át.

K: "a dévérre mondják, hogy akkorát fogott, mint egy sütőlapát"

Herm.: "Keszeg néven a magyar halászság mindég a széles, lapos, ezüstös pénzű halat érti s a sorban a dévérkeszeg mindig első helyen vezérekedik."

□ *keszegel* – ha valaki igyekszik valahova.

bekeszegel: Hermannál: "halászó cigány a faluba - csak akkor mondják így, ha fogott is keszeget"

Átvitt értelemben használják a feltűnően sovány, vézna emberre is a keszeg szót - főleg férfira. Ez a lekicsinyítő jelentés onnan fejlődhetett ki, hogy ez a hal vékony, lapos alakú, vm. szálkás húsa miatt sokan nem becsülik sokra.

A. b. 23. *szilvaorrú keszeg* (Vimba vimba; plavonos buborak; Zährte)

évakeszeg: Herm. BS. Munk.

évahal: BS.

szilvaóru keszeg: BS.

Herm.: "az orrész kissé piszéken áll és szilvakékes - innen (...) igen találóan szilvaorrú keszeg."

A szakirodalomban is keveredik a fenti két név. A szerbhorvát népi neveknél is megtaláljuk a *szilvaorrú* megfelelőjét: šljivonosa, šljivak, plavonosa, nosonja, stb.

A. b. 24. *karikakeszeg* (Blicca björkna; Krupatica; Güster)

A szakirodalomban *sokáig ezüstös balin* a neve, még Hermannál is, Munkácsinál is.

karikakeszeg: általánosan ismert

karikakeszeg: M, K, BS.

ezüstös balin: Herm. Munk. Z BZs.: "Karikakeszegnek is hívják - a balin névvel viszont a ragadozó őnt szokták illetni."

tányérkeszeg: Brehm Herm. Vigh

Holly: "az *ezüstös balin* népi elnevezés"

Herman nem tartja keszegnek - bár elismeri, hogy alakja keszegeszerű, és nagyon hasonlít a dévérkeszeghez; szerinte "a halászok következetesen *keszeg*-nek mondják", bár nem az.

A szerbhorvát népi halnevek között is megtaláljuk karika kesega formában.

A csíkokról általában

chik: RMGI.

chuk hal: TESz.

czik: RMGI.

csik: NySz. Csíkért választig törekedének... (Levelestár II. 29)

tsik: NySz. tsik-szömw

csíkkal: P K

csyk: Galg. Csyk kodus leuel

halcsík: BS.

A *csík* ismeretlen eredetű szó. A szó í-je félhangzós i(i)-ből alakult. A magyarból átkerült a környező nyelvekbe, pl. a szerbhorvátba: čikov. Külső hasonlóságon alapuló névátvitel eredményeként keletkezett több jelentése a *csík* szónak; pl. 'daganat' értelme népi hiedelmen alapul, miszerint a daganatos betegségek állatok útján kerülnek a szervezetbe - pl. torokgyík.

A péterrévei halász elmondta, hogy a csíkhairól nevezték el a Csík eret, mely a falu határában folyik.

K: "Az állóvizek lécsapolásával a csíkhal is kipusztulófélben van, nagyon ritkán látni. Sokan összekeverik a kis haléléssel, azt hiszik, hogy kis csíkhal."

Nem minden adatközlő különböztet meg több csíkfajtát. Legtöbben csak azt tették hozzá, hogy *barai hal*. A martonosi halász egyszerűen "csíkok"-ról beszél, ezek szerinte hasonlítanak az angolnához - "az angolna jobban fekete, ezek még sárgás csíkosak." Több mint fél évszázaddal ezelőtti csíkászmódszert mesél el: "Ők lē vannak telepēdve ēgy olyan mēlységbe, és van ūgy, hogy lēapad a víz, ott vannak rakásra, ēgy 5–6 mētērmāza, és aztat kiszēdhetik kézzel."

Antóczi módszerét támasztja alá a Bél Mátyástól idézett adat: "A 'tűskés' [vágó csík] a folyókban is előfordul, de a 'kiásható', csupán csak a lápos, iszapos helyeken."

Itt kell megemlíteni, hogy Herman is említi "ásott hal" nevét, ez azonban a csíknak abból a tulajdonságából ered, hogy hetekig kitart a kiszáradt pocsolyák nedves iszapjában.

SzegSz.: "A Tisza-szabályzás előtt a szegedi rétségeken is sok csík élt, amelyet népünk káposztával főzve fogyasztott."

A. c. 1. *rēti csík* (Misgurnus fossilis; čikov; Schlammpeitzger)

Csak *csík* illetve *csíkhal* néven ismerik.

Herm. - a pákászok hisznek időjósító tulajdonságában.

Bél Mátyás könyvében pontos leírását találjuk a *csík-barométer* készítésének.

A néphiedelem szerint 24 órával előbb megérzi a vihart - ekkor felzavarja a vizet.

A. c. 2. *vágó csík* (Cobitis taenia; vijun; Steinbeisser)

vágó-hal: RMGI. NySz.

Ez az ún. *halélés*, a martonosi halász *biszár* néven emlegette. A nép *fityülőhal*-nak is nevezi: K: "a kopoltyúborótája egy kicsit szúr", M: "szűrő bajusza van".

Érdekes az utóbbi név keletkezésének a körülménye; hiszen nem a hal ad hangot, hanem aki (főleg gyerek) pusztá kézzel megfogja.

A. d. 1. *süger* (Perca fluviatilis; grgeč; Barasch)

Siguer: OklSz. (1199) személynév

/iger: RMGI.

swger: TESz.

sigér: NySz: Kövi halatsák a sigér, a márna, a jászkeszeg (Comenius)

hegyesszakállú sigér

sfiger: NySz.: Sfiger avagy dörgécze neve tűskés halacska

sügre: Herm.

csapó süger: Herm. Z Holly

pulák: K Z M

bandár: BI. BII. Z, A, K, P, M (általánosan ismert)
 réti dúber: K
 persli: BS. Herm.
 persling: BS. Bélm.
 duber: Herm. M, BS.

A *süger* ismeretlen eredetű szó. A *bandár* szerbhorvát átvétel, Becse környékén csak ezen a néven ismerik. A *bandár* nevet már Herman is említi Budapesti használatára vonatkoztatva.

BÉLM.: "... a harmadik sügerfajta az igazi, melyet Perslingnek hívnak a németek."

Herman szerint is németből alakult ki a *persli*, *persling*; a német "Bärschli" alakból.

Kérdéses, a Bálint Sándor említette *bondárhal* azonos-e a bandárral? Leírása ui. teljes egészében megfelel a "csapó süger"-nek, vagy a fekete sügernek.

A. d. 2. *fogassüllő* (*Lucioperca lucioperca*; smud; Zander)

Sileu: TESz. (1138/1329) személynév

swllw: OkISz.

scilew: RMGI.

sille: TESz. RMGI.

Süllő: RMGI. NySz.: "... süllőt, hártsát add a szakátsnak" (Radv.)

syll: NySz.

Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó 'fogas, süllő' értelemmel; <šilly. A románba a magyar alak került át. Voltak próbálkozások, hogy a német Schill alakkal kapcsolják össze.

Galgóczinál igen ingadozó helyeírását látjuk: Swllo, Söllö, Sullo.

Galeottinál *fehérhúsú csuka* a neve.

közönséges süllő: BI.

Herm.: "a Balaton poszárja"

BÉLM. a csukához hasonlítja: "A mélyben vadászik, felszínre csak akkor jön, ha rabol. Húsa kissé szívós, akár a csukáé, miért is 'lucioperca'-nak sógércsukának nevezik. Német nevük Schiel..."

A. d. 3. *kőszüllő* (*Lucioperca vogensis*; smud kamenjak; Wolgazander)

Kevésbé ismert, később terjedt el a Tisza vidékén.

kövi süllő: K Z BS.

tarka süllő: BS.

A nevek a halászoknál a süllő méreteihez fűződnek; így a kanizsai adatközlő szerint a *kővisüllő* kisebb példány (0,5–1 kg-ig), a *süllő* 2–3 kg-ig, a *fogas* pedig a nagyobb hal.

Bitó János szerint, ha 1,5 kg-nál nehezebb, akkor már *fogas, fogassüllő* a neve.

A. d. 4. *durbincs* (*Acerina cernua*; balavac; Kaulbarsch)

gergecze: TESz. (1469)

dergecze: TESz. NySz. RMG1.

dergécse: TESz. EMG1.

dörgécze: TESz.: Sügér a vagy dörgécze nevű tüskés szárnyú halacska.

dörgécse: OklSz. TESz. Nysz.

dörgéche: OklSz.: Apró halat koppot dörgechet eg iccze köui halat

durbancs: TESz.

dirgencs, dörgencs, dürgencs... MTSz.

durbincs: M, BI., BS.

dúber: M, K

görgincs: P

bules: P

gergincs: BI., BII.

girgincs: A

A *durbincs* ismeretlen eredetű, összefügg az azonos jelentésű *dörgécsé*-vel. Egymásnak palato-veláris megfelelői. A sok alakváltozat labiális-illabiális, hasonulásos-eihasonulásos hangváltozásokkal, az *n* váltakozó betoldásával magyarázható.

A szakirodalomban és egyéb forrásokban *vágó durbincs* néven is előfordul (Herm., Brehm, Z, Munk.).

A *paptetű* (Holly, Herm.) népi neve is ismert, ui. bőrét a szívóférgek lárvái feketén pettyessé teszik. A *varsinta* népi elnevezést BélM. és Herm. említi, a *varkó* pedig a Brehm-ben található.

Herm.: "teste zömök, háta ívesen domborodó; - innen 'disznóhal' a népies neve."

A martonosi halász szerint a durbincs és a dúber rokonok, a dúber nagyobbra nő. "A 15–20 dekás durbincs van legalább 100 éves." - állítja.

A kanizsai adatközlő humorosan "durbincssógornak" is nevezte. Herman szerint a halászok ómennek tartják, mert halszegénységet jelent. A múlt században ennek az apró, értéktelennek vélt hálnak a nevét jelzőként alkalmazták kis, jelentéktelennek tartott dologra.

A szerbhorvát grgeč, grgeš 'csapó sügér' a magyarból való.

A. d. 5. *sehymes durbincs* (*Acerina schraetzer*; prugasti balavac; Schraetzer)

ilonahal: BI., BII., BS. (Ő a csapósügérré érti)

ilonkakeszeg: Herm.

ilonka: BS., P

ilona: K

ilonckeszeg: A

ilonc: A

selyemhal: Herm.

srác: Herm.

M: "nagy feje van, a teste még kicsi; nem keszegfajta, inkább hasonlít a durbincsra, annak lehet a rokona."

K: "Az 1960-as és 1986-os évek között csak 1 darabot fogtam, de nem hallottam, hogy más is fogott volna."

A *srác* megfelelője megtalálható a szerbhorvát népi nyelvben is (*šrac*). Bél Mátyás is említi - varsintának nevezi (a vágó durbincset is) és kiemeli német nevét is: Schraezel. Nem elképzelhetetlen, hogy e német alak magyarosított változata a srác (sráchal, srécer), amely átkerült a szerbhorvátba is.

Hozzá fűződik a hiedelem, hogy megjelenése halszűként jelent.

A. d. 6. magyar búcó (Aspro zingel; veliki vretenac; Zingel)

nagy kóc: K

nagy orsóhal: K

barátkóc, kóc, cingli: BS.

A szerbhorvát cingel és a magyar cingli a német Zingel változata.

A Duna vidékén *orsósüger*.

K: "A nagykóc megnől kb. 1 kg-ig, de ez már nagyon ritka. Testén vannak köröszbe fehér csíkok szürke alapon."

M: "Úgy néz ki, mint egy cēruza, olyan hosszú farkacskája van, olyan gömbölyű és nagy feje van és akkor hirtelen lēmég a farkához. Olyan hosszú farka van, hogy egy negyed kilós 30 centi. Olyan feje van, mint a békának. Nem nagyon tarkállódzik, olyan színe van.

A. d. 7. német búcó (Aspro streber; mali vretenac; Streber)

kis kóc: K

kis orsóhal: K

szivarhal: K

pocokfarkú; Herm. (a nép pocokszerű farka után nevezte el)

orsófark: Galg. Fay

orsófarkú hal: NySz.

némötkóc: Herm.

A szerbhorvát bucov (buca, bucika) a magyar búcó átvétele.

P: *vörösbarát*: "vöröses színű, drága hal, a baráthallal együtt"

NK: "A halászok legkedveltebb hala. A kis kóc nem nő meg nagyobbra, mint egy szivar, és olyan hengéres a teste is, csak a farka felé finoman elvékonyodik."

Kevés adatközlő különböztette meg a két fajtát, leginkább *kóchal*, *baráthall* ill. *orsóhal* nevet említettek a két halfajra egyaránt.

chuca: RMG1.
köz-csuka: Herm.

A *csuka* szláv eredetű szó: < ószláv *ščuka*.

K: kis csuka = *csukatur* vagy *bugylicsuka*

Ragadozó természetéről kapta az "édesvizek ragadozó farkasa" elnevezést - a RMG1.-ban többször is a *Lupus* 'farkas' főnévi hasonlatot találjuk mellette.

BÉIM.: "Csukának hívom azt a nagyon ismert halat, amelyet egyesek farkasnak szeretnének elkeresztelni."

□ hallgat, mint a csuka

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Az adatközlőktől följegyeztem olyan népi halneveket is, amelyeket nem sikerült azonosítanom. Ezekkel főleg ritkábban előforduló halfajokat nevezhettek meg. Így csak sejteni lehet, hogy a *lükikeszeg* (Péterréve) esetleg a kurta baing népi neve. Az adatközlő szerint: "a víz tetején úszik, kicsi fehér hal". A szakirodalomból tudjuk, hogy ez a legkisebb erre található hal, a szokása, hogy "fejével a hínárt bökdösi" (BZs. 10. 1).

A szintén Péterrévén hallott *vízibornyú* elnevezésű hal rejtélyét - melynek "négy lába és farka is van" - nem sikerült megoldani.

Népi halneveink rendszerét áttekintve, rendkívül összetett, színes kép alakul ki erről a nagy múltú névrétegről. A színgazdagság mellett is tapasztalható azonban bizonyos variáns-szegényedés, amelyet - ha stilisztikai számításokkal nem is bizonyíthatok -, a korábbi nyelvhasználattal való pusztító összevetés is kimutathat. Ez a szegényedés azonban "természetes" velejárója a népi halászat hanyatlásának.

A vizsgált területen érdekes módon keveredik a nyelvi régiség, a tájnyelvi jelleg, a különböző idegen nyelvi hatás és a korszerű ichtiológiai terminológia. Ez jól bemutatható egy-két ismertebb halnevünknel:

Durbincs

durbincs

dúber, durbincs

dúber, durbincs

durbincs

girgincs

bules, görgencs

gergincs

VII. Betűrendes halnévmutató

- amúr 38
fehér amúr 38
angolna 57
babuna 36
babuska 36
bagolykeszeg 45
balin 41
bandár 50
baráthál 54
barátkóc 54
bodorka 40
búció 41
busa 35
búzakeszeg 40
cigányhal 32
cigánypotyka 32
cingli 54
compó 32
csapó sügér 50
csík 48
csillagostok 27
csuka 58
dévérkeszeg 46
dörgécse 52
durbincs 52
évakeszeg 47
ezüstös balin 47
fehérhal 42
fehér széleshomlokúhal 35
fejes domolykó 38
fogassüllő 51
gallakeszeg 43
garda 43
gergincs 52
gobhal 34
halélés 43
haleléség 34
harcsa 55
ilonahal 53
ingolna 57
jász-keszeg 44
kárász 35
kardkeszeg 43
karikakeszeg 47
kecsege 28
kele 42
kenyérkeszeg 44
kis kóc 54
kis orsóhal 54
koncér 40
konchal 40
kophal 34
kősöllő 51
küllő 34
fenékjáró küllő 34
kűsz 39
szélhajtó kűsz 34
lapos keszeg 44
leányhal 38
linyák 32
magyar búció 54
márna 33
menyhal 56
nagy kóc 54
nagy orsóhal 54
német búció 54
nemhal 34
ökle 39
ón 41
paduc 37
persling 39, 50
pettyes széleshomlokúhal 35
potyka 35
pozsár 29
protvis 44
ragadozó ón 41
réti csík 49
rózsamárna 33
ruszli 39
selymes durbincs 53
sőreg 27
suszterkeszeg 37
sügér 50
süllő 51
szálnakeszeg 45

szilvaorrú keszeg 47	vajhal 34
szivárványos ökle 39	vargahal 32
tamáskeszeg 40	veresszárnýú koncér 40
tok 25	viza 24
tolsztobik 35	csillagos viza 27
törpeharcsa 56	vörösszárnýú keszeg 42
vágócsík 49	zsidóhal 33

VIII. Irodalomjegyzék

1. A horgászat könyve: Szerk. Vigh József, Bp. 1963
1. Bálint Sándor: A szögedi nemzet, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1974/75-2 Szeged, 1976.
3. Bálint Sándor: Halélekek, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 156–160, 1.
4. Bél Mátyás: A magyarországi halakról és azok halászatáról, A Tractatus részlete, Bp. 1984.
5. Bosić, Mila: Ribarske sprave i alati u Vojvodini, Novi Sad, 1982.
6. Csallányi Gábor: Hálósúlyok a szentesi múzeumban, Néprajzi Értesítő VIII. k. 43–50, 1.
7. Halak – bűvárzsebkönyvek s., Móra könyvk., 1975.
8. Herman Ottó: A magyar halászat könyve I–II. k., Bp., 1887.
9. Herman Ottó: Ósi elemek a magyar népies halászeszközökben, Archeológiai Értesítő, 1885. 3. füzet 153–167.
10. Jankó János: A magyar halászat eredete I–II. k. Bp. 1900.
11. Katona Pál: A tiszai halászat - kézirat.
12. Károlyi Sándor: Általános és magyar jelentéstan, Akadémiai k., Bp., 1970.
13. Keszeghorgászat - versenyhorgászat, Szerk. Holly Iván, Mezőgazdasági k. Bp., 1977.
14. Landgraf János: A halászat Magyar Földrajzi Évkönyv, 1927., 298–506. I.
15. László Gyula: A honfoglaló nép élete, Bp. 1944., 316–323. I.
16. Mihajlović-Vuković: Srpskohrvatska leksika ribarstva Novi Sad, 1977.
17. Péntes-Tölg: Halbiológia horgászoknak, Natura k., Bp. 1977.
18. Reizner János: Szeged története I–IV. k., Szeged, 1900.
19. Ribolov na Tamišu, Narodni Muzej Pančevo, 1954.
20. Solyomos Ede: Leévtári adatok a szegedi halászat történetéhez, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969/1, 41–63. I.
21. Studien zur europätschen traditionellen Fischerei, Baja, 1976.
22. Szűcs Judit: Halászat, vadászat, madarászat Szentesen, A J. Gy. Tanárképző főiskola Tud. Közl. Szeged, 1983., 91–100.

REZIME

Jezičkoistorijski prikaz narodnih imena riba u Tisi

Prikupljanje i sačuvanje stručnih izraza delatnosti koji izumiru (kao što je i ribarstvo) je aktuelan zadatak. Rad sadrži prikupljene i obrađene narodne nazive riba koji su se mogle ili mogu uloviti u reci Tisa. Terenska istraživanja su vršena na relaciji Kanjiža-Bečej na 6 istraživačkih punktova. Po mogućnosti su ispitani profesionalni ribari. Imena riba su prikupljena u širem kontekstu teme. Za komparativni materijal korišćeni su podaci narodnog jezika iz Segedina.

Obrada imena riba su vršena na osnovu genealogije u člancima. Tokom istraživanja pokazalo se potrebnim sinkronu i diakronu sliku prikazati u istim člancima zbog praktičnih (npr., preglednost) i lingvističkih (npr. mogućnost upoređivanja, varijante) razloga. Sadržane informacije za pojedine elemente sistema naziva (zaglavna reč) su: zvanični mađarski oblik, odgovarajući latinski, srpskohrvatski i nemački naziv. Zatim sledi obrada iz aspekta istorije jezika sa datiranjem i lokacijom prvog pojavljivanja imena i sa njegovim kasnijim oblicima. Ovde su prikazani najbitniji podaci i citati vezani za data imena, kao i informacije dobijena od kazatelja. Na takav način su prikazana 100 imena.

ABSTRACT

Vernacular fish names along the Tisza river in the view of language history

The collection and preservation of the special or technical terminology of vanishing trades (such as fishing) is a current task. As a contribution to it, this paper contains a collection and procession of vernacular fish names (once) used along the Tisza river. Field work has been organized on six different locations between Kanizsa and Becse where (chiefly) professional fishermen have been interrogated. The traditional fish names have been successfully collected in a broader context of the topic. As a comparative basis we have used vernacular data from Szeged, Hungary.

Procession of the fish names followed the geographic origin and resulted in entries. In these entries the superposition of synchronous and diachronic patterns seemed to be justified by practical (easier survey) and linguistic (comparability, different forms) aspects. Each main element of the system (each entry) contains the following information: official Hungarian name form, latin, Serbocroatian and German equivalents. These are followed by language historical data: first appearance of the name (place, time) and its form changes. Significant sources and data are directly quoted as well as additional information given by our data suppliers. There are 100 vernacular fish names presented in this way.

A KONYHA, A NÉPI ÉTKEZÉS, SÜTÉS-FŐZÉS SZÓKINCSE KANIZSÁN

Turi Márta

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. jan. 20.

Adatközlőin segítségével "belekóstolhattam" a már szinte teljesen elfelejtett régi kanizsai ételekbe, pontosabban meghallgathattam és hangszalagra rögzíthettem a fél évszázaddal ezelőtti "konyhatitkokat". Ezek a "receptek" nem az akkori úri házak, módosabb gazdák szakácsnőitől származnak, hanem a szegény zsellér-, kubikos- és napszámoscsaládok sanyarú sorsát félmjelzik, illetve a két említett pólus között álló iparosok mindennapi és ünnepi étkezését hivatottak bemutatni.

Kanizsa lakossága a XX. század első felében túlnyomórészt mezőgazdasággal, külterjes állattenyésztéssel, iparral és kereskedelemmel foglalkozott. A társadalmi rétegződés, a jólét vagy annak hiánya nyomon kísérhető, és a nyomok a konyhába, a kamrába vezetnek, s arról árulkodnak, mi került, mi kerülhetett a fazékba, üstbe, lábasba.

A gyűjtést 1986 novemberében végeztem, nem egy meghatározott városrészben (Tópart, Budzsák, Falu, Kőrös, ...), hanem többen, olyan emberek "főzési meséit" hallgatva, akik maguk is szívesen vesznek fakanalat a kezükbe, más-más foglalkozásúak és az életkoruk is különböző.

Adatközlők:

1. Gubi Erzsébet, 1902, háziasszony
2. Nyári Cecília, 1907, iparos
3. Pósa György, 1908, földműves
4. Lőrincz Etelka, 1909, földműves
5. Török Katalin, 1917, háziasszony
6. Bicskei Szilveszter, 1918, iparos
7. Pósa Mária, 1930, értelmiségi
8. Bata Erika, 1958, értelmiségi

A k ö z v e t l e n gyűjtési módot választottam, s annak mindkét formájával éltem; ha megnyilatkozó volt az alany és nem kalandozott el a témától, hagytam, nem szóltam bele, csak megfigyelőként ültem a meleg konyhában, ha meg kevésbé volt beszédes, akkor aktív szerepet vállaltam, és kérdés-felelet formájában zajlott a beszélgetésünk. Arra törekedtem, hogy az adatközlők folyamatos beszédét rögzítsem hangszalagra, s ebből a szempontból a sütés-főzés igen hálás téma.

A felvett szöveget igyekeztem fonetikusán jelölni, nagyolt átírást használva. A megfigyelés alapján az ész és a legelterjedtebb, bár megtalálhatók az őzés és az ízés nyomai is (ez utóbbi nem következetes, mert ugyanaz a személy bizonyos szavakat így is, úgy is ejt, pl. p^héntek/p^híntek, k^hémény/k^hímény, k^henyér/k^hinyér, k^hem^hence/k^hem^hince).

A hangtani jelenségeket a következőképpen jelöltem:

1) a hangok hosszúságát: ē, ā, (ēre, āra),

2) a nazális mássalhangzók képzéshelyi különbségét:

n, ŋ m (ed^hénbe),

3) a zöngetlen mediákat: B, D, G (küszöB),

4) a cacuminalis zárhangokat: ṭ, ḍ, ŋ̣; postalveoláris ṭ, ḍ:
tudtam, < < tujtam,

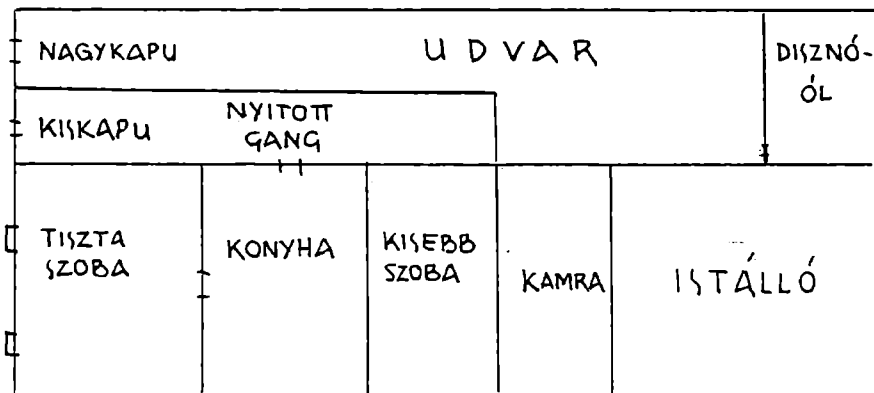
5) az illabiális ě-t: ě (m^heg^hész^hi),

6) a nazooralis magánhangzókat: v^hā (van), é (én).

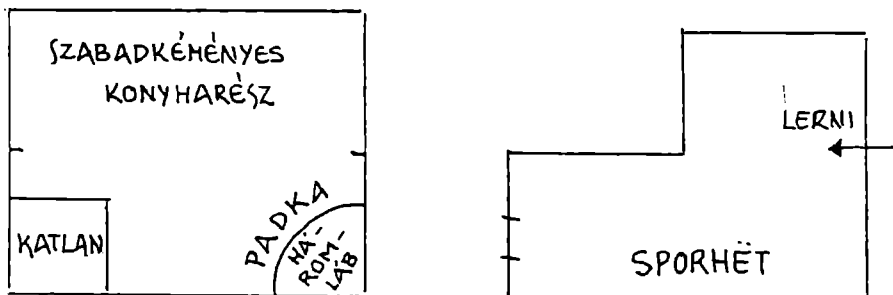
A hangtani jelenségeket jelölő táblázatot Bárczi Géza FONETIKÁJA alapján állítottam össze (Tankönyvkiadó, Budapest, 1960, EGYETEMI MAGYAR NYELVÉSZETI FÜZETEK).

A RÉGI KONYHA LEÍRÁSA

”Két ablak vót a zúccára, avvā szembe vót a konyhába a b^hejáró ajtó. Vót előtte gang, nem csukott gang, hanem nyitott, d^hészka támlája vót, nem vót lépallatóvā. A gangbú jártung b^hé ja konyhába, a konyhábú m^hég a szobába.” (Lőrincz Etelka)

"A konyhának a fele vócs csak szabatkímínyés. A konyha idáig pallatová vót, idáig é vót falazvá. A falhon ide vót rakva a kemince szájáig egy magoslat, ezén vót egy vasláb, háromlábú vasláb, a szabatkémény alatt. Itten, ezén a vaslábon főszték lábozsba, fekete vaslábozsba. Vót főzőfazék is, akit a keméncébe is béraktunk, ennek nem vót földője, teteje. A másik ijen sarogba vót a bérakot katlan." (Lőrincz Etelka)

"A konyha ojan szabatkímínyés vót, fõnt a tetejiné kivót a kímínyye. Szabatkémén vót, ahun fûtõttek, érú is vót kemince, érú is, oszt a közepin kigyütt a füst. Fõ vót akasztvá a kóbászok még a szalonnák. Jõtt ki a füst, akkó ot füstõlõdött a hús. A konyhába vót bérakot sporhéd, vas vót a teteje, éggyik felú fõment, vót éty patkája, ev vót a lerni. A füst mენტ föl cugba. A lerni az magossabb vót. Vót ahun téglábú, vót ahun vájogbú rakták, bē vót tapasztvá, még bemeszēték. Annak a füstye is a szabatkímínbe mēnd be. A tetõn kívú csak a rēndēs kímín vót." (Lőrincz Etelka)

1.1. A KEMÉNCÉ/KEMINCE

"Abba a zidõbe búbos keménce vót, ijen szõgletēs nem vót. Sárbug készút még vájogbú. Keskényēdēt, és fölú vót éty perēme. És mindēn keménce mellett vót kuckó. A kuckóba jáccottak a gyerekēk, még esetleg a zõregēk is fölútek a kuckóba melegēdni. És patka vót a keméncén. A keméncét úty tüzēték, hogy a konyhába vót égy nyitot része, amire vót ajtó, és ot fûtõttēg bē kukoricaszárrá, hulladēgdógokká, ... szalmává is. Asz monták, hogy az az elõke, ami ēzárta a kémérú, a keménce melegítõs részit. Vót éty külsõ ajtó, utánna a kémérúrész, és kémérúrészit a parazsasrészitõl ēzárta a zelõke. Hasznáták a sûtõlapátot, a szēnvonót, amivē fõtúrták a parazsat, hogy as sokájig izzon." (Nyári Cecília)

"Vót az a nētysarkos kemince is, aszt is ugyanúgy hasznáták, mind a búboskeméncét. Vót ahun a gargbú fûtõttek, vót ahun kintrú köllött fütēni, rõzsevē, szalmává, szárízikkē, ... kinek mi vót. A tüzēlēsõn hasznátuk a szērvonyót, ... a vaspiszkafát. Télēn mēkspórótuk a tüzrevalót, tuggya, nem köllött a sporhédba bēgyujtani." (Török Katalin)

"A kemince elõtt kokszoskájhánk vót, de akkó nem lehetēt kapni kokszot, oszt a zuram fölēpítette a keméncét. Kerek kemince vót, banyake-

mince ... vaty hitták még búboskemencének is. Szalmát még pocsojás sarat csináltak, oszt a szalmát így gyúrték bele, ijen hurkaalakúkat csináltak. Mégvót az a kerék, ami vezette őket kerékre, ... ojan vas vót. Eszteret úy símították. A kemencének vót szája, ahun fűtöttek, vót előtéje, avvá csináták bē. Amikó sárrá bēhurkászták, akkó kívú, belú bētapasztották. Kívúrú bēmeszáték, de belú nem. Lassan kitűzēték szárazra, hogy nē repeggyēn még, oszt asztám mán fűthettük. Apánk idejibe nētysarkos kemince nem nagyon vót, mán inkább kīsűbb, asztat ojan szekrénkemencének montuk.” (Gubi Erzsébet)

”A zudvarba vótak *döngötkemencék*, a búbos fajtája vót, az dirēkt a nyári sűtésre vót. Vót aki télēn, nyáron a bēnti kemencēt hasznáta, a zē anyám is, ha például rétest akart sűtni.” (Bicskei Szilveszter)

”Ma már másfajta kemencēt csinálnak, ki van lapozvá; szögletēs, a lapok formája miatt, de ugyanúgy mégvan mindēne, minD a régi kemencének. A teteje lē van sárral tapasztva, csak az oldala van kīlapozva. Van ahol vam még patka mellette, de aszt is fából csinálták. Az ojan pad.” (Bata Erika)

I.2. A KONYHA BERENDEZÉSE

I.3. EDÉNYEK

”A konyharészben volt ēgy kaszni, ojan falikaszni; nem különálló bútor-daraB, hanem az a falba volt építvē, csak ēgy ajtaja volt, még a falban polcok. Az edények, a főzōedények is, még a tányérok is, ki voltak akasztva a falra. Nem porcelántányérból ēttek például az én nagyanyámék sē, hanem méj, ēgetett agyaktányérokból. Volt csipkēsszélú is még ēgyēnēs is. Ki volt dīsztívē, rá volt kézzel festvē valami. (...) Mindēnt kanállal ēttek. Nagyon sokszor, ha sijettek, valamijen mēzei munkájuk volt, nem is terítettek még, hanem lēterítettek valamit a földre és körülülték a lábast, és még a tányérokból sē ēttek, hanem mindēnki kapott ēty kanalat, még egy daraB kēnyeret, és kanállal mindēnki annyit ēvett a közōs lábaszból, amennyi jōsēt nēki. Fōleg bapfōzelék vagy paprikás volt az ebéd, ētytálétel; káposzta, fűstölt hússal.” (Pōsa Mária)

”Vaslábazsba fōsztünk, utōb vót ez a zománcos lábōs, de elejibe legjobb az a régi. Inkább a lábōst hasznátuk, a fazék az levesnek vót vaty tészát kifōzni. De vótak ezek a ... vas kaszrojnak montuk mink űket, abba legjobb szeretünk főzni. Háromlábú vaslábōn is fōsztünk, rátētűk a lábōst, oszt alatta tūzētünk. Vótak ojan konyhák, hogy nem vótak lépallatōvá, asz pitarnak neveszték, vót katlany építvē oda, annyi, hogy ēgy lábōs ráfērt. Ott ahun mēnt ki a fűst a szabatkémēnbe, a natykémēnbe, ot vótak a szalonnák, a kōbász, ijesmi; ahoty fōnézēt, kilátott, ezeket ot fűstötük, még nyáron is ot vót, mer ot jō hűvōs vót. Fűstlōkímīnynek is hittuk, ot fűstötük a sonkát is, mindēnt, ami vót. Nāgyon szépen mēkfűstlōdōtt. A kemencébū gyűtt ki a lārkfēle vaty fűst. Az még dirēkt ojanakō űgy vót, hogy nedves szalmāvā fűtöttek, hogy az nē lángōjjon, hanem mentū tōB fűstöt erisszēn. (...) Tálakat is hasznátunk, cserēptálakat. Rűzássak vótak. (...) Fateknyōbe sűtöttük a kēnyeret. Hasznátuk a csīkszēdōt, levesmerōt, kanált, vēllát. (...) Ami vēllára valō vót, ē nem ēttem mēk kanállā. Az ē bōdogűtt

apám, mindég mikó íty hazakerütem, osz szárasztészát vaty paprikást főzött az én anyám, akkó mám mindég monta, hogy hozzá mán a Katinak vállalát, mer az nem tud énni. Sokszó viccőtek, hogy a zistállóbú hozzon vállalát.” (Török Katalin)

”Stélázsi vót a falon, még díszványérok vótak fölaggatva. Mégvót a hejük a bojthajtásná, hatot vagy nyócat raktunk föl a falra, párossan. Még még most is ritkán lehet tanáni plébú csinát földőtartót. Az is ot vót a pitarba, sorba, naccsáG szerint ráaggatva.” (Pósa György)

”A stélázsira papírt tettünk rá, cifrát, gyümöcsök vótak rajtuk, asztat ünnepnapokra lécsérétük vagy mikó meszétünk. Kipérzáták a falat. Valami rossz kalapot éaktunk, vékonra, és belemártottuk a festégbe, os csak úgy odadobátuk, ide, oda, ahogy esött. Menné cifráb légyön. (...) Vót éggy álvány, dészkbú vót csinává, a kánák rá vótak tévé, mē hortok a vizet a kútrú. Vótak csuprok is, azoknak vót csüccsük, ... korsóknak hittuk őket. Azokat vátották fő később a plékánák. Bögrébú még kancsúbú ittunk, akkó nem vótak ojan díszös poharak, mind mostan.” Török Katalin)

”Stélázsi vót, ojan akit a falba csinátak. Vót méjedés, oszt póccokat tettek, akkó vót ajtó rá. Akko nem vót spejz. A komrába mindēn vót, végyes vót, ugyé, zöccség, répa, krumpli, télön oda tárótunk mindönt. Vót póc főcsinává, oszt oda rakottunk rá, paradicsomosüvegöket, még ami köllött.” (Bicskei Szilveszter)

”Kánába tartottuk a vizet; cserépkanta is vót, cserépfazék is vót, oszt hosztuk a vizet a kútrú. Érú vót a konyhába éty kis kutli, ojan falba építēt kis stélázsi szerú, ot vót éty kis énnivaló vagy éty kis befött. A zajtó hátamégēt vót écs csinát patféle, azon vótak a kánák. Vót cserépkantába, fazégba még bátokkánába. Egy bátokkána mindig bēnt vót a zasztal alatt éty téglán, akibú mindig ittak, hogy nē légyēn ojan hideg. Há, nem vót akkó kancsú! (...) Sok helēn fő vót aggatva ijem méjeBB parasztáalak, nem ijen lapos tányérok; égetēt agyagbú vótak, de nem vótak őfestve. Nem vót még, hogy hányat kó főtēnni, ki mēnyit tēt fő. Vót ahun szép porcolántányér fő vót rakvá hús is. (...) A konyhába még nálunk a zasztal, szék vót, nō, de az mán később vót, amikó lē vót pallatová. A zé nagymamámná mán vótak porcolán szép rúzsás tálak a falon. Mikó é férhőmentem, ékaptam édosanyám szép kaszniját.” (Lőrincz Etelka)

”Füles, ojan nagyob háromdecis vizespoharak vótak, abbú ittunk, üvek-pohár vót, hanem ojan virágoskancsú.” (Pósa György)

”A tejet tejesköcsögbe, cserépköcsögbe raktuk. A kandliba, literéskandliba mértük a tejet, a 6–7 literés zománcoskánába még árútuk.” (Gubi Erzsébet)

”Körösztvessző is vót mindēn házba; így vót köröszbe két ijen hosszú fa, ez így égybe vót, esztet rátētük a vajlingra, amikó mékkovászótunk, oszt létakartuk égy abrosszá, osztan úty kelt még a kényér. A kovászt nem rēndēs fakanállá vertük, hanem vót ijeny nyele, it mēk szélēssen a lapocka. (...) A húst kloffótuk, kivertük. (...) Hasznátuk a sodrófát, a nyujtófát, a gyúrodész-kát, szítákat, a lisszítát; vód buzarésta, tarhonyarésta, kicsi, natyszēmú, még asztán ojan hltványub résta vót, aklt ráfoktunk, oszt asztán csak kukoricát

lehetett benne pattogatni, de vót ojan, hogy vót ety hitványab rostája, os csinát bele ajját egy bátogbú, kiluggatta, oszt azon is pattogatták a kukoricát. Szakajtó, kenyérkosarak is vótak, kinek szép lábas kenyérkosár, kinek csak ijen mind a szakajtó, csak alacsonyabb. A zsírt mindig bödönbe tartottuk. Édesanyáméknak is vót mán szép bödönnyük. Régebben nem zománcos vót, csak ojan bátogbú vót. A tojást leginkáp szakajtóba tartottuk. A préznit mink mindig mozsárba törtük, nem darátuk sosé. MindiG szép fehér acskóba raktuk. Vót ojan naty húsvágó dészka, amics csak disznóvágáskó kasznátunk, de vót a konyhába kis hajmadészka, még vót ijen három fajta húsvágó, széléssebbek még nagyobbban vótak, mind a hajmavágó.” (Lőrincz Etelka)

II. NAPI ÉTKEZÉS

II.1. REGGELI, VACSORA

”Rëggelire, ha nem vót friss rëggeli, mer ritkán vót az, akkó mindig vót szalonna, tej, esetleG hajába sít krumpli, amit úcs csinátak, hogy mégmosták, mēkszárították kicsit, asztán bētítették a kemincébe, és ojan érdekessen főpattogzódott a héjja. Hámozás nékú lehetett ènni. Szalonnát hozzá, mēG tejet. Minálunk téjja is vót sokszó, mer apám is szerette, ő rummal itta; de tejet is sokat ittunk, aluttejet is fogyasztottunk, főleg nyáron, mikó magatú is mēgalutt.” (Bicskei Szilveszter)

”Rëggelire, vacsorára hajábakrumplit èttünk, mēG tej, még aluttej is vót. Szalonna vót a zelēdel, még gancát is fősztünk. Téjját akkó ittunk, amikó még vótunk fázvā, kamillát. Sok cúkor köllött hozzá, az még nem vót. Mēz mēG csak karácsonyó vót, a mákostésztāvā.” (Lőrincz Etelka)

”Néha előfordút, hogy ünnepi rëggeli vót; mēksút èty tepsivē, vót benne èty kis tőpörtü, de csak füstöt szalonnábú, èty kōrbe bëirdavā, esetleg èty kevés kolbász, még èty kis füstöt ódalas, krumpli, karikára vāgvā, mellé èty savanyúkāposzta, kōrítésnek. Ebédre már ijenkor nem mindiG fordult elő a húsétel.” (Nyári Cecília)

”Szakknak nevesztük asztat a héjjat, a tányerica héjját, amikó mán kpirésóték. Aszt amikó gyerekék vótunk, mēgèttük. Nagyon finom vót a ricaolajjā a zolajos kāposzta, így nyersen, mongyuk rëggelire, magāba, kenyérre. Vagy a kényeret mēgolajosztuk vele, akkó mēksósztuk, paprikāszszuk, oszt úgy èttük.” (Pósa György)

”A TEJTERMÉKÉKet szintén főleg rëggelire, vacsorára fogyasztották, tőbnyire ók maguk is készítették. A vaját úcs csináták, hogy összegyűjtötték a tejfölt, és akkó vót èggy ijen hosszú kōpülō égetett agyagbú. Vót vele èty fa, amin vót èggy ijen tányér, kerek, a végin, ami ki vót luggatvā; így rángatták, és akkó összeát a vaj, az írós vaj. Amikó kōpüték, akkó maratt vissza èty sūrűbb rész is, amit frónak nevesztek. Aszt mēgitták, a gyerekéknek főleg atták. Néha addik kōpüték, hogy még az is belemēnt a vajba, akkó maratt a savó, és aszt is mēgitták.” (Nyári Cecília)

"A savó az aluttejnek a leve, amit megittak." (Pósa Mária)

"A vajjja a vajnak a köpülés után visszamaradt része, ebbe tettek lisztét, grísz, és úcs csináták, mind a rántást. Méksószták éty kicsit. Pirosra van pörkölve, és nagyon ízletes, jó; reggelire, vacsorára ették, kenyérré." (Nyári Cecília)

"Nem csinálunk mi már itthon tejbű sēmmit; akkor van túró, ha ránsavanyodik a tej, azé az embër csak mékcsinájja. Nyáron nem is nagyon lehet, mer akkor a tej is tönkremegy gyorsan. Margarinból még vajból szoktunk vajjját csinálni; mēk köll sütni, kiolvad, mékpirul és lisztet szoktunk bele tenni. Kiöntyük éty szép tálba, tányérba és ésszük; másnap is nagyon finom. Jogurtot is lehet itthon csináni; a tejet fő köll főralni, és a bódbú égy jogurtā bē lehet ótani égy liter tejet, és ojan jó savanykás itóka lesz belőle. Ez ojan spórolóssabb napokra való, hónap vége felé. Ugyanúgy lehet tejet is altatni." (Bata Erika)

"A kocsonnyát is reggelire, vacsorára ésszük, de csak ünnepkó. Újévre mēk husvétra szoktuk asztat csináni, még valamikó régön farsaokó. Ünnepejös étel vót az, azé csinátuk csak jelös ünnepkó. Mikó mékfószták, vittük, kinek mennyi csalággya vót, neköm éty tányérrā, neköd éty tányérrā. Vízbe főtöttem, mégmostam nagyon jó mindēnt, akkó bele fokhajmát, jócskán, horsot, most tészök bele zóccsigēt is, de annak idejin nem, esetleg éty fej vöröshagymát." (Török Katalin)

"A kocsonnyát úgy főszték, hogy mégmosták a füstóthús darabokat, eszt a disznólábat, fejet, és kisebb darabokra éválták, a zedénbe vizet persze rá, hideg vizet. A bőrtű kocsonnyásodott még. Amikó az mékfót, belerakták tányérogba; előszó a húsokat, oszt rászétték a levit, a peremijig majdnem, s akkó pirospaprikává mékszórták." (Nyári Cecília)

II.2. EBÉD

II.2. a) *Levesek, levestészák*

"Leves az mindēn nap vót, tészta leves, éty kis kifót tésztavā, még bē is rántottuk éty kis pirospaprikává; krumplileves, aszt úty főzik, hoty hajmát, zsírt pirítanak még éty kis lisztē, fölöntik, oszt tésznek bele krumplit, zóccsigēt, sárgarépát, még mēk kó sózni, amikó kész, akkó paprikás rántást tészünk rá. Bablevest is szoktam főzni, vacs csülökkē vagy bordává. Amikó disznót váktunk, akkó órjábú fősztünk levest. Most aszt a karmonádli hátgerincinek híjják. Ojan szép tiszta leves vót, hocs csak csudaság. A színēs levest azé híjják úgy, mē piros a paprikás rántástú, a rántott leves is ojan piros színű, még abba van tojás, úty szétkevervē. Mos mán van végētta is, oszt aszt is tészünk bele, azelőcs csak sósztuk." (Lőrincz Etelka)

"Sóbavízbe leves: vízbe bele köll rakni mindēn létészó zóccsigēt, szoktak bele tenni csípős paprikát is, és akkó mékfól. Legjobb bele a csipédēt tészta. Ha ē van késvē a háziasszony vaty ha lusta, akkó reszeli a tésztát, ijenkor keményebbre kell meggyúrni." (Bata Erika)

"Csuszás krumplit is szoktak csináni, az ojan színēs leves, van rajta paprika, tészta még krumpli van benne. Sokszó főznek zódbab még borsó

levest, akkó főleg amikó szézonnya van. Attú finomab nincs is, mind a gyöngö borsó. A zuram még nagyon szereti a kukoricagölgödiny- levest. Aszt úcs csinájják, hogy jó összedörgölik vízzé, még éty kizs zsírt is tésznek bele, hogy nē légyön ojan borzasztó élős, és akkó kifőzik. Belerakják a levezsbe, tészta hejétt. Hagymát pirítottunk, kis paprikát rá, oszt fölöntöttük, oszt beleraktuk a kukoricagölgödinyt.” (Török Katalin)

”Húslevest mindēn húsból léhet készíteni, leggyakrabban szárnyasokból, csirkéből, tyúgból, galambol, de jó a marhahúsleves is. Bözölcségéli, van benne hagyma, fokhagyma, só, bors, végétta. A csontleves is hasolló, csak hús hejétt csontbol főzik. Baromfi aprólégbol szoktak még bēcínált levest főzni, rizzsel, tejföllel. A férfijaknak, ha másnapossak, korhej levest főznek, a savanyú káposzta levéből, kolbásszal. Nagyanyáink sokszor fősztek tarhonya levest, mēkpirították a tarhonyát éty kis hagymával, pirospaprikát szórtak rá, azután fölöntötték, és krumplit raktak bele.” (Pósa Mária)

”A tojásosleves az is színēs leves, csak van benne babérlevél is, mēk krumpli, és ha mēkfőtt, egészbe beleeresztik a tojást. A karaláb levest még a karfijol levest szintēn bē köll rántani, de csak liszté. Paradicsomlevest a zasszonyok egész évbe fősztek, vagy nyers paradicsombú vagy üvegbú. Tésztát vagy csipetkét fősztek bele.” (Nyári Cecília)

”Én, ha rajtam múllik, a levestésztát a bódiba vészēm, mer mēk tudom gyúrni, de nem tudom ényujtani, de édesanyám, főleg nyáron, mindig maga csinájja. Metéltet csinál édesanya, aszt a vékony tésztát, akkor siflit, az még ojan rombusz alakú, még csőrege tésztát.” (Bata Erika)

II.2. b) *Húsok, egytálételek*

”Hétköznap főleg étytálétel vót, sűrűbab leginkább, mer az ojan kiadós vót, akkó sűrűre főzöt krumpli, éty kis kóbászdarabokká, mēk hússá paprikás, még káposzta esetleg, savanyú káposzta. A zünnepi koszt úgy nézött ki, hogy csirkét váktak, abbú főleg paprikást csináltak.” (Nyári Cecília)

”Krumplit, paprikás krumplit éttünk hétközbe, oszt ez nagyon égygágú vót, de dógosztunk, nem vót rá időnk, mēk pénzünk sē. Ha bēmēntünk a munkárú, még űk is, a zasszonyok, mikó hónapossak vótak, nagy gyorsan paprikás krumplit mēk krumplis tarhonyát fősztek. Az égygágú étel, oszt hama mégvan. Asztat is, a krumplit főtötték, kizs zsírba mēgdincöték, akkó tarhonyává, aszt is mēgdincöték nálunk, asztán föleresztették aszt is, osz jó vót az is.” (Pósa György)

”Vasárnap a paprikászba vót kis hús. Hétköznap nagyon ritkán éttünk húst; babot, káposztát, ijenöket. A paprikát, borsot, babérlevelet, kemímmagot, ezeket hasznátuk a főzészön a fűszerék közú. Kővérzsütörtökön, az a bújt elöt való csütörtök, februárba, akkó tyúkot szoktunk vágni. A szárma mēgēst ünnepi ebéd vót, karácsonykó legjobban vagy disznóvágáskó, emígy ritka vót. Tóit paprikát is ritkán csinátunk. Babot fősztünk még lencsét is, sárgababot, csikozsbabot, fehérbabot, amík sorra gyütt. Az a lófogú borsó is vót, hasollított a ló fogáhon. Halat sē éttünk mink, vótak akik éttek, de ezek a fajta szegényembérék nem éttek, drága vót. Mēgēn nagyon ünnepi mēg úri edelnek montuk mink. A papok étték; natypéntökön, mink csak a sóbavíz-

be bablevest, vajjá bérántva, de csak karácsony búttyin. Sút vajjá bérantottuk a bablevest. Nagyon jó, de nekünk nem telt, csak a zuraknak még a nagygazdáknak. A bírósabb emberek másképp éltek, mind a zetyyszerű emberek. De minekünk úk atták még, hoty hogy éjjünk. Akkó hat dinár vót a napszám, abbú mēG két kila, két és fé kila kényeret birtunk venni. Mikó a zurakná szógátam, akkó ott a marhahúst kikloffótuk, oszt úty szafton méksütöttük, vöröshagymát darabótunk rá, úk élték a fasirtot is, de mink nem. Mink marhapörköttet mēG paprikást főszünk legjobban. Kirántott húst nem. A régi öregek lektöpsző dincóték a húst, méksütötték. Nem vót annyi zsír, hogy rēndessen méksüssék a húst, hanem csak: mékfőszték, oszt úty főt húsnak. Mink a csirkét igēncsak paprikásnak csinátuk mēg, vagy mékforgattuk éty kizs zsírba, oszt úgy éttük. A birkábú mēG csak paprikást csinátunk. A kubikusok még a juhászok, a pásztrók is, bográcsos tarhonyát fősztek. Kizs daraB szalonnát, többet, beleaprítottak, akkó bele a tarhonyát, avvā együtt sūt, főt. MēG sē kavarták, úty főt. Nem égēt lē. Vót az a naty sifli tészta, nem is vákták ē, hanem kinyútották, oszt mikó mékszáratt, összetörték, aszt tették bele. Még mēg nem főtt, aszt nem kavarták Hányzó vót, hogy bēgyüttünk a munkábú, osz mit is csinájjunk hama, éty kis kaporszósz, tejbetormát, paradicsomszósz csinátunk. Csinátuk mink ezeket magába is, nemcsak akkó, amikó hús vót, mēG ha vót, hússā is. Vadas húsokat mink nem éttünk, de úty hallottam, ahun szógátam, még kislán koromba, úri hejēn főszték. Bēpácóták aszt a vadnyulat, aszt nagyon jó tudom, sárgarépa, zöccsig, babérlevél, bors, mēg akkó só, fehérbort még mijēgmást tettek bele, no, osztakkó az át éty hétig abba a zedēnbe. As csak a zurakná vót, há, mink ijēt nem éttünk. A vadászoktú kaptak vagy vettek, és akkó asztat szépen méksütötték, pirosra, a levibú mēG csinátak szósz, vadasszósz.” (Török Katalin)

”Húsétel az ritkábban kerūt az asztalra, főleg vasárnap, de csütörtökön is előfordúhatott, a pijaci nap mijatt, valamikó aszt kosaras ünnepek neveszték. A fűstöt húst, asztat hasznáták sokféleképp, főszték abba ja cserépedénybe, szilkének neveszték aszt, ojan fazék vót az, főszték benne a szármát, abba főralták a tejet is, bēnt a kemencébe. Télēn a száрма is, a tötöt káposzta is hetenkint előfordút, ez is kemencébe főt. Sütés után, kényeret mēG kalácsot sūtöttek, amikor azokat kiszették, azēket még akkor tették bē, és délig ez lassan mékfőt. Ha szerény is vót ez a kosztolás, és szógényēsnek láccott, azē igēn tápláló vót. Ha soványabb étel vót, aszt nyakonöntötték éty kizs zsírrā. A malmogba vótak ijen olajsajtólók; a tökmagot még a napraforgót, a magot, mékpörkölték odahaza, a kemencébe vagy a kemence fenekin, vaty tepsigbe tették, oszt abbú sajtóták a zolajat. De azē inkább zsírt hasznátak, mer a zolajat akkó ēre mifelénk nem is nagyon bēcsüték. Úri házagba esetleg a salátára. (...) Halat is éttünk, a pijacon mindig lehetēt szép halat venni. Aszt főleg a gazdagok még a zsidók elveszték. Mindēnfēle halat ēttek, amit a Tiszábú ki lehetēt fogni, főleg pontyot, kecsegēt, esetleG harcsát.” (Bicskei Szilveszter)

"A régiek kevés húst ettek, ünnepkor igen, de hétköznap nemigén. Vasárnap volt hús, esetleg még a hét közepén, csütörtökön bészúrtak egy-éty húsos napot, garabojos ünnep vót régén. Szárnyas jószágot váktak. Pijacnapon nem mentek ki a határba, jobban ráérttek főzni, napszamba sē mentek pijaci napon, ha nem vót nagyobb dologidő, kukoricaszédés, aratás. Szombaton húsméntes kaja vót, például bab. Étytálétel volt, bab vagy krumplipaprikás vagy káposzta." (Bata Erika)

"Pujkát letjobban ősszē váktunk, Mindēnszentēkre, Karácsonyra, libát, kacsát is Karácsonyó éttünk. Csirke az jobban vót vasárnap, tyúk is vót úgy átlagossan. A marhahúst, asztat élte a nép, még a birkahúst. Akkó sok juhászok vótak, a csondbú is ojan jó levest fősztek, még gujáslevest is fősztek, éty kevés hússá, étytálételnek. Kényérrē éttük, oszt élég vót." (Lórincz Etelka)

"A jó ételre csúszik a zitóka, de mink vizet ittunk. Karácsonyó még disznóvágáskó esetleg éty kizs bort, máskó mēG pálinkát. Vót sőr akkó is, mēg likőr, de nem nekünk. Drága vót." (Pósa György)

"A zuram a birkapaprikást nem birta mēgēnni, mer éccē a tanyán mēkpusztút a birka, osz jólakott belüle, többet rá sē birt nézni. Aszonta énnékēm, mindēnt főzzē, csak cukorrépát nē főzzē. Esztet úgy főszték, hogy mēkpucóták a cukorrépát, lēdarabóták, és akkó közē krumplit tettek, és ez mēkfőt, és aszt bērántották, minD például a bapfőzelékēt. Nagyon sokszó ijen vót, sēmmi más, osz nem birta mán szēginnek a gyomra. (...) Hentēshōn mink nem nagyon jártunk, aszt éttük, amit disznót lēvāktunk. Főfűstőtük a húst." (Gubi Erzsébet)

II.2. c) KUKORICALISZTBÓL KÉSZÜLT ÉTELEK

"A kukorica gancát úty készítették, hoty sós vízbe mēkfőszték a kiszitát kukoricalisztēt, kevés tejet is öntöttek hozzá, sűrű massa lét, ha kellēt, mēG tettek sót hozzá. Azután pirítottak kényérmorzsát, és akkor beleszag-gatták kanállal, mēkforgatták és mēkcukroszták. Esz szinte ünnepi ebéd volt. A gōrhét az én nagymamám úgy készítette, hoty szintén kiszitálta a kukoricalisztēt, kicsit vegyítette buzaliszttal és répát is reszelt bele, cukorrépát. Hát, hogy mit tēd bele, pontossan nem tudom, tojást mēg zsírt, és sűrűre hatyták, és belenyomkojták a tepsibe. Amikor asztán mēksült, kocká-ra darabolták. Mēkcukroszták éty kicsit." (Pósa Mária)

"Kukoricakēnyeret sūtött a nagymama, sok kukoricaliszt volt benne. Émēntünk vasárnap, de nem mindiG sūtött valamit, mer édesapámék nagyon sokan vótak testvérek, nem nagyon futotta kalácsra, akkó asz monta, hoty kakastejjē sūtötte eszt a kukoricás kēnyeret. Mámma mán tudom, hogy nem is vót benne tej, csak kitaláta, hogy kedvezzēn nekünk." (Nyári Cecília)

"A kukorica gōrhét vót mikó abalévē csinátuk, akkó keveseb zsír köllött, mer aj is zsíros. Akkó cukrot bele, élesztőt vaty szōdabikabónát, hoty kicsikét mēgrikíjja, osztakkó összekevertük éty pici búzalisztē, hogy nē lēgyōn ojan élős a kukoricaliszt, és aszán jó sűrűsre összekevertük, beletétük a tepsibe, asz mēg a banyakemincēbe; abba vót a legjoB sūtni. A gancát mēg úcs csinátuk, hogy mēkfősztuk a kukoricalisztēt a sós vízbe, amikó az

mékfőrt, jó sokáik köllött főzni, akkó kiszaggattuk, kanállā, mē kemfő vót; asztán mēkcukrosztuk, mēkszörtuk prézlivē, mēkforgattuk, hogy mindenüt jusson. A tőkös málét tejjē csinátuk, mēg reszētünk, ugyē, bele tőköt, töttünk bele élesztőt, hogy ēty kicsit főpuhújjon vagy szódabikabónát, cukrot bele, ki akart tojást is tett, ugyē, bele. Asztán tepszibe beletēttük, ojan nem nagyon fojós vót. A mostani gyerekék mán nem is tuggyák, mi is vót az. Bēraktuk a kemincēbe, és köllött ēty fél órájiG hoty sűjjon.” (Török Katalin)

”A görhét asz szoktuk csināni a régi ételēk közű, de ojan nagyon úri görhét tudok csināni, hogy nem is nagyon hasollit rá. Majdnem ojan mind a piskóta, csak nem liszt van benne, hanem kukoricaliszt.” (Bata Erika)

II.2. d) *Tésztafélék (főtt tészták, kelt tészták, sütemények)*

”Régebben főleG krumplistésztát csinátak a tészták közű, mēg grízestésztát, mēg mákossat. Az vót a finomság, amikó mákostészta vót. A kalácsogbú a túroslepērt, a mákoskalácsot csinátuk, ezek kőt kalácsok vótak, asztán rétest, az vót a zünnepi sütemēy. Mēk krumplispogácsát. Az ojan vót, hogy mēkfőszték a krumplit, összetörték nagyon villává, kanállā összenyomkojták, sőt beletēttek mēG tojást. Összeállították és asz szem ēty kis élesztőt is hasznátak bele; mikor az mēkkelt, pogácsaszagatóva kiszaggatták. Tepszibe belerakták, tojássā mēkkenték, és nagyon finom vót. Akkó főleG kőtkalácsokat csinátak, üres vekninek monták, ami ojan hosszú fonotkalács vót; akkó kerek, magas kalácsokat, főleg mákkā csináták, de vótak díjová is.” (Nyári Cecília)

”Csinátunk pitét is, annak hittuk, amikó hónapossak vótunk, gyorsan mēkkevertük vízzē, sóvā, lankatt pite vót az. Beletēttünk ēty kizs zsírt, oszt mēksüt; az vót a napi eledelünk, sokszó. Magába ēttük délbe. Csinátuk a lēkváros gombócot, barátfülit, krumplistésztát mēG kubikosfánkot, asztat mink úty hittuk. mēgēst a krumplit mēkfősztük, összegyűrtuk lisztē, ēty kizs zsírt is tēttünk, ugyē, bele, hogy nahát puháb lēgyēn. Akkó kiszaggattuk ijen kizs gombócokra, osz zsírba mēksütöttük. Eszetet vannak akik bukulitynak híjják. A krumplit ēkészítöttük töpfélekēppen, barátfüle, mákosnűdi, ijenőket ēttünk. A kőtkalácsok közű a mákosveknit sūtöttük, túrosveknit; ez mēnt. Fonyotkalács, szentjánoskényér, aszt is nagyon azelőtt, mē hát ócsó vót. Gyütt a Karácsony vagy a Husvét, akkó négy-ötöt is mēksinátunk. A család sok vót abba a zidőbe, köllött. MēG sūtöttünk ēgy naty fonyotkalácsot. A mákostésztát Karácsonykó csinátak ēty teknyōvē; elāt. Bētēttük a hideG szobāba, és akkó egész hétön rájártunk. Amikó köllött, tēttünk rá mézet vaty cukrot, vagy amire telt. A kőtkalácsokon kívűl mást nemigen csinátunk. Rétest, guráblit; eszetet úty, hogy zsírt kikavartak cukorrā, tojássā, összegyűrták lisztē, hogy az édős lēgyōn. Ényútottuk, osztán vótak azok a csillakszagatók, szfalak, cifrák vótak, mit tom ém mijenēk. Akkó rászörtünk pici töröd diót, hogy azē mégis díszős lēgyēn. Csőrōge, aj is vót, az mēG Háromnapkó vót, Farsangkó, esztendős ünnepekōn. Farsang kegyyin sūtöttük a csōregēt, farsang vasárnapján a fárkot.” (Török Katalin)

”Krumplit mēkfőszetem, össze lisztēt, gombócokat csinátam, oszt bele a levezsbe; gombócot vēttem is ki, oszt rántásra rátēttem, aszt is szerették, az

vót a rántásos gombóc. Mink a szakácskönyvet nem is használjuk, esztet is, még mind a régi öregéktű tanútk.” (Gubi Erzsébet)

”A rétest úcs csinálom, hogy a lisztét kikeverém, puháb liszdbű jobb a rétes, mer akkó nem török. Zsírřá összedörgölöm a lisztét, akkó sós tejjé vagy vízzé jó kidógozom, asztán ojan cipókra kiszaggatom, ényútom, akkó asz pihen. Mikó mán jó pihent, hogy lehet nyujtani, akkó a tetejit mēkke-nyēm zsírřá, és szétnyútom; egisz a nagyasztal végijig van. És akkó amit akar beletenni, mákot, mēggyet, almát, dijóvā; bele a tepszibe, aszt is bē kó zsírozni, mēg is kó kenyni a rétest. A zé anyámék, mikó kinyútták, akkó úgy locsóták, tollāsöprűvē, de akkó a zabrosz is bēzsirosodik, azé nem szeretēm. Túrús rétest is sütök, mēg izé, dijóssat. Régēn újéfkó biztossan vót. Mán rēggēre kisút a rétes.” (Lőrincz Etelka)

”Mink sok téstaféléket éttünk, mēG tejbekását is fōsztünk, de az mán pēntēki nap vót vaty szērdaji, akkó bűjtőtünk, nem éttünk zsírossat sē. Pēntēki nap téstza vót, kalács, krumplispogácsát sütöttünk, mēg éttük a süttököt.” (Török Katalin)

”A zé lākoromba kezdett főgyűnni a tortakészítés, de aj is csak lakodalomkó. Cukrász csināta, mink othon nem tuttuk, mos mām mindēnki othon, házna csinājja.” (Gubi Erzsébet)

”Sok tésttāt fogyasztottunk akkó, sok kēnyeret, sok kalácsot. A kalácsra is mēgvótak a napok, amikó, főleg szombaton, ēggy ijen komojabb levessē. Lēhetēd bableves vagy krumplileves, abba estleG szeltek ēty pár kis szelet kolbászt, csak érzēni lēhetētt a zízit. Fonyotkalácsot csinātak mellé, akkó sütöttek nagy krumplispogácsákat is, mind ez a hamutartó. Finom vót a hamis rétes is, ami tejjessen üres vót, kalácstésztabú készút, mēksodrották asztat, hosszúra, és aszt kizárólaG kerek tepszibe sütötték, spirāl alagba, kōrbe tekerték. Goromba cukorrā bēszórták a tetejit, az úgy mēgüvegesēdēt, főleg mink, gyerekēk nagyon szeretttük. A mákos kalács mindig divat vót, mákos buktákat csinātak, mákos kifliket, mēg mákos bejglit, esz szinte nemzeti eledel vót. A nagy fonyotkalácsot kocsonnyāvā is étték. Kēsőbb változott a vilāg, változott az étrendünk is, gazdagab lētt, tōB hūs kerūt a zasztalra, mēG tōBB kalács. Inas koromba mán sokszó hazamēntem, oszt ēkesztem nyavajogni anyámnak, hogy mé nem sütött kalácsot. Sog gurāblit mēksütött a zé anyám, mēG fonyotkalácsot, mazsoláspitét, krumplispogácsát, lepényt, fánkot, mēG sokszó ebédre lēkvārostészta, túrús barátfüle. A kēnyérmorzás nūdlit most is nagyon szeretēm, krumplistésztabú csinājják, és ojan hosszúkās.” (Bicskei Szilveszter)

KENYÉRSÜTÉS

”Este hét-nyóc órákkó kovászt tettem, búzaliszdbű, komlónak hítták, amit lēasztattunk ēgy litēr vízbe vagy másfél litēr vízbe. Öntöttem bele lisztét, mēg élesztót, oszt hattam āni hajnal három-nēgy órájig. Akkó lēdagasztottam, ēggy órának utāna mán az mēkkelt, akkó kiszaggattam. Ez ēty heti eledelünk vót. Ha hideg vót a liszt, akkó nehezebben kelt a kēnyér.

Vótak szakajtok, ruhát tettem, bele a kényeret; három-négy kényeret sütötünk. Hattuk, haty pihennyen, oz bëgyujtottuk a kemincét. Mikó mán a zajja cikráddzott, akkó tettük bë, sütőlapáton. Nagy feje vót, hosszú nyele. Két óra hosszáig vót a kényer bënt, ojan szép vót, nàgy, hogy allig gyút ki a kemince szájján. Sütöttük lábozsba is, mëg módliba, annak vót lába, plébú vót csináva, ojan mind a tortasütők, csak lába vót neki. Alá töttünk parazsat, ojan más íze vót a kényérnek a hajának. Vakarcot is, mëg lágost is sütöttünk. A vakarc vót az, amit maradék tészát összekapartunk, oszt összegyúrtunk. A lágost mëg a kényértésztabú. Mikó kiszakajtottam a kényeret, akkó hattam valamennyit. Kerekre így ënyútottam, ha akartuk, hogy job légyën, akkó mëgnyomkottam, ëty kizs zsírt bele, tojássá, léöntöttem. Ojan finom vót. Ha csak amojan szúzen lágos vót, miko kivëttük, akkó kenytük mëg zsírra. Hajtogatott lágost is csinátunk, kényértésztabú. Ënyútottam, bë a tepszibe és mëkkenytem zsírrá, akko újbú összehajtogatam, akkó mëgëst szëtnyútottam, mëkkentem zsírrá, kéccé-háromszó. Mikó kigyútt a tepszibú, ojan leveles vót.” (Török Katalin)

”Nekëm édësanyám sütött kényeret, emlékszem gyerekkorombol. Mëkszitálta a lisztët, kényérlisztët. Cigányfarakta sütőteknőbe rakta, nagy vajlingba. Abba dagasztotta. Bëkëszítette a lisztët, hogy az meleg légyën, és házilag készített ëlesztővel, ijen nagy darab volt, mint a fél tenyerem, ki volt úgy nyomkodva. Ez az ëlesztő sűrú massa volt. Amikor eszt készítették, akkor ëgy naty fonott kosárra rakták rá, aminek keskëny széle volt, és eszt úgy is hívták, hogy ëlesztőszáritó. Kítették a levegőre, a napra, száritották. Rëndës ëlesztőt is, mëg abbol is használtak, és kovászt tettek este a kényérnek. Lëválasztottak a liszdból ëty keveset, beletették ezëket az ëlesztőket, és sós vizet öntöttek hozzá. Lëtakarták a lisztel, és ez ott dolgozott. Állítólag a káros anyagok kimëntek belöle, mëg hát jobb ízú, foszlóssabb lëtt a kényér. Este mëkcsinálták, és az meleg hejën ált. Hajnalba már korán fölkeltek, 2–3 órakkor, és akkor mëgdagaszották. Bëvizeszték ezzel az elkészített kovással, ha kellëtt mëg hozzá sós víz, akkor tettek, és gyúrták aszt két ököllet. Nagyon nehéz munka volt. Asztán állni hagyták. Nem ëgy napra sütöttek, hanem egész hétre. Nehéz volt kigyúrni. Mikor már sima volt a kényértészta, lëtakarták ëty kockás vászon terítővel. Hogy në ërjën bele a ruha, volt ëty kërësztfá, az ojan létraszerú volt, rátették a vajlingra vagy a teknőre, és bëtakarták. Tettek rá párnát is, hogy melegbe légyën. Bëfütötték kemencét, kivëtték a gyúródeszkát, ráöntötték a tészát, és ebből formáltak, kiszakítottak két-három kényeret, kiscipót is. Ojankor mindig sütöttek lágost, abbol a tésztabol. Ha volt kicsi a házban, sütöttek neki picicipót. Hamarabb kisült, mint a kényér, és a gyerekek alig várták.” (Pósa Mária)

”A bodag nem kényértésztabol készült. Aszt úcs csináták, mind amikor tésztaebödët akartak csináni, csak nem nyútották ë, hanem ëválták darabokra és ëlapították. Töb zsírt is tettek bele. Az ën anyai nagyanyám kényérsütögető asszú vót, ami aszt jelëntette, hogy ojan kisebb mennyiségët mind ëty pék, annyit sütött; sok kényeret. A heti pijacokora vitte árúni, házakhoz is.

Mégvót az az állandó vevője. A kótkalácsokat a nullásliszdbú, a fehéráliszdbú sütötték, a kényeret még a barnábú.” (Nyári Cecília)

BEFŐZÉS, TÉLIREVALÓ, SAVANYÚSÁGOK

”Befőttet is tettek, főleG szilvát, nem annyi félét, mint ma. Ha mi éjöttünk, unokák, akkor egy nagyobb agyagedénybe, aminek a formája hasollított a tányérokéhoz, beleöntött 1–2 üveg befőttet, adott kanalat, léterített a földre valami zsákot, és nekiütünk. Amíg benne tartott, addig éttünk.” (Pósa Mária)

”É, hajja, nem is emlékszők rá, hogy nagyon tétünk vóna. EgyéB paprikát; kizs dézsa vót, oszt abba raktuk, még zótparadicsomot, még a zipari paprikát. Lėkvárt aszt fősztünk, de csak szilvábú.” (Török Katalin)

”Tuggya, nekünk, szegényőknek a gyümölcs drága vót ára, hogy lėkvárt főzzünk. Nagy rézűszdbe fősztük a szilvalėkvárt, kint ojan bogrács vót, oszt abba is. Vót vót csinává vājgbú katlany, ára a zalkalomra; kukoricacsumáv tűzétünk alá.” (Pósa György)

”A zuborkasalátát éttük, még rėndes salátát, ami van tavaszra. Savanyakáposzta vót a téli salátánk; hėgyėspaprikát mēG káposztát tétünk ē, még zótparadicsomot. Vót ojan hordó, oszt abba, mēG kizsdinnyeket is tettek kőzē. Vót aki tett csalamádét, de az mán későb vót. Mėggyet tettek orvosásgnak, a betegnek, mer savanya, hūti a lász. A komrába téttek vagy a zelső szobába, mē hideg vót.” (Gubi Erzsébet)

”Szilvalėkvárt nagy űstőgbe főszték, mikor a lėkvárt kisütötték, cserėpedénygbe rakták, cserėpkőcsőgbe, és asz még bētették dunsztolódni a kemencébe. Ha egy év múlva vették alá, akkor is jó vót, kicsit mēksút a teteje, asz szinte konzerválta, sokszó kėssē kėllēt vágni. Lē sē vót kötve, sokszó úty fűjták lē a port a tetejirú. Nyáron, mikó nagyob munka vót, ez vonatkozik a ziparosságra is, sok mētykeszót éttünk, hidegēn, például uzsonnyára. Ojankó, mikó nagy melegék vótak, ojankó nem éttek húst, csak rėggē még este, mikó hűvös vót, éty kizs szalonnát. Télēn csak hordóskáposzta vót, vizeszuborkák nyáron, azonkívl voltak ijen nagy 30 literēs, 50 literēs cserėpedényeink, abba tetteg bele kizs görögdinnyeket, zótparadicsomot, hėtypaprikát, ez nagyon erős vót. Ez nagyon kedvēt savanyúsága vót a népnek. Aki pálinkát ivott vagy erősseB koszton élt, annak a szervezete is mēkkövetelte a zijen erős savanyúságot. Paprikát is tettek, de nem sokat.” (Bicskei Szilveszter)

”Sok káposztát mēG céklát, paprikát is szoktunk tenni, dézsába; paradicsom, paprika, dinnye, és akkó csak ecetēs víz van rajta, kizs babérlevél. (...) A szilvalekvár az nagyon kedves, sokat csinálunk, negyven kilót, kimagozzuk és mēkfőzzük. Nem zománcos, féműszdbe főzzük ki, nem rakunk rá sēmmit. Asz mongyák, addiG kėll keverni, míg nem láttyuk az edény fenekit. Addig pedig néhány embér kidól. Most úty főzzük, hogy egész keveset nagy lábazsba, és gyorsabban kész. Őszibaracgból is főzzük, csak az nagyon edēs lėkvár. Bēfőttet mindēnből főzzük, ahogy jön sorba, mēggy, szilva, kőrte,

alma. Mi csak a nyers gyümölcsökre ráöntjük aszt a cukros vizet, és lezárjuk az üvegeket, beletesszük egy nagy edénybe, és mikor láccik az üvegén, hogy úgy gyönygyőzik, akkor kész. Letakargattyuk és kihül. Tényleg nincs rajta sémmi, csak cukor még víz. Tartósítószerrel nem tesszünk rá.” (Bata Erika)

LAKODALMI ÉTELEK

”Tisz hejt vótam a zidén lakodalomba főzni. Dére főznek, mē mán dére mind ot van. Van ojan bēcsinátleves, mēG csirkeaprólégbu paprikást főznek. A tyúkokat levesnek késziccsük ē, van ahun mēG sūtnek kóbászt, hurkát, ez mēgēn ebēD. A tyúkokat nagy űszdbe főzzük, 150–200 szeméjné mán két űstē kō dógozni. Ojan negyven tyúkot kō lēvágni. De mán hajnára más van, szárma, fasírt, pecsēnyye. A tészttát mán ekészítik előre, aszt a zaprótészttát. Mikō mēnnenek a vendégōk délután, a zasztal bē va terítvē. Nagyon sok külömpsig van a szármáná a főzésbe is. A sūthúst is űcs csinálom, hogy mēkfōl, akkō nekōm van ojan kizsbográcsom, aszt ē vizšōm mindōn lakodalomba magammā, abba mēksüssük. Lassú tűzōn, hōgy a zsír bē nē gyūjjon, mer akkō kesere. És akkō aszt összedarabōjjuk, mindēn mēnnyēn a zasztára. Akkō mēgēn sōzom. A meleg űstházra kō fōtēnni. A leves zsírōsságát lēszēggyük, és akkō asztat leves levivē mēkcsinálom szaftnak. Oszt amikō fōtēsszük, akkō aszt szépē rálócsoalom. Attú űjra gōszt kap, oszt attú szaftos, nem száraz. A bőre szép piros, rózsaszín lēssz. At van puhúvá is. Csak sōt használok hozzá, sēmmi mást. Nem minēggy az, hocs csak főzünk, oszt ahogy esik, űty puffan, asztat lassan kō, űty kiízlēni. A szármába rakok vōrōshajmát; persze a lakodalomba keveseb rizsát használunk. Ebbe mán tēszēk ēty kis végēztttát. A tojást lēverēm, beletēszēm, mēgmosom a kását, akkō végēttát, paprikát, vōrōshajmát. Ēn asztat a tojást kézzē nagyon kidōgozom, hogy az szētmēnnyēn, mer a fehérje mēgmarad ojan kemīnnek. A hūszba sōt tēszēk; a szárma űgy jó, ha inkāBB ēdēs, minD sava lēgyēn. A szármalevélttú is sok fūGG, ha sōssaBB, akkō mán nem szabad annyi sōt tēnni, a szármába. Vannak ahun esōzik. Asztat bēcsavarom, oszt álligatva rakom a lábozszba, amikō tálajjuk sē mēty szēt. Mink porhētōn főzzük, nem űszdbe. A rántássā is fōl mēg leginkāB fél órát, hogy bēvēgye a paprika ízit is. A rántás az egīsz hīg, egīsz jó hīg lōgyōn, nē nagyon sūrú. Ha van mēG fōlōslegēs levesēm, ēm mēg aszt is űntōk rá, mēg a rántás elōtt, amikō fōl. Nagyon jó ízōs így. A hūsevest űty fōzōm, hogy külön fōzōm mēg a zōccsīgēt, mer as sokājiG fōr, oszt zavarossā tēnnē a levest. A levest hanni kō nyugonni, nem szabaD tōrni. Kevēsz zsír tēszēk rá, nē csak vízbe fōjjon. Hagyma, sárgarépa, gyūkér vam benne. Van aki a karalábōt, cēllert is szereti benne, de sok nem szereti, mer ēvēszī a valódi hūseves ízit. Végēttát is tēszēk bē, sokat nem szabaD, mást nem tēszēk bele. Hítak mán halothō is, ot mēG tyúkokat fōsztem, paprikást, két bográcsā is. Ēn fōkōtvē nem fōzōm, csak űstházōn. Mēgvā, hogy annak a hūsmēnnyisēgnek mēnnyi hagymát ád; akkō a bográcsōt kikenyik, űgy zsírā, akkō beletēszik a hūst, rétegegbe rászōrni a hagymát, nagyon kicsi vīsz, hogy ű mingyán ēgēggyēn gōsz. Lassú tűzzē kō

csináni. Amikó a hús mán jójó mekfót, akkó kó a paprikát rátènni. Amikó mán van leve, èlepi, akkó még lehet zavarni. Szószosodik, sűrűsödik a leve. Amikó mán félfőzésbe van, akkó mán nem szabad zavarni. Ha csak ojan ritka a leve, nem bir sűrűsönni, ha sok vízbe vā.” (Gubi Erzsébet)

A KONYHA, A SÜTÉS-FŐZÉS SZAVAI (SZÓJEGYZÉK)

A szójegyzék az egész anyagra vonatkozik, a házban, pontosabban a konyhában szereplő tárgyak, a konyhafelszerelés és az ételek elnevezését is magában foglalja, vagyis mindazt, amit a konyha szókincsének mondhatunk.

A szójegyzék csak magát a kifejezést tartalmazza, nem értelmez, csak felsorol. Az értelmezés megvan az adatközlőktől leírt szövegekben, éppen ezért példamondatok sincsenek az említett mellékletben.

A címszavak köznyelvi alakban állnak, utána – nagykötőjellel elválasztva – leírom azok népnyelvi megfelelőjét. Az idézőjel azt jelöli, hogy a szónak nincs köznyelvi formája. A népnyelvi változatokat ferde vonallal választom el.

Az igéknél azonos címszó alatt sorolom fel az ige tárgyas és tárgyatlan használatát.

A főneveknél feltüntettem a -t tárgyragos alakot, a többes számot és a 3. szem. birtokos személyragozott alakot.

Az igéknél alapszóként a főnévi igenév helyett a jelentő mód egyes szám 3. személyű alak szerepel, mellette zárójelben áll az 1. és 2. személyű alanyi vagy tárgyas ragozású változat, majd a felszólító mód hangtanilag az előzőktől eltérő alakja; utolsóként közlöm a sorban a múlt idejű alakot. A felsorolás szófaji meghatározással zárul.

- abál – abál (-ok; abász/abálsz; abáj/abájj; abát/abált), ige
- abalé – abalé (-t; -k, -je), főnév
- abrosz – abrosz (-t; -ok; -sza), főnév
- aggat – aggat (-ok; aggacc; aggassz; aggatott), ige
- agyagtányér – agyagtányér (-t; -ok; -ja), főnév
- álvány – álvány (-t; -ok; -nya), főnév
- almaszós – almaszós (-t; -ok; -sza), főnév
- altat – altat (-ok; altaccāttacc; altass/ātass; altatott/ātatott), ige
- aludttej – aluttej (-et; -ek; e/-je), főnév
- apró kalács – apró kalács (-ot; -ok; -csa), főnév
- aprólék – aprólék (-ot; -ok; -ja), főnév
- aprólék leves – aprólékleves (-t; -ek; -se), főnév
- asztal – asztal (-t; -ok; -ja), főnév
- átdörgöl – áddörgöl (-öm; -öd; dörgöld át/dörgöld át; átdörgölt/áddörgött), ige
- átpasszíroz – átpasszíroz (-ok; -ol/zó; paszírozzá át/paszírozz át; átpasszírozott), ige
- áztat – áztat (-ok; áztatcc; áztatassá; áztatott), ige

- babérlevél – babérlevél (-et; -ek; -e/-je), főnév
 babfőzelék – bapfőzelék (-et; -ek; -je), főnév
 bableves – bableves (-t; -ek; -se), főnév
 banyakemence – banyakemince/banyakeménce (-t; -k; -je), főnév
 barátfüle – barátfüle (-t/barátfülit; -k; -je), főnév
 barna liszt – barnaliszt/kényérliszt (-ét; -ék; -tye), főnév
 baromfi – baronfi (-t; -k; -ja), főnév
 bádoggkanta – bātökkána/bātökkanta (-t; -k; -ja), főnév
 bárányhús – bārāyhús (-t; -ok; -sa), főnév
 becsinált leves – bëcsinátleves (-t; -ék; -se), főnév
 bedagaszt – bëdagaszt (-om; -od; dagassza bë; bëdagasztott), ige
 befőtt – bëfött (-et; -ek; -tye), főnév
 befőz – bëföz (-öm; -öd; főzd bë; bëfőzött), ige
 befűt – bëfűt (-ök; bëfücc/bëfütessz; fűdcs be, bëfűtött), ige
 begyújt – bëgyút (-ok; -assz; gyúdcs bë; bëgyútott), ige
 "behurkáz" (-om; -od; hurkázd bë, bëhurkázott), ige
 beleaprít – beleaprít (-ok; beleaprícc/-assz; apriccs(á) bele; beleaprít
 ott), ige
 beleszaggat – beleszaggat (-ok; beleszaggacc; szaggazs bele; beleszag
 gatott), ige
 beletesz – beletësz (-ék; -ó; tëgyé/tögyé bele; beletëtt/beletött), ige
 berakott katlan – bërakot katlany/katlan (-t; -ok; -nya), főnév
 beránt – bëránt (-om; -od; rándzsd bë; bërántott), ige
 bezóldségez – bëzóccsígëz/bëzóccsëgëz/bëzóccsígföl (-öm; -öd; zóccsi-
 gödd bë/zóccsëgödd bë; bëzóccsígfött), ige
 birka – birka (-t; -k; -ja), főnév
 birkahús – birkahús (-t; -ok; -sa), főnév
 birkapaprikás – birkapaprikás (-t; -ok; -sa), főnév
 bodag – bodag (-ot; -ok; -ja), főnév
 bogrács – bogrács (-ott; -ok; -csa), főnév
 bolthajtás – bojthajtás (-t; -ok; -sa), főnév
 bor – bor (-t; -ok; -a/-ja), főnév
 borda – borda (-t; -k; -ja), főnév
 borsóleves – borsóleves (-t; -ék; -se), főnév
 bödön – bödöny /bödön (-t; -ök; -nye), főnév
 bögre – bögre /bëgre (-t; -k; -je), főnév
 böjt – böjt/bújt (-öt; -ök; böttye/bútye), főnév
 bõr – bõr/búr (-t; -ök; -e/-je), főnév
 "bukulity" (-ot; -ok; -tya), főnév
 búbos kemence – búboskemence/búboskeménce (-t; -k; -je), főnév
 búzaliszt – buzaliszt/búzaliszt (-ét; -ék; -tye), főnév
 zeller – celler (-t; -ék; -je), főnév
 cékla – cékla (-t; -k; -ja), főnév
 cipó – cipó (-t; -k; -ja), főnév
 cukor – cukor/cúkor (-t; -ok; -ja), főnév
 cukorrépa – cukorrépa/cúkorrépa (-t; -k; -ja), főnév

- cseresznye – cserésznye/cserősznye (-t; -k; -je), főnév
 cserépedény – cserépedíny (-t; -ék; -nye), főnév
 cserépfazék – cserépfazék (-at; -ak; -a/-ja), főnév
 cserépköcsög – cserépköcsög (-öt; -ök, -je), főnév
 cseréplábas – cseréplábos (-t; -ok; -sa), főnév
 cseréptál – cseréptál (-at, -ak; -ja), főnév
 csíkos bab – csíkozsabab (-ot; -ok; -ja), főnév
 csíkszedő – csíkszedő/csíkszödő (-t; -k; -je), főnév
 "csillakszaggató" (-t; -k; -ja), főnév
 csinál – csinál (-ok; csinász/csinálsz; csinádd/csinájj; csinát/csinált),
 ige
 csipedett – csipédett/csipétke (-t; -k; -je), főnév
 (-et; -ek; -tye)
 csípős paprika – csípős paprika (-t; -k; -ja), főnév
 csirke – csirke (-t; -k; -je), főnév
 csontleves – csontleves (-t; -ék; -se), főnév
 csorgat – csorgat/csurgat (-om; -od; csurgassa; csurgass(sa)d, csurga-
 tott/csurgatott), ige
 csőröge – csőrege/csőröge (-t; -k; -je), főnév
 csőröge tészta – csőrege tészta (-t; -k; -ja), főnév
 csupor – csupor (csuprot, csuprok, -ja), főnév
 csuszás krumpli – csuszáskrumpli (-t; -k; -ja), főnév
 csülök – csülök (-t; -k; -je), főnév
 csúcsös kanta (csúcsös kanta/csúcsös kanna/csúcsös kána (-t; -k; -ja),
 főnév
 dagaszt – dagaszt (-ok; -assz; dagassz(a)d; dagasztott), ige
 dagasztóteknő – dagasztóteknő/dagasztótekenyő (-t; -k; -je), főnév
 darált hús – darálthús/daráthús (-t; -ok; -sa), főnév
 dézsa – dézsa (-t; -k; -ja), főnév
 dinsztelt – dincőt (mn.)
 dinnye – dinnye (-t; -k; -je), főnév
 dió – dijó (-t; -k; -ja), főnév
 disznó – disznó (-t; -k; -ja), főnév
 disznóhús – disznóhús (-t; -ok; -sa), főnév
 disznósajt – svargli/svarkli (-t; -k; -ja), főnév
 disznóvágás – disznóvágás (-t; -ok; -sa), főnév
 díszványér – díszványér/díszványer (-t; -ok; -ja), főnév
 dunszt – dunct/dunc (-ok; -ok; -ca), főnév
 ebéd – ebéd (-ét; -ék; -gye), főnév
 ecet – ecet (-ét/-öt; -ék/-ök; ecettye), főnév
 ecetes – ecetős/ecetős mn.
 ecetez – ecetéz/ecetöz (-ék/-ök; ecetéz, ecetézzed/ecetözzed; ecetéz-
 zött/ecetözött), ige
 edény – edíny/edény (-t; -ék/-ök; -nye), főnév
 "égyágú" mn.
 egytálétel – étytálétel (-t; -ék/-ök; -je), főnév

- elnyújt – enyút (-om; -od; -ccsa; nyúzd e/nyúccsad e; enyútott), ige
 előke – előke/előte (-t; -k; -je), főnév
 elszeletel – észletél/észletől (-ök; -ög; szeletódd e; észletőt), ige
 elvagdós – ávagdós (-ok; -ó; vagdoss(a)d e; évagdósott), ige
 elvág – évág (-ok; -sz; vágd e/vágjad e; évágott), ige
 eszik – észik (észék; észó/észó; égyé/ögyé; évett/övött), ige
 evőeszköz – éccajg (-ot; -ok; -ja), főnév
 édes – édös/édés mn.
 éhes – éhös/éhés mn.
 élesztő – élesztő (-t; -k; -je), főnév
 "éli" (-ém; -éd), ige
 étel – étel (-t; -ék/-ök; -je), főnév
 fakanál – fakanál (-at; -ak; -ja), főnév
 falat – falat (-ot; -ok; falattya), főnév
 fasírozott – fasírt/fasírozott (-ot/-at; -ok/-ak; -ja), főnév
 fateknő – fateknő/fateknő (-t; -k; -je), főnév
 fazék – fazék (-at; -ak; -ja/-a), főnév
 fánk – fánk (-ot; -ok; -ja), főnév
 fehér bab – fehér/fehér bab (-ot; -ok; -ja), főnév
 fehér liszt – fehér/fehér liszt/nullásliszt (-ét; -ék; -tye), főnév
 nullásliszt
 felakaszt – félakaszt/főlakaszt (-ok; -assz; akassza föl; főlakasztott), ige
 felereszt – félereszt/főlereszt (-ém; -éd; erézd föl; főleresztett), ige
 felforral – félforral/főforral (-ok; -asz; főforrali/főforrāja; forrad fő; főforrāt), ige
 felolvaszt – félolvaszt/főolvaszt (-ok; -assz; olvassz föl; főolvasztott), ige
 felönt – félönt/főönt (-öm; -öd; öndzsd föl; főöntött), ige
 felpattog – félpattog/főpattog (-ott), ige
 fémüst – fémüst (-öt; -ök; -tye), főnév
 fokhagyma – fokhajmafokhagyma (-t; -k; -ja), főnév
 fokhagymaszósz – fokhajmaszósz/fokhagymaszósz (-t; -ok; -sza), főnév
 fokhagymás rántás – fokhajmás rántás/fokhagyma rántás (-t; -ok; -sa), főnév
 fonott kalács – fonyotkalács/fonottkalács (-ot, -ok; -csa), főnév
 forral – fóral (-ok; fórasz; fórádd; fórád), ige
 főddő – főddő (-t; -k; -je), főnév
 főddőtartó – főddőtartó (-t; -k; -ja), főnév
 főlöz – főlöz (-öm; -öd; főlözd (lē); főlözött), ige
 fő – föl (főjjé; főtt/ főzött), ige
 főtt hús – főthús (-t; -ok; -sa), főnév
 főz – főz (-ök; -d; főzzé; főzött), ige
 füstöl – füstöl (-öm; -öd; füstó(jje)d; füstót), ige
 füstölőrúd – füstölőrúd (-at; -ak; -ggya), főnév

fűszer – fűszer (-t; -ék; -je), főnév
 fűt – fűt (-ök; -essz; fűccsé; fűtött), ige
 galambleves – galambleves (-t; -ék; -se), főnév
 galuska – galuska (-t; -k; -ja), főnév
 ganca – ganca (-t; -k; -ja), főnév
 gang – gang (-ot; -ok; -ja), főnév
 garaboj – garaboj (-t; -ok; -ja), főnév
 gerezd – gerezd/girizd (-ét; -ék; gerezgye/girizgye), főnév
 gombóc – gombóc (-ot; -ok; -ca), főnév
 gölődin – gölődin/gölődin (-t; -ék; -nye), főnév
 görhe – görhe (-t; -k; -je), főnév
 grizes liszt – grizés/grizős liszt (-ét; -ék; -tye), főnév
 grizes tészta – grizés/grizős tészta (-t; -k; -ja), főnév
 gulyásleves – gujásleves (-t; -ék; -se), főnév
 gurábli – gurábli (-t; -k; -ja), főnév
 gurábliszaggató – gurábliszaggató (-t; -k; -ja), főnév
 gyökér – gyökér (gyökeret; -k; -e), főnév
 gyúr – gyúr (-ok; -sz; gyúrjad; gyúrt), ige
 gyúródeszka – gyúródeszka (-t; -k; -ja), főnév
 gyümölcs – gyümölcs/gyümölcs (-öt; -ök; -cse), fenév
 hab – hab (-ot; -ok; -ja), főnév
 habar – habar (-ok; -sz; habar(ja)d; habart), ige
 habverő – habverő (-t; -k; -je), főnév
 habzókanál – habzókanál (-at; -ak; -a/-ja), főnév
 hagyma – hajma/hagyma (-t; -k; -ja), főnév
 hagymadeszka – hajmadészka/hagymadészka (-t; -k; -ja), főnév
 hagymaszósz – hajmaszósz/hagymaszósz (-t; -ok; -sza), főnév
 hajtogat – hajtogat (-ok; -cc; hajtogass; hajtogatott), ige
 hal – hal (-at; -ak; -ja), főnév
 hamis húsleves – hamis húsleves (-t; -ék; -se), főnév
 harcra – harcra (-t; -k; -ja), főnév
 háromláb – háromláb (-at; -ak; -ja), főnév
 háromlábú vasláb – háromlábú vasláb (-at; -ak; -ja), főnév
 hasáb – hasáb (-ot; -ok; -ja) főnév
 ház – ház (-at; -ak; -a), főnév
 héjában főtt krumpli – hajábakrumpli (-t; -k; -ja), főnév
 héjában sült krumpli – hajábasút krumpli (-t; -k; -ja), főnév
 híg – híg mn.
 hokedli – hokedli (-t; -k; -ja), főnév
 hordós képoszta – hordóskáposzta (-t; -k; -ja), főnév
 hurka – hurka (-t; -k; -ja), főnév
 hús – hús (-t; -ok; -sa), főnév
 húsleves – húsleves (-t; -ék/-ök; -se), főnév
 húsvágó deszka – húsvágódeszka (-t; -k; -ja), főnév
 Húsvét – Husvét (-t; -k; -je), főnév
 huzat – huzat (-ot; -ok; -tya), főnév

- író – író (-t; -k; -ja), főnév
 írósvaj – írósvaj (-at; -ak; -ja), főnév
 iszik – iszik (-ok; -ó; igyá; ivott), ige
 ízes – ízés/ízös mn.
 ízesít – ízesít/ízösít (-ék/-ök; -essz/ízösícc; ízesíccsed/ízösíccsed; ízesítétt/ízösítétt), ige
 kacska – kacska (-t; -k; -ja), főnév
 kalács – kalács (-ot; -ok; -csa), főnév
 kamilla – kamilla (-t; -k; -ja), főnév
 kamra – komra/kamra (-t; -k; -ja), főnév
 kanál – kanál (-at, -ak; -ja), főnév
 kancsó – kancsó (-t; -k; -ja), főnév
 kandli – kandli (-t; -k; -ja), főnév
 kanna – kána/kanta/kanna (-t; -k; -ja), főnév
 kaporszós – kaporszós (-t; -ok; -sza) főnév
 káposzta – káposzta/kápiszta (-t; -k; -ja), főnév
 karaj – karmonádli/karaj (-t; -k; -ja), főnév
 karaláb – karalábé/karaláb (-t; -k; -ja), főnév
 karfiol – karfijó/karfijol (-t; -k; -ja), főnév
 Karácsony – Karácsony (-t; -ok; -nya), főnév
 kaszni – kaszli/kaszni (-t; -k; -ja), főnév
 "kaszroj" (-t; -ok; -ja), főnév
 katlan – katlany/katlan (-t; -ok; -nya), főnév
 kecsge – kecsge (-t; -k; -je), főnév
 kelt kalács – kőikalács (-ot; -ok; -csa), főnév
 kemence – keménce/kemince (-t; -k; -je), főnév
 kemence-száj – keménce-/kemince-száj (-át; -a), főnév
 kemény – kemény mn.
 kémény – kímény/kímín/kémén/kémény (-t; -ék; -nye), főnév
 ken – keny (-ék; -sz; kennyed/kenyd; kenyt), ige
 kenyér – kényér/kinyér (-et; -ek; -e), főnév
 kenyereslapát – kényereslapát/kinyereslapát (-ot; -ok; -tya), főnév
 kenyérfőző – kényérfőző/kinyérfőző (-at; -ak; -ja/-a), főnév
 kenyérliszt – kényérliszt/kinyérliszt/barna liszt (-ét; -ék; -tye), főnév
 kenyérmorzsa – kényérmorzsa/kinyérmorzsa/prézli/prézni (-t; -k; -ja), főnév
 kenyérmorzsa núdli – kényérmorzsa/kinyérmorzsa núdli (-t; -k; -ja), főnév
 kenyérsütés – kényérsütés/kinyérsütés (-t; -ék; -se), főnév
 "kenyérsütőgető/kinyérsütőgető asszony" (-t; -ok; -nya), főnév
 kenyérsütő tál – kényérsütő/kinyérsütő tál (-at; -ak; -ja), főnév
 keresztfa – kérészfafa/köröszfafa/kérészfafa/köröszfafa (-t; -k; -ja), főnév
 kés – kés/kís (-t; -ék; -se), főnév
 készít – klszít/készít (-ék; -essz; készíccs/kísíccs; készítétt/kísítétt), ige
 kcszó – kcszó (-t; -k; -je), főnév

- kever – kavar (-om; -od; kavar(ja)d; kavart), ige
kikever – kikever/kikavar (-ēm/-om; -éd/-od; kavar(ja)d ki; kikavart),
ige
kilogramm – kiló (-t; -k; -ja), főnév
kinyújt – kinyújt/kinyút (-m; -od; nyúzd ki; kinyútott), ige
kiprésel – kiprésöl/kiprésél (-ök/ék; -ősz; présőt ki; kiprésöt), ige
kirántott hús – kirántot hús (-t; -ok; -sa), főnév
kiszaggat – kiszaggat (-ok; -cc; szaggazsd ki; kiszaggatott), ige
kiszed – kiszéd/kiszöd (-éd/öd; -cc; széggé ki; kiszédett/kiszödött),
ige
kocka alakú tészta (-t; -k; -ja), főnév
kocsonya – kocsonya (-t; -k; -ja), főnév
koksos kályha – koksos kájha (-t; -k; -ja), főnév
kolbász – kóbász (-t; -ok; -sza), főnév
"komatál" (-at; -ak; -ja), főnév
konyha – konyha (-t; -k; -ja), főnév
korhelyleves – korhejleves (-t; -ék; -se), főnév
korpa – korpa (-t; -k; -ja), főnév
korsó – korsó (-t; -k; -ja), főnév
kosár – kosár (-at; -ak; -ja/-a), főnév
kovász – kovász (-t; -ok; -sza), főnév
köcsög – köcsög (-öt; -ök; -sza), főnév
köpülés – köpülés (-t; -ék; -se), főnév
köpülő – köpülő (-t; -k; -je), főnév
körítés – körítés (-t; -ék; -se), főnév
körte – körte (-t; -k; -je), főnév
krumpli – kumpri/krumpli (-t; -k; -ja), főnév
krumplifőzelék – kumpri/krumplifőzelék (-ét; -ék; -je), főnév
krumplileves – kumpri/krumplileves (-t; -ék; -se), főnév
krumplitörő – kumpri/krumplitörő (-t; -k; -je), főnév
krumpipogácsa – kumpri/krumplipogácsa (-t; -k; -ja), főnév
krumplis tészta – kumpris/krumplis tészta (-t; -k; -ja), főnév
kuckó – kuckó (-t; -k; -ja), főnév
kukoricás kenyér – kukoricakenyér/kukoricakenyér (-t; -ek; -e), főnév
kukoricaliszt – kukoricaliszt (-ét; -ék; -tye), főnév
kukorica málé – kukoricamálé (-t; -k; -ja), főnév
kukoricaszár – kukoricaszár (-at; -ak; -ja), főnév
laska tészta – laskatészta (-t; -k; -ja), főnév
lakodalmas kalács – lakodalmas kalács (-ot; -ok; -csa), főnév
lábos – lábos/lábas (-t; -ok; -sa), főnév
lángos – lángos (-t; -ok; -sa), főnév
lecsöpögtet – lecsöpöktet (-ék; -cc; csöpöktezsd le; lecsöpöktetett),
lecsöpöktet (csöpöktezsd le; lecsöpöktetett), ige
ledagaszt – ledagaszt (-ok; -assz; dagassz le; ledagasztott), ige
ledarabol – ledarabol (-ok; ledarabósz; darabójj le; ledarabót), ige
leég – leég (leégett), ige

- lekvár – lekvár (-t; -ok; -ja), főnév
 lekváros gombóc – lekvárosgombóc (-ot; -ok; -ca), főnév
 lekváros kifli – lekvároskifli (-t; -k; -je), főnév
 leönt – leönt (-ök; -essz; öndzsd lë; leöntött), ige
 "lepillatol" (-om; -od; pillatódd lë; lepillatolt), ige
 lepény – lepény/lepint (-t/-ët; -ëk; -e/-tye), főnév
 lerni – lerni (-t; -k; -je), főnév
 leszed – leszed (-ëk; -cc; szëggy lë; leszedëtt), ige
 leszúr – leszúr (-öm; -öd; szürd lë; leszürt), ige
 leterít – leterít (-ëk; -essz; tericcs lë; leterítëtt), ige
 leves – leves (-t; -ëk; -se), főnév
 leveses – levesës mn.
 levesestál – levesestál (-at; -ak; -ja), főnév
 levesszűrő – levesszűrő (-t; -k; -je), főnév
 levestészta – levestészta (-t; -k; -ja), főnév
 lé – lé (levit, leve), főnév
 liba – liba (-t; -k; -ja), főnév
 liszt – liszt (-ët; -ëk; -tye), főnév
 lisztezett – lisztëzëtt/lisztözött mn.
 "lófogú borsó" (-t; -k; -ja), főnév
 lucskos káposzta – lucskoskáposzta (-t; -k; -ja), főnév
 máj – máj (-at; -ak; -ja/-a), főnév
 mák – mák (-ot; -ok; -ja), főnév
 mákos kalács – mákoskalács (-ot; -ok; -csa), főnév
 mákos kifli – mákoskifli (-t; -k; -je), főnév
 mákos tészta – mákostészta (-t; -k; -ja), főnév
 malac – malac (-ot; -ok; -ca), főnév
 marhahús – marhahús (-t; -ok; -sa), főnév
 marhahúsleves – marhahúsleves (-t; -ëk; -se), főnév
 marhapörkölt – marhapörkölt/marhapörköt (-et; -ek; -tye), főnév
 mázos edény – mázos edényedény (-t; -ëk; -nye), főnév
 mazsolás pite – mazsoláspite (-t; -k; -je), főnév
 megabál – megabál (-ok; megabász; abad mëg; megabát), ige
 megalszik – megalszik (mëgalutt), ige
 megaltat – megaltat (-ok; -cc; altass mëg; megaltatott), ige
 megdagaszt – megdagaszt (-ok; -assz; dagassz mëg; megdagasztott),
 ige
 megdarál – megdarál (-ok; -sz; darádd mëg, megdarát), ige
 megdinsztel – mögdincöl (-ök; mögdincösz; dincójj mëg; mögdincöt),
 ige
 megfőz – mëkföz (-ök; -ó; főzz(é) mëg; mëgfözött), ige
 megfüstöl – mëkfüstöl (-ök; mëkfüstösz; füstójj mëg; mëkfüstöt), ige
 meggy – mëggy (-et; -ek; -gye), főnév
 meggyúr – mëggyúr (-om; -od; gyúrd mëg; mëggyúrt), ige
 megken – mëkken (-ëm; -ëd; kenyd mëg; mëkkenyt), ige
 megkever – mëkkever (-ëm; -ëd; keverd mëg; mëkkevert), ige

- meglocsol – mēglocsol (-om; -od; locsódd mēg; mēglocsót), ige
 megmos – mēgmos (-ok; mēgmosó; mossá mēg; mēgmosott), ige
 megolajoz – mēgolajoz (-ok; -ó; olajozz(á) mēg; mēgolajozott), ige
 megpirul – mēkpirul (pirújj mēg; mēkpirút), ige
 megsodor – mēksodor (-om; -od; sodord mēg; mēksodort), ige
 megsóz – mēksóz (-om; -od; sóz(za)d mēg; mēksózott), ige
 megsüt – mēksüt (-ök; -cc; süssé mēg; mēksütött), ige
 megszárit – mēkszárit (-om; -od; szárírdzsd/száríccsad mēg; mēkszáritott), ige
 megszór – mēkszór (-om; -od; szórd/szórjad mēg; mēkszört), ige
 megtisztít – mēkpuccol (-ok; mēkpuccosz; pucójj mēg; mēkpuccót), ige
 megzsíroz – mēgzsíroz (-ok; -ó; zsírozz(á) mēg; mēgzsírozott), ige
 meleg – meleg mn.
 merőkanál – merőkanál (-at; -ak; -a/-ja), főnév
 metélt tészta – metélt tészta (-t; -k; -ja), főnév
 méz – méz (-et; -ek; -ze), főnév
 mozsár – mozsár (-at; -ak; -a/-ja), főnév
 mozsártörő – mozsártörő (-t; -k; -je), főnév
 nagykémény – natykímény/natykémény (-t; -ék; -nye), főnév
 napraforgó – napraforgó/tányerica/rica (-t; -k; -ja), főnév
 napraforgóolaj – ricaolaj (-at; -ak; -aj), főnév
 négysarkos kemence – nētysarkos kemēnce/kemince (-t; -k; -je), főnév
 nyújt – nyújt/nyújt/nyút (-ok; -assz; nyujcsá; nyujtott), ige
 nyújtófa – nyújtófa/nútófa (-t; -k; -ja), főnév
 olaj – olaj (-at; -ak; -ja), főnév
 olajos káposzta – olajos káposzta (-t; -k; -ja), főnév
 olt – ót (-ok; -assz; óccsá; ótott), ige
 orja – órja/órija (-t; -k; -ja), főnév
 orjaleves (órjaleves/órialeves (-t; -ék; -se), főnév
 összegyúr – összegyúr (-ok; -sz; gyúr(ja)d össze; összegyúrt), ige
 összekever – összekever (-ék; -sz; kever(je)d össze; összekevert), ige
 összenyomkod – összenyomkod (-ok; -occ; nyomkoggyá össze; összenyomkodott), ige
 összetör – összetör (-óm; -öd; tör(je)d össze; összetört), ige
 őrlő – őrlő (-ök; őrsz; őrd(je)d; őrt), ige
 pad – pad (-ot; -ok; -gya), főnév
 padka – patka (-t; -k; -ja), főnév
 palacsinta – palacsinta (-t; -k; -ja), főnév
 palacsintasütő – palacsintasütő (-t; -k; -je), főnév
 paprika – paprika (-t; -k; -ja), főnév
 paprikás – paprikás (-t; -ok; -sa), főnév
 paradicsomleves – paradicsomleves (-t; -ék; -se), főnév
 paradicsomszós – paradicsomszós (-t; -ok; -sza), főnév
 parázs – parázs (-at; -ak; -zsa), főnév
 passzíroz – paszíroz (-ok; -ó; paszírozzá; paszírozott), ige

passzírozó – paszírozó (-t; -k; -ja), főnév
 pattogatott kukorica – pattogatot kukorica (-t; -k; -ja), főnév
 pálinka – pájinka/pálinka (-t; -k; -ja), főnév
 pecsenye – pecsénnye/pecsönnye (-t; -k; -je), főnév
 petrezselyem – petrezsejém (-et; -ek; -je), főnév
 pékkifli – pékkifli (-t; -k; -je), főnév
 pirít – pirít (-ok; -assz; piríccsá; pirított), ige
 piskóta – piskóta (-t; -k; -ja), főnév
 piszkafa – piszkafa (-t; -k; -ja), főnév
 piszke – büszke (-t; -k; -je), főnév
 piszkeszós – büszkeszós (-t; -ok; -sza), főnév
 pítvar – pítar (-t; -ok; -ja), főnév
 plafon – plafony (-t; -ok; -nya), főnév
 pogácsa – pogácsa (-t; -k; -ja), főnév
 polc – póc (-ot; -ok; -ca), főnév
 ponty – ponty (-ot; -ok; -tya), főnév
 porcelán tányér – porcolány/porcolán tányér (-t; -ok; -ja), főnév
 pörkök – pörkök (-ök; pörkös; pörköjj(é); pörköt), ige
 prézli – prézni (-t; -k; -je), főnév
 puhít – puhít (-om; -od; puhíjja, puhított), ige
 pujka – pujka (-t; -k; -ja), főnév
 puliszka – puliszka (-t; -k; -ja), főnév
 rántás – rántás (-t; -od; -sa), főnév
 rántott leves – rántot leves (-t; -ök; -se), főnév
 reggeli – réggeli (-t; -k; -je), főnév
 reszel – reszel (-ék; reszesz; reszejj(é); reszet), ige
 reszelő – reszellő (-t; -k; -je), főnév
 rétes – rétes (-t; -ök; -se), főnév
 rétestészta – rétestészta (-t; -k; -ja), főnév
 rézbogrács – rézbogrács (-ot; -ok; -csa), főnév
 rézüst – rézüst (-öt; -ök; -tye), főnév
 rizs – rizsa/riskása (-t; -k; -ja), főnév
 rosta – rēsta/rosta (-t; -k; -ja), főnév
 rőzse – rőzse (-t; -k; -je), főnév
 sajtos tészta – sajtos tészta (-t; -k; -ja), főnév
 saláta – sajáta/saláta (-t; -k; -ja), főnév
 sárgabab – sárgabab (-ot; -ok; -ja), főnév
 sárgarépa – sárgarépa (-t; -k; -ja), főnév
 savanyít – savanyít (-ok; -assz; savanyíccsá; savanyított), ige
 savanyú – savanya/savanyú mn.
 savanyú káposzta – savanya/savanyú káposzta (-t; -k; -ja), főnév
 savanyú paprika – savanya/savanyú paprika (-t; -k; -ja), főnév
 savanyúság – savanyúság/savanyúság (-ot; -ok; -ja), főnév
 savó – savó (-t; -k; -ja), főnév
 "sifli" (-t; -k; -je), főnév
 súpóka – súpóka (-t; -k; -ja), főnév

- só – só (-t; -k; -ja), főnév
 sóbavízbe leves – sóbavízbe leves (-t; -ök; -se), főnév
 sonka – sonka (-t; -k; -ja), főnév
 sós – sós mn.
 szó – szó (-ok; -ó; szó(za)d; szózott), ige
 sör – sör (-t; -ök; -e/-je), főnév
 "spejz/spajz" (-ot; -ok; -za), főnév
 "sporhejt/sporhéd/sparhét" (-ét; -ök; -tye), főnév
 stelázi – stélázi/télázi (-t; -k; -ja), főnév
 sűrű – sűrű mn.
 sűrűbab – sűrűbab (-ot; -ok; -ja), főnév
 sült hús – süthús (-t; -ok; -sa), főnév
 sült krumpli – sütkrumpli/sütkumpri (-t; -k; -ja), főnév
 sült tök – süttök (-öt; -ök; -je), főnév
 süt – süt (-ök; -sücc; süssé; süttött), ige
 sütemény – sütemény/sütemény (-t; -ök; -nye), főnév
 sütőlapát – sütőlapát (-ot; -ok; -ja), főnév
 sütőteknő – sütőteknő/sütőteknő (-t; -k; -je), főnév
 szabadkémény – szabadkímény/szabadkémény (-t; -ök; -nye), főnév
 szaftos – szaftos mn.
 szakajtó – szakajtó (-t; -k; -ja), főnév
 "szakk" (-ot; -ok; -ja), főnév
 szalma – szalma (-t; -k; -ja), főnév
 szalonna – szalonna (-t; -k; -ja), főnév
 szárasztészta – szárasztészta (-t; -k; -ja), főnév
 szárízik – szárízik (-ét; -ök; -je), főnév
 szármalevél – szármalevél (-et; -ek; -je/-e), főnév
 szárnyas jószág – szárnyas jószág (-ot; -ok; -ja), főnév
 szekrénykemence – szekrénykemence/szekrénykemence (-t; -k; -je),
 főnév
 szentjánoskenyér – szentjánoskenyér (-et; -ek; -je), főnév
 "szélke" (-t; -k; -je), főnév
 szénvonó – szénvonyó (-t; -k; -ja), főnév
 szilva – szilva (-t; -k; -ja) főnév
 szilvalekvár – szilvalekvár (-t; -ok; -ja), főnév
 színes leves – színés leves (-t; -ök; -se), főnév
 szita – szita (-t; -k; -ja), főnév
 szódabikarbóna – szódabikabóna/szódabóna (-t; -k; -ja), főnév
 tapaszt – tapaszt (-ok; -assz; tapasszá; tapasztott), ige
 tarhonya – tarhonya (-t; -k; -ja), főnév
 tarhonya leves – tarhonya leves (-t; -ök; -se), főnév
 tartósítószer – tartósítószer (-t; -ök; -je), főnév
 tál – tál (-at; -ak; -ja), főnév
 tálca – táca (-t; -k; -ja), főnév
 tányerica – rica (-t; -k; -ja), főnév
 tányér – tányír/tányer (-t; -ok; -ja), főnév

tea – tēja/tėjja (-t; -k; -ja), főnév
 tej – tej (-et; -ek; -je), főnév
 tejbekása – tejbekása (-t; -k; -ja) főnév
 tejfől – tejföl/téfől (-t; -ök; -je), főnév
 teknő – teknyő/teknő (-t; -k; -je), főnév
 tepsi – tepszi (-t; -k; -je), főnév
 tészta – tészta (-t; -k; -ja), főnév
 tojás – tojás (-t; -ok; -sa), főnév
 tojásos tészta – tojásos tészta (-t; -k; -ja), főnév
 tojástartó – tojástartó (-t; -k; -ja), főnév
 tolsöprű – tolsöprű (-t; -k; -je), főnév
 torta – torta (-t; -k; -ja), főnév
 tökmag – tökmag (-ot; -ok; -ja), főnév
 tökös málé – tökös málé (-t; -k; -ja), főnév
 tölcsér – tölcsér (-t; -ék; -je), főnév
 töltött káposzta – tőtöt káposzta (-t; -k; -ja), főnév
 töltött paprika – tőtöt paprika (-t; -k; -ja), főnév
 tormaszósz – tormaszósz (-t; -ok; -sza), főnév
 túrós barátfüle – túrús/túrós barátfüle (... barátfülit; -k; -je), főnév
 túrós csusza – túrús/túrós csusza (-t; -k; -ja), főnév
 túrós rétes – túrúsrétes/túrósrétes (-t; -ék; -se), főnév
 túrós tészta – túrús/túrós tészta (-t; -k; -ja), főnév
 tűzhely – tűszhej (-et; -ek; -je), főnév
 tűzrevaló – tűzrevaló (-t; -k; -ja), főnév
 tyúk – tyúk (-ot; -ok; -ja), főnév
 tyúkleves – tyúkleves (-t; -ék; -se), főnév
 uborka – uborka (-t; -k; -ja), főnév
 ujjnyi – únyi/únnyi mm.
 űst – űst (-öt; -ök; -tye), főnév
 űstház – űstház (-at; -ak; -za), főnév
 űveg – űveg (ët; -ék; -je), főnév
 űveg pohár – űvek pohár (-at; -ak; -ja/-a), főnév
 űnnepi ételek – űnnepi ételék (-et), főnév
 vacsora – vacsora (-t; -k; -ja), főnév
 vadasszósz – vadasszósz (-t; -ok; -sza), főnév
 vaj – vaj (-at; -ak; -ja), főnév
 vajajja – vajajja (-t; -k; -ja), főnév
 vakarcs – vakarcs (-ot; -ok; -csa), főnév
 vājdling – vajling (-ot; -ok; -ja), főnév
 vág – vág (-ok; -sz; vāj(á); vājott), ige
 vasfazék – vasfazék (-at; -ak; -ja), főnév
 vasláb – vasláb (-at; -ak; -ja), főnév
 vaslábos – vaslábos/vaslábos (-t; -ok; -sa), főnév
 vegeta – vegetta (-t; -k; -ja), főnév
 villa – välla (-t; -k; -ja), főnév
 vizes pohár – vizes pohár (-at; -ak; -ja/-a), főnév

vízpad – vízpad (-ot; -ok; -ga), főnév
 vödör – vödör (-öt; -ök; -je), főnév
 vöröshagyma – vöröshajma/vöröshagyma (-t; -k; -ja), főnév
 zacskó – acskó (-t; -k; -ja), főnév
 zöldbab leves – zödbab leves (-t; -ék; -se), főnév
 zöldparadicsom – zötparadicsom (-ot; -ok; -ja), főnév
 zöldség – zóccség/zóccsig (-ét; -ék; -je), főnév
 zománcos edény – zománcos edény/edény (-t; -ék; -nye), főnév
 zsír – zsír (-t; -k; -ja), főnév
 zsíros – zsíros mn.
 zsírosbödön – zsírosbödöny (-t; -ök; -nye), főnév
 zsíros kenyér – zsíroskenyér/zsíroskinyér (-et; -ek; -e/-je), főnév

ÖSSZEGEZÉS

Már a bevezető részben utaltam rá – később a szövegekből is kitűnt –, hogy az étkezés, az ételkészítés alapján következtetni lehet az emberek szociális helyzetére, társadalmi hovatartozására. Dolgozatom adatközlői jobbra az idősebb korosztályból valók, akikben még elevenen él a múlt, s "most, ahogy a világ jobbra fordult" sem felejtik el, hogyan éltek akkor, amikor "éggy évre, éty télire éty szeméjnek három mázsa buza vót számóva. Télén nem vót péz, nem kerestek a zemberek." Főleg a parasztembereknek volt nehéz sorsuk, mert ki voltak szolgáltatva az urak kénye-kedvének. Annyit kerestek, hogy éppen megvolt a betevő falatjuk, nekik jobbra, többre "nem télt, csak a zuraknak még a nagygazdáknak."

A szegény ember egyszerű, különféle krumplis, kukoricás ételei szembenálltak a tehetősebbek húsban, édességben, kalácsban, tésztában, halban, gyümölcsben bővelkedő étkezéseivel. Az iparosok sokkal jobban éltek, mint a napszámosok, a "hónaposok", s ez meglátszott úgy a napi, mint az ünnepi étkezésükön. A szegények asztalára hús csak ritkán került, többnyire vasár- és ünnepnapokon, míg a gazdagabb iparosok villásreggelit is megengedhettek maguknak, s futotta cukorra, mézre is a teájukba. A középkorosztály és a fiatalok közül azért volt érdekes néhányat megszólaltatni, hogy lássuk, mi az, ami a régi ételekből (esetleg az életvitelből), ételkészítésből rájuk hagyományozódott. Minden nemzedék újat, szebbet, jobbat kíván és teremt magának, ugyanakkor – akarva-akaratlan – átment bizonyos szokásokat önmagának és az utódoknak. Bizonyos fokig megőrzi – ha csak néhány mozaikkocka erejéig is – a szülők, nagyszülők, ... – esetünkben – "receptjeit", sütési-főzési szokásait. S ha az a ganca nem is olyan "élős" már, mint ahogyan akkor régen készítették, "inkább hasollít piskótára", az se baj, fő a szándék. A fiatalok vajkópüléssel, tejfölkészítéssel se foglalkoznak, viszont tudnak mást – megint a hagyománynak, a hagyomány hagyománya hagyományának köszönve –, például teje beoltani joghurtnak, esetleg zsemlet, kiflit, cipót sütni. Egy állandó mozgás, fejlődés, továbbhaladás ez, olyan,

mint maga a szókincs, a nyelvjárás, amely reagál a tárgyi világ kicserélődésére, a változásokra, s részint gazdagodik, részint szegényedik.

Az adatközlők beszédét vizsgálva kitűnik, hogy a 60 év felettiak nyelvjárásban beszélnek, függetlenül a külső behatásoktól (rádió, televízió, utazás-látogatás). Érződik ugyan bizonyos fokú köznyelvűsödés, de inkább a regionális köznyelv szintjén. A középkorosztály és a fiatalok képviselője esetünkben értelmiségi, tehát iskolázott, művelt, olvasott, olyan, aki nemcsak szülővárosában tanult, élt, dolgozott, hanem más közegben is. Mindez meglátszik a beszélt nyelven, a mondatfűzésen, a szövegalkotáson, ugyanakkor – s ez nagy pozitívum – élénken él bennük nyelvjárásuk, különösen ami a közép-zárt é fonéma használatát illeti.

Az összefoglalást, a számvetést folytathatnám még, de a végeredmény ugyanaz lenne: minden változik, elvész, megjelenik, kiegészül – vonatkozik ez a konyhaművészetünkre, a nyelvünkre és az életvitelünkre egyaránt.

IRODALOM

- 1) Csáky S. Piroska: A konyha szókincse, Becse I. GODIŠNJAK FILOZOFŠKOG FAKULTETA U NOVOM SADU, NOVI SAD 1968, KNJIGA XI/2
- 2) Csáky S. Piroska: A konyha szókincse II. GODIŠNJAK FILOZOFŠKOG FAKULTETA U NOVOM SADU, NOVI SAD 1969, KNJIGA XII/2
- 3) Dobos János: Kanizsa múltjából
A CSÖND VÁROSA (Forum, Újvidék, 1982)
- 4) JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK
ÉRTEKEZÉSEK, MONOGRÁFIÁK 1, A MAGYAR NYELV, IRODALOM ÉS HUNGAROLÓGIAI KUTATÁSOK INTÉZETE, Újvidék, 1982.
- 5) JUGOSZLÁVIAI MAGYAR FOLKLÓR
ÉRTEKEZÉSEK, MONOGRÁFIÁK 3, A MAGYAR NYELV, IRODALOM ÉS HUNGAROLÓGIAI KUTATÁSOK INTÉZETE, Újvidék, 1983.
- 6) Penavin Olga: A ház, a ház berendezése, a főzés és étkezés Székelykevény
TANULMÁNYOK (Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa), 1975, Újvidék
- 7) Penavin Olga: A konyha, a sütés-főzés szavai Kórógyon
TANULMÁNYOK (Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa), 1970, Újvidék
- 8) Penavin Olga: Néhány gondolat a népi étkezésről, ételkészítésről
TANULMÁNYOK, 1975, Újvidék
- 9) Saffner Veronika: Kanizsa község nyelvjárása, Hungarológiai Közlemények, 34. szám, Újvidék

vízpad – vízpad (-ot; -ok; -ga), főnév
 vödör – vödör (-öt; -ök; -je), főnév
 vöröshagyma – vöröshajma/vöröshagyma (-t; -k; -ja), főnév
 zacskó – acskó (-t; -k; -ja), főnév
 zöldbab leves – zödbab leves (-t; -ök; -se), főnév
 zöldparadicsom – zötparadicsom (-ot; -ok; -ja), főnév
 zöltség – zöccség/zöccsig (-ét; -ök; -je), főnév
 zománcos edény – zománcos edény/edény (-t; -ök; -nye), főnév
 zsír – zsír (-t; -k; -ja), főnév
 zsíros – zsíros mn.
 zsírosbödön – zsírosbödöny (-t; -ök; -nye), főnév
 zsíros kenyér – zsíroskenyér/zsíroskenyér (-et; -ek; -e/-je), főnév

ÖSSZEGEZÉS

Már a bevezető részben utaltam rá – később a szövegekből is kitűnt –, hogy az étkezés, az ételkészítés alapján következtetni lehet az emberek szociális helyzetére, társadalmi hovatartozására. Dolgozatom adatközlői jobbra az idősebb korosztályból valók, akikben még elevenen él a múlt, s "most, ahogy a világ jobbra fordult" sem felejtik el, hogyan éltek akkor, amikor "éggy évre, éty télire éty szeméjnek három mázsa buza vót számóva. Télén nem vót péz, nem kerestek a zembérék." Főleg a parasztembereknek volt nehéz sorsuk, mert ki voltak szolgáltatva az urak kénye-kedvének. Annyit kerestek, hogy éppen megvolt a betevő falatjuk, nekik jobbra, többre "nem telt, csak a zuraknak még a nagygazdáknak."

A szegény ember egyszerű, különféle krumplis, kukoricás ételei szembenálltak a tehetősebbek húsban, édességben, kalácsban, tésztában, halban, gyümölcsben bővelkedő étkezéseivel. Az iparosok sokkal jobban éltek, mint a napszámosok, a "hónaposok", s ez meglátszott úgy a napi, mint az ünnepi étkezésükön. A szegények asztalára hús csak ritkán került, többnyire vasár- és ünnepnapokon, míg a gazdagabb iparosok villásreggelit is megengedhettek maguknak, s futotta cukorra, mézre is a teájukba. A középkorosztály és a fiatalok közül azért volt érdekes néhányat megszólaltatni, hogy lássuk, mi az, ami a régi ételekből (esetleg az életvitelből), ételkészítésből rájuk hagyományozódott. Minden nemzedék újat, szebbet, jobbat kíván és teremt magának, ugyanakkor – akarva-akaratlan – átment bizonyos szokásokat önmagának és az utódoknak. Bizonyos fokig megőrzi – ha csak néhány mozaikkocka erejéig is – a szülők, nagyszülők, ... – esetünkben – "receptjeit", sütési-főzési szokásait. S ha az a ganca nem is olyan "élős" már, mint ahogyan akkor régen készítették, "inkább hasollít piskótára", az se baj, fő a szándék. A fiatalok vajköpüléssel, tejfölkészítéssel se foglalkoznak, viszont tudnak mást – megint a hagyománynak, a hagyomány hagyománya hagyományának köszönve –, például teje beoltani joghurtnak, esetleg zsemlet, kiflit, cipót sütni. Egy állandó mozgás, fejlődés, továbbhaladás ez, olyan,

mint maga a szókincs, a nyelvjárás, amely reagál a tárgyi világ kicserélődésére, a változásokra, s részint gazdagodik, részint szegényedik.

Az adatközlők beszédét vizsgálva kitűnik, hogy a 60 év felettiak nyelvjárásban beszélnek, függetlenül a külső behatásoktól (rádió, televízió, utazás-látogatás). Érződik ugyan bizonyos fokú köznyelvűsödés, de inkább a regionális köznyelv szintjén. A középkorosztály és a fiatalok képviselője esetünkben értelmiségi, tehát iskolázott, művelt, olvasott, olyan, aki nemcsak szülővárosában tanult, élt, dolgozott, hanem más közegben is. Mindez meglátszik a beszélt nyelven, a mondatfűzésen, a szövegalkotáson, ugyanakkor – s ez nagy pozitívum – élénken él bennük nyelvjárásuk, különösen ami a közép-zárt é fonéma használatát illeti.

Az összefoglalást, a számvetést folytathatnám még, de a végeredmény ugyanaz lenne: minden változik, elvész, megjelenik, kiegészül – vonatkozik ez a konyhaművészetünkre, a nyelvünkre és az életvitelünkre egyaránt.

IRODALOM

- 1) Csáky S. Piroska: A konyha szókincse, Becse I. GODIŠNJAK FILOZOFSKOG FAKULTETA U NOVOM SADU, NOVI SAD 1968, KNJIGA XI/2
- 2) Csáky S. Piroska: A konyha szókincse II. GODIŠNJAK FILOZOFSKOG FAKULTETA U NOVOM SADU, NOVI SAD 1969, KNJIGA XII/2
- 3) Dobos János: Kanizsa múltjából
A CSÖND VÁROSA (Forum, Újvidék, 1982)
- 4) JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK
ÉRTEKEZÉSEK, MONOGRÁFIÁK 1, A MAGYAR NYELV, IRODALOM ÉS HUNGAROLÓGIAI KUTATÁSOK INTÉZETE, Újvidék, 1982.
- 5) JUGOSZLÁVIAI MAGYAR FOLKLÓR
ÉRTEKEZÉSEK, MONOGRÁFIÁK 3, A MAGYAR NYELV, IRODALOM ÉS HUNGAROLÓGIAI KUTATÁSOK INTÉZETE, Újvidék, 1983.
- 6) Penavin Olga: A ház, a ház berendezése, a főzés és étkezés Székelykevény
TANULMÁNYOK (Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa), 1975, Újvidék
- 7) Penavin Olga: A konyha, a sütés-főzés szavai Kórógyon
TANULMÁNYOK (Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa), 1970, Újvidék
- 8) Penavin Olga: Néhány gondolat a népi étkezésről, ételkészítésről
TANULMÁNYOK, 1975, Újvidék
- 9) Saffer Veronika: Kanizsa község nyelvjárása, Hungarológiai Közlemények, 34. szám, Újvidék

REZIME

Leksika kuhinje, narodne ishrane i kulinartva u Kanjiži

Gornja studija je napisana s namerom da uz pomoć podataka, koje je autor prikupio od ljudi raznih zanimanja i različitog doba, pokuša u širim crtama da skicira i registruje one reči, koje se odnose na kuhinju, na narodnu ishranu na kulinartvo. Autor je u Kanjiži sakupljenu građu sistematizovao tako, da je posebno poglavlje posvetio opisu starih kuhinja, seljačkih peći, načinu upotrebe kuhinjskih predmeta, da bi sve to bogato ilustrovao i iskazima ispitanika. Iz teksta saznajemo šta je dospevalo na trpezu prilikom dnevnih obroka, šta je ono što iz dijalekatskog i etnografskog aspekta zaslužuje pažnju i može da računa na interesovanje čitalaca.

ABSTRACT

Vocabulary of the kitchen, traditional meals, cooking and baking at Kanizsa

The intention of this paper is to make an attempt at summarizing and listing of the words connected to the kitchen, traditional meals, cooking and baking, collected from data suppliers of various ages and walks of life.

The material collected at Kanizsa is organized by the author into sections on the description of the kitchen, the oven and cooking utensils, followed by numerous quotations to illustrate what was/is put on the table at mealtimes. Attention is called to points of interest in both dialectology and ethnography.

MONDATSZERKESZTÉS A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NÉPMESÉK I. CÍMŰ GYŰJTEMÉNY NÉHÁNY MESEMONDÓJÁNÁL

Hajnal Jenő

Művelődési Központ Zenta

Közlésre elfogadva: 1989. jan. 20

MONDATSZERKESZTÉS A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NÉPMESÉK I. CÍMŰ GYŰJTEMÉNY NÉHÁNY MESEMONDÓJÁNÁL

Bevezető megjegyzések

Dolgozatom célja a Jugoszláviai magyar népmesék I.* című gyűjtemény négy olyan mesemondójának a mondatszerkesztési sajátosságait megvizsgálni, akiket az említett kiadvány Bevezetése jó mesemondóknak nevez (vö. i. m. 15. 1). Eredményeim tehát csupán négy meseváltozat bizonyos mondattani sajátosságait tükrözik, ám az alkalmazott módszer révén általánosabb megállapításokat is tehetünk, amelyek természetesen csakis a gyakorisági vizsgálatok kibővítésével bizonyíthatók.

A feldolgozás módszere két könyv (Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971. Akadémiai Kiadó és Szabó József: A mondatszerkesztés nyelvészeti vizsgálata a nagykovácsi nyelvjárársban. Bp., 1983. Akadémiai Kiadó) kutatási eredményeire támaszkodik. De nemcsak az ezekben alkalmazott módszert vettem át dolgozatom írásakor, hanem Szabó József könyvének fejezetcímeit és az adatokat összesítő táblázatok fejrovatát is.

A vizsgált anyag kiválasztását a mesegyűjtemény idézett Bevezetése némileg ugyan megkönnyítette, annál nehezebb volt viszont - elsősorban terjedelmi okok miatt - eldönteni, hogy hány mesemondótól hány mesét

* A rövidítéseket és hiányos bibliográfiai adatokat a felhasznált irodalom c. részben oldom fel.

válasszak ki. Végül is négy mesemondó, két nő és két férfi, egy-egy meséjére esett a választásom.

A fiú meg a három aranyszörű kiskecske című mese (a továbbiakban: A jelzetű mese)* szerzője Tyúkos Horváth Antal kopácsi halász (születési éve 1893), aki "gyakorlott mesélő, gazdag repertoárja van. Büszke rá, hogy már egy kötetnyi mese jelent meg tőle." (Jugoszláviai magyar népmesék I. 15. 1.)

A Bohó Misi címűt (a továbbiakban: B jelzetű) Fülöp Antal horgosi földműves (születési éve 1874) mesélte. Ő "a vidám, bohókás történeteket szereti és a csalimeséket. Szívesen, néha kissé szabadszájúan mesél." (I. m. 15. 1.)

A harmadik mese, A szögínyembőr, gazdag embőr mög a káplán (a továbbiakban: C jelzetű) előadója Csehák Verona csókai parasztasszony (születési éve 1887) volt, aki "könnyedén, szépen ad elő. Nem alkalmoszerű, de reprodukáló mesélő." (I. m. 15. 1.)

A Szépen zengő pelikány madár című mesét (a továbbiakban: D jelzetű) Kovács Júlia hertelendi parasztasszony (születési éve 1887) mondta el. "Juli néni – olvashatjuk a Bevezetésben – született mesemondó volt. (...) Meséi egyszerűek, kerekék. Nem valami különleges mesék, beletartoznak az egyetemes nagy mesekincsbe, de egyes vándorló motívumokat nagyszerűen konzerváltak." (I. m. 16. 1.)

Végül a mondatok elemzéséről csak annyit, hogy a már említett két könyv útmutatásain kívül segítségemre volt a Mondattani elemzések című egyetemi tankönyv és Keszler Borbála Az egyszerű és az összetett mondat határsávja című tanulmánya.

I. A MONDATOK ÉS TAGMONDATOK ARÁNYAINAK VIZSGÁLATA

Dolgozatomnak ebben a részében mesemondónként a kiválasztott szövegekben megszámláltam az egyszerű mondatokat (1/1), a kéttagú (2/2), háromtagú (3/3) stb. összetett mondatokat egészen egy tizenháromtagúig (13/13), mivel az egyik mondat tizenhárom tagmondatból álló összetett mondat volt. Az azonos tagmondatszámú mondategységeket csoportonként abszolút számokban összesítettem, amelyet azután százalékos részesezési értékekre is átszámítottam.

A kisebb-nagyobb szövegegységek összehasonlítását a szerkesztettségi mutató, az adott mesében levő mondategységek (me) és mondategységek (m) hányadosa, könnyítette meg, amelyet Deme László a szövegek szerkesztettségi fokának jellemzésére dolgozott ki (vö. Mszerk. 137–138. 1.). Az A jelzetű mesében például 216 mondategység és bennük 471 mondategység található, tehát a szerkesztettségi mutató = $471 : 216 = 2,18$ me/m.

* A mondatok számát is tartalmazó meseszövegek a Függelékben találhatóak meg.

a) A mesemondónkénti vizsgálat

1. táblázat. A mondat hosszúsági csoportok gyakorisági vizsgálata mesemondónként

Csoport	Szám	Arány %	Mondategység	A
1/1	81	37,50	81	Szerk. mutató = 2,18me/m
2/2	72	33,33	144	
3/3	43	19,91	129	
4/4	7	3,25	28	
5/5	7	3,25	35	
6/6	1	0,46	6	
7/7	1	0,46	7	
8/8	1	0,46	8	
9/9	1	0,46	9	
10/10	—	—	—	
11/11	1	0,46	11	
12/12	—	—	—	
13/13	1	0,46	13	
Összesen	216	100	471	

Csoport	Szám	Arány %	Mondategység	B
1/1	71	47,33	71	Szerk. mutató = 1,76 me/m
2/2	51	34,00	102	
3/3	21	14,00	63	
4/4	6	4,00	24	
5/5	1	0,67	5	
Összesen	150	100	265	

Csoport	Szám	Arány %	Mondategység	C
1/1	33	40,24	33	Szerk. mutató = 2,28 me/m
2/2	20	24,39	40	
3/3	14	17,07	42	
4/4	10	12,20	40	
5/5	1	1,22	5	
6/6	2	2,44	12	
7/7	1	1,22	7	
8/8	1	1,22	8	
Összesen	82	100	187	

Csoport	Szám	Arány %	Mondategység	D
1/1	50	29,59	50	Szerk. mutató = 2,16 me/m
2/2	66	39,05	132	
3/3	36	21,30	108	
4/4	10	5,91	40	
5/5	6	3,55	30	
6/6	1	0,60	6	
Összesen	169	100	366	

Az alapvizsgálatokban nyert értékek alapján a négy mesére a következő sajtóságok látszanak érvényesnek:

1. A mondathosszúsági csoportok részesedése lineárisan csökken: 1/1 2/2 3/3 stb. Ennek csak a D jelzésű mese mond ellene; minthogy itt: 2/2 1/1. A többiben viszont a linearitás abszolút, az egyszerű mondatoknál kezdődik; s a csökkenés üteme fokozatosan gyorsul.

2. Az egy- és kétagúak együttes részesedése 70% alatt van, azaz: 1/1 + 2/2 < 70%. E szabályszerűségnek a B jelzetű mese nem engedelmeskedik: 1/1 + 2/2 > 80%.

3. A négyenél több tagúak részesedése 4% fölött van; azaz: 4/4 fölött > 4%.

4. S érvényes végül az is, hogy a szerkesztettségi mutató nagyobb, mint 2,00 mondat egység mondat egységként; s eléggé szűk skálán mozog: 2,16–2,28 között. E törvénycik a B jelzésű mese mond ismét ellene; igen jelentős eltéréssel (a szerkesztettségi mutató: 1,76 me/m).

A részesedési arányok és szerkesztettségi mutatók tehát egy-egy mese-mondónak egy meghatározott meseváltozatát jellemzik, és első pillantásra is elég sokat elárulnak a mesemondókról és a mesék műfajáról. Egyebek között műfaji különbözősége miatt is kilóg a sorból a B jelzetű mese.

b) A nemek szerinti vizsgálat

2. táblázat. A mondathosszúsági csoportok gyakorisági vizsgálata nemek szerint

A nők szövegegységeinek (C és D) jellemzői együttesen

Csoport	Mondat-egész	Arány-%	Mondat egység	D
1/1	83	33,07	83	Szerk. mutató = 2,20 me/m
2/2	86	34,27	172	
3/3	50	19,92	150	
4/4	20	7,97	80	
5/5	7	2,79	35	
6/6	3	1,20	18	
7/7	1	0,39	7	
8/8	1	0,39	8	
Összesen	251	100	553	

A férfiak szövegegységeinek (A és B) jellemzői együttesen

Csoport	Mondat-egész	Arány-%	Mondat-egység	
1/1	152	41,53	152	
2/2	123	33,61	246	
3/3	64	17,49	192	
4/4	13	3,56	52	
5/5	8	2,19	40	
6/6	1	0,27	6	
7/7	1	0,27	7	Szerk. mutató = 2,01 me/m
8/8	1	0,27	8	
9/9	1	0,27	9	
10/10	—	—	—	
11/11	1	0,27	11	
12/12	—	—	—	
13/13	1	0,27	13	
Összesen	366	100	736	

Itt a következő szabályosságok figyelhetők meg:

1. A mondat-hosszúsági csoportok részesedése a női mesemondók meséiben enyhén tört linearitást, a *férfiaktól* származók vizsgálatában pedig abszolút linearitást mutat.

2. Az 1/1 + 2/2 csoportok részesedése jelentősen eltér egymástól, hiszen a nőknél 67,34%, a férfiaknál 75,14%. A nemek szerinti összesítésben tehát: $1/1 + 2/2 > 67\%$, de $< 76\%$.

3. Az 1/1 + 2/2 + 3/3 csoportok részesedési aránya már közelebb áll egymáshoz, hiszen a nőknél 87,26%, a férfiaknál pedig 92,63%. A nemek szerinti összesítésben megállapítható, hogy $1/1 + 2/2 + 3/3 > 87\%$, de $< 93\%$.

4. A 4/4 fölötti csoportok együttes részesedése a nőknél 4,77%, a férfiaknál 3,81%, tehát itt is van csekély különbség.

5. A nőktől vett mesék szerkesztettségi mutatója 2,20 me/m, a férfiaké pedig 2,01 me/m, vagyis a nők meséinek nagyobb fokú a szerkesztettsége.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a szerkesztettség foka szerint némi eltérést mutat főképp a B jelzetű mese különbözősége miatt.

Tény azonban az is, hogy a négy mesében nyert átlagértékek nem csupán a műfajra jellemzők, hanem a nyelvjárásnak mint beszélt nyelvváltozatnak a lényegéből is fakadnak. A statisztikai vizsgálat egyúttal azt is bizonyítja, hogy a *parasztember* nyelvében gyakoriak a két- és háromtagú összetett mondatok is, de előfordulnak még tíz-tizenkét tagmondatból álló mondatok is.

II. A MELLÉ- ÉS AZ ALÁRENDELÉSNEK ÉS FAJTÁIKNAK MEGOSZLÁSA

Dolgozatomnak ebben a részében azt vizsgálom meg, hogy a négy mesében a tagmondatok kapcsolódásának mi a módja, a lehetséges kapcsolásformáknak milyen az előfordulási sűrűsége, megoszlása és részesedési aránya.

A kapcsolások vizsgálatakor – Deme László módszere (vö. Mszerk. 161–163. 1.) alapján – két fő szempontom lesz: a kapcsolat minősége (mellérendelő vagy alárendelő) és a kapcsolat szintbeli helyzete.

A mellérendelők állományában a laza mellérendelő viszony (/), a kapcsolatos (+), ellentétes (\Rightarrow), választó, (v), következtető (\leftarrow) mellett kettéválasztottam a magyarázót, mégpedig okadó magyarázóra (\leftarrow) és kifejező magyarázóra (\leftarrow). Ugyancsak Deme László eljárását követve az alárendelők állományában az állítmányi (á), alanyi (a), tárgyi (t) és határozói (h) mellett külön vettem a minőség- és mennyiségjelzőt (jm), és külön a birtokos jelzőt (jb), továbbá a sajátos jelentéstartalmút (s). Szabó József említett könyvében nem tesz külön említést a laza mellérendelő kapcsolatokról és a sajátos jelentéstartalmú mellékmondatokról (vö. A mondatszerkesztés nyelvészológiai vizsgálata a nagykovácsi nyelvjárásban. 77. 1.)

A kapcsolások szintbeli helyzetük szerint lehetnek a beszéd szintjén (felső szinten) vagy pedig a beszéd szintje alatti első, második, stb. alárendelésben.

Vegyük példának az A149 ("Azután oszt rábízza a szolgálkra, azok oszt étették, még mit tudom én tovább.") és a B58 mondatokat ("Ekészítették egy jó nagy sajtot még egy nagy kalácsot, beletették a zsákba, és megindultak."), amelyekben csak mellérendelő kapcsolat van (kettő-kettő), éppen ezért ezekben nincs szintváltás, a mellérendelés mindig szinttartó viszonyt jelent a tagmondatok között.

A B87 kéttagú összetett mondatban ("Békotorodott egy nagy kopókutya az asztal alá, alighogy elkezdtek enni."), amelyben az 1. tagmondat a főmondat, a 2. tagmondat pedig az elsőnek közvetlen előidejűséget kifejező időhatározói mellékmondata, az alárendelés következtében szintváltás van.

A D72 mondatban ("Ugy megejédt, hogy mindent, amit szépnek látott, elfelejtett.") egy alárendelő kapcsolat van a legfelső szinten, egy alárendelő pedig az alárendelés első szintjén; így a mondat tiszta alárendelő típusú, ezért csak szintváltás van benne.

Az A mese 143. mondata így hangzik: "– Hát én mondtam nekik, hogy ne bántsák, mert azok ilyenök, hogy aki ráteszi a kezit, az ott marad." Ez az összetett mondat öt tagmondatból (5/5) áll. A kapcsolások mindegyike alárendelő (/), vagyis a mondat tiszta alárendelő típusú. Fölépítése azért érdekes, mert az 1. tagmondatnak (a beszéd szintjén álló főmondatnak: F) a 2. tagmondat (t) van alárendelve, a 2. tagmondatnak viszont a 3. (h), a harmadiknak a 4. (á), annak pedig (közbeékelte mondatként) az 5. (a) van alárendelve.

A mondat konkrét képlete tehát a következő:

$$F/t_1/h_2/\checkmark_3/a_4.$$

Elnagyolt képlete: $F/m_1/m_2/m_3/m_4$ (azaz: abszolút lineáris alárendelés, mely háromszintű mondatot eredményez).

a) *A kapcsolások mesemondónkénti megoszlása és összesítése*

3. táblázat. A mellérendelő kapcsolások mesemondónkénti megoszlása a 2/2* csoportban

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány%
//	7	2	3	6	18	17,82
+	26	18	6	10	60	59,41
≠	2	4	1	7	14	13,86
v	—	—	—	—	—	—
┌	1	1	1	2	5	4,95
┐	2	—	—	1	3	2,97
└	—	1	—	—	1	0,99
Összesen	38	26	11	26	101	100

4. táblázat. Az alárendelő kapcsolások mesemondónkénti megoszlása a 2/2 csoportban

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
á	1	—	—	1	2	1,85
a	4	—	—	—	4	3,70
t	9	3	3	7	22	20,38
h	13	18	5	25	61	56,48
jm	4	2	—	3	9	8,33
jb	—	—	—	—	—	—
s	3	2	1	4	10	9,26
Összesen	34	25	9	40	108	100

* Az egyszerű mondatokat, mivel egyetlen mondategységből álló mondategészek, kihagytam a kapcsolásformák vizsgálatából.

5. táblázat. A mellérendelő kapcsolások mesemondónkénti megoszlása felső szinten a 3/3 csoportban

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
//	11	1	–	7	19	17,27
+	24	20	12	15	71	64,55
≠	7	3	–	7	17	15,45
v	–	–	–	–	–	–
↑	–	1	1	1	3	2,73
→	–	–	–	–	–	–
↪	–	–	–	–	–	–
Összesen	42	25	13	30	110	100

6. táblázat. A mellérendelő kapcsolások mesemondónkénti megoszlása első alárendelésben a 3/3 csoportban

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
//	–	–	–	–	–	–
+	4	–	–	1	5	71,42
≠	1	–	–	–	1	14,29
v	–	–	–	–	–	–
↑	–	–	–	–	–	–
→	–	–	–	–	–	–
↪	–	1	–	–	1	14,29
Összesen	5	1	–	1	7	100

7. táblázat. Az alárendelő kapcsolások mesemondónkénti megoszlása felső szinten a 3/3 csoportban

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
á	–	–	–	–	–	–
a	1	–	–	1	2	2,11
t	8	6	4	7	25	26,32
h	15	8	8	24	55	57,89
jm	2	1	–	3	6	6,32
jb	1	–	–	–	1	1,05
s	5	–	–	1	6	6,31
Összesen	32	15	12	36	95	100

8. táblázat. Az alárendelő kapcsolások mesemondónkénti megoszlása első alárendelésben a 3/3 csoportban

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
á	—	—	—	—	—	—
a	2	—	—	—	2	12,50
t	—	—	1	1	2	12,50
h	4	1	2	2	9	56,25
jm	1	—	—	1	2	12,50
jb	—	—	—	1	1	6,25
s	—	—	—	—	—	—
Összesen	7	1	3	5	16	100

9. táblázat. A 4/4, 5/5 és 6/6 csoportok mellérendelő kapcsolásainak mesemondónkénti egyesített értékei felső szinten

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
//	4	4	—	1	9	11,54
+	17	3	23	11	54	69,24
≠	—	3	4	5	12	15,38
v	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	1	1,28
→	—	—	1	1	2	2,56
└	—	—	—	—	—	—
Összesen	21	10	28	19	78	100

10. táblázat. A 4/4, 5/5 és 6/6 csoportok mellérendelő kapcsolásainak mesemondónkénti egyesített értékei első alárendelésben

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
//	—	—	—	—	—	—
+	5	1	8	3	17	80,95
≠	1	—	2	—	3	14,29
v	1	—	—	—	1	4,76
—	—	—	—	—	—	—
→	—	—	—	—	—	—
└	—	—	—	—	—	—
Összesen	7	1	10	3	21	100

11. táblázat. A 4/4, 5/5 és 6/6 csoportok mellérendelő kapcsolásainak mesemondókénti egyesített értékei második alárendelésben

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
//	–	–	–	–	–	–
+	1	–	–	3	4	100,00
≠	–	–	–	–	–	–
v	–	–	–	–	–	–
—	–	–	–	–	–	–
→	–	–	–	–	–	–
└	–	–	–	–	–	–
Összesen	1	–	–	3	4	100

12. táblázat. A 4/4, 5/5 és 6/6 csoportok alárendelő kapcsolásainak mesemondókénti egyesített értékei felső szinten

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
á	–	–	–	–	–	–
a	–	–	1	–	1	1,70
t	6	5	6	6	23	38,98
h	6	3	5	15	29	49,15
jm	–	–	–	1	1	1,70
jb	–	–	–	–	–	–
s	2	–	1	2	5	8,47
Összesen	14	8	13	24	59	100

13. táblázat. A 4/4, 5/5 és 6/6 csoportok alárendelő kapcsolásainak mesemondókénti egyesített értékei első alárendelésben

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
á	1	–	–	–	1	4,17
a	1	–	–	1	2	8,33
t	1	1	–	3	5	20,84
h	3	1	5	5	14	58,33
jm	–	–	–	–	–	–
jb	–	–	–	–	–	–
s	1	1	–	–	2	8,33
Összesen	7	3	5	9	24	100

14. táblázat. A 4/4, 5/5 és 6/6 csoportok alárendelő kapcsolásainak mesemondónkénti egyesített értékei második alárendelésben*

Kapcsolásformák	A	B	C	D	Összesen	Arány %
á	1	–	–	–	1	20,00
a	–	–	–	–	–	–
t	–	–	–	–	–	–
h	1	–	1	–	2	40,00
jm	–	–	–	–	–	–
jb	–	–	–	–	–	–
s	1	–	–	1	2	40,00
Összesen	3	–	1	1	5	100

15. táblázat. A kapcsolások számadatainak összesítése

Csoport	A mellérendelő kapcsolások száma	Az alárendelő kapcsolások száma	Összesen
2/2	101	108	209
3/3	117	111	228
4/4, 5/5 és 6/6	103	88	191
Összesen	321	307	628

A négy mesében összesen tehát 321 mellérendelő és 307 alárendelő kapcsolat található, vagyis az összes kapcsolásnak 51,12%-a mellérendelő, 48,88%-a pedig alárendelő. A hatnál több tagmondatból álló összetett mondatokat nem vizsgáltam meg, mert ezeknek a száma elenyészően csekély.

A beszéd szintjén (a felső szinten) a 2/2 mondathosszúsági csoportban az alárendelő kapcsolások száma nagyobb valamivel, mint a mellérendelőké (108 : 101), a 3/3 csoportban viszont már 110 mellérendelő kapcsolásra 95 alárendelő jut, míg a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban 78 mellérendelő és 59 alárendelő kapcsolat van.

Összesítve: a beszéd szintjén 289 mellérendelő kapcsolásra 262 alárendelő esik, azaz itt a kapcsolásoknak 52,45%-a mellérendelő, 47,55%-a pedig alárendelő.

Az alsóbb (első és második alárendelési) szinteken némileg megváltozik a kép: a 3/3 csoportban első alárendelésben 16 alárendelő és 7 mellérendelő található, a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban az első alárendelésben 24 alárendelő

* Harmadik alárendelésben csak egy alanyi mellékmondat fordult elő az A143 mondatban.

és 21 mellérendelő kapcsolás van, a második alárendelésben pedig 5 alárendelőre 4 mellérendelő kapcsolás esik. Itt tehát az alárendelések javára billen a mérleg: 45 alárendelő kapcsolásra 32 mellérendelő jut, tehát az alárendelő kapcsolások részesedése 58,44%, a mellérendelőké pedig 41,56%.

Tehát végül is azt állapíthatjuk meg, hogy a négy mesében alig tér el a mellé- és alárendelő kapcsolásformák száma, ez pedig arról tanúskodik, hogy mesemondóink nyelvére egyaránt jellemző a mellé- és az alárendelés is.

Egyetértve Deme Lászlóval, aki szerint "a kapcsolások száma csak az egyik, mégpedig a kevésbé mély jellemző. Fontosabb ennél *m i n ő s é g i* megoszlásuk", a továbbiakban azt is összesítem, hogy a mellérendelő és az alárendelő kapcsolásformáknak mennyire gyakoriak az egyes típusai.

A mellérendelő kapcsolások közül a kapcsolatosak részesedése szembe-tűnően nagy még akkor is, ha a laza mellérendeléseket külön mutatjuk ki (ezek ugyanis legközelebb a kapcsolatosakhoz állnak).

A beszéd szintjén a 2/2 csoportban 59,41%, a 3/3 csoportban 64,55%, a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban pedig együttesen 69,24%, tehát a mondathosszúság növekedésével valamelyest emelkedik a kapcsolatosak gyakorisága is. Az alsóbb szinteken is ezt tapasztalhatjuk, hiszen az első alárendelésben – a 3/3 csoportban – 71,42%, a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban pedig 80,95% a részesedési arányuk.

A mellérendelésen belül az ellentétes, választó, következtető, okadó és kifejtő magyarázó viszonyú kapcsolások együttes részesedése sem nagy. Különösen a választó és a kifejtő magyarázó kapcsolásformák fordulnak elő ritkán.

Az alárendelő kapcsolásformák közül a határozóiak részesedése fel-tűnően nagy: a beszéd szintjén a 2/2 csoportban 56,48%, a felső szinten a 3/3 csoportban 57,89%, a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban pedig 49,15%. Az alsóbb szinteken is a határozói kapcsolásmódok dominálnak, hiszen első alárendelésben a 3/3 csoportban 56,25%, a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban pedig 58,33% a részesedésük, továbbá a második alárendelésben 40,00%-os a gyakoriságuk.

Ugyancsak jelentős a részesedési aránya a tárgyi kapcsolásformának, különösen felső szinten és az első alárendelésben.

A négy mese bonyolultsági mutatóját Deme László képletének (Mszerk. 163–164. 1.) segítségével alkothatjuk meg (melyben B a bonyolultsági fok jelölője; a c/m jelzés pedig kapcsolás mondatégszenként):

$$B = \frac{235 \ 0 + 209 \ 1 + 114 \ 2 + 33 \ 3 + 15 \ 4 + 4 \ 5 + 2 \ 6 + 2 \ 7 + 1 \ 8 + 1 \ 10 + 1 \ 12}{235 + 209 + 114 + 33 + 15 + 4 + 2 + 2 + 1 + 1 + 1}$$

$$B = \frac{672}{617} = 1,089 \text{ c/m.}$$

Ha az egyszerű mondatokat kihagyjuk a számításból, minthogy nincs bennük kapcsolás, akkor az összetett mondatokra vonatkozó (B_{δ} jelzésű) bonyolultsági mutatót kapjuk meg (mő = az összetett mondatok jele):

$$B_{\delta} = \frac{672}{382} 1,759 \text{ c/mő.}$$

E két mutató azt jelenti, hogy egyrészt minden modategészre (az egyszerűket is beleértve) átlagban több mint egy kapcsolás esik; másrészt az összetettekre átlagban 1,76 kapcsolás. Mivel a kettő közötti különbség nagyságát az egyszerű mondatok döntik el, ezeknek súlyát érzékeltethetjük a kettőnek a hányadosával. Esetünkben ezt az értéket kapjuk:

$$B_{\delta}/B = 161\%.$$

A kapcsolásoknál foglalkozik még Deme László a megoszlási mutatóval, amely "úgy alakult ki, hogy a mellérendelő kapcsolások száma (mint egyszerűbb megoldásé) egyet, az alárendelőké (mint bonyolultabb megoldásé) kettőt kapott szorzószámul. Ez adta a számlálót; a nevezőt meg az összes mellérendelő mennyisége." (Mszerk. 165. 1.) Mivel a négy mesében 321 mellérendelő kapcsolás és 307 alárendelő kapcsolás van, ezért a megoszlási mutató (M) így alakul:

$$M = \frac{321 \cdot 1 + 307 \cdot 2}{628} = \frac{321 + 614}{628} = \frac{935}{628} 1,48.$$

Végül beszédes adatokat kapunk akkor is, ha figyelmen kívül hagyva az előfordulás szintjeit, összesítjük a kapcsolásformákat. Az alábbiak ugyanis megerősítik mindazt, amit már korábban megállapítottunk:

16. táblázat. Az egyes kapcsolásformák megoszlása szintekről függetlenül

Mellérendelő kapcsolások			Alárendelő kapcsolások		
Kapcsolásformák	Szám	Arány %	Kapcsolásformák	Szám	Arány%
//	46	14,33	á	4	1,30
+	211	65,73	a	11	3,58
≠	47	14,65	t	77	25,08
v	1	0,31	h	170	55,38
—	9	2,80	jm	18	5,86
—	5	1,56	jb	2	0,65
—	2	0,62	s	25	8,15
Összesen	321	100		307	100

b) A kapcsolások összesítése nemek szerint

17. táblázat. A mellérendelő kapcsolások összesítése nemek szerint a 2/2 csoportban

Kapcsolás- formák	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
//	9	24,32	9	14,06
+	16	43,24	44	68,75
≠	8	21,62	6	9,38
v	—	—	—	—
←	3	8,12	2	3,12
→	1	2,70	2	3,12
↔	—	—	1	1,57
Összesen	37	100	64	100

18. táblázat. Az alárendelő kapcsolások összesítése nemek szerint a 2/2 csoportban

Kapcsolás- formák	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
á	1	2,04	1	1,70
a	—	—	4	6,78
t	10	20,41	12	20,34
h	30	61,22	31	52,54
jm	3	6,12	6	10,17
jb	—	—	—	—
s	5	10,21	5	8,47
Összesen	49	100	59	100

19. táblázat. A mellérendelő kapcsolások összesítése nemek szerint a 3/3 csoportban

Kapcsolás- formák	Felső szinten			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
//	7	16,28	12	17,91
+	27	62,79	44	65,67
≠	7	16,28	10	14,93
v	—	—	—	—
←	2	4,65	1	1,49
→	—	—	—	—
↔	—	—	—	—
Összesen	43	100	67	100

Kapcsolás- formák	Első alárendelésben			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám		%szám%	
//	—	—	—	—
+	1	100,00	4	66,66
≠	—	—	1	16,67
v	—	—	—	—
←	—	—	—	—
→	—	—	—	—
→	—	—	1	16,67
Összesen	1	100	6	100

20. táblázat. Az alárendelő kapcsolások összesítése nemek szerint a 3/3 csoportban

Kapcsolás- formák	Felső szinten			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
á	—	—	—	—
a	1	2,08	1	2,13
t	11	22,92	14	29,78
h	32	66,67	23	48,94
jm	3	6,25	3	6,38
jb	—	—	1	2,13
s	1	2,08	5	10,64
Összesen	48	100	47	100

Kapcsolás- formák	Első alárendelésben			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
á	—	—	—	—
a	—	—	2	25,00
t	2	25,00	—	—
h	4	50,00	5	62,50
jm	1	12,50	1	12,50
jb	1	12,50	—	—
s	—	—	—	—
Összesen	8	100	8	100

21. táblázat. A mellérendelő kapcsolások nemenkénti összesítésének értékei a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban

Kapcsolás- formák	Felső szinten			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
//	1	2,13	8	25,81
+	34	72,34	20	64,52
≠	9	19,15	3	9,67
v	–	–	–	–
←	1	2,13	–	–
→	2	4,25	–	–
↔	–	–	–	–
Összesen	47	100	31	100

Kapcsolás- formák	Első alárendelésben			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
//	–	–	–	–
+	11	84,62	6	75,00
≠	2	15,38	1	12,50
v	–	–	1	12,50
←	–	–	–	–
→	–	–	–	–
↔	–	–	–	–
Osszesen	13	100	8	100

Kapcsolás- formák	Második alárendelésben			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
//	–	–	–	–
+	3	100,00	1	100,00
≠	–	–	–	–
v	–	–	–	–
←	–	–	–	–
→	–	–	–	–
↔	–	–	–	–
Osszesen	3	100	1	100

22. táblázat. Az alárendelő kapcsolások nemenkénti összesítésének értékei a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban

Kapcsolás- formák	Felső szinten			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
á	–	–	–	–
a	1	2,70	–	–
t	12	32,44	11	50,00
h	20	54,05	9	40,90
jm	1	2,70	–	–
jb	–	–	–	–
s	3	8,11	2	9,10
Összesen	37	100	22	100

Kapcsolás- formák	Első alárendelésben			
	A nőknél		A férfiaknál	
	Szám	%	szám	%
á	–	–	1	10,00
a	1	7,14	1	10,00
t	3	21,43	2	20,00
h	10	71,43	4	40,00
jm	–	–	–	–
jb	–	–	–	–
s	–	–	2	20,00
Összesen	14	100	10	100

Kapcsolás- formák	Második alárendelésben			
	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
á	–	–	1	33,33
a	–	–	–	–
t	–	–	–	–
h	1	50,00	1	33,33
jm	–	–	–	–
jb	–	–	–	–
s	1	50,00	1	33,34
Összesen	2	100	3	100

A kapcsolások számadatainak összesítésével a következő értékeket kaptam: a 2/2 mondathosszúsági csoportban a nőknél 37 mellérendelő kapcsolásra 49 alárendelő, a férfiaknál 64 mellérendelő kapcsolásra 59 alárendelő esik, a 3/3 csoportban a nőknél 44 mellérendelő kapcsolat és 56 alárendelő van, a férfiaknál pedig 73 a mellérendelő és 55 az alárendelő kapcsolások száma; a 4/4, 5/5 és 6/6 csoportban a nőknél 63 mellérendelésre 53 alárendelő, a férfiaknál pedig 40 mellérendelőre 53 alárendelő kapcsolat jut.

Az egyes mondathosszúsági csoportokban levő kapcsolások számát összegezve a nőktől választott mesékben 144 mellérendelő kapcsolat és 158 alárendelő található; a férfiaktól vett mesékben pedig 177 mellérendelőre 149 alárendelő kapcsolat esik, vagyis a nőknél összesen 302, a férfiaknál pedig 326 a kapcsolások száma. A kapcsolások számát illetően némi eltérés állapítható meg, amit a bonyolultsági mutató is igazol:

$$\text{A nőknél } B = 1,20 \text{ c/m, } B_{\bar{0}} = 1,79 \text{ c/m}\ddot{o}$$

$$B_{\bar{0}}/B = 149\%.$$

$$\text{A férfiaknál } B = 1,01 \text{ c/m, } B_{\bar{0}} = 1,70 \text{ c/m}\ddot{o}$$

$$B_{\bar{0}}/B = 170\%.$$

Ezt a különbséget a kapcsolások minőségére vonatkozó megoszlási mutatók értékei is tanúsítják:

$$\text{A nőknél } M = 1,52,$$

$$\text{a férfiaknál } M = 1,45.$$

A fentieket erősítik meg a következő összefoglalások is:

23. táblázat. A mellérendelő kapcsolások összesítése szintektől függetlenül

Kapcsolás- formák	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
//	17	11,80	29	16,38
+	92	63,89	119	67,24
≠	26	18,06	21	11,86
v	—	—	1	0,56
←	6	4,17	3	1,70
→	3	2,08	2	1,13
┆→	—	—	2	1,13
Összesen	144	100	177	100

24. táblázat. Az alárendelő kapcsolások összesítése szintektől függetlenül

Kapcsolás- formák	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
á	1	0,63	3	2,01
a	3	1,90	8	5,37
t	38	24,05	39	26,17
h	97	61,40	73	49,00
jm	8	5,06	10	6,71
jb	1	0,63	1	0,67
s	10	6,33	15	10,07
Összesen	158	100	149	100

III. AZ EGYMÁS MELLÉ- ÉS ALÁRENDELTSÉG MÉLYSÉGI MUTATÓI

A szerkesztettség és a bonyolultság vizsgálata után nem kerülhető meg az a kérdés sem, hogy a szinteződés milyen mértékben jellemző a négy mesemondóra. Ezúttal tehát a mesékben levő összes mondategész szinteződésével foglalkozom. Így az egyszerű mondatokkal is, amelyekben a szintbeli elhelyezkedésnek természetesen csak egyetlen lehetősége van, mert ezek mindig egyszintűek. A szinteződés többféle variációs lehetősége ugyanis a tagmondatok számának növekedésével nagyobbodik.

A háromtagú összetett mondat lehet például egyszintű ("Odavágott hegedűjével a szabónak a hátára, a hegedű meg odaragadt a szabónak a hátára, ahon meg odaragadt a cigány". Az A116 jelzetű mondat konkrét képlete: F+F+F), kétszintű ("Ú, ahogy kimént a házajtón, nem kifelé fordút, hanem befelé a tűzhely felé". A B114 mondat képlete: F/h₁ ≠ F) és háromszintű (" – Hát azt ítélte, hogy itt kő alunni téveled a szögényembörnek, oszt család helyött család lögyön." A C67 mondat képlete: F/t₁/h₂).

a) A mesemondónkénti megoszlás

25. táblázat. A mondategészek szintmélység szerinti összesítése mesemondónként

Szintmélység	A	B	C	D	Összesen
Egyszintű	141	108	51	84	
Kétszintű	61	39	24	71	
Háromszintű	11	3	6	13	
Négy szintű	2	–	1	1	
Ötszintű	1	–	–	–	
Összesen	216	150	82	169	616

26. táblázat. A különböző szintű mondategészek gyakorisága

Szintméltség	Az egész szövegből		Az összetettekben	
	szám	%	szám	%
Egyszintű	384	62,24	149	39,00
Kétszintű	195	31,60	195	51,05
Háromszintű	33	5,35	33	8,64
Négy szintű	4	0,65	5	1,31
Ötszintű	1	0,16	–	–
Összesen	617	100	382	100

Mivel a négy mérésre vonatkoztatott összesítésben benne van az a 235 egyszerű mondat is, amely természetesen csak egyszintű lehet, szükséges külön is összesíteni a szerkesztett (összetett) mondategészek adatait, hiszen ténylegesen csak bennünk van színteződés. Ezek alapján azt szögezhetjük le, hogy a mesékben az egy- és kétszintűek együttes részeseése mind az egész szövegegyüttesre vonatkoztatva (93,84%), mind az összetett mondatok viszonylatában (90,05%) igen magas, ezzel arányban pedig a három- és négy szintűeké nagyon kicsi.

b) *A nemek szerinti vizsgálat*

27. táblázat. A különböző szintméltségű mondategészek nemek szerinti részeseése a teljes szövegből

Szintméltség	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
Egyszintű	135	53,78	249	68,03
Kétszintű	95	37,85	100	27,32
Háromszintű	19	7,57	14	3,83
Négy szintű	2	0,80	2	0,55
Ötszintű	–	–	1	0,27
Összesen	251	100	366	100

28. táblázat. A különböző szintmélységű mondategészek nemek szerinti részesedése az összetett mondatokból

Szintmélység	A nőknél		A férfiaknál	
	szám	%	szám	%
Egyszintű	52	30,95	97	45,33
Kétszintű	95	56,55	100	46,73
Háromszintű	19	11,31	14	6,54
Négy szintű	2	1,19	2	0,93
Ötszintű	–	–	1	0,47
Összesen	168	100	214	100

A fenti számadatok szerint az eltérések az egy- és kétszintű mondatok részesedésében mutatkoznak. Ha azonban ezt a két szintmélységet együttesen vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a különbségek lényegtelenek, gyakorlatilag szinte el is hanyagolhatók.

IV. A MONDATOKBAN ÉS A TAGMONDATOKBAN JELENTKEZŐ SZÓMENNYISÉG ÁTLAGAI

A) A MONDATTERJEDELEM VIZSGÁLATA A TARTALMAS SZAVAK ALAPJÁN

A mondategész és a mondategység terjedelmének vizsgálata nem más, mint a tartalmas és tartalmatlan szavak mennyiségének a föltárása. A vizsgálat során – Deme László módszertani eljárását véve – tartalmas szónak számít "a fogalomjelölők csoportja (ige, főnév, melléknév, számnév), ezek valamelyikének helyettesítője (névmás); sőt a viszonyított fogalmat jelölt kész glosszéma (határozószó), meg a pusztán viszonyt jelölő elem (egyrésről névutó, másrésről módosító szó). Tartalmas és önálló elemként került be a mondatzó is (indulatszó, felelőszó). Ezek – a szónak lexikai értelmességét véve – önálló tartalmas szavaknak számítottak akkor is, ha csak glosszémáriszerek. Tehát külön-külön egyednek számláltam a 'segédigei' jellegű szavakat (mint: *adta volna*), az elvált igekötőket (mint: nem csinálta *meg*), a névutót (mint: ebéd *után*). Két szónak számláltam a tömbösödött jelentésű állandó szókapcsolatokat (mint: *dugába dől, férjhez megy*), ha tagjaik nem forrtak összetétellé.

Nem vettem azonban tartalmas szónak, s így kihagytam a számlálás során, a névelőket (*a, az; egy*) és a kötőszói szófajú kötőszókat (*és, viszont, mondazonáltal* stb.). (Mszerk. 244. 1.) Így egy-egy cédulán a mondatelemzés során tagmondatonként följegyeztem a tartalmas szavak számát is. Például

az A129 mondat ("Úgy nevetett erre a királkisasszony is, meg a királ is, hogy maj megpukkadtak.") részletező képletét eképpen írtam föl: F5/h₁2; a C33 mondatét ("Álapotozs vót, még sosé vót családjuk, hát úgy megkívánta a két vöröshajmát, de szégyőt kérni.") pedig a következőképp: F2+F4 ≠ F4 ≠ F2.

a) *A szómennyiség mesemondónkénti értékei*

29. táblázat. A szómennyiség mesemondónkénti értékei és összesítésük eredményei

Szövegegység (mese)	T _{sz}	T _{szö}	T _{sze}	T _m	T _{me}	T _{1/1}
A	1.557	1.256	301	7,20	3,30	3,71
B	761	562	199	5,07	2,87	2,80
C	577	481	96	7,03	3,08	2,90
D	1.207	1.012	195	7,14	3,30	3,90
Összesen	4.102	3.311	791	–	–	–

Az összesítésből kiderül, hogy a négy mese tartalmas szavainak (T_{sz}) száma 4.102, ebből az összetett mondatokban (T_{szö}) 3.311 szó fordul elő, az egyszerű mondatokban (T_{sze}) pedig 791 szó található; az egy mondategészre eső telítettségi mutató:

$$T_m = \frac{T_{sz}}{m} = \frac{4\ 102}{617} = 6,64 \text{ szó/m.}$$

Az egy mondategységre jutó telítettségi mutatót hasonlóképpen kapjuk meg:

$$T_m = \frac{T_{sz}}{me} = \frac{4\ 102}{1\ 289} = 3,18 \text{ szó/me.}$$

Az egy egyszerű mondatra eső telítettségi mutató:

$$T_{1/1} = \frac{T_{sz}}{1/1} = \frac{791}{235} = 3,36 \text{ szó/m.}$$

b) *Az ultrarövid mondatok részesedési értékei*

Ultrarövid mondatnak az egy-, két- és háromszavas mondatokat tekintem (vö. Mszerk. 323. 1.).

30. táblázat. Az ultrarövid mondatok mesemondónkénti megoszlása

Megnevezés	A	B	C	D	Összesen
$ur_{1/1}$	26	38	13	16	93
ur_{me}	130	94	54	129	407
Összesen	156	132	67	145	500

A fentiek alapján a következő számítást végezhetjük el: az egyszerű mondatok száma összesen 235, ebből 93 az ultrarövid mondat, azaz a mesék összes egyszerű mondatának 39,57%-a.

Számítsuk ki az ultrarövid mondategységek részesedését is az összes mondategységhez viszonyítva. Ultrarövid mondategységnek (ur_m) számít az ultrarövid egyszerű mondat és az az összetett mondat, amely csupa ultrarövid mondategységből áll (vö. Mszerk. 328–329. 1.). A négy mesében 617 mondategység található, ebből 143 az ultrarövidek száma ($ur_{1/1}$: 93 és ur_m : 50), vagyis az összes mondategység 23,17%-a (majdnem minden negyedik) az ultrarövid.

31. táblázat.

Az ultrarövid mondatok nemek szerint összesített értékei

Megnevezés	A nőknél	A férfiaknál
Az 1/1 csoport száma	83	152
Ebből $ur_{1/1}$	29	64
Λ részesedési arány	34,94%	42,10%
Λ mondategységek száma	553	736
Ebből ur_{me}	212	288
Λ részesedési arány	38,33%	39,13%
Λ mondategységek száma	251	366
Ebből ur_m	50	93
Λ részesedési arány	19,92%	25,40%

A táblázatban láthatjuk, hogy az ultrarövidek részesedése mindegyik csoportban a férfiak meséiben nagyobb, mint a nőktől vett szövegekben. Az eltérés viszonylag nagy, és arra utal, hogy a két női mesélő valamivel közlékenyebb, beszédesebb, mint a másik két mesemondó, a férfiak.

**B) A MONDATTERJEDELEM VIZSGÁLATA
AZ ÖSSZES SZÓ ALAPJÁN**

32. táblázat. A szó mennyiség összesítése mesemondóknént

Szövegegység (mese)	Ö _{sz}	Ö _{szö}	Ö _{sze}	Ö _m	Ö _{me}	Ö _{1/1}
A	2.063	1.663	400	9,55	4,38	4,94
B	999	471	258	6,66	3,77	3,63
C	819	682	173	9,98	4,38	4,15
D	1.601	1.345	256	9,47	4,37	5,12
Összesen	5.482	4.431	1.051	–	–	–

Ö_{sz} = az összes szó száma, Ö_{szö} = az összetett mondatokban levő szavak száma, Ö_{sze} = az egyszerű mondatokban levő szavak száma, Ö_m = az egy mondat egészre eső telítettségi átlag, Ö_{me} = az egy mondat egységre jutó átlagos telítettség és Ö_{1/1} = egy egyszerű mondatra eső telítettségi átlag.

33. táblázat. A tartalmatlan szavak megoszlása mesemondóknént

Megnevezés	A	B	C	D	Összesen
a, az	255	129	122	201	707
egy	29	18	7	20	74
valódi kötőszó	168	57	39	152	416
hát	18	15	34	18	85
azt(án)	30	12	24	–	66
akkor	1	4	12	–	17
na, no	5	3	4	3	15
Összesen	506	238	242	394	1.380

34. táblázat. A tartalmatlan szavak megoszlása nemeként

Megnevezés	A nőknél	A férfiaknál
a, az	323	384
egy	27	47
valódi kötőszó	191	225
hát	52	33
azt(án)	24	42
akkor	12	5
na, no	7	8
Összesen	636	744

A fenti számadatok önmagukért beszélnek. A nők szövegeiben előforduló négy tartalmatlan szóra a férfiak meséiben átlagosan körülbelül hat tartalmatlan szó jut.

Befejező megjegyzések

Dolgozatomban négy jugoszláviai magyar mesemondó egy-egy lejegyzett meséjében a megnyilvánuló mondatszerkezeti alapsajátságokat vizsgáltam. Azokat a tulajdonságokat kerestem, amelyek a közlés és megértés sorsát befolyásolhatják. Ezért került vizsgálódásaim középpontjába a kiragadott helyett a szöveget építő, létrehozó mondat. "Így a felfedett sajátságok is a mondatnak mint szövegelemnek sajátságai; s gyakorisági viselkedésükben az adott szövegnek (korpusznak) jellemzői." (Mszerk. 393.1.) Olyan jellemzők, amelyek egyúttal újabb – általánosabb érvényű – kutatásra ösztönöznek.

Zenta, 1987 januárja

Felhasznált irodalom

- Hencédy József-Fábián Pál-Rácz. Endre-Velcsov Mártonné: A MAI MAGYAR NYELV. Szerkesztette Rácz Endre. Harmadik kiadás. Bp., 1974. Tankönyvkiadó.
- Bona Júlia: SZEMPONTOK A SZLAVÓNIAI NYELVJÁRÁSI MONDATTAN MEGÍRÁSÁHOZ = Magyar Nyelvőr. 1979. 3. sz. 353–354. 1.
- Deme László: MONDATSZERKEZETI SAJÁTSÁGOK GYAKORISÁGI VIZSGÁLATA. Bp., 1971. Akadémiai Kiadó (Rövidítése: Mszerk.)
- JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NÉPMESÉK I. Közzétette Penavin Olga. 2. változatlan kiadás. Bp. – Újvidék, 1983. Akadémiai Kiadó – Forum Könyvkiadó
A dolgozatban vizsgált mesék elbeszélői és lejegyzői:
A FIÚ MEG A HÁROM ARANYSZÓRÚ KISKECSKE (Tyúkos Horváth Antal-Sátai Pál) 139–134. 1.
BOHÓ MISI (Fülöp Antal-Penavin Olga) 412–415. 1.
A SZÖGÍNYESBŐR, GAZDAG EMBŐR MÖG A KÁPLÁN (Csehák Vera-Matijevics Lajos) 446–448. 1.
SZÉPEN ZENGŐ PELIKÁNY MADÁR (Kovács Júlia-Matijevics Lajos) 510–515. 1.
- Klas Jenő: MAGYAR NYELVJÁRÁSI MONDATTANOK? = Magyar Nyelvőr. 1976. 1. sz. 83–88. 1.
- Klas Jenő: FEJEZETEK A NYELVJÁRÁSI MONDATTANBÓL. = Magyar Nyelvőr. 1979. 1. sz. 66–70. 1.
- Szabó József: A MONDATSZERKESZTÉS NYELVSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATA A NAGYKÖNYI NYELVJÁRÁSBAN. Bp., 1983. Akadémiai Kiadó
- TANULMÁNYOK A MAI MAGYAR NYELV MONDATTANA KÖRÉBŐL. Szerkesztők Rácz Endre és Szathmári István. Bp., 1977. Tankönyvkiadó
A tanulmánygyűjteményben található:
Keszler Borbála: AZ EGYSZERŰ ÉS AZ ÖSSZETETT MONDAT HATÁRSÁVJA. 111–133. 1.

F ü g g e l é k

A FIÚ MEG A HÁROM ARANYSZÓRÚ
KISKECSKE

Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy szegény ember, annak volt egyetlen fia. Olyan szélgénségben vótak, hogy nem lehetett arra várni, hogy mit észünk hónap. Asz mondta a fiának hogy édés fiam, nem tarthatlak. Eredj valamerre szolgálatot keresni a világba! Nem vagyok még nagyon öreg, de gondolj rám, ha sikerül a szógálatod valahol.

(3)

(4)

(5)

(6)

(7)(8)

(9)

(10)

(11)(12)

(13)

(14)

(15)

(16)

(17)

(18)

(19)(20)

(21)

(22)(23)

(24)

(25)

(26)

(27)

(28)

(29)

(30)

(31)(32)(33)

(34)

(35)

(36)

(37)

– Jól van, édésapám!

Elindult a gyerök és elmént. Mëgy, mëndegél hetedhét ország ellen, betért egy erdőbe. Ráesteledett. Hát most merre mënjék, hova lëgyék, mit csináljak! Ott azonban az erdőben látott egy kis világosságot. El is indult ú a világosság irányába. Csak mëgy, csak mëgy, hát odajér egy kis házikóhon. Benéz ottan az ablakon, láti ám, hogy ottan ül bent egy öregasszony, akkora az óra, hogy majdnem a térdéig ér. Mindegy, akármi ez, akárki ez, ehhol be köll mënni. Bemëgy és jóestét köszön.

– Adjon isten jó estét, édés öreganyám!

– Adjon isten, fiam nekéd is.

– No, mi járatban vagy? Hogy jársz ebben az idegenben, ahol még a hazábeli idegen sëm jár?

– Hát szolgálatot keresék, édés öreganyám.

– Jól van – mondja az öregasszony –, ha szolgálatot keresól, akkor énnálam találatsz. Nëm vagyok olyan híró, akár mennyire csúf vagyok is. Nálam három nap az esztendő. Van nekëm három aranszórú kecském. Ezeket a kecskéket kell majd öröznöd, de úgy vigyázz rájuk, hogy mind a három mindën nap megfiadzik. Ezekét kell énnéköm pontosan minden nap hazahajtani!

– Jól van, öreganyám, majd vigyázok rájuk.

– Ha a három nap lejárt, azután amit kérsz, azt adok.

Jól van. Mëgegyezett azután a fiú a szülével. Azután oszt rájuk virradt. Adott neki a szüle ënni-innivalót, amennyi csak köllött. A tarisznyáját is jól mëgpakolta.

A gyerök meg kihajtotta a három aranszórú kecskét. Hát azok meg csak legelésztek, nem szaladtak

- (38)(39) azok széjjel, nem kótologtak azok el sehova sem. Egyik nap a másik után elmént. Lejárt a három nap, asz mondja neki az öregasszony:
- (40) – No, édes fiam, jó gyerek vótál, szorgalmasan gondját viselted a kecskéimnek!
- (41)(42) De akkor már vót belőlük egy egész falka. Mert amelik máma megborjazott, annak már holnap a fia is, annak is lett kecskéje. Úgyhogy már egy egész csapat lett az aranszörű kecskékbú, mire a három nap lejárt.
- (44) A fiú asz mondja a szülének:
- (45) – Édes öreganyám, énnéköm nem kellene más, csak adjon énnékém ebbül a kecskékbül háromat. A három napért, minden napra adjon egyet!
- (47) – No, ugyan mit csinász velük, édes fiam?
- (48)(49) – Hát, majd eltérőgetöm úket valahol. Majd csak talállok rájuk gazdát, ahol jó pénzért el tudom úket anni.
- (50)(51) – Ne add te ezeket el. Hanem adok én neköd egy gyűrút, meg ezt a három kecskét hajtsd el. De a gyűrúre vigyázz, mert nem látszik ám meg az ujjadon, hogy rajta van. Csak hogy ha valami bajod van, fordíts meg az ujjadon, ha valami hibádzik teneköd.
- (52)
- (53)
- (54)(55) – Jól van – felelte a gyerök.
- (56)(57) Elindult osztán a gyerök a három kecskével. A szülétül is elbúcsúzott. A kecskéket elibe fogta és elhajtotta úket. De ú nem nézte, hogy milyenök. A szüle mind a háromat bakot adott, neki.
- (58)
- (59)(60) Hajti osztán. "Haj, három aranyszörű bakkecskéim!" Hajti osztán mégy. Hát bejért ú osztán egy faluba. A falu szélin egy legelő volt, úgy mint itt kinn nálunk is van és mint Daróc végin is ott van az itató kút. Hát ú odahajtott a kúthol, húzott a válúba vizet, ivott a három kecske. Éccër csak gyün oda három lány. Hozik a korsót a kezikbe, merítik a vizet. De a szüle a gyeröknek megmondta, hogy úgy vigyázz a kecskékre, hogy senki hozzá ne nyúljon, mert azt mondja az öregasszony – akko odaragad.
- (61)(62) A gyerök mondta is a lányoknak, hogy ne bántsátok a kecskéket, mert baj lesz.
- (63)(64)
- (65)
- (66)
- (67) Hej, a lányok először hizelőgtek neki, hogy adja az egyiknek ezt, a másiknak amazt, meg azt a harmadiknak.
- (68)(69)
- (70) – Nekem akkor mán nem marad – mondta nekik a fiú.
- (71) – Hát akkó nekünk nem is kell ilen kecske!
- (72)
- (73)(74)
- (75)

- (76) Rácsapott azután oszt az egyik lány az egyik kecske farára, a másik a másodikra, a harmadik a harmadikra. Odaragadt hozzá a keze. Akarnák oszt vinni a korsó vizet, de nem lehet, a kecskét nem birik elereszteni. Amerre a kecske mén, úgy kell nekik is menni utánuk. No osztán bejértek a város végire, éccer szalad ám ki egy asszony.
- (77)(78)
- (79)
- (80) – Ej, az anyátok Jézus Krisztusát, így hoztok ti vizet. Csavarogtok, legény kellött nektök meg kecske!
- (81) Hozí ám a sötőlapátot. Puff! Rácsapott az egyik lánynak a farára é odaragadt a farára a lapát, a lapáthon meg oda ragadt a szüle.
- (82)
- (83)(84)(85) Hej, a gyerök nem szólt semmit, mert akárhogy is pöröttek, ez így van. Mégmondtam, hogy ne bánjátok a kecskéimet, mert ez ilyen. A szüle egyre szabadulni akar a lapát nyelítű, de nem bír, de a lányok is.
- (86)
- (87) Ű meg aztán elkiálti magát: "Hej, három aranszörű bakkecském, három lány a farodon, lány farán lapát, lapát nyelin a vénasszony!"
- (88)
- (89)(90) Hm, csak még odagyün egy lovas huszár. Asz mondja neki:
- (91)(92)
- (93) – Te komám, ezt a szép asszont én megszeretém.
- (94) – Nem bánom én, akármit csinálsz vele.
- (95) A huszár osztán megérintette a szülét, a huszárt pedig megérintette a lova. Odaragadt oszt mind, nem méhettek sehová se. Ez osztán hija úket: "Haj, három aranszörű bakkecském, három lány a farodon, lány farán a lapát, lapát nyelin vénasszony, vénasszony a katona, katonán pedig a lova".
- (96)
- (97)(98) No, mindegy, csak hajti úket tovább. Amint hajti úket befelé városba, megláti úket egy szabó. Láti ám a szabómestër, hogy mi csinál ez a bolond. Hozí ám ki az ollót, hogy majd levági a ló farkát, hogy majd így megszabadíti és lesz neki legalább egy lova. A lóhoz ragadt az olló, az ollóhoz meg hozzáragadt a szabó. Akarna szabadulni, de nem lehet.
- (99)(100)
- (101) A gyerek megint elkiálti magát.
- (102) – Haj, három aranszörű bakkecském, három lány a farodon, lány farán a lapát, lapát nyelin vénasszony, vénasszonyon a katona, katonán a lova, ló farkán az olló meg a szabó!
- (103)
- (104) Ebben a városban ki volt hirderve, hogy itt lakik a királ. A királnak volt egy lánya, aki még életiben nem nevetett soha. Aki a leányt megnevelteti, azé lesz.
- (105)
- (106)
- (107)
- (108)
- (109)

- (110)(111) Jó. Még oszt a fiú tovább, jön velük szemben egy
(112)(113) banda cigány. Valahol muzsikáltak. Asz mondja oszt a primás ennek a szabónak:
- (114) – Te a zsapád, mit akars te, le akarod vágni a lónak a farkát, majd adok én neköd!
- (115)(116) Puff! Odavágott hegedűjével a szabónak a hátára, a hegedű meg odaragadt a szabónak a hátára, ahon meg odaragadt a cigány.
- (117) Hm, a fiú avval csak mén, hajti a három aranszörű
(118) kecskét. "Haj, három aranszörű bakkecském, három lány a farodon, lány farán a lapát, lapát nyelin vénasszony, vénasszonyon a katona, a katonán a lova, ló farkán az olló, az ollón meg a szabó, szabó hátán muzsika, muzsikán meg a cigány. Húzd rá cigány, likadjon ki a pofád!" No, ezzel csak mént tovább, úgyhogy elért egészen a királ kastélláig. Látik ott oszt, hogy egy egész falka gyün. Mit akarnak ezek? A kisasszony meg kint ül a verandán és mán előre mosolog. Mondja ott a kapunál a fiú, hogy miér jött. Ű meg akarja nevetetni a királkisasszonyt. Hát mindjárt be is engedték. Amint az udvarra ért, elkiáltja ám magát, hogy "haj, három aranszörű bakkecském, három lány a farodon, lány farán a lapát, lapát nyelin vénasszony, vénasszonyon katona, katonán a lova, ló farkán az olló, olló nyelin a szabó, szabó hátán muzsika, muzsikán a cigány. Húzd rá cigány, lukadjon ki a pofád!"
- (124) Úgy nevetett erre a királkisasszony is, meg a királ
(125)(126) is, hogy maj mëgpukkadtak. A királ oszt mondja a fiúnak, hogy ebben a vározsban illet még nem látott senki, ilen nem történt meg soha. Amit az országunkban kihirdettem, azt meg is tészém. A szavamat mëgtartom. Elfogadlak vejemnek. Ha szeretöd a királkisasszonyt, akkor az lesz a feleségöd. Tihed meg lesz a királságom tovább.
- (128) A gyerök elfogadta. Mëgsímogatta egyiket is, má-
(129) sikat is. Mindegyik azután széjjel ment, mindénki a
(130) maga szabad útján haza. De amig Ű hozzájuk nem nyúlt, addig senki sem mozdulhatott sehova. Így azután a cigány elmënt muzsikálni tovább, a szabó meg szabni, a szüle meg mént kényerët sütni, mert a kenyér már kidagadt a teknyóbü, a lányok meg futtak a kútra vizér, mëghozták a korsóval a szülének a vizet, a huszár meg fëlült a lovára, az meg elnyargalt az Ű útjára tovább. A három aranszörű kecske meg mëgmaradt, az otthon maradt a királyéknál.
- (131) (132) (133)(134) (135)
- (136)(137) (138) (139) (140)
- (141)

- (142) Kérdezi aztán a király, hogy honnan szedted össze ezeket az embéréket.
- (143) – Hát, én mondtam nekik, hogy ne bántsák, mert ezök ilyenök, hogy aki ráteszi a kezit, az ott marad.
- (144) Nehogy a felséges király is hozzányúljon, mer ettű menekülni nem lehet!
- (145)(146) – Nem bántom én úket – szabadkozott a király.
- (147) – De ha én megsimogatom, akkor nem lesz baja semmi.
- (148)(149) Úgy is vót. Azután oszt rábízta a szolgálakra, azok oszt étették, itatták, még mit tudom én tovább.
- (150) No, a királ kihírdettette, hogy mégis akadt egy fiú, aki megneveltette a királkisasszonyt. Kihirdette azt a városban, hogy a mai naptű fogva, aki a városban van, az mind lakodalmas lész.
- (151)
- (152)(153) Vót ottan dáridó, lakodalom mindén. De ennék is vót egy ellensége. Vót egy királfi, aki szerette vóna a kisasszonyt elvènni. De hát most mit csináljon, hogyan?
- (154)
- (155)
- (156)(157) – Feiséges királ – Mondja a gyèrök –, én nem akarok senkivel sem törödni, senkivel sem veszekedni, ha a királkisasszony nálam akar maradni, vagy ha elismer férjének, akkor itt maradok. Ha pedig nem, akkor meg megyek az én kecskéimmel tovább.
- (158)
- (159)(160) – Nem úgy van, fiam, nem lehet! Én a szavamat kiadtam és ennek így kell lenni.
- (161) Amikor azután a lakodalmat megtartották, azt mondja oszt a királkisasszony a fiúnak, hogy mi már férj és feleség vagyunk és most menjünk és feküdjünk le. El is mènték.
- (162) A szomszéd királynak a fia, az meg elgyütt hozzájuk mint vendég. A vendégek között a királkisasszony azt meglátta, hát az neki jobban tetszett, mint az a gyèrök, mert hát ez csak szégény, a meg királfiú.
- (163) Úgyhogy valami úton-módon oda férközött hozzá. A fiú erre asz mondja a királkisasszonynak, hogy nem baj, ha te engöm nem szeretsz, akkor én mëgyök tovább. Ha ez a másik királfi neköd jobban tetszik, akkor isten áldjon, én mëgyék tovább. Fogta a három aranszörű kecskéjét és otthagya a királt. Elmènt ú vissza az ú öreganyókájához, ahol ú kapta a kecskéket. Ott is hatta nála mind a háromat.
- (164)
- (165)(166)
- (167) Asz mondja neki az anyó:
- (168) – Ne búsulj fiam majd kitolunk vele. Ne félj semmit. Adok én teneköd egy sipot. Asz tèdd jól a
- (169)
- (170)
- (171)
- (172)(173)
- (174)(175)

- (176) zsebödbe, asz el ne veszejtsd. Amikor abba belefújsz, akkor azzá tudsz változni, amijé akarsz.
- (177) A gyerök a sípot eltötte a zsebibe és elmént.
 (178)(179) Elmént ú a királynak a kastélya elibe. Belefújt a sípjába. Hát a kastély előtt lett úbelüle egy gyönyörű
 (180) szép almafa. Úghogy, réggel rögyezett, bimbózott,
 (181) délben kivirágzott, mikorára meg elgyütt az este, megvoltak rajta a szép almák, mire éjjél lett, akkorára megérett az egész. De nem vót, aki leszédje sohasem. Asz mondja a királyfi: "Honnan kerülhetett ez ide?" Asz mondja neki a királkisasszony, hogy tudod ki ez, ez az első férjem lehet, más nem lehet. Más bosszút nem állhatsz rajta, vágazsd ki ezt a fát és tüzeltsd el egy szakadt szálíg cakom-pak.
- (182) Hát másnap réggel úgy is vót, hogy kivágták a fát.
 (183)(184) Hát a szolgáló amint hordta be a forgácsot a konyhára, el, ide-oda, egy kis forgács fölállt az élire. Asz mondja neki: "Dobjál ki engémet a kapun kívül!"
 (185) Szétnézett a szolgáló, fogta azt a kis forgácsdarabot és kidobta. A többijet meg hát eltüzeltek. Így a gyerök megszabadult, mert ú abban vót.
- (187) Elmént. Mëgleste osztán, mikor a királ másnap vagy harmannap elindút vadászni. Hát úbelüle még most lett egy nagyon szép vörösbegy és igën szépen fütüült. Közél szállt hozzá meg egy fára, de amikó ú célzott, mindig odább szállt tőle egy másik fára. Lelúni azonban nem bírta sehogysem. Mëgfogni meg nagyon szerette vóna, mer nagyon szépen tudott fütüülni. Így aztán mikor mëgfogni nem tudta sehogysem, már megunta üldözni.
- (194)(195) – Olyan szép madarat láttam – Mondja a királyfi –, ott vót közvetlen közelemben, de mindig elrepült előlem.
 (196)
- (197) – Ej, ez megint az lesz, aki vót az előbb! Az nem igaz, hogy azt a fát eltüzeltek teljesen.
 (198) – Dehogynem – mondja a királyfi – hát mindent eltüzeltek, nem maradt abbú még egy forgács sem.
 (199)
- (200) – No – asz mondja –, csak hadd legyen, a madár elmént
- (201)(202) Amikor a királfi kimént a tópartra vadászni, akkor lett úbelüle egy szép kácsa. A királ a kacsát nem tudta mëgfogni, ú már akkó kigyütt és várta útet haza. Akkor elkisértette útet hazáig, mëgmutasztotta oszt a feleséginek:
- (209)
 (210)
 (211)

- (212)(213) – Nézd e, itt a férjed, de én is itt vagyok. Te se élsz tovább, meg ez se, amijér ilyen csúfságot csináltak velem!
- (214) Akkor kétfelé vágta az egyiket is meg a másikat is a kardjával. Akkor aztén elvette azt a kis szolgálólányt, aki útet forgácskorában, mikor ú még kis forgácska vót, kidobta a kapun.
- (216) Így lőtt úbelüle egy hatalmas királ, talán még máma is él, ha meg nem halt.

BOHÓ MISI

- (1) Ez a Bohó Misi gyöngé legíny vót, bolondos, azé is híták így: Bohó Misi.
- (2) Éccé az apja ékütte szógáni, hátha tanul valamit a gyerök. A Misi kapott is helyét. Három nap vót az esztendő. Hát mikó kiszógát, kapott egy varrótút.
- (3)(4) Akkó, mikó mönt hazafele, mént előtte egy szénás szekér. Mëgunta a tút a kezibe tartani, belészúrta hátúrú a szénába. Mikó éfordút a kocsi, észrevette, hogy másfelé mén. Mëgállította a kocsit:
- (5) – Álljon mëg, majd mëgkeresen a tút – mondta.
- (6) Keresik, de nem tanáják. Utóbb mán sok szénát lehúztak a kocsirú, mégsëm tanáták mëg. Az embör nagyon mëgharagudott, hogy ilyen bolonddá tötte útet, mëgpírongatta, azután visszarakták a szénát a kocsira és émönt mind a kettő az útjára.
- (7) Amikó hazajért ez a Misi gyerök, aszongya az apja:
- (8) – Na, fiam, mit szógáttá?
- (9) – Egy nagy varrótüt kaptam – Mondja Misi.
- (10)(11) – Hát hova lét?
- (12)(13) Azongya:
- (14) – Gyütt előttem egy kocsi, belészúrtam, oszt nëm tanátuk mëg.
- (15) – Ó fiam, hát mé tetté ilyet, mé nëm szúrtad a kalapodhó?
- (16) – Maj másszó úcs csinálom – Mondja Misi.
- (17)(18) Mëgint elszegődött Misi három napra. Kített a három nap, akkóp mëg kapott egy eke-szántó csoroszlyát (vas). Odaszúrta a kalapjához a nagy vasat, az mëg ide-ode hajladozott. Mikó hazajér, mëglátja az apja:
- (19) – Hát mé szúrtad azt a nagy vasat a kalapodhó?
- (20) – kérdi.
- (21) – Hát maga mondta – válaszoli.
- (22)
- (23)(24)
- (25)(26)
- (27)
- (28)
- (29)
- (30)
- (31)(32)

- (33)(34) – Én ám, a tút, de nem a vasat. Erre aztán kötté vóna egy kis madzagot és a válladra vötted vóna.
- (35)(36) – Másszó úcs csinálom – Mondja Misi.
- (37)(38) Elszegődött még in három napra. Adtak neki egy
- (39) lányt. Akkó a lányra kötött egy kötelet, oszt hazave-
- (40) zette. Bévezette az istállóba, megkötötte a jászolhó, kimént.
- (41)(42) – No, fiam, mit szógáttá? – kérdezi az apa.
- (43)(44) – Egy lányt – mondja.
- (45) – Hát hun van?
- (46) – Köttem rá kötelet és betöttem az istállóba.
- (47)(48) – Hát azt nem köllött vóna békötöni – mondja az
- (49) apja –, megfogatd vóna a kezit és hazavezetted vóna.
- (50) Eredj mingyá, oszt vezésd be!
- (51)(52) Misi elmént, előtta, oszt bevezette a szobába.
- (53) Nevelédtek együtt. Éccé asz mondja az apa:
- (54) – Mēgesküdhethnéték má!
- (55) Még is esküdtek.
- (56) Éccé aszongya a mēnyecske:
- (57)(58) – Hallod, szeretnék emēnni édēsapámékhn,
- (59) mögnēzni, hogy vannak.
- (60)(61) Bele is egyezett Misi, jó majd emēnnek. Ekészítet-
- (62) tek egy jó nagy sajtot még egy nagy kalácsot, beletēt-
- (63) ték a zsákba és megindútak. A mēnyecske szülei a
- (64) másik faluba laktak.
- (65) Ahogy mēntek, elébük akadt egy folyócska. A
- (66) mēnyecske kicsit előbb mēnt, mint a Misi. Az asszony
- (67) könnyen átugorta a folyócskát, Misi pedig letette a
- (68) sajtot a vízbe, azon lépett át. Haladtak tovább, taná-
- (69) tak egy döglött kutyát. A mēnyecske el is haladt
- (70) mellette, nem várta még Misit, nem is gondót sēm-
- (71) mire. Mikó a Misi odajért a döglött kutyáhn, látta,
- (72) hogy a kutyáhnak a foga ki van vicsorítta. A Misi
- (73)(74) megjijedt tüle:
- (75) – No, no kutya, nē bánstá, inkább adok kalácsot.
- (76)(77) Oszt odatette a kutya szájáhn a kalácsot és mēnt
- (78) tovább. Mikó közelettek má a faluhoz, a felesége
- (79) megvárta. Hát, aszongya:
- (80) – Hun van a portéka a zsákbugy?
- (81) – Hát nem láttad, a sajtot odatettem, mer nem
- (82) bírtam átlépni.
- (83)(84) – És a kalács? – Kérdi a feleség.
- (85) – Odaadtam a kutyáhn, hogy még nē harapjon!"
- (86)(87) – Ó, te balgatag – mondta az asszony –, hát
- (88) nem láttad, hogy döglött vót. Jó nézünk ki, mit
- (89) szónak majd otthol?

- (79) Hazajértek.
- (80)(81) – Jó estét! Hogy vannak, mint vannak?
- (82) Epanaszoli a menyecske, mi a baj.
- (83)(84) – No jó van, nem nagy baj – mondják az öregek.
- (85) Beszélgettek egy darabig, aztán megvacsoráztak.
- (86) Az asszony figyelméztette Misit az úton, hogy csak addig egyen, ha megkínálják őket, míg ű rá nem tapos a lábára az asztal alatt.
- (87) Békotorodott egy nagy kopó-kutya az asztal alá,
- (88) alig hogy elkezdtek enni. Ez rátapodott a Misi lábára.
- (89)(90) Ű meg aszitte, hogy a felesége tapod rá. Misi még
- (91) félig sé vót jó lakva, de abbahatta. Még egy sort
- (92) beszélgettek, aztán még lefeküdtek. Az öregek külön
- (93) szobába feküdtek. Mikó lefekszének, a Misi aszongya, hogy ű éhes.
- (94)(95) – Hát mé nem étté – kérdi a feleség.
- (96)(97) – Mer a lábamra tapottá – mondja a Misi.
- (98)(99) – Én nem tapodtam – mondja a feleség –, biztos az a nagy kopó kutya vót.
- (100)(101) – Lēhet – válaszol Misi.
- (102) – Ott van a kemence nyakáná a rétēs, eridj oda, egyél!
- (103)(104) A kuckóba vót két kis macska, ott feküdtek. Ű a
- (105) sötétbe nem látott. Fogta oszt megette a két macskát.
- (106) Aszongya, mikó visszamén:
- (107) – Olyan kémény vót az a rétēs, alig bírtam meg-rágni, még szórós is vót.
- (108) – Tán a macskákat étted még?
- (109)(110) – Lēhet – mondja Misi, mer kaparta a körmük a torkom.
- (111) Aszongya később, nagyon nem jó van, ki kó neki menni nagy szükségre.
- (112) Magyarázza a feleség:
- (113) – Kinyitod az ajtót, jobbra mingyá ott van a klozet.
- (114) Ű ahogy kimēnt a házajtón, nem kifelé fordút,
- (115) hanem befelé a tűzhely felé. Ott vót egy nagy kád
- (116) méz. Hát ráát annak a szélire és belerezelt a mézbe.
- (117) Hát mikó bemén, aszongya:
- (118) – Olyan szélēs vót a klozet, alig érte át a lábam.
- (119) Hát a felesége mingyá tudta mi vót, hát oszt nem
- (120) tudta, mi tévók légyenék. Nēm merték bevárni a
- (121) réggelt, kénytelenek vótak észökni az apjáéktú. Szép
- (122) lassan fölötöztek, hogy ezek észre nē vegyék. Akkó
- (123) szépen kisurrantak a kapun. A menyecske mēnt a
- (124) kapun előre. Aszongya:

- (125) – Szép csöndessen húzd be a kaput.
 (126) Misi még úgy értette: "szép csöndessen húzd le a
 (127) kaput", oszt úgy is tett. Sütét vót, az asszony hátra sē
 (128) nézett, csak mikó má jó messze elértek. Akkó még
 (129)(130) má nem mēntek vissza. Misi vitte a kaput. Az asszony
 mégin előre mēnt, méghozzá haragjába jó előre mēnt,
 nēm is várta Misit.
- (131)(132) Vótak arra pásztor embērek. Ęgy nagy fa alatt vót
 (133) Ęgy nagy űst, abba krumpis tarhonyát főztek. A pász-
 torkutya ott őrizte az űstöt, nēm is vettle észre Misit.
 (134)(135) De Misi a kutyátú megijedt és fōmászott a fára. Nem
 (136) sokára odajértek a pásztorok. Leűnek, oszt kavarik a
 (137) bográcsba a krumpis tarhonyát. Misit mégint ěfogta a
 (138) szükség. Ękezdi potyogatni.
 (139)(140) – Nézd a, hullik az isten áldása – mondja az
 egyik.
- (141) Misi addig fészkelődött a fán, mig az ajtót leejtēt-
 (142) te. Az egyik szēgény pásztorra rá esēt, ěpp arra, aki
 (143) fōnézett a fára. Ez meg akkó ěharapta a nyelvit.
 (144) Mivel hogy a többiek megijedtek, elkezdtek szalanni.
 (145) Ű még látta, hogy embēr van a fán, ěkezdettt kiabáni
 emennek a kettőnek.
- (146) – Embēr lót, embēr lót.
 (147) Azt akarta mondani, hogy ember vót, de mive
 (148) ěharapta a nyelvit, csak azt biri mondani: "Embēr
 (149) lót". Ęzēk még csak szaladtak tovább.
 (150) Misi még addig mēgszōkött onnant.

A SZŌGÍNYEMBŌR, GAZDAG EMBŌR, MŌG A KÁPLÁN

- (1) Vót ěgy gazdag embŌr mŌg ěgy szŌgényembŌr.
 (2) Hát a szŌgényembŌrnek nem vót igája, elmŌnt a
 (3) gazdag embŌrhöz, hogy adja neki oda szántani az
 (4) ōkreit. A gazdag embŌr aszonta, hogy nem adhati
 oda, mer sok dŌga van, maj vasárnap odaadja. Akkó a
 szŌgényembŌr belelapodott, vasárnap ěmŌnt az ōkrŌ-
 ké, aszonta a feleséginek, hogy készíjjen neki ōnniva-
 (5) lót mŌg vizet. Teledűtöttek ěgy nagy csobolyát vízze,
 (6) oszt befogták az ōkrŌket a szekērbe, az ekēt is vitték
 mŌg a vizet. Hát mikó tiz ōra vót, a szŌgényembŌr
 szokott a templomba járni, mikó harangoztak szent-
 ségre, akkó a szŌgényembŌr lēvětte a kalapot, mŌgāt,
 (7) oszt imádkozott. Hát mikó akari űjra mŌgfogni az
 (8) eke szarvát, ěszátak az ōkrŌk. Nohát mos mi csinál-
 (9) jon? ĘmŌnt haza, kidűtötte a csobolyábú a vizet, oszt

- (10) vitte üresen, hát nem birta kocsin vinni. Hát a felesége möglétta, aszongya:
- (11) – Hát má megitta kend azt a sok vizet?
- (12)(13) – Dehogy ittam még hé! Harangoztak szentségre, osztán én imádkoztam, oszt a kalapom odaakasztottam az eke szarvára, oszt mikó akartam megfogni az ekeszarvát, nem vótak ott, észátak az ökrök.
- (14) – Hát akkó mos mi csinál, ke?
- (15) – Hát émék, mögmondom a gazdag embörnek, hogy az ökrök észátak.
- (16) Émén, osz mondja a gazdag embörnek, hogy észátak az ökrök.
- (17) – Nem igaz, maj hónap mönjünk a királyhon.
- (18) No oszt mi csinájon a szögényembör, émönt régge a templomba. Ha má mönni köll a királyhon, hát
- (19) émén a templomba. Ahogy fő szokott mönni a kórusra, a pap mög mönt be misére. Szögényembör bánatában ottan mögszédútt, léesétt a kórusrú, a pap mög ép ot mönt, agyonütötte a szögényembör. Hát mostan mi csináljon? Vót egy kispap másik. Mönnek. Ű is eménn a királyhon, hát bepöröli a szögényembört, amé agyonütötte a papot. Hát mönnek ketten a királyhon, bepöröni a szögény embört. De egy nap nem értek oda, úgy aludtak mög egy kocsmába, messzi vót a király. Hát aszongya a szögényembör a feleséginek: "Tögyé neköm egy kis kinyeret majd estére vacsorára, mög mit tészó hozzá?"
- (22)
- (23)(24)(25)
- (26) Hát odatot két nagy fej vöröshajmát. Más nem vó. Hát akkó a káplán mög a gazdag embör kiterítőték ott egy kocsmába este az önnivalót, öttek, szögényembör is főttette a kinyeret mög a két nagy vöröshajmát, hát a kocsmárosné mög bemönt. Alapotoz vót, még sosé vót családjuk, hát úgy megkívánta a két vöröshajmát, de szégyőt kérni. Így réggeré émönt a család. Hát akkó a kocsmáros aszongya hogy hát, most éccé lött vóna családjuk, most ez a szögényembör főttötte a vöröshajmát, az asszony mögkívánta, Ű is mén pöröni a szögényembört. Mönnek mind a három a királyhoz. Bemönnek. Elömönt az ökrögazda. No kérdezi a király, hogy mi a baj.
- (28)
- (29)
- (30)(31)
- (32)
- (33)
- (34)
- (35)
- (36)
- (37)(38)
- (39)
- (40) – Hát ez a szögényembör ékerte az ökröket túllem, most asz hazudja, hogy észátak az ökrök. Eladta osztán, nem akarja előanni.
- (41) Asz mondja a király:
- (42) – Igaz-e ez, szögényembör?
- (43)

- (44)(45) – Igaz. Hétköznap kértem tőle, nem adta ide, vasárnap ideadta, én mög szoktam járni a templomba, tíz órákkó harangoztak szentsígre, én levöttem a kalapot, oszt imádkoztam, oszt az ökrök meg észátak.
- (46) Mi csinájón a király?
- (47) – Jó van, amé vasárnap adta oda a gazdag embör az ökröt, a két ökör helyött két fejős tehenet köll anni.
- (48) No mosmá mén elő a káplán, hogy ű is a szögényembört gyütt pöröni.
- (49) – Mi baj?
- (50) – Hát az a baj, hogy ez a szögényembör rögge főmönt a kórusra, egyött a templomba, oszt bóbiskót, oszt mönt a plébános úr, oszt akkó lebukott a szögényembör, oszt agyonütötte a plébános urat.
- (51) Hát akkó a király aszongya, hogy nem baj, mer ha hazamönnek halál helyett halált kő csinálni. A káplánnak fő kő mönni a kórusra, oszt a szögényembört mög odaállítik a kórus alá, oszt agyon kő ötni a papnak.
- (52)
- (53)(54)(55) Hát jó van. A szögényember belealapodott. Mosmá mén elő a kocsmáros.
- (56) – Hát mi baj?
- (57) – Hát ez a szögényembör ott az este kitett két nagyfej vöröshajmát az asztara, a feleségöm mögkívánta, oszt röggere emönt a család. Tán gyerök lött vóna, még sosé vót.
- (58)
- (59)(60) Hát akkó mi csináljon a király? Ha mönnek haza, akkó ott köll alunni a szögényembörnek a kocsmárosnéva oszt család helyött család lögyön.
- (61)(62) Hát akkó jóvan. Ęfogadta a szögényembör, ű teljesöti a király parancsát. Mönnek haza. Bemönnek.
- (63)(64) Míngyá aszongya a kocsmárosné:
- (65) – No, mit ítelt a király?
- (66) – Hát azt ítélte, hogy itt kő alunni tèveled a szögényembörnek, oszt család helyött család lögyön.
- (67)
- (68)(69) Avval a csúnnyával ű nem alszik. Hát, de ű a király parancsát teljesíti.
- (70) – Hát akkó adjon kē, neki háromszáz forintot oszt hagy mönjön.
- (71)(72) Hát akkó, a szögényembör Ęfogadta a pízta. Mosmá igényest mönnek a parokjára a gazdasszonhoz. Kérdēzi a káplánt, hogy no, mit ítelt a király.
- (73)
- (74) – Hát azt ítélte, hogy éneköm fő kő mönni a kórusra, a szögényembört mög odaállítik a kórus alá, oszt neköm rá kő csni. Halál helyött halált kér.
- (75)

- (76) Aszongya a szakácsnő:
 (77) – Hát ha maga főmén a kórusra, kövér nagyon,
 (78) ha léésik, szétlottyan. Hát akkó adjon neki pézt, oszt
 hagy mönjön.
 (79) Mëgin kapott háromszáz forintot, de a szögé-
 nyembör mindig aszonta, hogy nem mén, mer üt
 (80) mögbüntetik. Ű a király parancsát teljesíti.
 (81) No akkor mönt a szögnyembör az ökörgazdához.
 (82) Ott is kapott két tehenet mög két bornyút, oszt akkó
 így vót, vége vót.

SZÉPEN ZENGŐ PELIKÁNY MADÁR

- (1) Eccer vót, hol nem volt, hetedhét országón, az
 Óperenciástengeren is túl, volt egyszer egy kerál.
 (2)(3) Annak a kerálnak vót egy szépséges leánya. Olyan
 nagyon vót a gazdagsága, hogy hetedhét országón is
 hire mént, hogy mekkora érték van a palotájában.
 (4) Meg is halloták a kerálfiak, és csapták is a szelet a
 (5) kerálkisazon után. Ahogy egyik kerálfi másíknak
 adja a kilincst, beállit három kerályfi eccere, hogy ók
 (6) a szomszéd ország kerálának a fiai. Mëghalloták a
 (7) kerálkisazon hirét, eljöttek leánynézőbe. Meg is tet-
 (8) szett a legküsebb királfinak a leány. Anyira hizelgett
 néki, hogy az nagy szerelmibe elmondta néki, hogy ók
 az erdő közepén tartanak egy kastélyt s a kerálküsa-
 szon csak eccer is odagyünne, soha többet haza nem
 (9) kívánkozna. De amilyen gazdag a kerálküszon, az ü
 (10) gazdagságuk azt felülmúlja. Annyi kincsük van, ame-
 (11) nyit a kerálkisazon még nem is látott. De a legérté-
 (12) kesebb a szépen zengő pelikány madár, aki emberi
 hangon is beszél. De a kerál csak nem engedte el-
 mennyi a lányát kíséret nélkül, a kerálfiak pedig csak
 (13) neki akarták megmutatni a kastélyt. Hát mëgegyez-
 tek, hogy a következő alkalomkor, ha eljönnek, ma-
 (14) gukkal viszik a kerálkisazont. Elmentek az ifjak nagy
 zenebonával, de a kerálkisazonnak kedve szottyant,
 hogy mindenki tudta nélkül mëgnézze a mesés gaz-
 (15) dagságot és a pelikány madarat. Alighogy elmentek a
 kerálfiak, a kerálléány felöltözött parasztnak, egy kó-
 dus kislánnak és kiszökött a palotából.
 (16)(17) Mënt, mëndegélt a nagy erdőben. Se vége, se
 (18) hossza nem vót az erdőnek. Tövis szurta, ág tépte a
 (19) ruháját, véres lett a képe. Semmikép se nézett ki
 (20)(21) kerálkisasszonnak. Éhes vót, fázott. Hát mikor jól
 bejért az erdőbe, látja, hogy gyönyörű, hatlovas, tollas

- (22) hintó száguld az ut közepén. Félreállott az utból,
 (23) elbújt, hogy őt ne lássa senki. Hát mikor iránta ért a
 (24) hintó, megüsmerte, hogy a három kerálfi vót. Erőssen
 (25) megszerette a legküebb kerállegént. Gondóta, hova
 mennek ezek ilyen nagy pompával, de csak nem
 mutatkozott, mert a tépett ruhájában nem esmertek
 vóna reá. De az éhség erősen gyötörte. Már látszott is
 a kastély az erdő közepiben, hát gondóta, kér a
 (26)(27) cselédektől egy kis ennyivalót. Talán nincs megtiltalt
 (28) hogy a szeginynek adjanak, mikó olyan három gaval-
 (29) lir a palota gazdája. Hát amint benyit a kapun, sehó
 (30) egy lélok. Eccer csak hallja:
 (31) – Fordulj vissza, szép kerálkisasszon, mett meg-
 bánod!
 (32) A kerálkisasszon megdöbent a hang hallatán, de
 (33) nem látott semmit. Gondókozik, micsináljon, ha már
 eddig eljött, egy láthatatlannak szavára visszafordul-
 jon.
 (34)(35) – Nem teszem! Egy életem, egy halálom, de én
 ezt a kastélyt meglátogatom.
 (36)(37) Hát elindult. Megy a főbejárat felé, hát csudák
 csudája igazat mondott a három kerálfi, olyan gyö-
 nyörúséges palota vót, hogy csak elámult a sok drágo-
 (38)(39) ság látán. Bársonyal vótak a lépcsók bévonva. Ara-
 (40) nyos firhangok a falon. Még magához sem tért a
 csodálkozástól, mikor hallja megint:
 (41) – Fordulj vissza, szép kerálküsasszon, mett erőst
 megbánod!
 (42)(43) Megdöbent. Ujra gondóta, hogy vajon ki lehet,
 (44) aki rejá ismert, és még sem mutatja magát. Kicsoda
 (45) itt néki jóakarója, mikó ű itt nem lát senkit. De olyan
 szépen zengött a hangja, hogy gondóta, csak nem lesz
 ez a pelikány madár. Gondókozik, megáll, környül-
 (46) nyiz, hogy vajon hol láthatná meg azt, aki szólogatja.
 (47) Asz mondja:
 (48) – Na, meggondótam a dógot és visszamégyék!
 (49)(50) Eh, mégse mégyék vissza! Akarom látni, hogy kicsoda
 szólít!
 (51) Hát eccer csak, ahogy bémégy a másik szobába,
 látja, hogy egy arany galickába van egy gyönyörű szép
 (52) madár. Harmaccor is szólítja a madár:
 (53) – Fordulj vissza, szép kerálküsasszon, mett erőst
 megbánod!
 (54) A kerálkisasszon nézi, csudákszik, hogy honnat
 tud emberi szót hallatni ez a gyönyörúséges madár.
 (55) Elhatározta, hogy most már csakugyan úrnóje lesz

- (56) ennek a gyönyörűséges kastélynak. Szerette volna, ha még valamit beszél a madár, de az csak asz mondta:
- (57) – Fordulj vissza, szép kerálküsasszon, mett erőst megbánod.
- (58)(59) Mit bánhatna meg ü egy elyen szép palotába? A legszebb kerálfi udvarol neki, hát mit bánhatna meg?
- (60) Meg ha mán itt van, hát végignyiz minden kis zegzugot. Egyik kék szoba, másik ruzsaszin, harmadik csupa aran. Egyik csudálatbul a másikba esett, még kilencvenkilens szobán ment keresztül. Elcsudálkozott, mikor a századikba benyitt, mett ott egy parasztszoba. A szobába semmi más, csak az ágy meg egy-két széek. Fordul, hogy megy tovább, de nem birt kimenynyi, mett nem találta meg az ajtót. Ahogy keresi, tapogatózik, hirtelen egy gombot megnyomott, szétvált a fal. Hát irtózatos mélység fölött áll. Elretten, néz lefelé, hogy mi lehet az ott. Hát uramfia egy hatalmas mély kaszakút. Állandóján dógoztak a kaszak, mintha gépezet hatjotta volna. Ugy megejedt, hogy mindent, amit szépnek látott, elfelejtett. Addig tapogatódzott, hogy elment onnan, de kétségbe esett, hogy véletlenül valami más gombot nyom meg, még rettenetesebb látványba lesz része. Erősen el vót fáraddal, megijedt, gondóta, hogy most már uccse mer innet kimenni, megvárja, hogy hazajöjjön a három kerálfi. Szégyelte magát, hogy most mit fognak szólni, hogy betört a birodalmukba, de mitévó legyen, hogyha nem akarja magát elveszejteni. Mi lesz, ha megtudják a kerálfiak? De majd megbocsájtják. Nem hitte el nekik, amit meséltek, hát egyszerűen eljött es megnyízte. Hát eccer csak megszóla a szépen zengő pelikány madár. Hát olyan szépen énekelt, hogy elfejtette minden ijedtségét. Mikor éppen indunyi akart kifelé, nyilik a palota kapuja, jó a hatlovas hintó. A kerálfiak kitessekelnek a hintóbul egy szépséges kerálküsasszont. Ahogy bémegy a palota kapuján, a pelikány megszólal:
- (83) – Fordulj vissza, szép kerálküsasszon, mett erőst megbánod! A szép kerálküsasszon vissza is fordult egy szóra, a kerálfiak meg kezdték csittitgatni, hogy ezt csak egy pelikány madár mondja. De a kerálküsasszony se hallott, se látott, csak futott lefelé a lépcsőn, mig a legküsebb kerálfi utol nem érte.
- (86) – Állj meg, szívem szép szerelme!
- (87) De a kerálküsasszon futott, mint akinek a szómit kivették. A három kerálfi sem vót rest, ecceribe rab-
- (88)

- (89)(90) lóvá változtak. Olyanok vótak, mint a tigrisek. Egyik elmarkóta a haját, a karjára csavarta, a másik lökdöste, a harmadik rugdosta. Ugy sikótozott, hogy a másik kerálküsasszon haja az égnek meredezte magát. Hát a sikoltás mind közelebb hallik, addig-addig, hogy béjöttek a kaszakut szobájába. Asz mondja a kerálküsasszon:
- (91) – Bocsássatok szabadon, minden kincsemet oda adom.
- (92) – Nem a kincsed kell, szép kerálküsasszon, hanem az életed.
- (93) – Mindenemt odadom. Országomat is, csak az életemet hagyjátok meg.
- (94)(99) – Hiszen éppen az keil. Mindened a miénk most már, de az életedet nem adhassuk vissza. Ráfiztetél a hiszékenységedvel, mint a többi kerálkisasszon is mind. Látod, ezt a szép palotát, mind kerállányok gyöngyeibül és ékszereibül építettük. Hogy tudd meg, mi erdei kerálok vagyunk. Se katonákat, se udvarnokokat nem tartunk, hanem tartunk szép kerálküsasszonokat a kaszakutba. Onnat még egy se tért vissza.
- (100) De hogy szavamat egybe ne keverjem, a kódnak öltözött kerálküsasszon ijedtibé az ágy alá bújt, onnét nézte hogy mi csinálnak a szomszéd kerál leányával. Az heába rimánykodott, könyörgött, letépték rula a gyöngyököt. Kitépték a fülbevalóit. Heába mondta ü, hogy odadja, maj szépen kiveszi. A küsujjára ugy rá vót szorullal a legértékesebb gyürü, hogy nem tudták lehuzni. Asz mondja a kicsi kerálfi: "Egyet se kell vergőnnyi véle. Vágd le, pajtás, az ujját!" Hát a küsujj ahogy lésett földre, bégurult az ágy alá. A kerálküsasszon ugy megijedt, hogy se hót, se eleven nem vót.
- (101) Avval megnyomtak a falba egy gombot, s a leánt a kaszakutba lökték.
- (102) – Na most – asz mondja az egyik –, vegyük ki a gyürüt az ágy alól.
- (103) – Hadd el, ez a vadmacska ugy összekörmölte az arcomat, hogy meg kell mosakodnunk, és mán vár a másik kerálküsasszon, az eszemađata. Az sem gondója, hogy ma kukorékolt a kakas néki utójára. Ötözzünk át, mett irtózatosan nézünk ki.
- (104) Hát kimentek, az ajtót nyittal feledték a kerállán szerencséjére. De a kerálküsasszon az ágy alatt meg sem mert mozdúni. Megvárta, míg előíit a hatlovas hintó s akkor kibujt az ágy alól, szobálon keresztül, lépcsőkön le futott, mint akinek a szemit vették. Nem
- (105)
- (106)
- (107)(108)
- (109)
- (110)(111)
- (112)(113)
- (114)
- (115)
- (116)(117)
- (118)
- (119)
- (120)
- (121)
- (122)
- (123)
- (124)

- (125) nyízott se jobbra, se balra. Egész hazáig erőt futott.
 (126) A kerálfiak meg elmentek a vendéglőbe, nagy murit csináltak.
- (127) Aszongya a kerálküsasszon:
 (128) – Édes jó apám, dupla órseget a kapura!
 (129)(130) A kerál nem ismert a lányára. De a kerálküsasz-
 szon, mint egy hadnagy a parancsokat osztogatta.
 (131) Gondóködik a kerál, mi lelte az ő jószívű, drága, kicsi
 (132)(133) leányát. Megörült, nagy hadvezér akar lenni? Hát
 (134) eccer ugy éféltájban jön a három daliás kerálfi. Meg-
 perdültek a dobok a fogadtatásokra, és nagybúszkén
 (135) bélovagolnak a várba. Mikor béértek a fogadószobá-
 ba, a kerálküsasszon fut a legkisebb nyakába.
- (136) – Na szivem szép szerelme, ma tanálkozunk nála-
 tok otthon a palotába.
- (137) Megcsillant a három legény szöme, de a szomszéd
 (138) szobából elétört az apród a bilincsekkel. Még észre se
 tértek a kerálfiak a meglepetéstül, már is meg vótak
 (139) bilincselve. A kerálfiak csudálkoztak, hogy mit akar-
 (140)(141) nak velük. Kérdezi a kicsike kerálfi: – Mi van,
 szüvem szép szerelme?
- (142)(143)(144) – Semmi. – Parancsolva szólt a hangja: – Ha
 igazán felelsz, el lesz a bünöd feleddel.
- (145) Aszongya a kerálfi:
 (146) – Kérdezzél.
 (147) A kerálküsasszon elővesz egy ujjacskát s rajta egy
 gyönyörűen ragyogó gyémántgyűrű.
- (148) – Üsmered ezt?
 (149)(150) – Nem én. Sose láttam.
 (151) – Elyen beszédet csak rablótul lehet hallanyi, maj
 megismered s vele együtt a kaszakut titkát, amelyik a
 századik szobátokban van!
- (152) A kerálnak meg csak szeme-szája elállt a nagy
 (153) csudálkozásba, hogy mit akar a leánya. Hatlovas hin-
 (154) tóba bérakják őket. A kerálkisasszon elül paripán,
 (155) mutassa az utat. Heába rimánykodnak a legények,
 (156) könyörögnek. Amikor oda értek fel a kaszakut szobá-
 jába egyenesen, mind a hármat sorba bélükte a kasa-
 kutba. Mikó hazament, akkó mondta meg, hogy a
 (157) három kerálfi három rablóvezér vót. A főurak és a
 (158) szomszéd kerálok leányait sorba kifosztották és meg-
 (159) ölték. No ment is a nagy vizsgálat a főuraktul, de
 jobban mondva, ment vóna, ha lehetett vóna, mert a
 kaszakut éjjel-nappal dógozott, soha meg nem állott.
 (160) Így a főurak csak csináltak a kutra egy egyetlen nagy
 (161) sirhantot. A kerálküsasszonnak adták a gyönyörű pa-

- (162) lotát, s vele együtt a szépen zengő pelikány madarat.
 (163) De a pelikány madár többet sose mondta, hogy "for-
 (164) dulj vissza, szép királyné!" — hanem: "Csak előre,
 szép kerálküsasszon! Föl a fejjel, lesz még boldogsá-
 god."
 (165) A kerálküsasszon kiment az erdőbe, megtalálko-
 (166) zott egy szegény vándorlegénnyel. Ecceribe megtet-
 (167) szett s asz mondta: "Ásó, kapa s a nagy harang
 (168)(169) válasszon el minket!" Nagy lakodalmat csaptak. Dió-
 héjba kerekedtek, s a Dunán leereszkedtek, s még
 máig es élnek, ha meg nem haltak.

Tartalom

Bevezető megjegyzések	153
I. A MONDATOK ÉS TAGMONDATOK ARÁNYAINAK VIZSGÁLATA	154
II. A MELLÉ- ÉS AZ ALÁRENDELÉSNEK ÉS FAJTÁIKNAK MEGOSZLÁSA	158
III. AZ EGYMÁS MELLÉ- ÉS ALÁRENDELTSÉG MÉLYSÉGI MUTATÓI	171
IV. A MONDATOKBAN ÉS A TAGMONDATOKBAN JELENTKEZŐ SZÓMENNYISÉG ÁTLAGAI	173
A) A MONDATTERJEDELEM VIZSGÁLATA A TARTALMAS SZAVAK ALAPJÁN	173
B) A MONDATTERJEDELEM VIZSGÁLATA AZ ÖSSZES SZÓ ALAPJÁN	176
Befejező megjegyzések	177
Felhasznált irodalom	177
Függelék	178
A FIÚ MEG A HÁROM ARANYSZŐRŰ KISKECSKE	178
BOHÓ MISI	184
A SZÖGÍNYESMÉH, GAZDAG EMBŐR MÖG A KÁPLÁN ...	187
SZÉPEN ZENGŐ PELIKÁNY MADÁR	190
Tartalom	1957

REZIME

*Konstruisanje rečenica kod nekoliko pripovedača
u zbirci Priče jugoslovenskih mađara I*

Tematika rada je izučavanje konstruisanja rečenica četiri mađarskih pripovedača u Jugoslaviji. Autor prilikom ispitivanja jednog prilično složenog područja: konstrukcije, izgradnje rečenica, takve egzaktne metode koristi (na osnovu istraživanja Lasla Demea i Jožefa Saboa), koje su primenljive i za opisivanje sintaksičkih crta dijalekata.

Otkrivene osobine, mada ne možemo ih uopštavati/generalisati zbog manjeg broja analiziranih tekstova, su osobenosti rečenica kao elemenata teksta, i učestalost ovih osobenosti su karakteristične za date korpuse. Ove karakteristike podstičaju za dalje opštije istraživanje.

ABSTRACT

*Sentence composition by story tellers of the first volume
of Collected Hungarian Folk Tales in Yugoslavia*

The paper examines peculiarities of sentence composition in recorded folk tales told by four native Hungarian story tellers in Yugoslavia. In the rather complex field of sentence building and composition, the author uses such exact methods (after László Deme's and József Szabó's work) which are also applicable for describing syntactical characteristics of dialects.

The discovered features cannot be generalized because of the narrowness of examined material but, nevertheless, they are characteristic of the sentence as a text element and, in their frequency pattern, also of the given material. Characteristics that stimulate new and more general research.

III.
ÖSSZEVETŐ NYELVI VIZSGÁLATOK

A PROVERBIUMOK NYELVTIPOLÓGIAI ÉS KONTRASZTÍV NYELVÉSZETI VIZSGÁLATA

Papp György

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. jan. 20.

0. Ez a tanulmány két előzménnyel függ össze tartalmilag. Az egyik *A proverbiumok alaki és etimológiai vizsgálatának szerepe* (HK. 59. sz. 1984), a másik pedig *A proverbiumok jelentéstani, kommunikációelméleti vizsgálata* (Tanulmányok, 1988) címen jelent meg.

Az általános nyelvészeti, nyelvtipológiai, kontrasztív nyelvészeti szólás-vizsgálatok ugyanakkor egy, az összevető nyelvészeti kutatási témának, a szerbhorvát – magyar összevető frazeológiának elvi, módszertani alapozása is.

1. A nyelvtipológiai és kontrasztív nyelvészeti szempontokat nem lehet élesen elválasztani a proverbiumok összehasonlításánál, összevetésénél. Az utóbbiak mindenekelőtt egy vizsgálati viszonylatot jelentenek, a szerbhorvát kiinduló- és a magyar célnyelvet.

1.1. Az még általános nyelvészeti, tipológiai kérdés, hogy *univerzálé-e* a proverbium, mint a nyelvi jel sajátos fajtája. Megfogalmazható-e minden adott nyelvtől független információként, entitásként? A kutatások szerint igen.

Voigt (1979. 284) mutatott rá például, hogy nem lehet bebizonyítani, az emberi társadalom melyik fokán jelentek meg a proverbiumok. Nem tudjuk, volt-e, van-e olyan nyelv, amelyből teljesen hiányoztak, hiányzanak. Sok nép készletéről egyetlen adat sincs, de ez feltehetőleg a gyűjtés hiányát bizonyítja. Az tény, hogy az eurázsiai művelődési hagyományokban a suméroktól kezdve jelen vannak¹. Létezésükkel minden, a fordítás, szótári megfeleltetés szempontjából számbajövő nyelvben számolni kell. Olyan információként, hogy az elsődleges verbális jellel szemben egy különleges kifejezőmód van,

¹ A sumer közmondásokkal néhány megjegyzés erejéig Komoróczy Géza foglalkozott (*A sumer költészet fordításának elvi kérdései*, 1973.)

amely a közösség szempontjából releváns beszédhelyzetek repertoárját képezi, a közösség képzetvilágára, látásmódjára nagyon jellemző kifejezési módokat követ.

1.2. *A kontrasztív nyelvészet az előzőnél kisebb körben vizsgálódik. Az a helyzet a kiindulópontja, amikor két vagy több nyelvi rendszer kerül érintkezésbe, ütközésbe egy személy vagy csoport intellektusában. Egyik közülük a szubjektum legtermészetesebb kódrendszere, az anyanyelve, ehhez viszonyítva veszi észre a másik nyelv hasonlóságait, különbségeit, majd a valós vagy vélt analógiák szálait követve kísérli meg a transzferet, a korábbi problémamegoldás tapasztalatait felhasználni, közben nem egyszer az interferencia, a vélt hasonlóságok csapdájába esik.*

Az összevető nyelvészet fiatal tudományának ezt a megérzést kell szabályokká, törvényekké szilárdítania. Vizsgálatai közelállnak a megfeleltetéshez, fordítástudományi kutatásokhoz, mégsem azonosíthatók velük. A kontrasztív nyelvészet megállapodik a nagyobb összefüggések megállapításánál. A megfeleltetés, fordítás gyakorlati célokból indul ki, a különbségek áthidalását kívánja megoldani.

A kontrasztív vizsgálatok közvetlenül nem jutottak el még a proverbszövegek területére. Minthogy a nyelvtanulás hívta őket életre, annak vonzásában is maradtak. A teljes rendszerek konfrontálására idő sem volt még, így a fordításnak korlátozott segítséget nyújthat, sőt maga szorul a fordításra. Két nyelvi egység összevetéséhez ugyanis az kell, hogy vagy más vagy mi az idegen alakot lefordítsuk. Mint Catford is tanácsolja (1965), a legjobb információt a *fordító intuíciói* jelentik az összevetésben. A fordítónak viszont következetesen kell(ene) a megfelelésekhez eljutnia. Az összehasonlítás és megfeleltetés tehát lényegében elválaszthatatlanok. Vladimir Ivir (1978) szerint még a szótári megfeleltetés is valójában alkalmazott kontrasztív elemzés.

Az alábbiak a kontrasztív elemzés menetét, módszereit vázoljuk fel a proverbszövegek közegében.

1.2.1. *A tipológiai vizsgálatok*

Az összevetés, mint ebben a dolgozatban is, általában két nyelvre terjed ki, attól függetlenül, hogy azok genetikusan, areális; természetes vagy mesterséges (fordítás révén kapcsolatban került) kapcsolatban állnak egymással. A proverbszövegek vizsgálatánál azonban hasznos a kettős összevetést a nyelvek egész csoportjára szélesíteni, a több nyelvet többhöz, egy nyelvet többhöz viszonyító *tipológia* eredményeivel élni. Így derült ki, hogy a Földön élő népek proverbszövegekincse meglepően nagy hasonlóságokat mutat. Ez derül ki Szemerényi (1969) tanulmányából, Permyakov művéből (1969), amelyben hetvenkét európai, ázsiai és afrikai nép közmondásait vette össze. Whiting Bartlett (*The Origin of the Proverb, 1931*), Wolfgang Röhrich (*Sprichwort, 1977*) is folytatott ilyen jellegű előtanulmányokat.

A több nyelvre kiterjedő összevetés előnyét elegendő egy példacsoporttal érzékeltetnünk.

Induljunk ki abból a gyakorlati feladatból, hogy a szerbhorvát *bolje je kukavica u ruci, nego soko u planini* közmondást kell megfeleltetnünk. A szótárban, ha benne van, a leggyakoribb magyar ekvivalenset találjuk: *jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok*. Hasonlóságuk nyilvánvaló, de az nem, hogy mi benne a véletlen és mi a törvényszerű. Nem tudjuk eldönteni, egyik nyelv hatott-e a másikra, vagy mindkettőre egy harmadik, de ha *Archer Tylor* műve alapján (1962) összehasonlítjuk több nyelv azonos tárgyú alakját, jelentősen tágul látóköriünk:

magyar:	Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok.
szerbhorvát:	Jobb egy kakukk a kézben, mint egy sólyom a hegyek közt.
angol:	Többet ér egy madár a kézben, mint kettő a bokorban.
román:	Többet ér egy madár a kézben, mint ezer a házon.
olasz:	Jobb egy madár a kalitkában, mint négy a lugasban.
fríz:	Többet ér egy madár a lábosban, mint tíz a levegőben.
finn:	Többet ér egy madár a lábosban, mint sok a levegőben.
svéd:	Jobb egy madár a marokban, mint tíz a bokorban.
spanyol:	Jobb egy veréb a kézben, mint keselyű a levegőben.
latin:	Jobb egy madár állva, mint kilencvennyolc repülve.
északolasz:	Jobb egy veréb a lábosban, mint száz csirke a lelkész udvarában.
izlandi:	Jobb egy héja a kézben, mint kettő a levegőben.

Minden példában valamilyen *madár* a proverbiális jelentés szimbóluma, a birtokos szempontjából biztos, illetve bizonytalan állapotban. A bizonyosságot, bizonytalanságot a legtöbb esetben a *hely* érzékelteti, a magyarban viszont az *idő*. Az is általános, hogy különböző értékeket viszonyítanak, amit a különböző *madárfajták* fejeznek ki, más esetben a *számok*. A sok példa ellenére ez a tipológia felszínes. Elsősorban a rendszer nem zárt a nyelvek szempontjából sem. Megvan a németben: jobb egy veréb a kézben mint egy galamb a kéményen (eredetiben: *Besser der Sperling in der Hand als die Taube auf dem Dach*), és a törökben is: Jobb ma egy tojás, mint holnap egy csirke. Egyáltalán hol a típus határa? Hol kezdődnek térben azok az areák, ahol már ismeretlen? Melyik esetben segítette terjedését a nyelvrokonság, és mikor van az O. Nagy által megfogalmazott esetről szó: "Érdekes és fontos feladat lenne azoknak a szólásoknak a számbavétele, amelyek több... egymással nem érintkező nyelvben is élnek" (*A jövevényszólások kérdéséhez, 1955, 224. 1*)?

Nem zárt a típus az érintett nyelvek idézett alakjának szempontjából sem. Minden nyelvben még számos szinonima él, a szerbhorvát pl. *Bolje je danas jaje*

nego sutra kokoš, a magyarban: *Jobb ma egy malac, mint holnap egy ökör*, az északolaszban: jobb egy toll a kézben, mint kettő a levegőben stb.

1.2.2. Univerzálék és kölcsönhatások

Mi a magyarázata a képanyag és a struktúrák nagyfokú hasonlóságának a fenti példákban vagy egyáltalán? Erre a kérdésre önmagában sem a tipológia, sem a kontrasztív nyelvészet nem tud válaszolni. Láttuk, az etimológia is kis körben mozog, egyetlen nyelven belül is. A proverbiumok nyelvi határt nem ismerő vándorlása, a lexikográfusok buzgósága következtében a belső és külső keletkezésű állomány elhatárolhatatlan. A szociolingvisztika és a művelődéstörténet három tényező alapján próbál választ adni a kérdésre:

- a nyelvközösséget körülvevő valóság,
- civilizációs, művelődési hagyományok és
- a nyelvi rendszerek tényei alapján.

A proverbiumok hasonlósága legritkább esetben magyarázható a nyelvtrokonszággal.

A nyelvközösség *természeti környezetének* viszont már nagy szerepe van a rokon vonásokban. A jelentéstani fejezetben próbáltuk igazolni, hogy a proveriális jelentésekben, képanyagban a valóság ezer részlete néz vissza ránk a szólások fénytöréses, szírványos tükréből. A rengeteg részlet mégis számba vehető, a közös földi létélményhez, mint Georges Mounin nevezte, a *kozmogónikus univerzálékhoz* rendelhető (*"Visione du monde" et traduction*, 1963). Szerinte az olyan ökológiai univerzálék, mint a *hideg, meleg, eső, szél, állat- és növényvilág, nappal és éjszaka* épp az "idiómákban", hasonlóságukban öltenek testet. Ezt O. Nagy is vallja, Komáromi Lajosra hivatkozva: "azok a népek, amelyeknek az egyenlő égalji és életviszonyok következtében bizonyos tekintetben hasonló képzetkörük van, egymástól függetlenül hasonló szólásokat alkothatnak, ... amennyiben a gondolatot az egyenlő képzetek ruhájába öltöztetik" (1955).

Mounin *biológiai, anatómiai, pszichológiai* univerzálékat is feltételez, mint az *evés, nemiség, alvás, testrészek, lelki és fiziológiai folyamatok*. Ezek a szólások százainak, ezreinek hátterét képezik.

A proverbiumokban fellelhető kulturális univerzálékat O. Nagy bizonyítja szemléletesen. Az *orránál fogva vezet valakit* szólást veszi alapul (1955, 1979). Szerinte ezt a képet nem kellett egy népnek sem a másiktól átvennie, hiszen Európa-szerte elterjedt szokás volt bikát, medvét orrába tett karikánál fogva vezetni.

A kölcsönhatások igazi forrása mégis a *szólásvándorlás*, az egy kultúrában kialakult proverbium térbeli, időbeli hagyományozódás. Határai, műveltségi kötöttségei természetesen ennek is vannak, mint az alábbi, kissé egzotikus példa is bizonyítja. Eugene Nida neves amerikai bibliafordító említi tanulmányában (*Science of translation*, 1969), hogy az *eleven szenet gyűjtesz az ő fejére* bibliai frázisról egy kongói törzs azt hitte, valami új módszer az ellenség megkínzására, amire eddig nem is gondoltak. Életkörü-

méneik, hagyományaik folytán semmi alapja nem volt az "olyan jó légy ellenségeidhez, hogy azok megszágyenüljenek" átvitt jelentés kialakulásához.

A jövevényszólások, keletkezésükhöz hasonlóan két úton terjedhetnek:

a) Nem szervezett érintkezés révén. Itt kell említünk az egymás mellett élő népek ösztönös érintkezési formáit, a viszonylatunkra nagyon jellemző ösztönös kétnyelvűséget. Ami a proverbiumokat illeti, könnyebb negatív eredményeit számba venni, mint az elfogadottakat. A nyelvi norma szintjére emelkedett, meggyökeresedett proverbiumok még feltáratlanok. Csak Vuk olyan megjegyzéseiből indulhatunk ki, mint: "To sam čuo u Madarskoj", "U Vojvodstvu", illetve kommentárjából, pl. a "Ženi sina, kad hoćeš, a kćer udaji kad možeš közmondásnál: "Ja mislim da ova poslovice nije stara, i da je postala u Austrijskim zemljama, jer u Srbiji i danas još lakše kćer udati, nego sina oženiti. Vuk megjegyzésének háttere nem világos, de nincs okunk kételkedni benne. Sajnos, az "ausztriai országok" lokalizáció túl általános számunkra. A magyarban egyetlen hasonló alak él: *Könnyebb a lányt felnevelni, mint férjhez adni.*

b) *Intézményes formában*, a nyelvi kapcsolatok létesítésével, amelynek több formája lehetséges:

b/1. A *gyűjtések, gyűjtemények*, amelyekbe bekerülhetnek a kétnyelvű érintkezés által meghonosodott alakok is. Feltáráskra külön művelődéstörténeti, szótártörténeti kutatások kellenének. Nem tudjuk például, miért hagyta ki Vuk művének későbbi kiadásából a Magyarországon hallottak egy részét, mint: *bolje da ti zavide, nego da te žale, šikuje se kao pesnica na oko* stb. Azért-e, ahogyan M. Pantić véli (*Vuk Stefanović Karadžić i naše narodne poslovice, 1968*), mert nem találta őket eléggé eredetinek, népinek? A magyarban csak az elsőnek van magyar párja: *jobb száz irigy, mint egy sajnálkozó.*

b/2. *Irodalmi hatás, fordítás*, amelyeknek határfokát szinte lehetetlen behatárolni, mivel a fordítástörténet a legalapvetőbb kérdésekig sem jutott még el. A délszláv–magyar kapcsolattörténet tudomásunk szerint egyetlen közmondásokat tartalmazó cikket tart számon, amelyben szerb alakulatokat fordítottak magyarra. Ez a *Hölgyfutár* 1855. január 29-i számában van, 10 közmondást tartalmaz, amelyeket nem is közvetlenül az eredetiből fordított, Božidar Kovaček feltételezése szerint (*Népi prózánk első magyar fordításai, 1971*) nem Úrházy György, hanem német közvetítéssel.

Egyéb esetekben azt sem tudni, közvetlen fordítás, vagy láncfordítás révén alakult-e ki a hasonlóság. Az utóbbinál általában nagyobb torzulásokkal kell számolni.

A konkrét megfelelésektől függetlenül az irodalmi *h a t á s b a n a f o r d í t á s* rejtett vagy intézményes formáival² mindig számolnunk kell mint a közvetítés, de mint a tudatos ráhatás közegével is.

² Rejtett fordításról akkor beszélünk, ha valaki idegen információ, szöveg alapján nem szövegű c 1-nyelvi szöveget alkot, pl. újságírók.

A fordítás mint közvetítés – nevezzük így – "átnyúlhat" a természetes nyelvi kapcsolatokon, összekötheti a legtávolabbi kultúrákat is, így nem is beszélhetünk a proverbiumok homogén területi terjedéséről.

A fordítás a tudatos ráhatás közege is, mert vannak kontextuális lehetőségei, módszerei, hogy a legismeretlenebb szólást is úgy lehessen a célnyelvi szövegbe építeni, hogy természetes, belső keletkezésű alaknak tűnjön. Pedig valójában tartalmi, alaki tükröződésről van szó, mint A. Menica a szerbhorvát nyelvben számba veszi (1972), vagy éppen torzulásról, amelyre O. Nagy (1979) az *iszik, mint a kefekötő* szólást hozza fel példának. Ez a német nyelvből származik, ott azonban a Bürst, Bursche nemcsak kefét, kefekötőt jelent, hanem – és a szólás a második jelentésből keletkezett – korhely vándordiótkot. Azt kell hát mondanunk, méltatlanul éri szó a kefekötőket.

A fordítás közvetítő közege nemcsak egyedi alakokat visz magával, mint amilyenek: *nem sok vizet zavar* (Phaedrus meséjéből), *a fától nem látja az erdőt* (Wieland művéből), *sóbálvánnyá vált* (a Bibliából), hanem logikai formákat, "képleteket, formákat is. Balázs János jegyzi meg, hogy: "Azt... eddig még kevésbé tudatosítottuk, hogy – jellegzetesen magyarnak tartott – szólásaink, állandósult szókapcsolataink, egész fráziskincsünk kialakulásában is döntő szerepe volt az európiává lett latin mintáknak". (*Fordításelemélet és szövegten, 1979*).

1.5.2.2. A kontrasztív vizsgálat eljárásai, elvei és módszerei

Mint láthattuk, a kontrasztív nyelvészet önmagában nagyon korlátozott, főleg a proverbiumok sokrétegű jelenségével szemben, amelyeknek eredete, hasonlóságai nem méríthetők ki a nyelvi összevetés módszereivel. Összevető stilisztikára, irodalmi, néprajzi vizsgálatokra lenne szükség. Ma csak egytéríthetünk O. Naggyal: "Az összehasonlító szóláskutatás elvi kérdései nyelvtudományi irodalmunkban egyáltalán nincsenek tisztázva" (1955). Tegyük hozzá, máshol sem!

Nekünk kell itt megpróbálnunk az összevető parömiológia lehetséges eljárásait felvázolni, a kontrasztív nyelvészet általános elveinek konkretizálásával, másrészt a konkrét összehasonlítások felhasználásával. Mindez csak a leendő munkálatok programjára szorítkozhat jelenleg.

A kontrasztív vizsgálatok hagyományosan (pl. Temesi Mihály: *Nyelvi rendszerek területei és eljárásai, 1972*, Budai László: *Grammatikai kontrasztívítás és hibaelemzés, 1979*) a következő algoritmusban folynak:

- A. Leírás,
 - B. Összevetés, konfrontálás,
 - C. A kontrasztív típuszabályok megállapítása,
 - D. Hibaelemzés, lehető interferenciális jelenségek.
- Járjuk végig ezeket a fázisokat a proverbiumok közegeiben.

A. A leírás a kontrasztív elemzés más mozzanataihoz hasonlóan nem lehet öncélú, hanem a későbbi műveletek céljainak van alárendelve. Így a végén együtt van minden, a kontrasztív szabályokat kialakító információ.

A leírásnak két bejáródott módja van:

Az *unilaterális*, csak egy nyelv rendszerében gondolkodó, amely a másik nyelvből csak példákat viszonyít az elsőtben kialakított rendszerhez.

A *bilaterális*, amikor a leírás mindkét nyelv rendszerére támaszkodik.

A jelen dolgozat ezt a leíró fázist kívánja szolgáltni, finomítani. Az *irodalmi, folklorisztikai* és a *szemiotikai* megközelítés szempontjaira szintén szükség lenne.

Mi a bilaterális leírást tartjuk járhatónak.

Az elemzés során felgyülemelő tényanyagot valamely elméleti modell szerint kellene rendezni (pl. Jovan Đukanović: *Dependencijalni model i kontrastivna analiza*, 1980), s mi megpróbáltuk több modellt is a leírásba beépíteni, a transzformációtól kezdve egészen a valenciaelméletig, de magában egyik sem alkalmas a komplex jelenség magragadására. Úgy tűnik, jobb a fordítási modellekre támaszkodni, amelyeket a jelentéstani fejezetben érintettünk.

A leírásban egyszerre kell érvényesülniük a belső jellemzőknek, a nagyobb szövegegységekhez tartozásnak és a nagyobb rendszerekhez való viszonyoknak.

Egy konkrét proverbium belső jellemvonásait az alaktani, jelentéstani fejezet tartalmazza, a nagyobb összefüggéseket pedig a rendszertani vizsgálatok.

Az elemzésnek számos szintje, mélysége lehet. Catford (1965) például a *hang- és betűállományra, a fonológiára és grafológiára, a grammatika és lexika*, illetve a szituáció szintjére tagolja. Fontos megállapítása, hogy vannak verbális és csak a verbális, nyelvi szinttel érintkező anyagi szintek, s a kettő egymás eszközeivel nem pótolható.

A leírásban sok zavart okoz az alakulat *releváns szintjének* meghatározatlansága. Releváns szint az, ahol például a szólások, közmondások jellegzetességei manifesztálódnak. Fonetikai szinten, alkotóelemeik rétegében nincs mit vizsgálni rajtuk, de van egységes jelentésükben, szerkezetükben, poétikai jegyeikben.

A releváns információkat mélységi, fontossági rendben kell elhelyezni. A parómiológiai irodalom hasonló kísérletét az 1.4. fejezetben bemutattuk.

A proverbiumoknak a következő szintjei vannak:

I. <i>Alaki szint</i>	proverbális megszövegezés
	morfológiai sajátságok
	szintaktikai viszonyok
II. A jelentés szintje	kifejezősmód
	poétikai jelentés
	pragmatikai jelentés
	stílusréteg
	műfaji jelentés
	proverbális modell

III. A proverbiális jeltárgy	az asszociációs bázis
IV. Közlési denotátum	hírtartalom beszédhelyzet közlési szándék
V. A hatás	

Ezek az információk egyetlen szólásban is jelen vannak, de részlegesen. Oppozícióik rendszerben mutatkoznak meg igazán.

Egy proverbiumnak a természetes rendszerben elfoglalt helyét a következő viszonyai határozzák meg:

- Illeszkedés a szövegkörnyezethez,
- Az azonos beszédhelyzet szerinti szinonimáihoz való viszonya,
- Vannak-e proverbiális szinonimái, variánsai?

A leírás befejeztével egy zárt rendszert kapunk, amely valamilyen fő szempontot érvényesít, s a tagok rendszerbeli, de egymás közti viszonya is látszik.

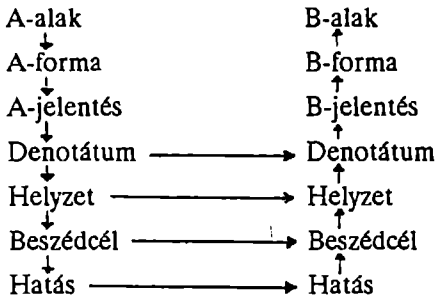
B. *Az összevetés, konfrontálás* azonos műveletet nevez meg, egy proverbium, illetve a rendszer felől. A teljes rendszert kell konfrontálni ahhoz, hogy egy *A* nyelvi alak *B* nyelvi ekvivalensét megtaláljuk.

Ekkor kell dönteni a *tertium comparationis*ról, az összehasonlítás harmadik eleméről, a közös vonásról. Ez minden, az előzőekben felvázolt rétegben lehetséges, de nem biztos, hogy használható információkhoz jutunk. O. Nagy természetesnek veszi, ha a magyar szólásokkal olyan idegen alakokat vetnek össze, amelyek a magyaréhoz hasonló vagy azzal azonos képet foglalnak magukba, tehát *tartalmilag* megfelelnek egymásnak (1955. 223. 1). A szintek ilyen sorrendjében összehasonlítás nem végezhető. Hasonló képanyagnak nem okvetlenül felel meg hasonló tartalom. A közismert *na vrbi sviralo* szerbhorvát szólás szó szerint *"fűzfán fűtyülő"*, mondhatnánk hát, hogy azonos a tréfás magyar szitkozódással: *azt a fűzfán fűtyülőjét neki!* Ám nem így van. Ekvivalense: *fából vaskarika*.

Nem arról van szó, hogy a képi ekvivalencia elhanyagolható, sőt érdekes lenne kideríteni, milyen kölcsönhatás révén használta fel a két nyelv ugyanazt a bázist más-más szólások megalkotására. A megfeleltetés, fordítás szempontjából azonban csak a mélyebb tartalmi sík hasonlósága igazolhatja egy felszínibb, alaki szint összevetését. Egyébb jelentésvizsgálatok tetszés szerint válogathatják meg az összevetendő szempontokat, de a komplex összevetésben nem mondhatunk le semmilyen formális hasonlóság kedvéért a természetes szövegekvivalensről, amelyet az eredetivel azonos szövegkörnyezetbe lehet helyezni.

Ebből következik, hogy *A* nyelvi alak a *jelfelszínen* nem hasonlítható *B*-hez, mert el kell jutnunk a *szintaktikai viszonyukhoz*. Önmagában ez sem elég, ha nem ismerjük a *jelentéseket*. Viszont csak azonos *beszédhelyzet, denotátum* esetén van mit a jelentéseken hasonlítani. Néha még a beszéd cél sem elegendő, mert más *poétikai hatásúak* a szólások.

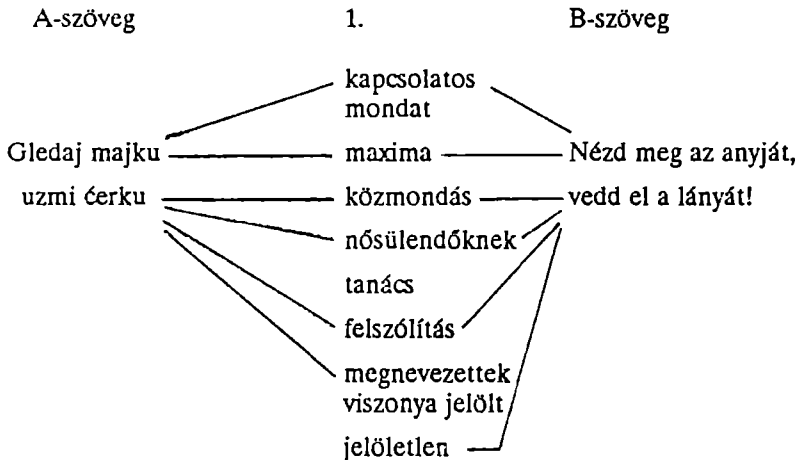
Ábrázoljuk mindezt a mélységi modellel:

A függőleges nyilak a nyelven belüli, a vízszintesek pedig a nyelvek közti viszonyítás irányát jelölik, a denotátumtól kezdve alternatíván.

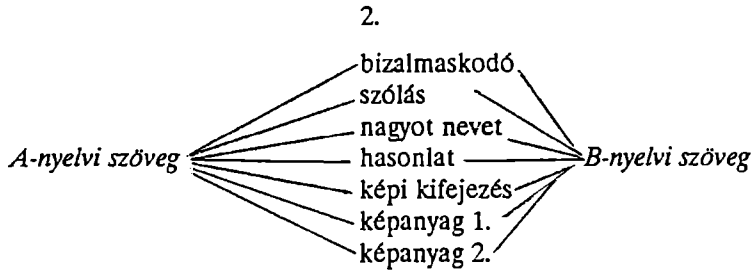
Le kell tehát szögeznünk: egy adott információszint csak akkor vehető össze, ha legalább az eggyel mélyebb rétegben is hasonlóság áll fenn.

A mondottak értelmében a hasonlóságok, eltérések sem azonos rangúak. Vannal elhanyagolhatók és fontosak. Catford modelljét (1965) alkalmazva a proverbiumoknál ez a következőképpen néz ki (a találkozó vonalak a közös, az eltérő szintűek az eltérő jegyeket jelölik):

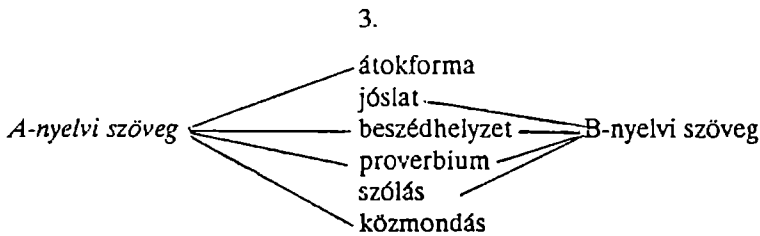
Itt egyetlen információ kivételével minden azonos. Az anyja és lánya viszony jelöltsége, illetve szerbhorvát jelöletlensége pedig proverbialis szinten nem releváns különbség.

A *smeje se kao lud na brašno*, illetve a *nevet, mint a fakutya* megfelelés a következőképpen ábrázolható:

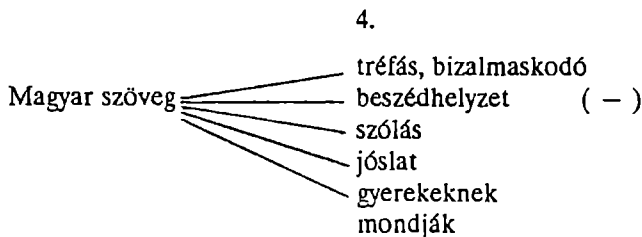
Csak a képanyag és az asszociációs bázis tér el lényegesen. A szerbhorvát proverbiális denotátum egy miniatúr történet: a "bolond" nevet a lisztre, amely porzik szanaszét. A magyar szólás mageleme tárgy, a csizmahúzó fakutya. A kép merészsége is azonos szintű, különbségük lényeges, de nem döntő.

Lássuk a *za gosom*, illetve a *vonít a kutya, meghalt valaki* modelljét:

Ebben az esetben már az ekvivalencia kérdéssé vált. Csupán egy releváns elem közös, a *beszédhelyzet*: mindkét alakot akkor mondják, amikor a kutya vonítani kezd. Már a beszédcél, műfaj, funkció különböző. A *za gosom* jelentése: *menj te is a gazdád után!* Tehát szintén a (gazda) valaki halálának jelzéseként fogják fel, de nem jóslatként, hanem átkozódásként. Catford (i.m.) szerint egyetlen lényeges tartalmi elem alapján két alak még mindig összevethető.

Válasszunk ki a szóbőségre példát. Bácskában közismert az a tréfás magyar szólás, amellyel az evés közben éneklő, füttyülő fiú- vagy lánygyereket figyelmeztetik: *bolondos lesz a feleséged ura / az urad felesége*. A szerbhorvát nyelvben ez teljesen ismeretlen, tehát:

A szerbhorvát nyelvben a leírt esemény nem proverbiális helyzet, nincs kitüntetett kifejezésmódja. Ha valaki megszól is gyereket tettéért, kötetlenül, saját szavaival teheti. Itt tehát az összevetést egyetlen elem sem teszi lehetővé.

C. A kontrasztív szabályok felállítása

Az összevetés, konfrontálás során elutottunk a releváns hasonlóságok, eltérések számbavételéig, attól függően, hogy melyik réteg érdekes a kutatás számára, a teljesség vagy csak a képanyag, a szimbólumok, stiláris eszközök stb.

A kontrasztív szabályok érvényességi körét megszorításokkal kell körühatárolnunk. Egy konkrét proverbium megfeleltetésénél sokszor nem segít az általános szabály, a statisztika. Az általános hasonlóság nem zárja ki az egyedi fordíthatatlanságot.

Erre már csak azért is számítani kell, mert a parömológiai állomány nagyon hasonlít a szókészlethez, mert belőle is tűnhetnek el elemek, kerülhetnek be újak, keletkezhetnek is, azaz *nyílt rendszer*, amelyben a szabályok nem egyszer s mindenkorra zártak, mint a grammatikában (határozottsághatározottlanság, igeidők, mondatviszonyítás).

E pillanatban csak a kontrasztív szabályok megállapításának módszerire koncentrálnunk, lemondva a gyakorisági mutatókról, minden finomabb rendszerzéséről.

A magyar szakirodalomban tudomásunk szerint még ezekkel a módszerekkel sem foglalkoztak, szerbhorvát vonatkozásban is csak kísérletek történtek. Hozzá kell tennünk, nem is a mi viszonylatunkban.

Az első volt Vladimir Ivir (*Teorija i tehnika prevodenja, 1978*), aki mindössze két tényezőt kiemelve végzi el az összevetést: a *jelentést*, amely mindenre kiterjed, amit mi denotátumnak, közlési helyzetnek, tartalomnak stb. neveztünk, és a *kifejezést*, amely a megszövegezést, proverbiális kifejezésmódot, szintaktikai szerkezetet, morfológiát veszi egy kalap alá. Három lehetséges esetet feltételez:

- a) a jelentés hasonló, kifejezés hasonló,
- b) a jelentés hasonló, kifejezés eltérő,
- c) a jelentés eltérő, kifejezés is eltérő.

Hallgatólagosan olyan nézetre jut, amelyet mi is vallunk. Nincs ugyanis "jelentés eltérő-kifejezés hasonló" kategóriája, bár a 2. szempont ehhez képest következtelen.

Dragoljub Veličković (*Problem prevodenja paremoloških oblika sa srpsko-hrvatskog na ruski jezik, 1982*) szempontjai a képen kívül igen amorfak, a két nyelvi alakok viszonyában is csak szélsőségeket ismer:

- a) azonos kép, azonos lexikai szerkezet,
- b) azonos kép, eltérő szerkezet,
- c) eltérő kép, eltérő lexikai fölépítés

A proverbiális képnél mélyebb réteget nem is feltételez, ezt tartja abszolút viszonyítási pontnak.

A mi szabályrendszerünk ezeknél sokkalta részletezőbb, kiterjedtebb, bár még mindig csak vázlatosnak, elvinek tekinthető. Az összehasonlítás mindig egy szintre irányul, és feltételezi, hogy az eggyel mélyebb rétegben megvan az összevetést biztosító hasonlóság. A feldolgozás rendje a legáltalánosabb tartalmi információk felől halad az alaki jegyek felé.

A kontrasztív szabályok megállapítására a belső keletkezésű törzsállományt ajánlatos felhasználni, s nem a fordítással megfelelteteket. A fordítás ugyanis sok közelítő, azonosító elemet építhet be, amelyek az eredeti proverbsokban nincsenek meg.

Az összevetésnél, kontrasztív szabályok felállításánál – már szóltunk erről – a helyzeti egyeztetés a legkritikusabb művelet, annak eldöntése, hogy A-nyelvi alakhoz melyik B-nyelvi alak áll legközelebb. Érzékeltessük ezt egy példával:

Induljunk ki az *Iver ne ide daleko od klade* közmondásból! Meg kell vizsgálnunk, van-e szerbhorvát szinonimája. Egy található: *Gde će kruška, no pod krušku?* A következő lépésben a magyar ekvivalenseket vesszük szemügyre: *Nem esik messze az alma a fájától, Nem esik messze a makk a fájától, ha esik, igen messze esik.* A szinonimák tágabb körétől most eltekintünk (idetartoznának olyanok, mint a *Gledaj majku, uzmi čerku!* Nézd meg az anyját, vedd el a lányát! Apja fia. Anyja lánya stb.).

A megtalált közmondásokat oppozícióba állítva, megállapíthatjuk, hogy a két szerbhorvát és az első magyar alak egyenértékűek. A makkal alkotott magyar proverbs már új ítéletet is tartalmaz. Az első szerbhorvát alak szerkezetileg azonos a magyarral, csak igéje általánosabb jelentésű. Eltérő a proverbiális denotátum is, mert az egyik a fatörzsből kiröppenő szilánk, a másik a lehulló gyümölcs képét használja fel.

A második szerbhorvát alaktól proverbiális kifejezésmód tekintetében tér el a magyar, mivel az kérdésből és feleletből áll. A proverbiális helentés, asszociációs bázis viszont nagyon hasonló, annyi eltéréssel, hogy körtéről, nem almáról van szó. Ebben az esetben tehát a szabályok kialakítására bármelyik viszonylatot felhasználhatjuk.

A ni traga, ni glasa, illetve a *bottal ütheti a nyomát, híre sincs nyoma sincs* esetében a szerbhorvát szóláshoz csak az első rendelhető hozzá, mert az első az eltüntet kereső felől fogalmazza meg a megfigyelést.

A kontrasztok két átfogó szempontból, *minőségi és mennyiségi* jellemzőkre tekintve fogalmazhatók meg.

Minőségi jellemzők

- I. SZH-ben vannak proverbsok
M-ben nincsenek³

³ A toábbiakban az 1-es a szerbhorvát, a 2-es a magyar nyelvi adatot jelöli.

Ezt a lehető legnagyobb állományi eltérést csak virtuálisan fogalmaztuk meg, mert mindkét nyelvben ismert a jelenség.

II. 1. Megvan a kitüntetett beszédhelyzet, a kifejezőmód is.

2. Mindkettő hiányzik.

Ez természetesen fordítva is lehet.

Példák: Főleg a nem verbális kontextusú proverbiumnál jelentkeznek, szokásoknál, rítusoknál. Vuk szerint a *Zdrav zdravljače, nov novljače* szólást az újhódat megpillantva mondják, aprókat szökdellve, a pénztárcát a Hold felé rázva. Kétségtelen, hogy a magyar folklórban is megvannak a hiedelmek, babonás rítusok (újhóld idején meg kell számlálni a nálunk levő pénzt, s akkor megszaporodik stb.), de nincs verbális vetületük, vagy ha igen, nem szakadtak ki elsődleges használati körükből. Az ellenkező viszonylatra már idéztük a *bolondos lesz a feleséged ura* szólást.

III. A beszédhelyzet mindkét nyelvben megvan

A tartalmak eléggé eltérők

Példák: Leggyakoribb okuk a valóságháttér eltérése. Menyilvánulhat természeti körülményekben. *Baba Marta* – áll a szerbhorvát állományban a március megnevezéseként, a vasorrú bába-szerű öregasszonyhoz hasonlítás-ként, a szeszélyességre utalva. Ez a magyarban közvetlenül megfeleltethetetlen, mert a nyelvterület északibb fekvése miatt a magyar számára az *április* a bolondos hónap. Csak azt mondhatjuk: szeszélyes valaki, mint az *április*, ami viszont a másik nyelvben ismeretlen.

Lehet ok az eltérő szokáshagyomány is: *Ali si mi prasicu šišao!* – mondják szerbhorvátul, ha a *kume* (komám) megszólítás ellen tiltakoznak. A beszédelőzmény a magyarban is elképzelhető, de a válasz ilyesmi lehet: *Komád a halál / a brassai hóhér*. A forrásnyelvi alak a Jugoszlávia sok vidékén elterjedt ún. első nyilatkozási komasággal függ össze, amikor a liúgyereknek újabb védnököt, "keresztapát" választanak. Hasonló a *trista, bez popa ništa* szólás, amely a pap meghívásának általános lakodalmi szokásán alapul.

Érdekes kontrasztokat eredményez a hagyományos gazdálkodást, életmódot szabályzó ún. *paraszti naptár* jeles napjaival alkotott proverbiumanyaga, a görögkeleti időszámítás 13 napos eltolódása, az eltérő szokásrend. A néhány példa helyett akár százat is idézhetnénk: *Blagovijest = pripovijest, Durđev dan je letnji svetac, Sveti Luka u nokte uka*. Ha a Katalin tocsog, a *karácsony ropog, Lőrinc van már a dinnyében* stb.

Egyes esetekben csak a proveriális kifejezés hiányzik egyik nyelvből: *Babin budžak* magyarul csak *északnyugat* lehet.

IV. A beszédhelyzet 1-ben is 2-ben is megvan

A kommunikációs cél eltérő

Példák: *Bog s dobrijem!* – amit Vuk szerint csuklás közben mondanak (aki csuklik), mintegy segélyért fohászokodva. A magyarban csak megjegyzik: *emleget valaki*, de referenciális közlésként, nem a páciens, hanem a jelenlevők.

V. 1. Helyzeti kötöttségek vannak

2. Helyzeti kötöttségek nincsenek

Példák: Vile te odnele, bolest ga ujela! Csak nők használják átkozódásként. A magyarban ilyen kötöttségek ismeretlenek.

VI. Beszédhelyzetek hasonlóak

Műfaj és ideológia eltérők

Példák: A világnézet kifejezése és a műfaj szorosan összefügg. A közmondás általában világnézeti állásfoglalás, a szólás ritkán. Az *Ako slepac slepca vodi obadva će u jamu pasti* közmondás, magyar megfelelője a *vak vezet világtalant* már szólás, mert formailag hiányzik a tanulság kifejezése.

Más esetben a hasonló alakulatok ellentétes világnézetet fejeznek ki. A magyar megszólásképpen mondja valakire: *ha az ajtón kidobják, bemászik az ablakon*, a szerbhorvát közmondás ezt tanácsolja: *ako te na jedna vrata isteraju, ti na druga opet udi!*

VII. A két nyelv proverbiális denotatívumai eltérők

Az összefoglaló név az asszociációs bázist és a képanyagot jelöli, amelyeken keresztül a közlési denotatívum megvalósul. A szabálycsoporton belüli viszonyok többrétűek, aszerint, hogy a bázis egyetlen dologra, fogalomra szűkíthető-e le, vagy összefüggő eseményt, képsort tartalmaz. Ebből adódik a következő tagolási lehetőség, hogy csak egy elemben, a "vezérszóban" tér-e el, vagy a teljes képanyagban. Harmadszor az is szempont, hogy a két alak megában foglal-e valamely, a közös helyzetre, tartalomra utaló részt, van-e köztük szerkezeti hasonlóság.

1. A teljes anyag, képanyag eltérő

Gradi ražanj, a zec u šumi – Előre iszik a medve bőrére.

Crni brajko! – Anyámasszony katonája.

Slatkovodni mornar – Iszapcsósz.

Sjaši Kurta da uzjaši Murta – Eben-gubát cserél.

Smejala se kuka krivom drvetu – Bagoly mondja verébnek...

Bez britve obrijati – Lóvá tesz.

Bezposlen Mujo fišeke savija – Zabot hegyez.

2. Építőmag eltérő, helyzeti elemek hasonlóak

Ez a viszony főleg a szóláshasonlatoknál fordul elő.

2.1. A csoport érdekes példái azok a hasonlatok, amelyek a két nép közös dolgaiból, történelméből merítik anyagukat, a másik nyelvben mégsem lett proverbium belőlük:

Prošao je kao Janko na Kosovu, ahol Hunyadi Jánosról van szó, illetve *Prošao je kao turski car kod Sente*, ahol a zentai csatáról.

2.2. Szemléleti eltérések:

Pije kao smuk – Iszik, mint a kefekötő.

Pijan kao sekira – Részeg, mint a csap.

Bije kao Bugarin bivola – Veri, mint szódás a lovát.

3. Az asszociációs bázis eltérő, de vannak közös lexikai elemek:

Kurjak nije zimu iznio – Nem eszi meg a kutya a telet.

I moje koplje bode – Az én kardom sem bodzafa.

4. Az asszociációs bázis eltérő, struktúrák hasonlóak

Izaći na branik — Síkraszáll.

Kad je bal, nek je bal! — Ha lúd, legyen kövér!

U luda kmeta brza beseda — Bolond lyukból bolond szél fúj.

VIII. Proverbális denotátum hasonló, szövegmodell eltérő

1. *Valamegy fogalmi jegy kiemelt, illetve nem kiemelt.*

Bila je zelena od ljutine — Kékült-zöldült mérgében.

Ima tu svega i svačega kao u bazaru — Van itt minden, mint a vásárban.

Sigurno kao dvaput dva — Biztos, mint kétszer kettő négy.

Zub vremena — Az idő vasfoga.

2.1. *A fogalmi jegyet emel ki*

2. *B fogalmi jegyet emeli ki*

Čuva kao oči u glavi — Őrzi, mint a szeme világát.

3. *A proverbiumok azonosak, hasonlóak, de a hasonló denotátum térben eltérő jegyeit emelik ki*

Grkljan čuje slast, a trbuh mast — Szája érzi az ízt, a gyomra az ízt.

Reći kome u brk — A szemébe mondja neki.

Sišlo mu je srce u pete — Inába szállt a bátorsága.

4. *Az egyik proverbium konkrétabb, a másik általánosabb jelentésű.*

Uzeti za gotov groš — Késpénznek vesz valamit.

Biti na nogama — Talpon van.

Stoji kao Sveti Bona u sokačkoj crkvi — Áll, mint a faszent.

5. *A proverbiumok eltérő alapjelentésű elemet is tartalmaznak*

Nadaleko nije bilo ni žive duše — Közel és távol nem volt egy teremtetett lélek sem.

Otkida od svojih usta — A szájától vonja el.

IX. Bázis és szövegmodell hasonlóak, proverbialis kifejezésmód eltérő

Tehát a képanyagot, fogalmi jegyeket más formában, szerkezetben realizálják.

1. *Analitikus – szintetikus kifejezésmód*

brat bratu vredi — testvérek közt is megéri.

2. *Közvetlen – közvetett kifejezésmód*

Sit gladnome ne veruje — Szól a rigó, felel néki a szajkó.

S oproštenjem — Tisztesség ne essék szólván...

2.1. *Egyik proverbium részben közvetett, a másik teljesen*

Biber je zrno maleno, ali pred gospodu izlazi — Kicsiny a bors, de erős.

Sišlo mu je srce u pete — Inába szállt a bátorsága.

3. *Eltérő megfogalmazás*

Bilo pa prošlo kao lanjski sneg – Hol van már a tavalyi hó?
Podmeće kao kukavica jaje – Más fészében költ, mint a kakukk.
Skratiše mu se noge – Földbe gyökerezett a lába.

4. *Eltérő kommunikációs forma*

Ne daj bože i gore! – Csak rosszabbar ne adjon az isten.
Sam kao prst – Egyedül, mint az ujjam.
Majka ćerku kara, snaji prigovara – Lányomnak szólok, hogy a menyem is értsen belőle.

5. *Állító – tagadó kifejezésmód*

Na drugo brdo tkan – Nem olyan bordában szótték.
Tako ona ne bila živa! – Úgy éljen ő!

X. *Minden egyéb hasonló, szintaktikai relalizáció eltérő*

Gde je mnogo babica, kilava su deca – Sok bába között elvész a gyerek. Tehát összetett mondatnak egyszerű felel meg.

XI. *Minden egyéb hasonló, transzformációs szintek eltérők*

Idu jedan za drugim kao guske – Libasorban mennek.
Belo kao sneg – Hófehér.
Vučji apetit – Farkasétvágy.

XII. *Minden egyéb hasonló a kiegészülés, morfológiai realizáció eltérő*

Jedva izneo čitavu kožu – Nchezen szabadult meg ép bőrrel (tárgyhatározó),
Crvena je do ušiju – Fülíg pirult (melléknév-ige),
Drago mi je – örvendek (Melléknév-ige),
Bogu iza leđa – Az isten háta mögött.
U ime božje – Isten nevében.

XIII. *Teljes a hasonlóság a két proverbium között*

Jak kao bik – Erős, mint a bika.
Pokazati kome šipak – Csipiszt mutat valakinek.

Mennyiségi jellemzők

A mennyiségi jellemzők összehasonlításával senki sem foglalkozott még az elvek szintjén sem. Kísérletként két csoportot említünk:

1.1. *A szegmentumokhoz B szegmentum kapcsolódik*

2. *A szegmentumhoz C szegmentum kapcsolódik*

Ez általában a proverbiumok összeforrása révén jön létre:

Nema ruže bez bodljike, ni devojke bez pogreške. – Nincsen rózsá tövis nélkül, sem szerelem szenvedés nélkül.

Ptica po perju, a čovek po besedi pozna je. – Madarat tolláról, az embert barátjáról (ismerni meg).

II. 1. *A szegmentumhoz B szegmentum kapcsolódik*

2. *A szegmentumhoz nem kapcsolódik másik szegmentum.*

Da može, kupio bi ga u kašici – Megölné egy kanál vízben.

III. 1. *A proverbiumnak vannak szinonimái*

2. *A proverbiumnak nincsenek szinonimái*

Gvožđe se kuje, dok je vruće

Deri kurjaka, dok je vruć

– Addig üsd a vasat, míg meleg.

Svračje noge – Szarkaláb

Macskakaparás

A módszereket számba vevő vizsgálódások során korántsem merítettük ki az összevetés minden lehetőségét. Inkább egy homogén szempontrendszer próbáltunk meg körvonalazni. Nem viszonyítottuk a két nyelv proverbiumait egy harmadikhoz, amelynek alakulatát például az egyik nyelv alaki tükrözéssel átveszi, a másik lefordítja. Pl. ami a magyarban *kánikula*, az a szerbhorvát nyelvben *pasji dani*. Az is előfordul, hogy mindkét vizsgált nyelv idegen alakot vesz át.

Már a teljes rendszert érintenék az olyan statisztikai, gyakorisági vizsgálatok, amelyekből kiderülne, a két állomány mekkora részét érintik az egyes típusok. Erre csak hosszú gyűjtőmunka után kerülhetne sor.

D. A hibaelemzés

A hibaelemzés a kontrasztív elemzés utolsó mozzanata, amikor a kontrasztív szabályokat, az ekvivalenciaviszonyokat visszavetítjük a gyakorlatra, azaz normatív, előíró célzattal alkalmazzuk. Ily módon vázolhatók fel a várható interferenciális jelenségek. A proverbiumok használatában nagy az interferencia veszélye a két vagy több nyelvet használó személyeknél, mégpedig közlési, szemantikai, szerkezeti elemeik *hasonlóságának* arányában.

IRODALOMJEGYZÉK

- Balázs János*: Fordításmélete és szövegten, in. A fordítás elmélete és gyakorlata, Bp. 1979.
Budai László: Grammatikai kontrasztivitás és hibaelemzés, Bp. 1979.
Catford, J. C.: A Linguistic Theory of Translation, London, 1965.
Karadžić, Vuk: Srpske narodne poslovice, Bg. 1965.
Komoróczy Géza: A sumer költészet fordításának elvi kérdései, in. A műfordítás elmélete és gyakorlata, Bp. 1973.
Kovaček, Božidar: Népi prózánk első magyar fordításai, HITK 5—6. sz. 1971.
Menac, Antica: Svoje i posudeno u frazeologiji, Strani jezici 1. 1972.
Mounin, Georges: "Visions du monde" et traduction, in. Les problemes théoriques de la traduction, Paris 1963.
O. Nagy Gábor: A jövevényszólások kérdéséhez, MNyr. 1955. 2.
Nida, Eugene: Science of translation, New York 1969.
Röhrich, Wolfgang: Sprichwort, Stuttgart 1977.
Szemeréni Ágnes: A proverbiumok logikai-szemantikai összehasonlító vizsgálata, in. Népi kultúra — Népi társadalom, 4. 1970.
Taylor, Archer: The proverb and an Index the Proverb, Copenhagen, 1962.
Temesi Mihály: Nyelvi rendszerek területi és összetetésének eljárásai, 1972.
Veličković, Dragoljub: Problemi prevodenja paremoloških oblika... in. Naučni skup slavista u Vukove dane, 1982.
Voigt Vilmos: Kisepikai prózaműfajok, in. A magyar folklór, 1979.

REZIME

Kontrasztívna i tipološka analiza srpskohrvatskih i mađarskih proverbija

Problemi ekvacije, uporednog proučavanja, kontrastiranja ekvivalencija proverbija, tj. poslovice, izreka, kralatica često se javljaju i nisu ni dandanas rešeni, što se odražava i u leksikografiji i u književnom prevodenju.

Ovaj rad je u nekom smislu pokušaj izrade, konstruisanja jednog metodološkog modela za kontrastivnu analizu srpskohrvatskih i mađarskih frazeoloških jedinica, po sledećim sadržajnim elementima:

Na prvom mestu se daje pregled dosadašnjih rezultata uporedne analize poslovice i izreka.

Sledeće poglavlje prikazuje faze i redosled faza deskripcije i kontrastivne analize ovog jezičkog fenomena kao što su unilateralna i bilateralna deskripcija, prioritetni redosled tako dobijenih varijantnih i invarijantnih informacija. To je ustvari i pregled semantičnih slojeva značenja proverbije: površinska struktura, ikonološka-stilska kompozicija, denotatum, komunikacijska i poetska funkcija.

Nakon toga, na osnovu deskriptivnih procesa, vrši se sistematizacija kontrastivnih pravila i mogućih ekvivalencijskih odnosa. Prvi stepen te skale je potpuna istovetnost kada su slične i govorne situacije, i ikonološke strukture i semantička redakcija, a drugi krajnji pol je taj, kada u drugom jeziku ne postoji nijedna informacija, baza za upoređivanje, ekvaciju, na određenoj lokalnoj poziciji teksta.

ABSTRACT

Typologic and contrastive studies of proverbs

Two- or multilanguage comparison of proverbs is a daily task in practice, lexicography and translation, but the lexicographer or the translator is compelled to seek solutions in isolated cases, mostly drawing on personal intuition.

The proverbs, proverbs and adages, themselves offer great and complex variety of information, formal and functional characteristics to aid intuition and to facilitate choice. But among the layers of their meanings and in their priority system, it is not easy to find one's way.

This paper makes an attempt at separating such information, at disassembling and reducing it to its elementary meanings, which can, in turn, be stratified into levels and layers according to the degree of their linguistic—substantial—semantic invariance. The basis of this descriptive—stratifying procedure are the models and methodology of comparative linguistic analysis: unilateral and bilateral description, comparison of phenomena described by the same methodology, creation of contrastive rules.

After the treatise of the semantic layers of proverbs, the author, drawing from Catford's results on comparability criteria, makes a further attempt, this time at establishing a gradation of comparability. The first grade is represented by the situation in which, except surface meaning, all semantic, syntactic and poetic information is similar, while the opposite extreme is reached when a given proverbial meaning and function in the subject language no relevant and peculiar mode of expression or denotational content corresponds to.

These investigations have been performed on the Serbocroatian—Hungarian relation but the hierarchy and layers of invariant or variable characteristics can be applied to any language relations.

ETO:809.451.1-1:37(=861)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

TOLLBAMONDOTT SZÖVEG HANGTANI VIZSGÁLATA

Bagi Ferenc

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. jan. 20.

A vizsgálatunk tárgyát képező tollbamondások írói, azaz leírói az Újvidéki Bölcsészkar hallgatói, akik a magyar nyelv tanulását valamely más nemzetiségi – vagy világnyelv ellenében választották. E tárgy tanítása/tanulása négy szemeszteren át heti négy órával (tehát mintegy 220–225 iskolai órát kitevő) időtartamban folyik. A magyar nyelv tanulását választó hallgatók anyanyelve a szerbhorvát, így a nyelvoktatás szempontjából nézve fontos tényezőként említendő, hogy egységes kiinduló nyelvről beszélhetünk. A nyelvtanuló csoport létszáma évenként változó: az utóbbi években 28–45 között ingadozik. Nem, egységes a csoport a nyelvi előismeret szempontjából sem. A jelentkezők között, hol többen, hol kevesebben, vannak olyan hallgatók, akik magyar nyelvi előismereteiket spontánul szerezték, de olyanok is, akik iskoláztatásuk előző szakaszaiban mindvégig, vagy hosszabb-rövidebb ideig környezeti nyelvként tanulták. Megfigyelésünk szerint a hallgatók előtudása eléggé heterogén, tehát egyénenként érezhetően eltérő nyelvtudásról tehetünk említést. Ezekről a különbözőségektől, eltérésektől függetlenül az oktatás kezdői szintről indul, s az érvényes tantervi feladatokat valósítja meg.

A vizsgáldásunk tárgyát képező szöveget az oktatási idő végén mondtuk tollba hallgatóinknak, s ilyen értelemben tükrözi is kialakult: készségeiket, nyelvismeretük fokát, de e dolgozatnak mégsem a tanítás/tanulás eredményességének/mulasztásainak felvázolása vagy feltérképezése a célja, hanem a jellegzetes, azaz pontosítottabban: a megjelenésükben elkerülhetetlenséget,

törvényszerűséget mutató fonetikai-fonológiai hibák feltárása, hogy a tanítás – és persze a tanulás számára is – megfelelő tanulságok levonását tegye lehetővé.

Kutatásunk eredményeit három nagyobb egységre tagoltan kívánjuk fel-
tárni.

Az első részben a tollbamondott szöveg képezi elemzésünk tárgyát, úgy mint: 1. a szövegszerkeztés, összeállítás szempontjai; 2. a mondatok és a szóanyag jellemzése; 3. a hangzóállomány összetételének és vonatkozó adatainak feltárása, valamint 4. a tollbamondott szövegben kialakult, létrejött hangzókapcsolatok ismertetése.

A második részben: 1. a tollbamondás lefolytatásának körülményeiről és az elemzés céljából kiválasztott 100 szöveg mint nyelvtanulói teljesítmény válogatási szempontjairól számolnunk be; 2. a szóhibákkal, és a hibák gyakoriságával foglalkozunk, majd ugyanilyen értelemben a 3. pontban a hangtani hibákról és gyakoriságukról, valamint a 4. pontban a hangzókapcsolatok terén jelentkező hibákról szólunk. A harmadik részben következtetéseinket ismertetjük.

1.1.0. A tollbamondott szöveg:

”Beszélgetett az emberekkel, és megmondta azt, amit gondolt, nyíltan, becsületesen, majd az iránt érdeklődött, hogy mi a munkafeladata erre a napra. Ezt szépen és érteimesen elmagyarázta neki a mérnök. Ezzel azután el is köszönt, munkára indult.

Kilépett az utcára, és éppen akkor bukkant elő a sarkon a térső, aki jókora kalapácsot meg egy szerszámtáskát cipelt. Üdvözölték egymást, és néhány szót váltottak. A két erős, izmos ember mozdulataiból egyetértés és határozottság áradt. Biztosak is voltak abban, hogy a meghibásodott kotrógépet meg fogják javítani. Azzal a hatalmas géppel szinte hegyeket varázsoltak a sík tájra. De nem hegyeket akartak ők teremteni, hanem csatornákat építeni, hogy még termőbbé váljon ez a vidék.

Örömmel és hittel végezték nehéz munkájukat a forró nyarak hős hajnalain és a borongós őszi hűvös napjaiban.”

1.1.1. A tollbamondásra szánt anyagnak, mint ismeretes, oktatási-nevelési szempontból is meg kell felelnie. Ezáltal azonban ennél fontosabb a nyelvtanítási szempont. Ebből a szempontból viszont az volt a célunk, hogy szövegegész benyomását keltő nyelvi-kommunikációs egységbe sűrítsük azokat a mondattani, szótani valamint főképpen fonetikai-fonológiai elemeket és jellemzőket, amelyeket a tollbamondáson, a tanulók teljesítményén vizsgálni kívántunk. A szövegegészt, esetünkben, az összefüggő közlést prezentálni hivatott mondatok jelentik, amelyek beszerkesztettségük révén bevezetést, tárgyalást és befejezést formáló belső tagolódást érzékeltetnek. (A szöveget ilyen tagolódásban írtuk le.)

1.1.2. A szövegben szereplő mondatok szerkezetük, terjedelmük és közlési tartalmaik révén köznyelvinek mondható írásbeli vagy szóbeli közlés, esetleg diákfogalmazás stílusát idézik. A tíz mondatból négy egyszerű bővi-

tett, hat pedig összetett mondat. A mondatok közül a legrövidebb hat, a leghosszab 21 szót tartalmaz. Egyébként a mondatok 6, 7, 8, 10 (ebből kettő van), 11, 16, 17, 19 és 21 szót, – átlagban 12,5 szót tartalmaznak. A hallgatók ezeknél a mondatoknál rövidebb és hosszabb, azaz, kevesebb és több szót tartalmazó mondatokkal is szembe kerültek: olvasták, anyanyelvükre fordították, másolás vagy tollbamondás útján le is írták azokat.

1.2.1. Az idegennyelv-oktatásban közismert tény az, hogy a nyelvtanuló sikeresebben áll helyt olyan szavak, mondatok vagy szövegek tollbamondás útján történő leírásában, amelyet/amelyeket előzőleg már jelentésanilag-tartalmilag megismert, s nehezebben boldogul akkor, ha a tollbamondott szöveg és elemei ismeretlenek számára. A két választási lehetőség közötti ellentétet – lévén, hogy teljesen kezdő, illetve ilyennek minősített nyelvtanulókról van szó – úgy kívántuk áthidalni, hogy a szöveg megszerkesztésekor mind a mondatszerkesztés, mind a szóanyag jobbára ismert, vagy felismerhetővé legyen számukra. Hogy a mondatok esetében ez a helyzet, arra vonatkozólag történt utalás az előző pontban. A szóanyagot illetően a szöveg megformálása, megfogalmazása során a következő két követelménynek kívántunk eleget tenni:

1. minél kevesebb szó ismétlődjön a szövegben, vagy ha ez mégis bekövetkezik, úgy az lehetőleg akkor történjen, ha a szó írása a hozzájáruló toldalékok következtében más-más feladatok megoldása elé állítja a jelöltet. (Pl.: ember – emberekkel; ez – ezt – ezzel; az – azt – azzal, stb);
2. hogy az ismert (az oktatási folyamatban megismert) szavak, és a szövegben előforduló új, ismeretlen szavak megközelítően 70 : 30 százalékarányban viszonyuljanak egymáshoz.

Megítélésünk szerint mindkét követelménynek sikerült eleget tennünk. A szöveg (a névelőkkel, kötőszavakkal és az említett szóismételekkel) 125 szót számlál. Ebből azonos alakban az *a* tizenkétszeri előfordulásával a szóanyag 9,59%-át teszi ki, az *és* hétszeri előfordulással (5,59%), az *az*, valamint a *hogy* háromszori-háromszori megjelenése (2,39%–2,39%), továbbá az *is*, a *meg* és a *hegyeket* kétszeri-kétszeri előfordulással (1,6%–1,6%) bontja meg elképzelésünket, de ha ezeket a kivételeket leszámítjuk, akkor is a 101 szóból 32-t tekinthetünk a hallgatók számára új szónak (31%).

1.2.2. Azonban az "ismeretlen", az "új" szavak közül sem mondható valamennyi egyértelműen újnak és ismeretlennek, mert pl. a *becsületesen* szó családjából a hallgatók által használt *Jegyzet*¹ szókincsében előfordulnak a *becsül*, *felbecsül*, *felbecsülhetetlen*, a *munkafeladatai* ismeretlen, de a *munkás*, *munkásnő*, *munkálat*, *munkaszolgálatos* szavak ismertek, s csakúgy az összetétel részét alkotó *feladat* szó is; az *üdvözlötték* esetében ismert az *üdvözl*; az *egyetértésből* az *egy* és az *ért* önálló voltukban, valamint az *-s* képző; a *gondol* szókapcsolásból is ismertek a *gond*, *gondos*, *gondolat*, *gondolkoák*,

meggondolatlan, másra gondoló; a biztosak esetében a *biztos* szó és az *-ak* toldalék. Hasonló a helyzet még a következő szavakkal: *kotrógép* (ismert a *gép*), *varázsoltak* (a *varázsos*), *teremteni* (*terem, -ni*), *termőbbé* (*terem, termés, természet*). E könnyítés tényétől esetünkben még akkor sem tekinthetünk el, ha tudjuk, hogy a nyelvtanuló a célnyelven korántsem képes olyan nyelvlogikai műveletre, mint anyanyelvén. Tollbamondáskor azonban már a szó ismerős hangzása is segítségnak, könnyítésnek számít, noha ez félrevezető hatású.

1.2.3. A szöveg szóanyagának megválasztásakor két okból fontos a szöveg hosszúsága, illetve a szótagszám, éspedig:

1. az, hogy a testesebb szóban több hang/betű szerepel, s ezek leírása önmagában is nehezíti a hallgató munkáját;
2. az, hogy a kevesebb és a több szótagból álló szavak ejtésében mutatkozó eltérések további megnehezítést képeznek a többszótagú szavak tollbamondás, tehát ejtés alapján történő írásakor.

Diktálандónkban a természetes beszédhez közelálló írásbeli közlés rövid-hosszú szóarányait szerettük volna biztosítani. Hogy ez mennyire sikerült, az megállapítható szövegünk számadataiból, illetve ezek százalékarányának, valamint DEME László² prózai és verses szövegek szótagszamarányai meg SZENDE Tamás³ élőbeszédre vonatkozó adatai összevetéséből. Ime a táblázat:

a szavak szótagszáma:	a szavak száma:	szövegünk szószáma %-ban:	DEME L. adatai:	SZENDE T. adatai:
1	45	36,00	37,00	46,58
2	41	32,80	33,80	28,73
3	17	13,60	18,70	15,32
4	16	12,80	8,50	7,50
5	4	3,20	2,00	2,53
6	2	1,60	—	—

Az adatok alapján úgy véljük, hogy célunkat eléggé elfogadhatóan valósítottuk meg, tehát szövegünk alkalmas elemzési céljaink megvalósítására.

1.2.4. A szerbhorvát nyelv a magyarnál ritkábban él szóösszetételekkel. Az összetett szavak írása (és helyesírása) ennél fogva több gondot okoz a magyar nyelvet elsajátító szerbhorvát anyanyelvű tanulóknak. Ez a nehézség még abban az esetben is fennáll, ha a nyelvtanuló az összetétel szóelemeit külön-külön ismeri is, mert az új szó, az összetett szó hangsúlyviszonyai eltérnek az elemek hangsúlyaitól, és ez, tollbamondás esetén, nem mellékes tényező. Ezért került a szövegbe 12 összetett szó is.

1.2.5. A szavak megválasztásakor tekintettel kellett lennünk hangrendjükre is. Ennek megfelelően a szöveg 101 szavából (leszámítva az 1.2.1. pontban felsorolt ismétléseket) 47 magas, 36 mély és 18 vegyes hangrendű

szó fordul elő. Mivel a szerbhorvát nyelvben nincs semmiféle jelentősége ennek a magyar nyelvre jellemző hangtani jelenségnek, az érdekelt bennünket, hogy a hallgatók szövegírására hatással van-e.

1.3.1. A tollbamondott szövegben a magyar nyelv következő magán- és mássalhangzói fordulnak elő (a táblázatban a hosszú mássalhangzókat is külön tüntetjük fel):

A hang/ betű:	Előfordulási száma:	%	A hang/ betű:	Előfordulási száma:	%
a	73	11,37	n	35	5,45
á	23	3,58	ny	3	0,46
b	10	1,55	o	27	4,20
bb	2	0,31	ó	6	0,93
c	2	0,31	zs	1	0,15
cs	3	0,46	ö	9	1,40
d	13	2,02	ó	6	0,93
e	63	9,81	p	8	1,24
é	28	4,36	pp	2	0,31
f	3	0,46	r	29	4,51
g	13	0,02	rr	2	0,31
gy	9	1,40	s	26	4,04
h	15	2,33	sz	8	1,24
i	22	3,42	t	52	8,09
í	4	0,62	tt	7	1,09
j	9	1,40	u	9	1,40
k	31	4,82	ü	2	0,31
kk	3	0,46	ú	2	0,31
l	29	4,51	v	9	1,40
m	26	4,04	z	15	2,33
mm	1	1,15	zz	2	0,31
ÖSSZESEN:			42	642	98,42

A hosszú és rövid mással- és magánhangzók megkülönböztetése nem jellemző a szerbhorvát nyelvre. Ezért ezek észlelése és betűvel való kifejezése nehéz feladatot jelent magyarul tanuló hallgatóink számára.

1.3.2. A szavak hangrendjéből adódó nehézségekkel való számolást említettük már (1. 1.2.5. pontot), de ennek keretén belül felmerülhetnek bizonyos problémák a hosszú-rövid magánhangzók írásával is, pl: *beszélgetett, szépen, éppen, nehéz; forró, borongós, tájra, munkára, kalapácsot; szerszámtáskát, kotrógépet* az azonos és vegyes hangrendű szavak esetében is. Problémát jelenthetnek továbbá az ajakréses és ajakkerekítéses magánhangzót tartalmazó szavak: *emberekkel, értelmesen; hűvös, köszönt, gondolt, borongós*, de azok a szavak is, amelyekben ezek is, és azok is előfordulnak: *édeklődött, váltottak*. Ezeknek a kérdéseknek tüzetesebb vizsgálatára az adatok kis száma, valamint a lehetséges szempontok sokasága miatt nem térhetünk ki,

ugyanis a kis számú adatból nem vonhatnánk le általánosításra jogosító következtetéseket. Reméljük azonban, hogy ezeknek a tényezőknek a hatása a feldolgozás során (leginkább a szóhibák gyakoriságát ismertető részben) bizonyos mértékben érzékelhető lesz.

1.3.3. Az előző pontban említett lehetséges mérlegelési szempontok helyett egyet kívánunk elemzőbben vizsgálni: milyen hang/betű került tévesen, félreértetten/rosszul írottan a tollbamondott szavak betűinek/hangjainak helyére, s az azonos hibák, a tévesztésből adódó hangzócserék milyen gyakoriságot mutatnak, hányszor fordulnak elő.

1.4.1. A hangzókapcsolatok terén nem tettünk különbséget szóeleji, hangközi és szóvégi hangkapcsolatok között. Egyszerűen két hang kapcsolatlának változatait kértük a számítógéptől, s az 517 ilyen esetet mutatott ki. Legtöbbször az *el* hangkapcsolat fordul elő, összesen tizenegyszer, ami a hangkapcsolatok, 2,12 %-át képezi. Tízszer bukkan fel a *ta* hangkapcsolat (1,93%). További sorrend:

nyolcszor fordul elő az *és*, *ak*, *lt* és a *te* (1,54 – 1,54%)

hétszer: -ra (1,35%)

hatször: *en*, *an*, *at*, *er*, *et* (1,16%)

ötször: *ar*, *az*, *em*, *tá*, *zt*, *ár*, *me*, *on*, *egy* (0,96%)

négyszer: *al*, *ér*, *ha*, *ka*, *be*, *ek*, *ne*, *pe*, *eg*, *ép*, *la*, *nt*, *or*, *té* (0,77%)

háromszor: *ai*, *ez*, *ék*, *ki*, *lm*, *mu*, *nd*, *nj*, *ogy*, *to*, *un*, *ho*, *ká*, *mo*, *nk*, *ol*, *gye*, *in*, *ko*, *na*, *sa*, *ap*, *ás*, *ib*, *ma*, *ott*, *rá*, *ot* (0,59%)

kétszer: *án*, *át*, *do*, *es*, *hi*, *iz*, *ja*, *mi*, *oz*, *rn*, *se*, *vü*, *ad*, *aj*, *fo*, *is*, *ló*, *mb*, *os*, *ppe*, *re*, *ro*, *ut*, *ál*, *de*, *át*, *ég*, *ge*, *ho*, *hül*, *ke*, *ot*, *du*, *ett*, *épp*, *gé*, *ít*, *mé*, *mit*, *szé*, *ne*, *vá* (0,38%)

egyszer: *abb*, *af*, *agy*, *akk*, *am*, *as*, *av*, *azz*, *ács*, *ág*, *ák*, *ám*, *ány*, *áz*, *ázs*, *ba*, *bá*, *bi*, *bo*, *bó*, *bu*, *bba*, *bbe*, *cá*, *ci*, *csa*, *cso*, *csü*, *da*, *dé*, *dó*, *dv*, *ecs*, *eh*, *ekk*, *err*, *esz*, *ezz*, *éh*, *él*, *ét*, *éz*, *fe*, *gh*, *gj*, *gm*, *go*, *gó*, *gya*, *gym*, *há*, *hé*, *id*, *il*, *ip*, *ir*, *it*, *itt*, *ik*, *il*, *já*, *jd*, *jn*, *jo*, *jó*, *jr*, *ju*, *kő*, *kka*, *kke*, *le*, *lé*, *lg*, *lj*, *má*, *mó*, *nme*, *ná*, *né*, *ng*, *nó*, *nya*, *nyí*, *od*, *og*, *orr*, *óg*, *ók*, *ól*, *ós*, *ót*, *ök*, *öl*, *ömm*, *ön*, *ör*, *ös*, *ösz*, *öπ*, *öz*, *öbb*, *öd*, *ök*, *ős*, *ősz*, *pá*, *pe*, *pl*, *pj*, *pr*, *rd*, *rk*, *rm*, *ró*, *rő*, *ró*, *rs*, *rsz*, *rre*, *rró*, *sá*, *sí*, *sk*, *so*, *st*, *szá*, *sze*, *szí*, *szó*, *szé*, *tc*, *tr*, *ita*, *tte*, *tts*, *uk*, *ukk*, *td*, *öl*, *ús*, *úv*, *va*, *vé*, *ví*, *ví*, *vo*, *zd*, *zm*, *zo*, *zó*, *zu*, *zza*, *zze*, *zso*.

1.4.2. Noha kétségtelen az, hogy az ejtésben már akkor is módosulás jelentkezik, ha egymásra következő sorrendben csak két hangot ejtünk ki, esetünkben mégsem csak erről van szó. Mivel szöveget mondtunk tollba az azt megtestesítő elemek mindegyikének hangokban/betűkben és hangkapcsolatokban/betűkapcsolatokban lecsapódó hatásával kell számolnunk a jelentkező tévedések, hibák számbavételezésekor. E hibák természetét és jelentkezésük nyelvi okait kísérreljük meg felderíteni anélkül, hogy a nyelvtanulók rátermettségének, vagy munkájuk minőségének kérdéseit feszegetnénk.

2.1.1. Az előzőekben ismertetett szöveget a természetes magyar beszédtempónál lassabban, a hosszú-rövid, labiális-illabiális és zöngés-zöngétlen hangokat tagoltabban igyekeztünk tollbamondani. Az így elvégzett diktálás

után a szöveget a természetes magyar beszédet inkább megközelítő ejtéssel és gyorsasággal újra felolvastuk hallgatóinknak, hogy ellenőrizhessék írásukat. Az írásjeleket a hallgatók anyanyelvén mondtuk meg, mivel a tollbamondás hangsúlyozásból és hanglejtésből nehezen értezhették volna meg azok helyét.

2.1.2. A dolgozatok kiválasztásakor az évek során (1978–1986) ömlesztve összegyűjtött anyagból kihagytuk azokat a munkákat, amelyek igen jó teljesítmények voltak, amelyekben kevés hiba volt, és azokat is, amelyeket szerzőik valamilyen okból nem írtak végig. Viszont nem mondtunk le az olyan dolgozatokról, amelyekben két-három szó maradt csonkán, esetleg teljes egészében hiányzott. E szempontok érvényesítésével választottuk az elemzésünk tárgyát képező 100 dolgozatot.

2.1.3. A tollbamondott szöveg feldolgozása számítógéppel⁴, a dolgozatóké viszont klasszikusan, cédulázással történt. A kéziratos betűalak kettős olvasatának lehetőségéről lemondva, az ilyen eseteket hibának tekintettük.

2.2.1. A cédulára vitt szóhibákat a bennük előforduló hiba/hibák szerint csoportosítottuk. Alábbi táblázatunk e hibák gyakorisága alapján rangsorolja a szóanyagot. Az egymásra következő oszlopokban közöljük: a szó sorszámát (az első oszlopban), a másodikban a szót, harmadikban a tollbamondott szövegben való előfordulásának számát, a negyedikben azt, hogy megítélésünk szerint a hallgató számára ismert-e vagy sem (ezt plusszal, illetve mínusszal jelöljük), ötödikben a hibaszámot közöljük (hányszor fordult elő tévesen írott alakban a dolgozatokban), hatodikban a leggyakoribb szóhibákat soroljuk fel (tévesen írottan), és végül a hetedik oszlopban a leggyakoribb, a domináns szóhibák százalékát mutatjuk ki az adott szó hibáinak viszonylatában.

Sorszám	A szó	Előford.	+ –	Hibaszám	Domináns hibák	A DH %-a
1. és		7	+	89	es is ís	42,31 – 39,32 4,49
2.	határozottság	1	+	85	határozottság határozottság határozottság	56,47 8,24 4,70
3.	érdeklődött	1	–	79	érdeklődöt érdeklődöt érdeklődött	15,19 13,92 7,59
4.	termőbbé	1	–	78	termőbé termőbé termobe	16,67 8,97 6,41

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ -	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
5.	biztosak	1	-	74	biztosak biztossak biztosok biztosag	36,49 10,81 8,11 6,76
6.	meghibásodott	1	-	69	meghibásodot meghibasodot meghibásadat	42,03 14,49 4,35
7.	váljon	1	+	65	valjon vályon várjon valyon	27,69 20,00 9,23 4,61
8.	kilépett	1	-	63	kilépet kilepet kilipet	42,86 15,87 12,70
9.	javítani	1	-	62	javítani javitoni jövítani jovitoni	66,13 11,29 3,23 3,23
10.	áradt	1	-	61	árot árat árod aradt	19,67 16,39 14,75 13,11
11.	üdvözölték	1	-	60	üdvözöltak üdvözölték udvozoltek üdvözolték üdvözölték	13,33 5,00 3,32 3,32 3,32
11.	váltottak	1	-	50	váltotak váltatok valtotak	30,00 15,00 10,00
11.	végezték	1	-	60	végeszték végezték vegezték végeztik	20,00 11,67 10,00 6,67
11.	borongós	1	-	60	borongos borongus bórongus borongüs	35,00 13,33 3,33 3,33

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ -	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
11.	örömmel	1	+	60	örömel öromel örümel	40,00 5,00 3,33
12	elmagyarázta	1	+	59	elmagyarászta elmagyarazta elmagyaraszta elmogyaraszta	33,89 10,17 10,17 3,39
13.	varázsoltak	1	-	57	varázsóltak varazsoltak varazsultak varázsolták	12,28 7,02 5,26 5,26
13.	mozdulataiból	1	-	57	mozdulataibol mozdolataiból mozdulotoiból mozdulotoibol	38,60 5,26 3,51 3,51
13.	nyíltan	1	-	57	nyíltan nyilton nyiltán nyílton	54,38 8,77 5,26 5,26
14.	hajnalain	1	+		hajnalai- hajnalajin hajnoloi- hajnaloi- hajnaloin	39,29 7,14 3,57 3,57 3,57
14.	forró	1	+	56	forro farra fóro föro	42,86 8,93 7,13 5,36
14.	becsületesen	1	-	56	becsületessen becsuletesen becsületesen becsületésén	32,14 30,36 10,71 3,57
15.	beszélgetett	1	+	54	beszélgetet beszelgetet beszélgettet beszelgetett beszilgetett	42,59 7,41 5,56 5,56 5,56

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ -	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
15.	hűvös	1	+	54	hűvös hűvös hűves hűvös	11,11 9,26 9,26 7,41
16.	is	2	+	53	és ís es is (pont nélkül az i)	58,49 26,41 7,55 7,55
17.	íránt	1	-	52	fránt irant irányt	28,85 26,92 9,61
17.	építeni	1	+	52	építeni épéteni éppíteni éppítteni épitleni	57,70 5,77 3,85 3,85 3,85
18.	munkájukat	1	-	51	munkajukat munkájukat munkályukat munkajukot	17,65 9,80 7,84 5,88
18.	kalapácsot	1	-	51	kapalacsot kalapácsat kolopacsot kalapacsat	21,57 9,80 7,84 5,88
18.	egyetértés	1	-	51	egyetertes egyetérttes egyetértis	19,61 11,76 7,84
19.	jókora	1	-	48	jókóra jókoro jokora jökora	14,58 10,42 10,42 6,25
20.	mérnök	1	+	47	mérnök mernök mernok mirnök	25,53 10,64 8,51 6,38
21.	ősz	1	+	43	ősz össz űsz	18,60 11,63 6,98

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ -	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
					űsz esz	6,98 6,98
21.	szerszámtáskát	1	-	43	szerszamtaskat szerszántáskát szerszámtáskat szerszántáskat	18,60 6,98 6,98 4,65
22.	értelmesen	1	-	41	értelmessen ertelmesen irtelmesen	36,58 14,63 12,19
22.	ök	1	+	41	ök ük ék ok	56,10 9,76 7,32 7,32
23.	tájra	1	+	40	tajra tajro tájro táj-o (r nélkül) tályra	20,00 10,00 7,50 7,50 7,50
23.	elő	1	+	40	elő ellő elu ellő elü elű	20,00 20,00 12,50 5,00 5,00 5,00
23.	nehány	1	+	40	nehany nehany nehány	27,50 25,00 22,50
23.	szót	1	+	40	szot szólt szút	22,50 15,00 10,00
24.	erős	1	+	39	erős erūs eros	30,77 17,95 12,82
24.	nyarak	1	+	39	nyorok nyarok nyáarak	23,53 20,58 5,88
24.	géppel	1	+	39	gépel geppel	33,33 25,64

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ -	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
					gippel	7,59
25.	emberekkel	1	+	37	emberekel emberekell emberékkal emberékel emberekél	51,35 18,92 5,40 5,40 5,40
26.	napjaiban	1	-	36	napjai- napjaiba- napjaivan	13,89 8,33 8,33
26.	csatornát	!	-	36	csatornat csotornat csotornát	25,00 11,11 8,33
26.	bukkant	1	-	36	bukant bukkont bukont búkant	22,22 16,67 16,67 11,11
26.	kotrógépet	1	-	36	kotrogépet kotrugépet kotrúgipet kotrogepet kotrogipet	22,22 8,33 5,55 5,55 5,55
27.	vidék	1	-	35	videk vidik vidig	37,14 17,14 8,57
28.	éppen	1	+	34	eppen ippen epen	52,94 20,59 11,76
29.	munkafeladata	1	-	33	munkafelodata munkafeladatta munkafelodota munkofeladata munkafeladato	9,09 9,09 6,06 6,06 6,06
30.	sarkon	1	+	32	sorkan sárkon sarkan sargon	18,75 18,75 18,75 6,25
31.	azután	1	+	31	azutan azatán	77,42 3,22

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ -	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
					azutón (stb.)	3,22
31.	utcára	1	+	31	utcara ucára utcáro utcaro	16,13 9,68 9,68 9,68
31.	akartak	1	+	31	akartok okortok akarták	19,35 9,68 9,68
32.	azzal	1	+	30	azzol azza- azal	23,30 20,00 13,33
32.	sík	1	-	30	sík sék sig sit	30,00 26,67 6,67 6,67
32.	nehéz	1	+	30	nehiz nehez nehfz néhez	33,33 23,33 10,00 10,00
32.	hús	1	+	30	hüs hús hus -ús hös	33,33 16,67 6,67 6,67 6,67
33.	munkára	1	-	29	munkara munkaro munkáro munkoro	27,59 17,24 13,79 10,34
33.	köszönt	1	+	29	köszont kösönt koszont	24,14 10,34 10,34
34.	társsa	1	+	28	társo tarso tarsa	39,28 21,43 10,71
34.	azt	1	+	28	aszt az- act ázt	75,00 17,86 3,57 3,57

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ -	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
34.	fogják	1	+	28	fogjak fogjok fogját fogjá-	42,86 10,71 7,14 7,14
34.	hittel	1	-	28	hitel híttel hiten hítel	46,43 7,14 7,14 7,14
35.	akkor	1	+	27	akor akkar akar	40,74 11,11 7,41
36.	megmondta	1	+	26	megmonta megmontta megmundto megnonda megmundta	42,31 11,54 7,69 7,69 7,69
37.	hatalmas	1	+	25	hatalmos hatolmas hatolmos hotolmos	40,00 16,00 12,00 8,00
38.	gondolt	1	-	24	gondólt gondült gondult	25,00 12,50 12,50
38.	még	1	+	24	meg mig	70,83 12,50
39.	cipelt	1	-	23	cipélt cipel-	13,04 13,04
39.	hegyeket	2	+	23	-egyeket hegyeket hegyetek	21,73 17,39 17,39
39.	egymást	1	+	23	egymast egymost egymóst egymás-	56,52 17,39 8,59 8,69
40.	ezt	1	+	22	eszt ez-	54,54 31,82
40.	két	1	+	22	kétt	31,82

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ -	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
					kép	22,73
					ket	18,18
					kett	9,09
					kft	9,09
41.	izmos	1	+	20	izmos fzmos izmós	30,00 25,00 20,00
41.	voltak	1	+	20	voltok váltak vóltak	50,00 10,00 10,00
42.	indult	1	+	19	indúlt indut índult	26,31 26,31 10,53
43.	szépen	1	+	18	szepen sépen széppen szipen	33,33 22,22 22,22 16,66
44.	hogy	3	+	17	hagy -ogy	94,12 5,88
45.	erre	1	+	14	ere ére	50,00 14,28
46.	abban	1	+	13	aban abbon	46,15 30,77
47.	napra	1	+	12	napro nopro	50,00 16,67
47.	meg	2	+	12	még mert nem	83,33 8,33 8,34
47.	báger- —	1	+	12	bagert báger-	58,33 16,67
48.	szinte	1	+	10	színte szénte	50,00 20,00
49.	ezzel	1	+	9	eze ezezél ézzél eze- ezem	55,55 11,11 11,11 11,11 11,12

Sor- szám	A szó	Elő- ford.	+ –	Hiba- szám	Domináns hibák	A DH %-a
49.	hanem	1	+	9	honem hannem	33,33 22,22
50.	ez	1	+	8	éz az lesz	62,50 25,00 12,50
51.	majd	1	+	6	mojd maj-	83,33 16,67
52.	aki	1	+	5	akki akí atki	60,00 20,00 20,00
52.	ember	1	+	5	embér eminbe	80,00 20,00
52.	amit	1	+	5	amig amid ámit ammit	20,00 20,00 20,00 20,00
53.	a	12	+	4	o	100,00
53.	el	1	+	4	él ell	75,00 25,00
54.	egy	1	+	3	égy	100,00
54.	neki	1	+	3	néki nekki	66,66 33,34
55.	mi	1	+	2	mit mí	50,00 50,00
56.	de	1	+	1	dé	100,00
56.	az	3	+	1	a-	100,00
56.	nem	1	+	1	dé	100,00

x Az 1.2.1. pontban felsorolt ismétlődő szavak esetében a hibagyakorisági adatok feldolgozása során nem vettük figyelembe annak tényét, hogy a tollbamondott szövegben való többszöri előfordulásuk következtében gyakrabban lehettek/voltak a tévesztés okozói.

xx A tollbamondott szövegben a *báger* szó szerepelt egyes dolgozatokban, de ezt a szerbhorvát nyelvben is ugyanilyen alakban meghonosodott jövevényszót nagy többségben könnyen írták le a hallgatók, tehát szóként semlegesnek mutatkozott a nyelvtanulók hangperciálásának és grafémaismeretének megállapítása szem-

pontjából. Ebből következőleg indokoltnak láttuk felcserélését a *kostrógep* szóösszetétellel. Az elemzett 100 dolgozatból 47-ben a *báger*, 53-ban pedig a *kostrógep* szó fordul elő. A két szó hibaszám-aránya 1 : 3 arányt mutat (12 : 36), ami önmagában is igazolja eljárásunkat. Mivel e két szó egymást pótlóan-kiegészítően adja ki a többi, nem ismétlődő szó előfordulási egységét, a 100-as számot, így a táblázatban 102 szó található az emlegetett 101-gyel szemben.

2.2.2. Az ismert-ismeretlen szó viszonylatában az eredmény azt bizonyítja, hogy igenis számító, számításba veendő tényezőről van szó, ugyanis 50% feletti hibával 30 szót számlálhatunk meg, s ezekből 19 az *ismeretlennek* nevezett szócsoporthoz való, ami e szavaknak majdnem 2/3-át teszi ki. Ha a 48 téves leírást mutató *jókora* szót is ehhez a csoporthoz soroljuk, akkor ez a 2/3 : 1/3 arány az *ismeretlen* szavak kategóriájában is fennmarad.

2.2.3. Az ismert-ismeretlen szó viszonylag tisztázottnak tekinthető kérdésével szemben a szótagszám, azaz, a szótesthosszúság és a hangrendiség esetében az adatok alapján nem állítható, hogy ezek a minőségek olyan erős befolyással hatnak tollbamondáskor annak eredményességére, mint az előbbieik. Így pl., ha a szótagszám szempontjából vizsgáljuk az anyagot, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az 50% feletti mennyiségben tévesen írott szavak között az egytől három szótagú és a négytől hat szótagig terjedő szavak aránya majdnem teljesen megegyező. Hasonló a helyzet a szavak hangrendjét illetően, – de az ajakréses-ajakkerekítéssel hangokat tartalmazó szavak írásában sem tapasztalhatók lényegesebb eltérések. E tényezők befolyása azonban mégsem tagadható, mert pl. már a leggyakoribb hibák között is előfordulnak olyanok, amelyek a hangrendiség vagy az ajakműködés különbségeinek kiegyenlítését "szorgalmazzák". Ez utóbbira példák a: voltak, voltak, tarsa, utcara, munkara, stb.

2.2.4. A hangzónyúlás egy sajátos módjáról is szólni kell. Olyan esetekről van szó, amelyek ugyan ritkábban jelennek meg egy-egy szó íráshibái között, de ismétlődésük folytán figyelmet érdemelnek. Olyan hangzónyúlás ez, amelyet a hosszú magán- illetve mássalhangzó vált ki, de ez a megnyúlás nem a hosszú hangzó melletti, hanem az azt megelőző vagy követő hangon érvényesül. Ilyen hangzónyúlást leggyakrabban a hosszú mássalhangzók váltanak ki, és csak ritkábban a magánhangzók. Mivel nem két közvetlenül egymás melletti hang egymásrahatásáról van szó, ezt a jelenséget a szóhibák tárgyalása során ismertetjük, noha fonetikai-fonológiai vonatkozású. A hosszú mássalhangzó által kiváltott esetek:

a) előreható hangzónyúlás:

bukkannt
örömmell
gépell
nyilttan
azall

b) visszafelé ható hangzónyúlás:

válltotak
válltotok
erremel
határozottság
örrömmel

A szóban előforduló hosszú magánhangzónak tulajdonítható ilyen íráshibából is találtunk néhányat: jókorra (jókora helyett), javítani, uttcara. E magánhangzóink hangzónyújtó hatása – persze hibaszinten – inkább a közvetlenül mellettük álló mássalhangzókon érvényesül hallgatóink tévedése között. Erről a jelenségről majd a hangkapcsolatok tárgyalása során szólnunk.

2.2.4. A szóhibák elemzése kapcsán még egy hangzónyúlás típust említhetünk: a szókezdő rövid magánhangzók gyakori megnyújtását, amit a domináns hibák táblázatán megjelenő íránt (28,85%), ízmos (25,00%), índult (10,53%), mint leggyakoribbak is bizonyítanak. Céduláinkon fellelhetők még emberekkel, ízmos, ézmos, éres és órús (erős), útcóra, útcara, úcoró (utcára), stb. példák is, amelyek e hangok hosszú voltának érzékelését valószínűsítik. Az előző pontban tárgyalt hangzónyúlás-jelenség egyszempontú magyarázatának lehetőségétől eltérően, ez esetben több lehetséges okkal kell számolnunk. Legkézenfekvőbb magyarázatnak a szóhangsúly látszik, mert az a magyarban mindig az első szótag magánhangzóján érezhető legjobban, erre esik. A szerbhorvátban négy féle szóhangsúly van, a szó jelentését is befolyásolják, és nem is kötöttek. Ennek következtében a magyar szó hangsúlyára felfigyelő nyelvtanuló az érzékelt jelenséget jelzi is: megnyújtja a rövid hangot. Ezt a szempontot mintha cáfolná az az egyszerű tény, hogy gyakori hiba a hosszú szókezdő magánhangzó írásbeli lerövidítése is. De hathat az előző pontban leírt hangzóviszony is (pl. az *íránt* és *erős* szavak esetében), és természetesen az egyszerű tévedés is...

2.2.5. Úgy tűnik, hogy a szóhibák eddigi elemzése során egyértelművé vált: a helyesírási és betűismereti, szempontok figyelembe vételét mellőztük. Ez azt jelenti, hogy olyanak fogadtuk el a szót, ahogyan az írva/leírva volt. Így jártunk el, mert egyrészt lehetetlen lett volna a tollbamondott szöveg betűtévésztségei alapján megítélni-eldönteni, hogy a hallgatók mely esetekben értették-érzékeltek a hallott hangokat jól, helyesen, csak írni nem írták le a kellő-megfelelő módon; másrészt a betűismereti és helyesírási kérdések összetettségüknél és aktualitásuknál fogva vannak olyan fontosak, hogy külön elemzést, külön dolgot érdemeljenek. Következő dolgozatunk ennek kérdésével foglalkozik.

2.3.1. A magyar nyelv hangállományának érzékelését, érzékelésében mutatkozó hibákat is a tollbamondott, tehát leírt szöveg alapján vizsgáljuk. A szóhibákhoz hasonlóan, ezt az anyagot is táblázaton prezentáljuk, azzal a különbséggel, hogy nem a hibaszám, hanem ábécésorrendben tüntetjük fel előbb a magánhangzókat, majd a mássalhangzókat. Az első oszlopban a magánhangzó (illetve második táblázatunkon a mássalhangzó) szerepel, majd szövegeikbeni előfordulási száma, a harmadik oszlopba az adott hang/betű hibaszáma került, a negyedikben ennek százalékát fejezzük ki. Az ötödik oszlopban a leggyakoribb téves hangcseréket/betűcseréket és ezek számát mutatjuk ki, majd a hatodik oszlopban a domináns hibák tévesztéseken belüli százalékát fejezzük ki.

A mh	Szövegekb. előfordul.	Hibaszmám	A hibasz. %-ban	Domináns hibák	A DH %-ban	
a	7.300	654	8,96	o	543	83,03
				á	54	8,26
				ó	26	3,98
á	2.300	608	26,43	a	447	73,52
				o	49	8,06
				ó	7	1,15
e	6.300	129	2,04	é	88	68,22
				ó	9	6,98
				ö	8	6,20
é	2.800	337	12,04	e	188	55,79
				i	130	38,58
				í	13	3,85
i	2.200	120	5,45	í	46	38,33
				é	44	36,67
				e	7	5,83
í	400	175	43,75	i	156	89,14
				é	14	8,00
				ü	3	1,71
o	2.700	175	6,48	a	110	62,86
				ó	60	34,29
				u	54	30,86
				ö	25	14,29
ó	600	223	37,16	o	132	59,19
				u	31	13,90
				ú	21	9,42
				ö	16	7,17
ö	900	162	18,00	o	41	25,31
				ó	39	24,07
				e	23	14,20
				ü	22	13,58
				u	20	12,35
ó	600	243	40,50	ö	99	40,74
				ü	34	13,99
				o	27	11,11
				u	16	6,58
u	900	74	8,22	ú	35	47,30
				ü	15	20,27

A mh	Szövegekb. előfordul.	Hibas szám	A hibasz. %-ban	Domináns hibák	A DH %-ban	
				o	10	13,51
ü	200	37	18,50	u ű	24 7	64,86 18,91
ű	200	56	28,00	ü ú	27 10	48,21 17,86

2.3.2. A táblázat áttekintése alapján regisztrálható, hogy:

- hallgatóink sokkal több hibát vétettek a hosszú mint a rövid magánhangzók leírásában;
- a magánhangzók egy csoportjában a rokonhangok írása okozza a legtöbb gondot: á→a, e→é, é→e, i→í, í→i, ó→o, u→ú, ü→ü. Ez a jelenség a szóban forgó magánhangzók percepcióján kívül minden bizonnyal betűismereti vonatkozású is.
- Elsősorban az alfabetum elsajátítottságának fokára vezethetők vissza az ő és ü domináns hibái. Ezt a feltételezést látszólag alátámasztja az a tény, hogy sem a latinbetűs sem a cirillbetűs szerbhorvát ábécé a magánhangzók jelölésekor (az i-t leszámítva) nem él mellékjellel, és éppen ezek (a pontok) elhagyása jelentik, a hibát. Ennek hatása némileg enyhébben ugyan, de a többi mellékjeles magánhangzó esetében is érezhető.
- A számadatokból az is kitűnik, hogy magánhangzóink írásának tévesztései leggyakrabban egyetlen okra vezethetők vissza, s ez számszerűen adott is. Ez alól csak az i és ő képeznek kivételt.

2.3.3. De az előző pontban adatolt megállapítások mellett a tévesztések alapján kölcsönhatás-sávokról is szólhatunk. Az egyik ilyen sáv megegyezik a magyar magánhangzó-rendszer felosztásának egyik szempontjával: - a magas és mély magánhangzók megkülönböztetésével - bár nem öleli fel valamennyi magánhangzónkat. A mély magánhangzók vonalán ezt az interferencia-sávot az á - a - o, ó hangok képezik. A magas magánhangzókat illetően két ilyen erővonalat különböztethetünk meg, és pedíg:

1. e - é-ő, ő;

2. é - e-i, í

Mély-magas voltak ellenére közös vonásuk, hogy az adott sávokba tartozó hangok kölcsönösen negatívan hatnak a másik hang észlelésére, írására. De a tévesztések alapján egy harmadik sáv körvonalai is kibontakoznak: u - ő, ü - i, í. Ez az interferencia-sáv az előzőtől eltérően mély és magas magánhangzókat ölel fel, s lehet, hogy éppen ezért gyengébb a hatása is; csak az í - ü, ü - u, valamint az ü - ú rajzolódik ki érezhetőbben, és pedíg visszahatás nélkül. E mellett csak a rokonhangokon belüli elmosódás vehető

még észre: *u - ú, ű - ű* kölcsönhatása következményeként. Ennek az interferencia-sávnak a gyengébb volta, gyenge hatása a szóbanforgó hangok biztosabb érzékelését és rögzítését bizonyítja.

2.3.4. A 2.3.2. pont d) szakaszában az *i* és az *ö* hang kivétel-voltáról számoltunk be, akkor amikor domináns hibák jellegzetességeire figyeltünk fel. Az, hogy ezek a hangok nem csak egy hanggal téveszthetők össze, hanem többel, s e tévesztések egymással szemben számszerű egyezést-megközelítést mutatnak, annak a jele, hogy a nyelvtanulók számára a legnehezebben megkülönböztethetők/írhatók. Az *ö* esetében ez a helyzet nagyon is érthető, hiszen a hallgatók anyanyelvében ilyen, vagy csak e hangra emlékeztető hang nincs, tehát az ingadozás a hang hangrendszerbeni helykeresésének tünete. Az *i*-vel azonban más a helyzet: ilyen hang létezik a szerbhorvát nyelvben, s önálló, egyedi ejtésének esetén érzékelése a teljében kezdő nyelvtanuló számára sem jelent problémát. Az *i* ejtésének nehézségei a magyar magánhangzó-rendszerrel való ismerkedéskor vagy ennek megismerésekor jelentkeznek, éspedig az *é*, valamint az *ü, ű* ejtési gyakorlatai után, akkor tehát, amikor még e hangok nem alakultak ki a nyelvtanuló célnyelvi hangképzeteinek egészében. Ilyenkor ezek a hangok az anyanyelvi *i*-vel "rokonulnak", majd ennek az "áIROKONSÁGNAK" következtében a *tényleges rokonhangok*, az anyanyelvi és célnyelvi *i*-k hasonlóságérzete lazul meg.

2.3.5. Bár jellegzetes az interferencia az *o, ó* esetében is, ez mégis inkább az *i*-hez hasonló jelenség létezésére utal éspedig tévesztések variánsai (az *ó, u, ö*, illetve az *u, ú, ő* hangok) alapján.

2.4.1. A mássalhangzók tévesztési esetei:

A más hang.	Szövegekben előford.	Hibas szám	A h. szám %-ban	Domináns hibák	A DH %-ban
b	1.000	20	2,00	v g	11 4 55,00 20,00
bb	200	66	33,00	b	66 100,00
c	200	7	3,50	sz cs	3 2 42,86 28,57
cs	300	5	1,67	č, tc, sc (1-1) cz, csz (1-1)	1 20,00
d	1.300	75	5,77	kihagyták t g	52 20 2 69,33 26,67 2,67
f	300	3	1,00	j v h	1 1 1 33,33 33,33 33,34
g	1.300	13	1,00	b k	8 5 61,54 38,46

A más Szövegekb. hang. előford.	Hibaszá m	A h. szám %-ban	Domináns hibák	A DH %-ban
			gy	5 38,46
gy	900	5	0,56	g 2 40,00 ggy 2 40,00 dy 1 20,00
h	1.500	12	0,80	kihagyták 10 83,33 t, f (1-1) 1 8,33
j	900	21	2,33	ly 13 61,90 lj 2 9,52 jj 2 9,52 kihagyták 4 19,05
k	3.100	91	2,94	g 41 45,05 t 18 19,78 kk 13 14,28
kk	300	69	23,00	k 68 98,55 nk 1 1,45
l	2.900	101	3,48	ll 27 26,73 kihagyták 22 21,78 ly 21 20,79 n 11 10,89 r 8 7,92
m	2.600	38	1,46	n 27 71,05 kihagyták 7 18,42 mm 2 5,26
mm	100	49	49,00	m 49 100,00
n	3.500	64	1,83	kihagyták 38 59,37 m 11 17,19 l 8 12,50 nn 6 9,37
ny	300	8	2,67	m 3 37,50 nj 3 37,50 n 2 25,00
p	800	25	3,13	pp 20 80,00 k 3 12,00 b 2 8,00
pp	200	31	15,50	p 31 100,00

A más hang.	Szövegekben előford.	Hibaszámban	A h. szám %-ban	Domináns hibák	A DH %-ban
r	2.900	36	1,24	rr l kihagyták	15 8 8 41,67 22,22 22,22
rr	200	23	1,15	r	23 100,00
s	2.600	14	0,54	ss sz	9 3 64,29 21,43
sz	800	30	3,75	s (latin sz) ssz c (cirill sz)	19 8 2 63,33 26,67 6,67
t	5.200	57	1,10	tt kihagyták d k	38 6 5 5 66,67 10,53 8,77 8,77
tt	700	295	42,14	t kihagyták k p	283 8 2 2 95,93 2,71 0,68 0,68
v	900	6	0,67	g b	3 2 50,00 33,33
z	1.500	175	11,67	f sz s zs	1 156 14 2 16,67 89,14 8,00 1,14
zz	200	19	0,95	z	19 100,00
zs	100	13	1,30	z sz zz dz	7 4 1 1 53,85 30,77 7,69 7,69

2.4.2. Az adatok arról tanúskodnak, hogy hallgatóink mássalhangzótevesztéssel jelentősen kisebb méretűek, mint a magánhangzókéi. Ez a két nyelv mássalhangzóit között fennálló nagyobb fokú hasonlóságnak tudható be.

2.4.3. A mássalhangzóknál sokkal kifejezettebb a tévesztési arányszám a hosszú hangok esetében. E tévesztések azonban majdhogynem teljesen a hosszú mássalhangzó rövidülésében nyilvánulnak meg.

2.4.4. A betűismereti hibák leggyakrabban a magyar kettőselemű betűk (pl. az *sz*) és a *z* esetében fordulnak elő, de viszonylag gyakori a latin vagy cirill ábécé grafémáinak megjelenése is a tollbamondott magyar nyelvű szövegben.

2.4.5. Mássalhangzó-felcserélések leggyakrabban a képzési helyhez (b → v, m → n, ny → n, stb.), valamint zöngésség-zöngétlenséghez (d -t, t - d, stb.), és ritkábban az időtartamváltozáshoz költődnek. (Hangzónyúlásos tévesztések: gy → ggy, j → jj, p → pp, stb.)

2.4.6. Mássalhangzócsere bekövetkezhet azonban a zöngés és zöngétlen hangok csoportján belül is: b→g, g→b, g→gy, t→k, f→h, k→t, stb.

2.4.7. A mássalhangzókra is jellemző, hogy az adott hang/betű csetében egy tévesztéses hangzócsere dominánssá válik.

2.4.8. Az egyes hangok tévesztéseinek ismertetett sajátosságai a két hang kapcsolata nyomán bekövetkezett változásokat is magukba foglalják, s ennek következtében csak két hang kapcsolatából adódó jelenségek kerülnek most előtérbe. Ezek pedig két csoportba sorolhatók: a magánhangzó + mássalhangzó kapcsolat típusba, valamint a mássalhangzó + mássalhangzó kategóriába.

2.4.9. Az előbb említett kapcsolat típusban olyan hangkapcsolatra figyelhetünk fel, amely idegennyelv-oktatási szempontból is megkülönböztetendő, bár nem annyira gyakori, hogy egykönnyen feltűnjön. Az előzőleg domináns szóhibák táblázatán ebből a hibatípusból az *elő-ellő* (20,00%), az *ősz-össz* (11,63%) és az *éppíteni, éppíteni* (3,85–3,85%) szavak szerepelnek. A hiba jellemző vonása, hogy a hosszú magánhangzó hatására a nyelvtanuló az e hangot megelőző, vagy követő mássalhangzót is megnyújtja, – további példák: jókkora, kétt, bágger, sikk, vállyjon, errős, killep (kilép helyett), stb.

2.4.10. A mássalhangzó-mássalhangzó kapcsolatokban a leggyakoribb nehézséget az egymás mellé kerülő zöngés-zöngétlen (és fordított irányú) hangkapcsolat jelenti. Ennek észlelését a hallgatók számára nem csak maga a hangmódosulás nehezíti, hanem az is, hogy anyanyelvi ejtésük, de helyesírásuk is elfogadja a változást, míg a magyar helyesírás szerint a hangkapcsolat elemeit írott formában ki kell fejezni. Hogy ez mennyi gondot jelent nyelvtanulóinknak, s mennyire probléma még, – kitűnik a szóhibák táblázatából.

2.4.11. A mássalhangzókkal kapcsolatos hibák csoportjába tartozik a hangzócsere egy, esetenként nyelvi játékra emlékeztető, hibatípusa, mint pl. a következő is: hegyeket-hegyetek, beszélgetett-beszélgettet, beszélgetted; borongós-gorongós, barangús. Eléggé gyakori jelenség még a mássalhangzók szóeleji vagy szóvégi elhagyása. Ez azonban már nem más, mint szóhalálási kérdés.

3.1.1. A tollbamondott szöveg hibáinak elemzése korántsem mondható kellemes és szórakoztató munkának, de nyelvtanári tevékenységünk szempontjából szükségesnek és hasznosnak véltük, mert az, hogy a nyelvtanulás bizonyos fázisában hibázik a tanuló, – természetes dolog, de ez önmagában nem utal semmi olyasmire, amiből arra lehetne következtetni, hogy miért hiba a hiba, azaz miért jelentkezik szinte a törvényszerűség erejével a célnyelvi ismeret egy adott szakaszában, illetve a tanulás és a célnyelv bírásnak egy meghatározott szintjén éppen egyféle hiba, egyféle, azaz azonos típusú tévesztés. A tollbamondott anyaggal foglalkozva az az érzésünk, hogy a hibatípusok alapján a mi körülményeinkre vonatkozóan is ki lehetne mutat-

ni a nyelvtanuló erőbevetésének és tanulói eredményességének fokát, de ez se nem volt célunk, sem az anyag (mennyiségileg) biztosnak vélhető támpontokat erre nem szolgáltat.

3.1.2. A tollbamondott szöveg hibáinak elemzése azonban mind a magán- mind a mássalhangzók kapcsán adatoltan tárta fel azokat a mozzanatokat, amelyek a nyelvtanuló számára a legnehezebb akadályokat képezik a magyar beszéd hangjainak érzékelésében és ezek leírásában. (Pl. a részleges hasonulás esetei, a "hangzónyulás"-oknak nevezett hibák, a magánhangzók határsávjaik, stb.)

3.1.3. Ezek ismeretében a tanítás folyamán figyelmeztethető a nyelvtanuló e hibák jelentkezésére, s arra is, hogy az ejtés időtartamát, mint hangminőséget a hosszú, hosszan ejtett hanggal, az írásban pedig az ilyen hang jelének megfelelően percipiálja-tudatosítsa, illetve írja-jelölje.

3.1.4. Aki nyelvet tanul, az tudja, hogy könnyen hibázhat, fél is attól, és ez szorongást is kiválthat. Ez alól mentesíthető, szabadítható fel a tanuló, ha a tévesztés elkerülésének lehetőségét-módját villantjuk fel előtte, figyelmét jelenségek konkrét felemlítésével célirányosan a problémára összpontosítjuk.

3.1.5. A hibák kiküszöbölését, esetleg ezek bekövetkezésének megelőzését szolgálhatja a kiinduló- és célnyelv alkalmaknak megfelelő és leginkább csak utalásszerű kontrasztba állítása, összehasonlítása. (E dolgozatunk második részének több pontjában tettünk ilyen jellegű észrevételeket.) Természetesen mindezek említése és gyakorlatban való felhasználása sem jelenti, hogy a nyelvtanulónak kevesebb a munkája. De ha munkájában a hibaelegésre, valamint a két nyelv adott esetben különbségeire vagy hasonlóságaira való rámutatással erőt és időt takaríthat meg, esetleg erőfeszítései nagyobb eredményességgel járnak, akkor ez a hibavadászásra emlékeztető elemzés sem mondható talán pusztán hibavadászatkak...

EMLÍTETT, IDÉZETT SZERZŐK, MUNKÁK

¹ BAGI Ferenc: Magyar nyelv. Jegyzet, I. és II. rész. Újvidék, 1983.

² DEME László: Hangtan. /In.: A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. rész. Budapest. Akadémia Kiadó, 1961., 114. old./

³ SZENDE Tamás: A beszéd folyamat alaptényezői. Akadémia Kiadó, Budapest, 1976., 160. old.

⁴ A tollbamondás szövegének számítógépes feldolgozása MORVAI György munkája. Szakszerű segítségért is köszönetet mondunk.

REZIME

Analiza pravopisnih grešaka studenata koji uče mađarski jezik, a čiji je maternji jezik srpskohrvatski

Ovaj rad spada u grupu radova koje se bave izučavanjem grešaka koje čine učenici jezika u početnoj fazi usvajanja jezika, tj. u fazi percipiranja glasovnog sistema i učenja azbuke jezika koji se usvaja. Autor rada ovo pitanje i pitanja koja se vezuju za ovu oblast izučava na osnovu diktata koji su pisali učenici jezika. U radu su detaljno opisani aspekti sastavljanja ovog teksta kao i kontrolna analiza teksta. Od radova učenika jezika su izabrani oni u kojima je bilo više grešaka, da bi se na osnovu konkretnih, brojeanih pokazatelja došlo do karakterističnih grešaka i na taj način utvrdile one teškoće kojima se susreću učenici mađarskog jezika na početku usvajanja ovog jezika. Dobijeni podaci su tabelarno iskazani, te valjanost izvedenih zaključaka može čitalac i sam prekontrolisati.

ABSTRACT

Analysis of spelling errors made by native Serbocroat speakers learning Hungarian

This paper belongs to the field of error research in applied linguistics and its aim is to shed light on the nature of problems native Serbocroat speakers, learning Hungarian, face in the perception of Hungarian phonemes. For the purpose of reliable observation the author created such a text the structure and elements of which are close to those language learners had studied before and which is also close to verbal communication. At first, multiple aspect analysis was used to prove that the text really serves this purpose. Then it was dictated to language learners. The main analysis is carried out on 100 less successful copies. Less successful ones were chosen because they contain mistakes and errors. On the basis of the numbers of regularly appearing errors one can determine their causes which point to the most problematic aspects in acquiring pronunciation and writing skills. Error types and error frequency are numerically processed in tables. From the resulting data the author draws certain conclusions regarding aural perception and written reproduction of the Hungarian phonemes. These conclusions and their relevance can be verified on the basis of detailed procession and demonstration of acquired data — also by the reader.

